

Видання цього числа стало можливим завдяки допомозі:

Фонду Kultur Kontakt (Відень)

Міжнародного Фонду Відродження (Львів)

Інституту політологічних та культурологічних досліджень (Київ — Львів)

Компанії Гердан (Львів)

KK
KULTUR
Kontakt
AUSTRIA

РЕДАКЦІЯ НОМЕРА

Тарас Возняк (головний редактор)

Олесь Пограничний

Михайло Москаль

Петро Рибка

Роман Мервінський

Мирослава Прихода

Микола Яковина

Іван Лучук

Євген Равський

Андрій Павлишин

Адреса редакції:

290008, Львів, а/с 2673

©Редакція журналу «І», 1997

Процеси, що протікають у Середній та Середньо-Східній Європі у посткомуністичну епоху, змусили як об'єктів цього процесу, так і його суб'єктів задуматися над концепцією розвитку всього цього регіону. Ба — навіть більше: осмислити його специфіку, межі та структуру. Що є Середньою Європою — простір від Одри по Сян, чи від Рейну по Дніпро? Від Кракова по Люблян, чи від Гданська по Сараєво? І чи більш менш не окреслюються межі цієї Середньої Європи так званим пост-австрійським культурно-політичним простором, що після розвалу імперії ще й досі шукає свого самовизначення? Бо все одно починає, як завжди, приходиться від історії. Причому як історії заданих конфліктів, так і історії якнайтісніших зв'язків чи навіть фактичного симбіозу багатьох народів.

Тому для людей, що займаються цією тематикою, неминучим є вихід на проблематику так званої Дунайської імперії, монархії Габсбургів, яка багато в чому наперед задала алгоритми процесів, що відбуваються в цьому регіоні зараз. Перетворившись у відносно ліберальну, толерантну (як на той час) державу, вона дала змогу в своїх рамках дозріти багатьом народам і навіть націям до незалежного культурного, а потім і політичного життя. Тогочасного розквіту високої і трагічної культури досягнути Середня Європа не може і досі, попри те, що чи не всі її народи здобулися на свою національну незалежність. Імперія часу упадку дала достатньо можливостей для створення самостійних політико-культурних організацій молодих націй, однак на жаль не передала цим молодим суб'єктам світової політики своєї толерантності (яка, зрештою, могла бути насправді результатом чи виявом її політичної неспроможності).

Разом з тим мусимо згодитися, що їй не вдалося трансформуватися з держави двох (австрійського та угорського) народів у справжню конфедерацію, з більшою роллю слов'янської компоненти, що вже тоді складала більшість населення імперії. І в цьому вона в чомусь знову ж повторила сумну долю Речі Посполитої двох народів.

Обставини склалися так, що імперія просто розійшлася. Залишилася „німецькомовна“ чи „альпійська“ Австрійська Республіка, яка ще мусіла визначити свою роль у новому світі після першої світової війни. Потрібно було вибудувати нову ідеологію державного існування. Однак в умовах тогочасної економічної кризи, травмованої постімперської свідомості та тиску з боку гітлерівської

Німеччини, Австрійська Республіка знає другого в цьому сторіччі трагічного удару — аншлюсу — її поглинає Третій Рейх.

На таку ж долю приречені і молоді національні держави, що постали на руїнах старої імперії. У них не вистачає ні політичної прозорливості, ні волі творити на цих руїнах структури, що гарантували б спільну безпеку. Розсварені поміж собою невеличкі держави не можуть гарантувати ні безпеки, ні справжнього (чи не „імперського“?) розквіту культури. Ненависть до сусіда перевершує інстинкт самозбереження. Тому в Середній Європі утворюється політичний та військовий вакуум малих і німецьких держав, що неминуче мусив бути заповненим чи зі сходу комуністичним СРСР чи з заходу фашистським Третім Рейхом. Що і сталося.

Щось подібне можемо спостерігати і сьогодні. Невдачі інтеграційних зусиль Вишеградської Трійки/Четвірки чи Центрально-Європейської ініціативи знову засвідчують недалекоглядний дрібний егоїзм та дрібничковий націоналізм ще не зовсім дозрілих націй. Кожен прагне добігти до омріяної Спільної Європи чи НАТО поодиночі, забуваючи про інших, кидаючи їх на пів-дорозі, пробуючи вискочити з реалій, які і називаються існуванням у Середній Європі. І в реті решт забуваючи про свій справжній інтерес, інтерес не на день і не на рік, а на перспективу набагато більшу. Чи справді всерйоз гадають політики одним розчерком пера на якомусь документі одноразово все це переіменити?

І разом з тим, яка роль у всьому цьому процесі України? Чи й вона також хоче ввійти до тієї ілюзорної Середньої Європи, якій до цього часу так і не судилося стати чимось дійсно самостійним та самовизначеним? Вирозумілої відповіді на це запитання немає й досі, хоча бажання грати в ній свою роль вже було задеклароване. Однак чи не перетвориться Україна, свідл за Росією, в її сателіта та євро-азійського кентавра з його одвічним конфліктом як з самим собою, так і з всім оточуючим світом — як європейським так і азійським?

Що ж маємо робити? Загоювати рани, так як чехи з німцями останнім замиренням? Напевно так. Однак чи вичерпує воно всі складні проблеми? Вибачати один одному? Теж, напевне, так. Скажімо з поляками по двох кривавих війнах вже в цьому сторіччі. Але разом з тим і активно будувати нове. Причому будувати його тут у тій Середній Європі, де ми живемо, а не в чужих геополітичних просторах та пас'янсах, якщо не хочемо повторення все тієї ж старої історії з „розподілами сфер впливу“, що вже не раз проходили по наших долях.

4	Антонін Лієм	ЗАУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
9	Едгар Морін	ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
23	Вацлав Чігак	ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇН СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ НА ПЕРЕЛОМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
31	Славомір Вятр	ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ. ЧИ ІСНУЄ КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПЕРЕХОДІ ВІД СХОДУ ДО ЗАХОДУ?
38	Отто фон Габсбург	УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ
44	Клаус Легтеві	АВСТРІЯ В ЄВРОПІ АБО НАСКІЛЬКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА
49	Юзеф Дарський	ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?
58	Стефан Цвейг	СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
77	Александр Рода Рода	НА КЛАДОВИЩІ У ГРАЦІ
80	Анджей Браун	УРОК НІМЕЦЬКОЇ
90	Пауль Целян	ПОЕЗІЇ
100	Іван Головерса	АМНЕЗІЯ І ГІПЕРТРОФІЯ МІТУ ГАЛИЧИНИ
103	Тарас Возняк	ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ
115	Ернст Яндль	ПОЕЗІЇ
116	Тарас Лучук	ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH, АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
124	Лариса Цибенко	LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRENUNG VON OSTGALIZIEN VON JOSEPH ROTH
140	Віктор Мойсеєнко	ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА
148	Іван Сенатович	ПРИЧИНОК ДО БІБЛІОГРАФІЇ АНТОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В ЧУЖОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ
152	Іздрик	ВОЩЕК

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

4	Ергард Бусек	ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ
10	Урс Альтерматт	БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?
17	Анджей Вінценз	КРАКІВ — МІСТО СЕРЕДИННЕ
29	Іван Крушельницький	РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ
40	Роза Ауслендер	СПОГАДИ ПРО ОДНЕ МІСТО
44	Кшиштоф Чижевський	ЗАБУТА МЕТРОПОЛІЯ НА ПОГРАНИЧЧІ МОНАРХІЇ ГАБСБУРГІВ
56	Роберт Музіль	ЯКЩО ІСНУЄ ЧУТТЯ РЕАЛЬНОСТІ, ТО МУСИТЬ БУТИ І ЧУТТЯ МОЖЛИВОСТІ КАКАНІЯ
66	Ігорь Клек	ЗИМАНІЯ. ГЕРМА
87	Фріц Ріттер фон Герцмановський-Орлянд	ОСТАННЯ СЛУЖНИЦЯ БЕТГОВЕНА. КАРЛИК У ТУМАНІ. ДОН КАРЛЬОС. ВИПАДОК. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ
106	Георг Тракль	САМОТА. КРАЇНА МРІЙ
114	Райнер Марія Рільке	КАРДИНАЛ. ЗОЛОТА СКРИНЬКА. ПОЕЗІЇ
128	Роза Ауслендер	ПОЕЗІЇ
134	Мартін Гайдеггер	МОВА
150	Ганс Георг Гадамер	ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ
155	Гельмут Айзендле	МОВЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ
159	Гельмут Айзендле	НІЧНЕ ЦАРСТВО ДОКТОРА ЛИПСЬКОГО
163	Христина Назаркевич	ЯКЩО ІСНУЄ ВІДЧУТТЯ ДІЙСНОСТІ, ТО МАЄ ІСНУВАТИ Й ВІДЧУТТЯ МОЖЛИВОСТЕЙ
166	Іван Лучук	ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МИ
172	Бруно Шульц	ВІХОЛА

АНТОНІН ЛІЄМ

З

ДУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Чому саме протягом останніх років у Східній та Центральній Європі, та навіть і у Відні (хоча з інших причин) знову відкривають феномен Європи-Центру чи Центральної або Середньої Європи, який потрапив на передній план багатьох дискусій?

Я вважаю, що відповіді слід шукати у сфері практичної політики та в необхідності виживання. Мешканці Центральної Європи стали жертвами політичної стенографії. Їх як „східних європейців“ зарахували до російського чи радянського простору. Через приналежність до Центральної Європи, через намагання відновити та утвердити Центральну Європу як культурне, політичне і географічне поняття вони намагаються врятувати себе від цієї Східної Європи та відновити свою ідентичність.

Відню поняття Центральної Європи потрібне із подібних причин — на основі проблеми ідентичності та неоднозначного ставлення до історії та сучасності. Колись Відень був центром, melting pot-ом. Віденський вальс, сморід відмираючої цивілізації, як це в Парижі називали із рекламних мотивів, —

ЄВРОПА ІДЕЙ - УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

ЕРГАРД БУСЕК

Говорити про Європу ідей не лише амбіційно, але й суперечливо. Тут є два аспекти — вона викликає як позитивні, так і негативні почуття, уявлення та реакції, особливо коли йдеться про екскурс в історію чи про актуальний стан. Зрештою, мова йде про підрахунок втрат та здобутків, безпосередніми свідками якого ми є.

Європа ідей відстоює розум, універсалізм та просвітництво — можливо, навіть народження сучасного духу, якщо за Полем Валері бачити в європейській історії місце цивілізаційної машини. Я цитую Валері: «Так виник скарб, якому наша культура завдячує майже всім, принаймні своїми основами; я дозволю собі твердження, що середземноморський простір був справжньою машиною для продукування цивілізації. Отже на березі Середземного моря знаходимо в тісному поєднанні: дух, культуру та торгівлю.

Але Європа ідей — і тут межі Середземного моря є актуальним приводом до роздумів, — може також означати і заперечення цивілізацій, а саме: шовінізм, націоналізм, расизм, ізоляцію, прагнення до влади окремих груп, яке закінчується «ethnic cleansing» або геноцидом, як у колишній Югославії.

Європа ідей останні чотириста — п'ятсот років є сильною, глобально діючою машиною модернізації, інновацій та суспільної динаміки, тобто — «гарячим суспільством» у розумінні французького етнолога Клода Леві-Стросса.

Заснований на межі Середземного моря трикутник духу, культури та торгівлі сьогодні значно розширився, він перетворився в багатокутник науки та техніки, кодифікованого права і капіталістичної економіки, мистецтва, літератури, абстракції і логіки, просвітництва, демократії та універсалізму, гегемонії колоніалізму, націоналізму і евроцентризму.

Ця новочасна Європа ідей ніколи не притримувалася якоїсь інтелектуальної або абстрактної шкали вартостей,

тепер це не занадто цікаве. Набагато цікавіше те, що у Відні злилися воедино і співіснували всі культури цього простору.

Однак на кордоні з Австрією лежить Словенія, Любляна, недалеко — хорватський Загреб, — ані радянська зона впливу, ані австрійська територія. Там теж часто говорять про Центральну Європу. А в Словенії чи Хорватії відбувається не наукова, а якраз політична, культурно-політична дискусія.

Про ці дебати багато написано, особливо в Німеччині. Однак тамтешня дискусія дещо інша, та й історична роль Німеччини щодо Центральної Європи є іншою. Німці знають це дуже добре, тому ми повинні належно оцінити те, що в Німеччині висловлюється пересторога щодо того, яке значення мало колись це поняття і що саме важило як ідеологія старої концепції Наумана про Центральну Європу.

Чи справді існує щось таке, що характеризує центральноєвропейську культурну ідентичність? Письменник Георгі Далос вважає, що сьогодні центрально-європейська література створюється по всьому світі. Я вважаю цей вислів дуже важливим. Бо що таке історія культури цього простору? Якщо правда те (а я вважаю це правдою), що європейська спадщина полягає у „громадянському суспільстві“, яке в межах цього простору зайшло найдалі на Схід, то де ж закінчується такий досвід, а разом з ним і Центральна Європа? Ми знаємо, що сьогодні в Росії такі дискусії ведуться дуже серйозно. Нещодавно ми почули від одного радянського філософа у Франції запитання: що означає бути європейцем? Існують

європейці від народження, і є такі, котрі мусять собі на це заслужити. Це тривалий шлях, якщо не мати за собою традиції „цивільного суспільства громадян“ і прагнути його здобути, доробитися до такого суспільства і такої історичної перспективи. Тут потрібні велике терпіння і мужність.

Я думаю, що Центральна Європа — це східний край європейської спадщини. Але саме тут ця спадщина перебуває у найбільшій небезпеці. Отже, ознака Центральної Європи — це захист тієї спадщини, утвердження приналежності не до Східної Європи, а до традиції Ренесансу, Просвітництва, Європеїзму, „громадянського суспільства“.

Усі малі центральноєвропейські країни позначені яскраво вираженим націоналізмом, національними рухами. Однак цей націоналізм, на противагу, скажімо, до європейської Півночі, веде не до провінціалізації та замкнутості, але від початків має космополітичний характер. Центральноєвропейські слов'яни були з двох боків оточені небезпекою — російською (слов'янофільською) та німецькою. Тому польські націоналісти і романтики, чеський національний рух та угорці повернулися до інших частин Європи, тому їх космополітизм та їхня традиція були і залишаються під французьким, англійським та італійським впливами. Коли в Богемії відновлено рідну мову, то протягом короткого часу слід було довести, що ця мова здатна висловлювати усе те, що висловлюють інші мови.

Так склалося, що у XIX сторіччі світову літературу перекладали на мову, яка колись не існувала. Це досягнення

АНТОНІН ЛІСМ. ЗАУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ЕРГАРД БУСЕК. ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

це завжди також була Європа «бажань» і мілітарно-економічної експансії. За ідеями дуже часто приходять солдати, а вже за ними — бізнесмени. Можна навіть сказати, що характеристику бажання і водночас «європейство» найяскравіше можна прочитати з об'єктів бажання.

Два міркування на цю тему: хіба Північна Америка, яку спершу захопили колоністи а потім сформували виселенці та антиколоніалісти в душі неприйняття Європи, не є одним з найуспішніших та найбагатших творинь все тієї ж експансивної Європи? Хіба в її культурі та суспільній формі не проявилася двоякість європейського духу? Майже безмежна свобода індивідуума і групи поряд з екстремальним опануванням зовнішньої та внутрішньої природи, релігійний фанатизм поряд із радикальним секуляризмом, позмінне посилення капіталу, честолюбства і влади, але одночасно толерантність, респект, автономія і, врешті, добродушність.

Друге міркування стосується «Сходу», який я називаю так навмисне, бо коли говорять про Європу, то занадто часто мають на увазі Західну Європу, а Східну Європу трактують як щось, що, властиво, до Європи не належить. Схід, як і Америка, був предметом експансії Європи. Як Наполеон, так і Гітлер намагалися підкорити Росію. На шастя, цей намір зазнав поразки. Натомість з'явився страх, фантазія про дику, непередбачуване, таємниче, про варварський Схід, насамперед там, де він контактує з азіатськими культурами. Заходоцентризм Європи лише посилювався завдяки поразкам цього геополітичного бажання і залишається внутрішньо замкнутим навіть у надмірно не обтяженій балансом історії реториці про «фортецю Європи».

Був створений мій про російсько-слов'янську душу — топос, який має наслідки досі. Досі Схід залишається об'єктом нездійсненого, явно імперіалістично-економічного прагнення, одночасно Схід є об'єктом заперечення Західної Європи в сенсі відмежованості та ізоляції: сферою, де немає демократії, сферою політичної та економічної непередбачуваності та потенційної анархії. З іншого боку Схід зробили компенсаційною проекційною поверхнею для новочасних втрат Заходу, там шукають співдружності, гостинності та людського тепла, котрі загублені високоіндустріальними суспільствами Заходу.

Європа, Західна Європа, бачить себе у двох викривлених дзеркальних відображеннях. По-перше, у дзеркалі Північної Америки, яка, так би мовити, персоніфікує історію її успіху, по-друге, у дзеркалі Росії, яка символізує поразку її власних бажань і власних уявлень про світ але водночас є таємничим, і разом з тим чарівним, душевним «незнайомцем».

привело до космополітизму чеського націоналізму, так і польський романтизм привів до космополітизму польського націоналізму.

Характер центральноєвропейської культури полягає у зіткненні багатьох культур. Це не є культура з австрійськими чи слов'янськими ознаками. У Західній Європі контакти між культурами розглядаються зовсім інакше. Там роблять спроби черпати з різних джерел і європейських, і неєвропейських культур, щоб об'єднати їх під одним дахом. Ці намагання іноді бувають навіть конвульсивними, вони не належать до буденного життя. Західноєвропейські народи завжди були самостійними культурними утвореннями. Співіснування і накладання культур, релігійна толерантність — це для них нове і ще не осмислене.

Щось подібне маємо і в Сполучених Штатах: якщо здивуватись до політичного і культурного життя, то можна розпізнати, що більшість осіб, яка в американській зовнішній чи культурній політиці мають космополітично-європейську орієнтацію, — європейського або гебрійського походження, що певною мірою одне і те ж. Цей внутрішній, несвідомий і не снобістський космополітизм, як на мене, — це складова частина центральноєвропейської історії. Ми, центральні європейці, позначені цією історією. Вона спільна для всіх нас.

Яка ж роль Австрії у культурі цього регіону? Гадаю, насамперед — це внесок австрійсько-гебрійської культури, який був і залишається дуже важливим. Сюди ж додається і

другий внесок: австрійська культурна ідентичність завжди мусила утверджувати себе супроти німецького націоналізму. Цей тиск і досі все ще в Австрії відчутний. Утвердити свою ідентичність означає теж і заглянути крізь Німеччину далі, у решту світу. Я вважаю, що в цьому сенсі Відень був космополітичним у всьому найкращому, що він створив, що мислив і що належить до традиції австрійської культури.

Кундера одного разу сказав: „Ми ніколи не вважали, що нам гарантоване наше національне існування. Навпаки: для великих народів це було само собою зрозумілим. Натомість майбутнє існування народів Центральної Європи завжди було тимчасово суспендованим. Воно було, але так само легко його могло і не бути. Коли один молодий студент у Франції захотів написати фарс про своїх гімназійних учителів, він спробував знайти країну, якої не існувало. Ця країна називалася Польща, а король Польщі звався Убу. Польщі не було. Існувала Богемія, але не як самостійна країна чи народ. Ця країна офіційно не мала власної мови.

Що ж постало із такої ситуації? Дуже глибоке відчуття, що існування знову і знову у небезпеці, відчуття непевності за власне майбутнє. Це має багато спільного з гебрійською культурою. Така ж схильність до самоіронії. Самоіронія — це зброя, яка завжди була у центральноєвропейській культурі, у більшій мірі, ніж в будь-якій іншій. Коли я говорю „центральноєвропейський“, то маю на увазі теж і „австрійський“. Самоіронію знаходимо і в Музіля, і в Броха, так само, як і в чеських та угорських авторів.

АНТОНІН ЛІСМ. ЗАУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ЕРГАРД БУСЕК. ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Обидва відображення у дзеркалі приводять нас назад до вихідної теми: Європа ідей — утопія чи реальність? За словами Валері, Європа — це цивілізаційна машина, це ідеальна, як історична так і жива машина, яку, з одного боку можна описати, а з іншого, — це утопічна машина, бо її історія ще не завершилася, хоча й не може обійтися без лагун.

Історія Європи ще не дійшла до кінця. Якщо б ми захотіли прочитати працю Фукуями «Кінець історії», то мало би сенс читати її лише як текст незавершений і як текст, в якому те, що стоїть між рядками, має бути відтворено нами.

Після другої світової війни Західна Європа зробила нову спробу вчитися на помилках історії. Утворення РЕВ, сьогодні Рада Європи, є повчальним кроком, спробою завдяки обґрунтуванню економічної та міжнародної співпраці за демократичними правилами гри уникнути причин майбутніх воєн. Відповідно до цієї основної ідеї Рада сьогодні, незважаючи на деяку зовнішню та внутрішню критику, є успішною політичною організацією, бо між її членами не було жодних військових конфліктів чи навіть натяків на них.

Однак у переддвір'ї Європи, у Боснії, знову вибухла війна. Але це лише означає, що Європа ідей або ідея Європи сама ставить перед собою завдання розвинути нові задачі, що виходять за рамки традиційного заходоцентризму і трактують мир і збереження миру як актуальне завдання своєї універсалістичної спадщини.

Дозвольте мені навести деякі міркування щодо того, як європейська спадщина може далі розвинути універсалізм та просвітництво, щоб у майбутньому цей континент міг пережити нову епоху миру та процвітання. Дозвольте розвинути утопічний шкід, бо бажання досягти миру та процвітання — це проект високого рангу, який можна реалізувати лише спільними зусиллями.

Європейський універсалізм означає не лише узагальнену картину правової держави, громадянських прав та прав людини, але і культуротворчий та культуротрансформуючий проект, отже, свідомість того, що в культурній дивергенції різних європейських регіонів завжди була закладена конвергенція. Це кружляння довкола спільних тем та справ, як у Москві, так і у Кракові, як у Відні чи Парижі, так і у Ліссабоні. Це вироблення автономії суб'єкта, який шукав і шукає в мистецтві, літературі, науці і практичному житті звільнення від залежності та підкорення, в яких винен він сам та інші.

Цей універсалізм є ново-старою європейською справою, радикалізованою подіями 1989 року, які зламали не лише політичний поділ Європи, але і її культурний поділ. Із падінням блокової політики Європа з придатка великої

Звідси випливає наступне запитання — географічне. Де знаходиться Центральна Європа? Чи це справді лише колишня монархія Габсбургів? Я у цьому не дуже певнений. Ті ж ознаки я бачу не лише у Кракові, але й у Варшаві і Познані, Гданську. Дуже чіткі вони і у Швейцарії. Як на мене, то Дюренматт і Фріш — прекрасні центральноевропейські письменники. У них є все, що притаманне й іншим — те саме відчуття, той самий світогляд, ті ж побоювання, та ж ідкаріонія та самоіронія тощо. Той самий стиль знаходимо і в Трієсті.

Для мене складність виникає у зв'язку з ідентифікацією „німецько-рейхової“ частини Центральної Німеччини. Мені важко уявити, що Берлін не вважають центральноевропейським містом. Однак наскільки саксонська чи прусська традиції є центральноевропейськими? Я не наважуся стверджувати щось конкретне щодо цього. Те саме я сказав би і про Баварію, Мюнхен, але я вважаю, що Гюнтер Грасс — центральноевропейський письменник. Він сам це знає краще за будь-кого.

Хочу згадати ще одне ім'я, а саме — Карел Чапек. Він — важливий доказ того, що я думаю. Хоча б тому, що Чапек загнали у гріб вороги космополітизму, в той час, коли проголошували хвалу Центральній Європі. Не слід забувати також (мені здається, це пройшло повз увагу Мілана Кундери), що Центральну Європу вихваляли не у 1948 році і не в 1944 в Ялті, а у 1939 у Мюнхені. Якби не було Мюнхена, не було б і Ялти, не було б і 1948 року чи інших наслідків. Про це особливо люблять забувати ті, хто підписався в Мюнхені.

По-друге, труднощі для мене виникають і з ідентифікацією Росії. Центральна Європа, насамперед слов'яни, мусили утверджувати себе не тільки стосовно Німеччини шляхом „дивного“ космополітизму. Тому чехи майже добровільно ринули в обійми панславізму і тим самим ще на певний час врятувалися. І навпаки — поляки чинили опір обом сторонам — за допомогою космополітичної культури та великої релігійної традиції дотримання толерантності, про яку не слід забувати. Думаю, що Польська церква була однією з найтолерантніших серед усіх католицьких помісних Церков, і європейський протестантський рух знав про це, наприклад, чехи, кальвіністи.

Узагальнюючи, можна було б сказати, що усі малі країни мусять „вийти із самих себе“, щоб підтримати і зберегти власну ідентичність. Однак, на мою думку, це не стосується Північної Європи, як це демонструють фінська чи шведська культури, які, радше, замикаються самі в собі.

Що ж трапляється, коли письменник, виходець із малого народу, дозволить собі перетворити свій простір і долю свого народу на „theatrum mundi“? За це норвежці ненавиділи Ібсена, бо він, будучи в Німеччині та Італії, не приєднався до національної боротьби норвежців, наважився говорити про світові проблеми так, ніби вони — норвезькі. Джеймса Джойса ненавиділи в Ірландії, бо він те саме зробив з ірландцями, які чекали і вимагали від нього чогось іншого. Тому-то чехи віддавали перевагу Сметані перед Дворжаком, а Гашека

АНТОНІН ДІСМ. ЗАУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ЕРГАРД БУСК. ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНОСТЬ?

політики перетворилася знову на чинний політичний суб'єкт, який поділений у собі і найшвидше відтворюється, звертаючись до спільної культурної спадщини.

Але це «Risorgo» не може бути некритичним і нерелекторним, бо стара Європа ідей або стара ідея Європи була ніби дуже сфокусованим променем світла, оточеним темрявою, просвітництво було обрамлене політичним свавіллям і євроцентристським прагненням до гегемонії, ідея автономного суб'єкта — націоналізмом і демонічними масовими рухами, які знайшли свій найяскравіший вираз у фашизмі та сталінізмі.

Отже, говорячи словами Степена Тульміна, треба актуалізувати невизнані завдання європейського Нового Часу і Сучасності, переосмислити їх наново і так вийти за рамки історично встановленого визначення європейського модернізму? Що це означає in concreto?

1. Невизнаним є завдання, що автономний суб'єкт має мати не лише абстрактні права, свободи і культурні бажання, але і практичні життєві шанси стосовно роботи, соціальних умов та індивідуального почуття власної значущості. Ці практичні бажання можуть бути характерні не лише для членів капіталістичних, споживчих, високотехнізованих суспільств та регіонів, вони повинні бути доступні і для тих, хто всередині Європи відстає у розвитку або затиснутий у південно-північному куті сучасності. Це серйозний виклик, бо нестача життєво-практичних можливостей для розвиненої суб'єктивності панує не лише в Східній та Середній Європі, але і у формі стурбованого безробіття і соціальної автономії, які стали головним викликом демократичному консенсусові у Західній Європі.

2. Невизнаним також є завдання самостверджуючого політичного самообмеження Європи. Європейську модель модернізму і надалі можна розглядати як «інтелігентний продукт і товар на експорт», але вона має бути свідомо політичних і культурних кордонів свого узагальнення. Властива їй мішанина секуляризму та індустріальної раціональності, демократії та порушенням людських та громадянських прав має очевидні межі застосування і залежну від контексту логіку. Ця модель є дефіцитом навіть у країнах виникнення.

Деякі країни Азії демонструють нам поєднання динамічного економічного капіталізму і тоталітарних форм правління, які здаються парадоксальними, регіон, який сформований під впливом ісламу, демонструє чужі нам форми індустріально-бюрократичної раціональності, релігійного фундаменталізму та авторитарного панування духовенства.

Політичний діалог з цими регіонами, з яких принаймні один до нас дуже близький, є все складнішим і у

проголосили поза законом, ледь не відлучили від народу. Донедавна те саме відбувалося у Празі з Міланом Кундерою, який був найнебажанішим письменником Богемії. Не для читачів, але для своїх колишніх „друзів“. Чому? Бо він наважився перетворити бідолашну Богемію у „theatrum mundi“.

Оце маленькі трагедії, трагічні помилки, гротескні помилки тієї ситуації, коли особливо потрібен „вихід за власні рамки“, космополітизм. Якщо національна культура забуває саму себе, своє походження і замикається у собі, то в цьому криється велика небезпека.

Переклад Стефанії Пташник

ЄВРОПА

АН ТОНІН ЛІСМ. ЗАУВАГИ ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ЕРГАРД БУСКЕ. ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

майбутньому ще більше ускладниться. З іншого боку Європа завжди була культурною амальгамою, що перебувала у конфліктах з іншими регіонами та культурами, які необхідні для культурної ідентичності Європи і були та є важливим джерелом її цивілізаційних досягнень.

Отже, у майбутньому треба буде вести дискусію, яка не передбачає включення до свого складу ще когонебудь іншого, вона заставляє нас шукати форм духовної конфронтації, результатом якої не має бути культурна гегемонія, заставляє створювати узагальнений код порозуміння, який діє і тоді, коли протилежна сторона не підписала „Конвенції прав людини“ Ради Європи.

3. По-третє, невизнаним є завдання інакшого ставлення до автохтонних локальних (або паралельних) культур — мені не спадає на думку інше поняття. Воно стосується етнічних меншин так само, як і поборників альтернативних економічних форм, релігійних груп, а також груп, які не визнають панівного становища великої техніки, науково-іманентної раціональності та індивідуалізму, що передбачає відповідальність тільки перед самим собою.

Локальні або паралельні культури, які суперечать сучасній моделі Європи, є всюди — як в центрі Європи, так і в її регіонах. «Полікультурність» у її найширшому розумінні є матерією зрізу, власне і чуже не має більше спеціальних зарезервованих місць або резервацій. Конфронтація відбувається з різною силою і в різноманітних тематичних полях. Можливо, цей виклик Європі є одним із найважливіших, бо він обґрунтовує щось таке, як «лабораторія ХХІ сторіччя».

Питання, які постають перед керівником дослідження і експериментатором, є не лише культурного, а й виразно політичного та економічного характеру: як Моє може зустрічати Чуже, не стаючи основою для громадянської війни? Чи треба повернутися до європейського зерна культури в розумінні Енценберга «Вид на громадянську війну», обмежуючи себе і уникаючи конфліктів, а на інше, в прямому розумінні, накинати капелюха? Чи треба шукати м'якого діалогу без підкреслення власних інтересів? Чи європейська ідея, якою б сумнівною вона не була в деталях, має розчинитися в безкритичному визнанні всеохоплюючого релятивізму теорії та практики? Чи конфлікти мають відбуватися як вилазки з військових фортець за участю культурно-політичних емісарів? А що з іншими в їхніх стінах? Чи вони мають бути виселені в створені для цього резервації? А може нам життєво необхідні нові форми спілкування, які уможливають дискусію між основними та паралельними культурами, які уможливають самоутвердження без агресії, повагу без втечі в релятивізм і гостроту суперечки без звільнення демократичних форм та легітимації?

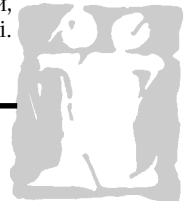
Багато запитань, мало однозначних відповідей і ще менше безпеки — так можна було б описати сучасний

- МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

Культурна ідентичність Європи — це проблема комплексна. Слово „Європа“ криє в собі як ілюзорну географічну конкретність так і мінливу історичну реальність, спричинену поділами та конфліктами. Так само комплексно твориться ідея європейської культури, тим паче, що саме слово „культура“ — це одна з наймінливіших концепцій-хамелеонів. Коли ми говоримо про „культуру“, то, по-перше, протиставляємо її поняттю „природа“ і маємо на увазі тут усе, що не властиве від народження. Далі ми застосовуємо слово „культура“ у майже етнографічному сенсі, наприклад, коли говоримо про „культури“ того чи

іншого народу, того чи іншого етносу, то поняття культури торкається усього, не лише знання, але й вартостей, віри й мітології, до яких причетний цей етнос чи ця спільнота. У цьому сенсі очевидно, що особлива суттєва риса Європи у порівнянні з іншими континентами — це величезне різноманіття культур в обмеженому просторі. Згадаймо хоча б Францію, де є Бретань, Країна Басків, Ельзас, Корсика тощо. Існує ще й третє значення слова „культура“, де її розглядають як щось культивоване, — культуру людей, яка витворилася у філософії, літературі та науці. Саме про цю культуру і йтиме мова.

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
ЕРГАРД БУСКЕ. ЄВРОПА ІДЕЙ — УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНОСТЬ?

стан європейської ідеї. І, як це не парадоксально у час, коли Європа як чинний суб'єкт більш ніж коли-небудь після 1945 має успіх. Можна сказати, що Європа переживає ренесанс супроти своєї волі або, до деякої міри, ренесанс, який в сенсі часу та політики не був передбачений.

Блокова конкуренція і холодна війна були безпечним притулком для західноєвропейських капіталів. Я кажу це без жодного цинізму, чи приниження, бо в цей період Європа мала змогу регенеруватися і звільнитися від багато чого, що відбулося на її бойнях в ХХ сторіччі, — від нещастя, варварства та осліплення. Вона могла створити структуру, існування якої в історії до того було, між іншим, і причиною варварства, як, наприклад, соціальна держава, функціонуючі демократичні системи, наднаціональні структури, вирівнювання інтересів, націоналістичні ідентичності і мирні громадяни.

Багато які цінності були зруйновані пострілами в Сараєво 1914 і занепадом Ваймарської Республіки.

Але, що зараз? Утверджувати створені цінності і обґрунтовувати Нове — можна би було сказати не задумуючись. Але, можливо, тут є зерно цілюшого прагматизму, без якого прагматизм був би сліпим.

Європа ідей, яка не може обмежитися лише своїми західними кордонами, має бути Європою здорового глузду, який не є технократично редукованим, безпомилково досконалим і незламним.

Добропорядність європейської інтелектуальності, на яку правильно вказував Степен Тульмін, — це скептична, але нездатна до дії традиція, послідовником якої був Мішель де Монтень та інші. Монтень вже на порозі Нового Часу розпізнав межі політики — цього часом нудного ремесла — цінності зростаючих життєвих просторів та культур, необхідність порозуміння у відмінності, добропорядність, монополюльний розум і смертельне божевілья заідеологізованих суперечок, що хочуть опертися на марне панування і легітимацію визнання, раси та походження.

Традиція Мішеля де Монтеня дала певну надію на мирну майбутню Європу людей та ідей, яку вгадуємо у вимушено недосконалій дійсності, але яка також наближається до утопії через невиконані та неусвідомлені до цього часу завдання та вимоги.

Переклад Софії Онуфрів

Роль такої культури не обмежується до впливу на малу інтелектуальну еліту. Як ми знаємо, раціоналізм, гуманізм та наука стали конститутивними та трансформаційними силами нашого сьогодення суспільства. „Європейська культурна ідентичність“ не визначається чітким уявленням, так само, як і поняття Європи. Я кажу про сучасну Європу, ту, яка постає у XV та XVI сторіччях, міцніє, поширює свою владу у XIX сторіччі і, нарешті, знищує себе у XX сторіччі у двох світових війнах. Ця Європа твориться та утверджується через розвиток та зміцнення національних держав, через розвиток міст, торгівлі та капіталізму, тобто не лише *попри*, але і *у* та *через* конфлікт, війну і конкуренцію.

У всякому разі (принаймні, до кінця XIX сторіччя) конфлікти та конкуренція зовсім не перешкоджають розвитку економічного простору, де відбувається трансєвропейський обмін, якого в період Середньовіччя не було.

З іншого боку, що стосується культури, у Середньовіччі існував трансєвропейський культурний простір, для якого латина служила спільною мовою розвитку думки та спілкування, та латина, яка збереглася як засіб філософування аж до початку XVII сторіччя. Розвиток різних національних мов не зруйнував цього трансєвропейського простору.

Причиною руйнації цього простору стали обидві світові війни, вони на певний час послабили стосунки між обома осиротілими частинами Європи. Спільний простір ще не передбачає єдності європейських культур.

Звичайно, часто кажуть, що європейська культура – це синтез єврейсько-християнської та греко-латинської складових. Такий синтетичний погляд більш менш відповідає Середньовіччю, і такий синтез, очевидно, мав теологічну основу. Культура сучасної Європи, яка творилася у XV та XVI сторіччях, змінилася при розпаді цього синтезу і в конфліктах між інстанціями, які утворювали певний інтелектуальний собор.

У християнстві зароджується конфлікт з єврейсько-протестантським елементом, який містив у собі, а потім відіснив світ середньовічної католицької теології. Слід зауважити, що цей конфлікт, який вибухнув між Реформацією та католицизмом, протягом певного часу зливався із війнами між національними державами, навіть трансформував їх у релігійні війни, які завершилися лише у середині XVII сторіччя. Так само антагонізм між вірою та сумнівами може розчинитися лише на вогнищі, влаштованому для атеїстів.

Однак уже з часів Ренесансу, і особливо у „класичні“ сторіччя (XVII - XIX ст.), полеміка ведеться

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА – МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ

УРС АЛЬТЕРМАТТ
БАГАТОМОВНА

ШВАЙЦАРІЯ

МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

Швейцарія в образі святого Ієроніма серед диких звірів: ця картина з легенд про святих постала 1915 р. перед ельзаським письменником Рене Шікеле, перш ніж він назвав Конфедерацію островом миру в океані першої світової війни. Вже 1848 р. численні політики та письменники опиралися на швейцарську модель у намаганні обґрунтувати власні погляди на багатокультурну Європу. Однак у дебатах про долю Центрально-Східної Європи приклад Швейцарії до першої світової війни так і не відіграв якої-небудь помітної ролі.

Мірило для Австрії та Центрально-Східної Європи.

Особливий шлях Швейцарії між іншими європейськими державами привертав неабияку увагу ще у XIX ст. Після революційного 1848 р. швейцарською моделлю, яка від інших загальноєвропейських відрізнялася нейтральністю, республіканською формою правління і федеративним устроєм,

вже не на фізичному, а на інтелектуальному рівні. Вона поширюється на трансєвропейську культурну площину. Ми зіткнулися з проблемою: чи можна вбачати європейську ідентичність в полеміці та суперечках ідей? Я хочу запропонувати три поняття, які допоможуть нам зрозуміти „unitas multiplex“ — єдність відмінного та протилежного, що притаманне європейській культурі, — принцип діалогу, проблематизації та пошук основ.

Щоб окреслити цей принцип діалогічності, я хотів би показати, як відбувається злам між єврейсько-християнською та грецькою традиціями, що утворює подвійну суперечність. Один бік цієї суперечності стосується природи: у біблійній концепції Бог — це Творець фізичного універсуму, тоді як у грецькій концепції боги народжуються із фізичної сфери.

Це твердження спонукає зазирнути поза фізичний світ, який у час Ренесансу знову став продуктивною силою та носієм таємниці дійсності. Другий бік суперечності стосується ролі розуму. У єврейсько-християнській традиції розум вважається служкою одкровення. У філософській традиції, заснованій греками, розвивається раціоналізм, який відтісняє богів на другий план. Він усамостійнюється і здатен лише розкласти принцип одкровення. Із поділу між грецьким та єврейсько-християнським світоглядом постають

суттєві проблеми. Фізичний світ стає головною проблемою, бо у ньому криється таємниця всіх речей. Ця проблематизація світу посилюється після відкриття Нового Світу, заселеного, але досі не знаного континенту, а також після відкриття сили тяжіння, свого „нового світу“, у якому Земля вже не знаходиться у центрі універсуму. Проблематизація світу оправдовує науки та дає їм новий поштовх. Тут якраз і є витoki того, що я хотів би назвати „європейською наукою“ і що можна було так називати ще до 1930 року, з чого, однак, тепер постала універсальна наука. З цього огляду світ, Бог і людина стають проблемами. Розум проблематизує Бога, а проблематизація Бога проблематизує людину. Людина стає проблемою, якщо вона не створена за образом свого Творця. Отже, хто вона, що робить, яка її доля і що є її основою? Тут починається пристрасний пошук розв'язання цих проблем та безсумнівних основ мислення. Наука намагається своїми теоріями дати відповідь на загадки природи та знайти обґрунтування у своїх експериментальних доказах на раціональній, математичній основі. (Галілей стверджує, що „Книга природи“ написана мовою математики). Знову ж гуманізм намагається дати відповідь на проблему людини, пробуючи знайти у самій людині основу її гідності, її прав та вартостей. Тут розкривається те,

ЕДґАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ
УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

зацікавилися насамперед інтелектуали з Німеччини та Габсбурзької монархії.

Втім, у Відні перед першою світовою війною Швайцарію цінували не надто високо. Урядові кола прогавили нагоду реформувати імперію, в якій проживало дванадцять національностей, у сучасну федеративну державу. Напередодні загибелі Дунайської монархії віденський правник Фрідріх Тецнер писав, що для монархії настав час „бути Великошвайцарією“. Це кліше виринає і досі, наприклад, у Німеччині: Швайцарія як синонім на позначення відсутності власної історії, як красномовний приклад країни, яка відійшла від світової політики і дрімає десь на задвірках співдружності держав.

Мирний договір 1918-19 рр. призвів до виходу ненімецькомовних національностей зі складу Габсбурзької імперії: вони скористалися правом народів на самовизначення і почати утворили власні національні держави. Залишилася територіально ампутована Австрія, яка не могла оклигати від шоку і не вірила в дрібнодержавну ідентичність. Хай там як, але невеличка Швайцарія зразком для Австрії не стала.

Зате в Центрально-Східній Європі після першої світової війни швайцарський зразок пережив справжнісінький ренесанс. Провідні політики новоствореної Чехословаччини покликалися на гельвецький взорець, однак у практичній політиці ним не послуговувалися. 1922 року президент Томаш Масарик схилився радше до бельгійської моделі, аніж до швайцарської: *“Очевидно, доцільніше говорити про бельгійську модель, адже Бельгія - держава монолітна, тоді як Швайцарія з давніх-давен складалася з крихітних держав. Наша держава - і зокрема богемські землі - розвивалася монолітно, так повинно бути і зараз. Про територіальну автономію не може бути мови. Така наша позиція стане на заваді несприятливій конфігурації меншин”*.

Масарик, а пізніше й Едуард Бенеш притримувалися моделі централізованої національної держави і заклали цим - як то парадоксально не звучить - основи для поділу чехословацької держави 1992 р.

Найбільшого успіху швайцарська модель досягла після другої світової війни, коли Австрія за федерального канцлера Юліуса Рааба проголосила 1955 р. нейтралітет.

Зате сама Швайцарія у другій половині ХХ ст. опинилася в ізоляції, згайнувавши нагоду стати кристалізаційним елементом у процесі західноєвропейської інтеграції. Швайцарці почувалися, за

що я назву *діалогією*. Діалог водночас несе в собі антагонізм, суперечку як поєднання та комунікацію між інстанціями, які суперечать одна одній: діалог між вірою та сумнівами, вірою та розумом, діалог між довірою та сумнівом, навіть діалог з того моменту, коли вони розходяться, — між наукою та філософією, у ширшому розумінні — між гуманістичною та природничо-науковою культурою. Однак у цьому діалозі існує не лише конфлікт та суперечність, але й таємний обмін та взаємне збагачення. Тоді такий діалог стає продуктивним. Так, наприклад, Паскаль, на мою думку — важливий мислитель-основоположник, бо він у самому собі несе конфлікт між вірою та розумом. Паскаль користується розумом, щоб показати його межі, тобто щоб показати, що існує такий рівень дійсності, який не можна охопити розумом, і тому вона видається абсурдною, звідси випливає вислів: „Credo quia absurdum“. Водночас Паскаль застосовує сумнів, щоб по-новому обґрунтувати віру. Якщо можна так сказати, то традиція французького мислення радше раціоналістична, тоді Паскаль знаходиться посеред чисто французької діалогіки, тим паче, що вона має загальну мисленеву здатність, яка лежить між розумом, сумнівом та вірою.

Інакше (цього я не буду деталізувати) Декарт теж стає свідком проблеми сумніву, так само і віра

послугуватиметься зброєю розуму. Згадаймо К'єркегора, який висунув раціональну критику Гегелівської системи, доводячи розумом, що надмір логіки веде до найнерозумніших абстракцій, аж до втрати сенсу буття. Як захисники віри вдаються до розуму, щоб виправдати те, що не вміщується в рамки розуму чи логічного марення і що властиве чистому розуму, так само відбувається таємне утвердження релігійних змістів християнської віри в оточенні ворогів, тобто розуму, науки та гуманізму. У середині критичної раціональності виникає самотрансцендентність розуму. Нарешті розум зроблять ідолом з усіма позитивними ознаками. Результатом цього був, між іншим, культ, який Робесп'єр присвятив богів Розуму. У середині раціоналізму твориться неусвідомлене релігійне ядро, для якого розум стає ангелом-хоронителем. Мало того, що розум вміщає у собі всі позитивні ознаки і здатність просвітити світ, то він може і повинен ще й провадити людство.

Як наслідок, у центрі самого розуму виникає новий антагонізм, зароджується нова діалогіка: з одного боку, між тим, що я назвав би чистим розумом або „раціоналізацією“, яка з певної кількості фактів та обставин будує бездоганну споруду та відхиляє будь-який аргумент чи фактичний елемент, що цьому суперечить; з іншого боку, — критичною

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ
УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

словами історика Герберта Лютні, сказаними 1969 р., - “антитезою” до Європи і не зауважували, що Західна Європа змінюється швидкими темпами.

У зв'язку з національно-державницькою хвилею, яка після розпаду радянської імперії прокотилася Східною та Центрально-Східною Європою, швейцарська модель набула нової привабливості. Під час візиту до Берна міністр закордонних справ Угорщини Геца Єленський з великою симпатією відгукнувся про швейцарську модель. У дискусії про шляхи розвитку держав колишньої Югославії на початку 90-их рр. часто покликалися на Швейцарію. Прихильники так званої кантоналізації экс-Югославії довгий час наводили на підтвердження своїх поглядів саме швейцарську модель.

Проте керувалися вони вкрай хибними міркуваннями. Хто вважає етнізацію політичної спільноти ошвайцарюванням, дуже і дуже помиляється. Особливість швейцарських умов полягає саме в тому, що етнічні, релігійні та мовні кордони не збігаються з політичними.

Виняткова ситуація Західної Європи.

Для сучасного розвитку Європи характерна поява більш-менш однорідних національних держав, які ототожнювалися, як звичайно, на основі однієї-єдиної мови або бодай мови панівної. Утворився мовний націоналізм, який мову державного народу перетворив на мову офіційного спілкування.

Протягом XIX-XX ст.ст. спостерігалися чотири національно-державницькі хвилі, аж поки сам принцип не „взяв гору“. В ідеальному випадку політичні та культурні кордони збігалися, а мова з допомогою системи шкільної освіти націоналізувалася. Формула звучала: кожній національності - державу, цілу національність - в єдину державу.

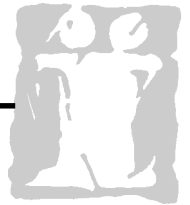
Європейці почали вбачати в мові важливу ознаку власної культурної та політичної спільноти. А що це аж ніяк не самоочевидно, засвідчує приклад гебрейства.

Швейцарія від самого початку не вписувалася в цю схему, бо її розвиток відбувався інакше. Вона визначилася 1848 р. як багатонаціональна держава різних народностей і зробила багатомовність принципом свого устрою. У федеральній конституції три мови - німецьку, французьку та італійську - визнавали рівноправними державними й офіційними мовами, хоча латинська Швейцарія становила всього-на-всього четвертину населення.

13

УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ – МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

Багатомовність як державна ідея.

Було б неправильно вважати, нібито багатомовність від самого початку належала до провідних державницьких ідей Швейцарії. Щойно в другій половині XIX ст. ідея багатомовності піднеслася до рівня державної ідеології.

Нарешті, національні рухи за об'єднання Італії та Німеччини спонукали швайцарців до перегляду питання про власну totoжність, щоб запобігти відсмоктувальному впливу культурного націоналізму сусідніх націй на мовно споріднені регіони країни. Щойно внаслідок полеміки з мовним націоналізмом швайцарські інтелектуали та політики зробили ставку на державу політичного волевиявлення і висунули на передній план спільну історію та політичну культуру.

Федеральна держава націоналізувала не лише фінансову систему, пошту і залізницю; вона визначила також духовні та культурні пріоритети суспільного життя швайцарців. Федерація почала самосвяткування, відзначивши 1891 року 600-літній ювілей Конфедерації і вперше проголосивши 1 серпня державним святом. У всій країні створювали пам'ятники та музеї; шкільні підручники наповнювали національно-історичним змістом. Тож останні два-три десятиріччя XIX ст. спричинилися до остаточного ошвайцарення культури.

Молода федеративна держава консолідувалася економічно та політично ще до того, як європейські націоналізми спалахнули в першій світовій війні. Тоді відкрилася глибока прірва між німецькою та латинською Швайцарією, так що аж німецькомовному письменникові, лауреатові Нобелівської премії Карлові Шпіттелеру довелося 1914 р. настирно апелювати до державно-політичної розважливості та нейтралітету швайцарців; він закликав погамувати свої протилежні симпатії до обох воюючих сторін з огляду на спільні історію та громадянство.

Швайцарія змогла вистояти глибоку внутрішню кризу 1914 - 1918 рр. тільки завдяки зовнішньополітичному нейтралітету. Політики та письменники почали підносити багатомовність Швайцарії до рівня державної ідеї.

В одностайному спротиві всіх чотирьох мовних спільнот тоталітарним народницьким ідеологіям націонал-соціалізму і фашизму остаточно сформувалася багатонаціональна державницька свідомість швайцарців. 1938 р. швайцарський народ прийняв нову статтю закону про мови, яка демонстративно

раціональністю, яка здатна до самокритики, тобто може розпізнати свої межі і знати, що суть раціональності полягає якраз у підтриманні діалогу із тим, що у світі не є і не може бути раціоналізованим. Якщо на початку XIX сторіччя геніальний Лаплас розробляє модель світу, з якого він виганяє Бога (у Декарта та Ньютона Бог був присутній як сотворитель світу), то Лаплас применшує Бога до „технічного безробіття“ (за А.Койре), у той час як світ є самодостатнім. Із цього світу він робить детерміністичну машину, абсолютно досконалу і постійну, поміщаючи атрибути божественності у світі-машині.

Надалі ми бачимо відродження віри (не кажучи про віру, яка пропагується у науці Ренана), припускаючи, що наука відіграватиме месіанську роль і принесе людству порятунок.

Сам гуманізм має два варіанти. Перший, який має загальну вартість, — це ідея рівності як вартість і принцип для всіх людей, ким би вони не були, до якого народу чи раси вони б не належали. Цей гуманізм підтверджується сьогодні актуальним прогресом біологічних природничих наук. Але існує ще й інший гуманізм, який визнає за людиною ті властивості, котрі забрано у вигнаного божества, і тому він ставить людині завдання бути володарем

світу „майстром і власником природи“, як сказав Декарт.

Отже, бачимо, що посеред цих нововитворених інстанцій з того ж джерела, звідки випливають дві ворожі течії, починається діалектика. Мабуть, для відкритої раціональності немає більшого ворога, ніж бездушна раціоналізація. Немає більш двозначного ворога для наукового дослідження, ніж детерміністична догма, яка так довго панувала в науці.

Отже, антиномія існує в гуманізмі, який робить усіх людей братами, бо вони мають глибоку схожість. Усі такі діалогіки є трансєвропейськими. Це показує приклад Ренесансу, який виходить із Флоренції і охоплює цілу Європу. У XVIII сторіччі Просвітництво, вийшовши з Парижа, заповнює Європу. У маленькому німецькому містечку Йена із кола кількох друзів, майже родичів, та в малому журналі „Атенеум“, який з'явився у світ лише в кількох номерах, бере свій початок Романтизм і поширюється в усій Європі. Під час першої світової війни у Швейцарії народжується рух „дада“ та сюрреалізм, щоб розійтись Європою і далі по цілому світу, оскільки в XX сторіччі настає той момент, коли європейська культура поширюється по цілому світі. Це трансєвропейські хвилі, які наскрізь пронизують національні культури.

Однак серед національних культур завжди існує домінуючий струмінь. У Франції цей домінуючий

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

проголошувала ретороманську четвертою державною мовою країни.

Офіційними мовами для цілої Швейцарії, як і досі, вважалися німецька, французька та італійська. У посланні Федеральної Ради було записано, що ідея чотиримовної Швейцарії творить осереддя державницького мислення швайцарців.

У 1970-1980-их рр. розгорнулася дискусія навколо питання про національну ідентичність та культурне розмаїття. Нові тенденції суспільного розвитку під гаслами наступу англійської мови та діалектів німецькомовної Швейцарії, мовно-корпоративні спрямування франкомовної Швейцарії, ерозія національно-державного громадянства тощо вимагали переоцінки усталених поглядів. Багато що і досі не втратило значення. Ще існує загальна згода щодо завдань федерації і кантонів, спрямованих на збереження чотирьох національних мов.

Тож підсумуємо: Шлях до чотиримовної Швейцарії торувався повільно, в усякому разі не так спектакулярно, як здебільшого подають дослідники. Хоча Швейцарія вже 1848 р. визнала перевагу багатьох рівноправних державних мов, давши відкоша культурному націоналізму, проте щойно наприкінці XIX ст. і протягом першої світової війни багатомовність стала державною ідеологією. 1848 р. йшлося насамперед про політичне громадянство, тобто демократичну та республіканську форму правління, яку всі швайцарці різних мов і конфесій вибрали як можливість політичного співіснування.

Мовна норма: територіальний принцип.

Швайцарська мовна норма намагається прагматично поєднати два підставові моменти: з одного боку (це) незаписане конституційне право індивідуальної мовної свободи, а з іншого, - кантонально-державне законодавство про мови офіційного спілкування. Федеративний устрій покладає на кантони згладжування суперечностей між свободою індивідуального мовного вибору і колективним плеканням історично складеної мовної спільноти. Кантони мають турбуватися про те, аби населення вивчало в школі офіційну мову регіону та спілкувалося нею в комунальних і кантональних інстанціях.

На федеральному рівні кожний швайцарець може послуговуватися однією з трьох офіційних мов. Ретороманці доволі часто використовують рідну мову.

струміль має радше раціоналістичну природу, в Англії — емпіричну, натомість у Німеччині — ідеалістичну та метафізичну.

У кожній культурі існує протитечія і притік повітря іззовні. У той момент, коли німецька культура вбачає своє призначення у „германськості“, якій ніколи не могла відповідати Римська імперія (яку пізніше помилково обожнювали у расистських, пангерманських та гітлерівських ідеях), тобто коли ця німецька культура пробує віднайти свою ідентичність, існує цей рух назовні, до світла, до Середземного моря, до Греції; Гете говорить про „край, де цвітуть цитрини“, Гельдерлін звертається до грецьких богів та героїв. Подібно і російська культура ХХ сторіччя надзвичайно плодотворна, бо вона постає із дуже глибокого внутрішнього конфлікту — між рухом слов'янофілів, які не лише хочуть залишитися вірними традиційній ортодоксальній слов'янській культурі, але й вірять у майже месіянську роль цієї культури у світі, та рухом західників, які, навпаки, звернулися до Заходу, свобод, раціональності та техніки, бажаючи позбутися світу рабства та регресу. Російська культура досягла розквіту при таких письменниках, як Достоевський, який ніс у собі конфлікт між обома цими нуртами. Достоевський прожив спочатку життя „західного“ революціонера, потім перехрещеного слов'янофіла.

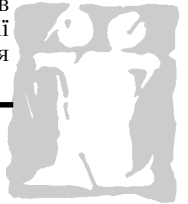
Лише після навернення він потрапив під глибокий вплив сумніву та страху, про що свідчить „Легенда про Великого Інквізитора“ чи „Брати Карамазови“. Я сказав би навіть всупереч іншим, що Солженіцин не репрезентує традиційне слов'янофілічне у його стосунках із західництвом. Навпаки, він по-своєму долає конфліктне поєднання бажання до модернізації із бажанням зберегти російську ідентичність.

Звичайно, діалогічне мислення існує не лише в Європі, ідейні суперечності завжди були у великих культурах, як-от у китайській чи індійській. Однак європейські діалогіки різноманітні, тривкі, бурхливі, загострені, і в цьому абсолютна особливість європейської культурної ідентичності, де слово „діалог“ де змогу поєднати витвори конфлікту.

Інший аспект, притаманний європейській культурі, — це активний пошук основ із того моменту, коли Ренесанс розпочав узагальнюючу проблематизацію. Цей пристрасний пошук підхоплює насамперед філософія. Слід зауважити, що кожен великий мислитель вірить у те, що він знайшов абсолютну правду, виходячи з якої він може мислити про світ і знайти обґрунтування віри. Так Декарт уникає сумніву, роблячи відкриття, що він не може сумніватися в тому, що він думає, коли сумнівається. Такі ідеології породжують філософи і базуються на тому, що для

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

Наріжним каменем закону про мови вважають так званий територіальний принцип. Продовжуючи традиції конфесійної доби, федеральні установи розвинули мовно-територіальний принцип за формулою „*cuius regio, eius lingua*“ і так впорядковували співжиття мовних спільнот. Вони керувалися міркуванням, що збереження мовних спільнот належить до національних пріоритетів багатомовної Швейцарії.

Якщо поглянути на останні 150 років, можна перекоонатися, що територіальний принцип не що інше, як піклування про меншини. Саме так латиномовні меншини змогли вистояти перед економічним і демографічним тиском німецькомовної більшості. Тільки так можна було забезпечити надійну стабільність мовних регіонів усупереч мобільності економіки. Чотири державні мови зберегли споконвічні, століттями творені терени, географічні кордони та культурну гомогенність яких належить плекати. Значних струсів зазнала лише реторманська мова.

На перетині століть багатомовні міста Центрально-Східної Європи остаточно гомогенізувалися. Будапешт мадьяризувався, Прага чехізувалася. Хто прагнув зробити у цих містах кар'єру, пристосовувався до панівної мовної культури. У Швейцарії все виглядало інакше, позаяк прибульці змушені були в школі та громадському житті спілкуватися поширеною на цій території мовою.

Хоча свобода мовного вибору і становить неписаний конституційний закон федерації, однак абсолютним характером він не відзначається. Швейцарський закон про мови передбачає всілякі обмеження, які йдуть на користь суспільству і видаються виваженими. Зате мовно-територіальний принцип не володіє необмеженими можливостями; мовні кордони чинні доти, доки не суперечать динаміці суспільного розвитку.

Пошуки *modus vivendi* між індивідуалістським і територіальним принципами належать насамперед до завдань цивілізованого суспільства, тобто політичної культури та толерантності. З цих міркувань у федеральній конституції аж до 116 статті включно немає жодних мовних приписів.

Позаяк федеральна конституція однозначно передає культуру, мову та релігію кантонам, то це унеможлиблює культурні, мовні та етнічні конфлікти на національному рівні. Зате мовні меншини опосередковано, тобто політико-державними каналами власних кантонів, можуть відстоювати свої культурницькі інтереси на найвищому рівні.

них є абсолютною дійсністю, чи то мається на увазі дух, чи матерія. Сьогоднішня наука схиляється до того, щоб зруйнувати одну з цих точок зору. Останній пошук за обґрунтуваннями здійснився у *становленні*. З часу Французької революції утверджується ідея, що обґрунтування слід шукати не в минулому, а навпаки, у русі історії до прогресу. Відколи ця проблема видозмінилася, становлення само собою обґрунтовує одночасно будь-яку правду і сенс наших дій у світі. Це історичне становлення, носій прогресу — чи то шляхом автономного закону типу Кондорсе, чи то шляхом діалектичних, марксистських законів, — знаходить підтримку у Ламарка, Дарвіна, в ідеї біологічного становлення, у яке можна вписати явище та розвиток людства. Відтоді людина — продукт, наслідник, продовжувач та утверджувач біологічної еволюції. Пізніше, у XX сторіччі, біоантропологічне становлення можна буде вписати у космічне виникнення. Виявляється, що наш Всесвіт — це не вічно існуюча машина Лапласа, він поставав спонтанно та бурхливо. Він утворився та розвивався, творячи та розвиваючи організовану комплексність. Тейяр де Шарден бачить „in fine“ точку Омега, реалізацію та найвищу мету цього генералізованого поставання. Бачимо, що наша європейська цивілізація, прискорюючи власне становлення і викрадаючи власну

історію, відкриває становлення з фізичної, біологічної та людської точок зору і вірить, що нарешті знайшла у прогресі своє обґрунтування. Але, з одного боку, становлення виявляється проблемою, оскільки ідея прогресу зазнає кризи. У XX сторіччі, зрештою, бачиться повернення генералізованої проблематизації. Нігілізм, проголошений Ніцше, не означає, що нічого немає або що все втрачене, він означає, що не існує абсолютно надійних основ. Становлення як остання основа, навіть і без основи, проблематизується зі свого боку. Відкриття космічного становлення — це одночасно відкриття непевності майбутнього. Ми не знаємо, чи наш світ рухається у напрямку розсіювання, чи проти новітнього ущільнення. Водночас усе підтверджує нам, що історичне становлення не несе прогресу у собі. Ми живемо у сторіччі, де розпочинається та поглиблюється криза прогресу. Тут слід визнати, що у XX сторіччі ми знову повертаємося до вихідної точки сучасної європейської культури, яка розпочала генералізуючу проблематизацію.

Тут ми починаємо розуміти, що для мислення вже не треба шукати обґрунтування у майже архітектурному сенсі. Неможливо збудувати мисленнєву споруду, яка надто глибоко закорінена у скелях і не вразлива супроти сумніву. Натомість слід мислити музичними поняттями: у власному русі, як

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

УРС АЛЬТЕРМАТТ. БАГАТОМОВНА ШВАЙЦАРІЯ — МОДЕЛЬ ДЛЯ ЄВРОПИ?

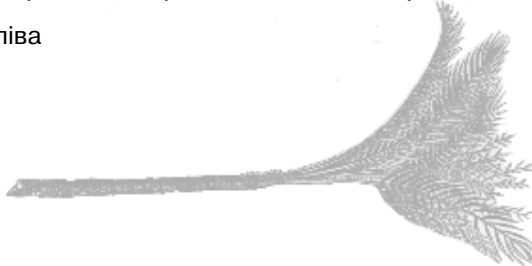
Досі Конфедерації вдавалося уникати створення спеціальних федеративно-правових структур політичного штибу для мовних спільнот. На протигагу до інших країн мовні спільноти не виступають політичними мовними блоками. Як і США, швайцарські установи не пішли на поділ громадян за етнічно-мовними критеріями. Як в американських, так і у швайцарських паспортах відсутня графа про мовну чи етнічну приналежність. Зате десятиліттями туди ретельно вносили дані про релігію або віросповідання.

Отже, територіальний принцип бодай якось може функціонувати тільки в державі з федеративним устроєм, де мовні групи більш-менш чітко розмежовані. Якщо мовні групи переходять одна в одну, слід застосовувати інші правила. Для таких країн запрошується ступеневий білінгвізм. У США англійська мова як мова офіційного спілкування полегшує інтеграцію; у Радянському Союзі подібну роль відігравала російська мова.

На завершення цих міркувань про швайцарську мовну норму запрошується питання: Чи можна взяти швайцарську модель за приклад для всієї Європи?

За відповіддю далеко ходити не треба: швайцарські обставини не можна схематично переносити на Європу та інші країни. Надто вже неповторними були історичні умови, за яких могла утворитися сучасна національна держава Швайцарія. Упродовж сторіч цій маленькій державі в Централіно-Західній Європі вдавалося з допомогою нейтралітету уникати європейських конфліктів, розбудовуючи виважену стійку систему з різних конфесійних, мовних і регіональних утворень.

Переклад Тимофія Гаврилів

складається і розгортається спіраль, так повинно відтепер будуватися мислення.

Втрата основ теж збиває з пантелику науку. Науковці вірили, що у поєднанні емпірії, розуму та математики вони мають справжній надійний ґрунт. Експерименти, котрі неодноразово проводили різні особи, давали абсолютні докази, які надавали теоріям непохитної правдивості. Але ці докази залежні від місця та умов, вони торкаються щонайбільше певної кількості відношень між змінними, але не можуть назавжди узаконити теорію. У правді це має обернено-пропорційне ставлення до віри, яку поширювали Уайтхед та Поппер, що наука, на відміну від теології, базується на стійких основах: теологія дає абсолютну певність тим, хто вірить, тому-то великі релігії і пережили тисячоліття, вони вистоять і надалі, бо зараз знаходяться „там угорі“. Наукова теорія залежить від емпіричних умов потойбіч емпіричної дійсності. Безперервно виникають нові умови, які відхиляють установлені теорії. Особливість наукової теорії полягає якраз у тому, що її можна відхилити або сфальсифікувати. Вона не володіє рефлексом реальності, вона — продукт людського духу, який переноситься на певні аспекти реальності. Наука особлива тим, що вона, базуючись лише на гарантіях, є непевною. Отже така фальшива теорія, як

геоцентризм, на яку опиралася асиро-вавилонська, птоломесва та середньовічна теорії, дала змогу зробити правильні висновки, які справджуються досі, — чи то передбачення, чи знання про орбіти планет.

Іншими словами, у фальшивій теорії можна знайти багато правдивих елементів. Наука приносить нам архіпелаги впевненості, а сама основа теоретичного знання залишається непевною. Тому правильно висловився Поппер, що наука збудована на палях, вбитих у трясовину. Постпопперіанська епістемологія (маю на увазі Лакатоша, Куна, Файєрабенда) підтверджує відсутність абсолютних основ у теорії.

Паралельно — новий світ, який ось уже 25 років нам відкриває астрофізика, абсолютно непевний світ, який змушує нас наново поставити питання про наше місце у цьому світі; ми вже не займаємо третього місця в Сонячній системі у середині Всесвіту. Ми знаходимося на маленькій планеті нещасного передмістя — Сонця, яке з свого боку є частиною периферійної галактики у Всесвіті, обкраденої Центром. Звідси через космос до нас повертаються фундаментальні проблеми призначення та сенсу буття людини.

Коли я кажу, що проблематизація надалі радикалізується, то йдеться про те, що вона досягла проблеми основ того мислення. Наші ідеї керуються

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

КРАКІВ

— МІСТО СЕРЕДІННЕ АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ

«Тут слід мислити Польщу, тут в цьому місці, що лежить далеко на півдні, на скрайку рівнини, опертої на гірський край, що гарантує йому безпеку та існування. В Кракові ми маємо велику середню точку, і це означає дуже багато. Поза межами римського світу та християнства XII сторіччя, сама Європа та її цивілізація стають невизначеними. Оксфорд, Гамбург, Прага, Краків є містами... натомість Берлін та Варшава тільки збирають натовп, але на назву cite не заслуговують».

Daniel Halevy, Courier d'Europe

Одним із найбільш інтригуючих наслідків подій кінця 1989 року була раптова поява у французькій, німецькій, швейцарській та взагалі західноєвропейській пресі назви Середня Європа, причому це було дуже природньо, так ніби інакше про цю частину Європи ніколи не мовилося. У кращому випадку писалося про Східну Європу, окреслюючи цією назвою землі від Лаби до Уралу. Я пишу „у кращому випадку“, оскільки переважно країни Західної Європи разом з Федеративною Республікою використовували назву „Європа“ тільки для самих себе. У першому випадку попри все визнавалося, принаймні імпліците, що і східна „Європа“ є частиною того самого континенту. У другому Європу, яка закінчувалася на Лабі, протиставлялося радянському блоку. А він, як говорила сама назва, був монолітом. Однак коли

прихованими принципами, які можна назвати парадигмами. Поняття „парадигма“ я визначаю як посередника між його лінгвістичним та баналізованим значенням. Для мене парадигма — це логічне „відношення утримання“ між значеннями або панівними принципами. Тобто парадигма керує думками та дискурсами, що відбуваються під її керівництвом.

Декарт не стільки винайшов, скільки сформулював те, що можна назвати великою західною парадигмою, формулюючи поділ принципів між обома порядками дійсності (з одного боку, дійсність розуму, суб'єкта, самого себе, це „Ego-Cogitans“, яке розвиває рефлексивну філософію; з іншого боку — дійсність „res extensa“, протяжного, матеріального, яка розвинула об'єктивну науку). Триумф цієї парадигми спричинив прогресивний поділ між філософією та наукою, суб'єктом та об'єктом. Зв'язок між обома стає дедалі рідшим і складнішим. Так, обидві протилежні інстанції, філософська та наукова, підпорядковуються тій самій парадигмі, у якій вони ігнорують та поборюють одна одну.

Це виявляє силу підсвідомих парадигм, які висловлюють важливість відкриття цього підсвідомого. Існує не лише психічне, фрейдівське підсвідоме, яке вивчають різні психоаналітики (іноді досить влучно, а іноді і недоречно). Існують не тільки різні біологічні

форми підсвідомого, яке панує та керує республікою мільярдів клітин, із яких складаються тіла. Існує не тільки соціальне підсвідоме, що є як у цілому суспільстві, так і в кожному індивіді зокрема. Існує ще й набагато глибше духовне і водночас культурне підсвідоме, яке диктує нам наші способи сприйняття та мислення. Радикальність цієї актуальної проблематизації полягає в тому, що вона намагається дійти до кореня тих принципів, які несвідомо панують над нашим біологічним, психічним, культурним та соціальним буттям. Йдеться про усвідомлення частин того підсвідомого (адже ж неможливо все пояснити через свідомість). Отже ми ще радикальніше відкинути назад до проблематизації, з якої починали ще в епоху Ренесансу. Відтоді ми разом з філософом Яном Паточкою можемо сказати, що природа європейської культури полягає у її „проблематизації“.

Насправді Бог ще й досі залишається проблемою, світ — знову проблема і людина — теж нова проблема, та й те, що ми називаємо „дійсним“, — це теж глибока „проблема“. Як період Ренесансу розкрився новому світові із відкриттям Америки та Сонячної системи, так ми сьогодні розкриваємось перед абсолютно незаним космосом. Ми могли б розкритися перед тисячолітньою неєвропейською культурою, яка мала інший зв'язок із життям та світом, ніж ми.

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?

АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ — МІСТО СЕРЕДИННЕ

„блок“ за лічені дні розпався на частини, одразу ж почали цілком природно говорити про світ Західної та Середньої Європи, натомість Східна Європа цілком природно виявилася на схід від останньої. Повернення Східної Європи здається знаменує те, що Європа знайшла свою середину.

Можна підозрювати, що попри очевидні імперіалістичні інтереси Радянської Росії ялтинський поділ був разом з тим і результатом концепції німецьких істориків дев'ятнадцятого сторіччя, згідно з якими Європа була германсько-романським утвором, чи постала під їхнім впливом - і як реакція на них - слов'янофільських концепцій, згідно з якими на схід від тієї германсько-романської Європи мала б існувати якась мітологічна „Слов'янщина“, яка була згідно із задумами її творців та у західному сприйнятті просто криптонімом Росії.

Але воскресіння Середньої Європи є явним запереченням тих мітів про германську чи слов'янську Європу. Очевидно до Середньої Європи належать Австрія, Чехія, Словаччина та Угорщина, а отже вже три мовні групи. Разом з тим з півдня ми можемо до них додати Словенію та Хорватію (а може і прилеглу до Словенії частину Італії від Трієсту по Тироль), натомість з півночі - Польщу. Звичайно тут не йдеться ні про географію, ні про археологію мов, чи про воскресіння якихось доісторичних слов'ян чи германців, а про культурну спільноту, що спирається на тисячолітню історію.

Коли ми говоримо про „повернення Середньої Європи“, то тим самим виражаємо переконання, що Середня Європа повертає свою самість. Повернення своєї самости це віднайдення своєї пам'яті: про когось, хто після двох тижнів чи двох місяців у лікарні повертає втрачену пам'ять і знову знає, ким він є, ми теж говоримо, що він повернув свою самість. Коли ми говоримо про особу, то її тотожність складається із пам'яті про прізвище, яке він успадкував від батьків, про ім'я, яке вони йому дали, про дитинство та молодість. Повернення пам'яті Середньої Європи є і поверненням до традиції кожної з країн, а разом з тим і до спільних традицій.

Наприклад, ми живемо у цивілізації, яка увесь час хоче прогнати Ніщо. Спершу вона поставила християнство супроти Нічого індивідуальної смерті, пообіцявши людині воскресіння. Постхристиянські проекти продовжили це через узагальнений активізм, бажаючи здобувати та опановувати світ. Ми постійно кидаємося до різних видів діяльності, набираємо прискорення, і при цьому все менше знаємо, куди ми йдемо, — це своєрідна розпачлива втеча від Нічого. Це означає не тільки дамоклів меч над нашими головами, але для нашого внутрішнього світу це ще й термонуклеарне Ніщо, яке зависло над Європою з 1977 року, бо „вік порожнечі“ — це водночас і вік внутрішньої порожнечі. Якраз сьогодні слід з повагою ставитися до мудрости та культур, які позначені, наприклад, впливами буддизму, що змогли зазирнути в обличчя Ніщо.

Ми живемо у той час, коли починаємо усвідомлювати свою культурну ідентичність та свою спадщину. Це якраз той момент, коли ця спадщина хоч і не випаровується безслідно, але узагальнюється і ми перестаємо бути її власниками. Захід, який ще у ХХ сторіччі був маленькою частиною Європи, насправді поширився далеко по світу, і Європа стала маленькою частинкою Заходу. Захід просунувся не лише у напрямку Америки, але і в східному напрямку,

до Сибіру, аж до Владивостока. У Японії він навіть поєднався з Далеким Сходом, давши дивовижний симбіоз. Відбулось генеральне озахіднення світу. Тут слід зауважити, що плоди європейської культури поширили їх по всьому світу університети. Наука, універсальна у своїх просвітницьких принципах, могла справді виникнути лише за дуже дивовижних західноєвропейських умов.

Розум — це інтелектуальна, філософська та ідеологічна концентрація, яка розвинулася за особливих умов європейської культури, але вона несла у собі раціональність, яка у розсіяному вигляді притаманна усім суспільствам. Гуманізм, неповторний та оригінальний плід європейської культури, універсальний у своїх принципах.

Усі ці неовторні плоди від початку містили в собі потенціальну універсальність, яка сьогодні реалізувалася: ми вже не маємо нічого, що було б нам властиве. Ми віддали світові все — і найкраще, і найгірше. Можливо, наше сьогоднішнє завдання — оберігати те найкраще і спробувати зробити його плідним.

Що означає „найкраще“? Для мене це не лише критична, але й самокритична раціональність — це сильний і водночас безмежний рух дослідження, це поглиблення проблем без основи, потойбіч відкриття,

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА — МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ — МІСТО СЕРЕДИННЕ

З моменту відходу радянського „льодовика“, який паралізував життя та думку Середньої Європи, природним є, що кожен з її народів, якщо хоче вижити, мусить починати шукати своє коріння, відтворювати живу традицію, на якій міг би будувати сьогодення та майбутнє. Отже мова йде про пам'яті за умови опертя на живу традицію. Напевно ми повинні згодитися, що мова йде про повернення найкращих традицій, тих, які будуть нас, як європейців єднати, а не роз'єднувати.

В Європі є тільки одна така спільна традиція, це традиція християнська, католицька (це останнє слово означає „вселенська“ і саме в цьому сенсі я його вживаю). Тому нічого дивного в тому, що Європу дуже довго визначали не інакше, як *Christianitas*. Стародавня назва континенту почала функціонувати в політичному сенсі тільки наприкінці XVII сторіччя, спочатку, здається, у Франції. Якщо ми кинемо оком на мапу того часу, то побачимо, що за межами *Christianitas*, а отже Європи, лежали дві імперії: Московське царство та Оттоманська імперія. Межами Європи були східні кордони Речі Посполитої та римська імперія Габсбургів. Тому кордони Середньої Європи не випадково відділяють „латинницьку“ Хорватію та Словенію від православної Сербії, Румунії та Болгарії.

Однак, якщо Європа означає *Christianitas*, то воно не є поняттям географічним. Виглядає на те, що говорячи про Середню Європу, ми маємо на увазі не стільки географію, скільки певну, вже окреслену християнством духовну єдність, що вже від раннього середньовіччя формується під впливом між іншим таких фактів як грандіозна за своїм розмахом програма так званої „каролінгської катехизації“, яку створив Карл Великий для західних слов'ян-поганів після їх визволення у 796 році з-під ярма аварів (двома важливими засадами цієї програми були - добровільність навернення та використання при катехизації мови навертаних), та розроблений імператором Оттоном III і так само широко закреслений план „Європи рівних“, наріжним каменем якого на сході було закладення архієпархій у Гнезно та Остригомі.

що вони справді не мають основи. Це означає прийняти діалогіку, не підкоряючись їй.

Я думаю, що вже справді настав час зрозуміти, що діалогіка справді притаманна європейській культурі. Йдеться не про те, що хтось хоче вмістити в собі усі суперечливі ідеї або хоче утвердити свої переваги. Наприклад, ми можемо віддати перевагу Руссо над Вольтером, романтикам над класиками, як і просвітителям над романтиками. Але ми вже не можемо мислити поняттями заперечення. Внесок французької просвітницької філософії не може „*ipso facto*“ ліквідувати доробок німецької романтичної філософії.

Закоріненість в особливому не дає нам права усувати прагнення до загального, а прагнення до загального не має права зруйнувати існування особливого. Ця властивість притаманна Європі, особливість, яка породжує загальне. Саме це гідне нашого подиву і вірності. Я вважаю, що у такому сенсі можна застосувати діалогічність. Наприклад, візьмемо питання про суть європейського гуманізму. Тут є два великі мислителі, яких я високо ціную. Один з них, Лешек Коляковський, каже: „Суть європейського гуманізму походить із християнсько-гебрейської традиції“. А чому? Бо біблійний Бог створив людину на свій образ та подобу, а Син Божий прийняв тіло, щоб врятувати людство. На те

ж саме запитання Паточка відповідає, що основа європейського гуманізму походить від греків і особливо афінян. Чому? Бо саме вони пізнали суверенність людського розуму і свободу громадянина. На мою думку, ці дві протилежні точки зору одночасно і правдиві, і фальшиві.

Фальшиві не лише в тому, що вони висловлюють, але і в тому, що із них випливає, бо кожній з них бракує суперечливої правди іншої. Адже суть європейського гуманізму полягає в антагоністичній та комплементарній грі між гебрейсько-християнською та грецько-римською спадщинами. Сьогодні ми можемо прийняти діалогіку і кожен може вибрати те, що йому ближче до душі – бути християнином чи греком. Полеміки повинні йти за дебатами про ознаки обох етнічних. Важливо, однак, зрозуміти і перейняти діалог, пізнати продуктивні риси його у його конфліктному характері. Думаю, сьогодні ми мусимо зрозуміти, що гордий гуманізм людини-царя повинен зникнути на користь братерського гуманізму, який об'єднує усіх людей. Я б сказав, що моя релігія протилежна до „релігії блага“, яка стверджує, що ми всі – брати, бо будемо спасенні. Я ж кажу: „Ми всі брати, бо ми усі втрачені“.

Нам справді слід відмовитись від будь-якого блага, будь-якої месіянської ідеї, навіть науки,

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА – МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

Для Середньої Європи, а також Скандинавії Німеччина була тим, чим у ранньому Середньовіччі для Німеччини, Англії та Нідерландів була Франція. Умовою прийняття до Європи було хрещення, але християнізація, так само як і європеїзація, тривала ще довго. Через Німеччину до Польщі прибували монахи та ордени, що народилися у Італії чи Франції. З Німеччини прийшов становий уклад суспільства з такими поняттями, як шляхта та лицарство, васал та ленник, так само як і західне *civitas*, про яке говорить Галеві, з писаним правом, яке в Польщі називалося Магдебурзьким правом (Магдебург був першим *civitas* закладеним на схід від Рейну), з писаними міськими законами, в силу яких громадяни (*cives*) вибирали бургомистра (*magister civium*). Разом з інституціями приходили і поняття, і слова, частково у німецькій формі, перекладені з латини чи французької мови: *Burgermeister - magister civium, rycerz (лицар - пер.) - Ritter - chevalier*, інколи вони були запозичені з французької мови, як от: *pancerz (панцир - пер.) - pancier, turniej (турнір - пер.) - tournoi* (тепер *tournoi*) та багато інших. Цілоком слушно польська мова вважається найбільш златинізованою з слов'янських мов, в лексиці, семантиці і навіть у синтаксисі.

Частиною цього, і то найдавнішою, польська мова завдячує мові німецькій.

Яке місце у цьому процесі відновлення пам'яті Середньої Європи займає Краків? В якому сенсі його можна було б назвати місцем серединним, і у якому сенсі говорити в його контексті про повернення до Середньої Європи? Очевидно, що середнине місто можна розуміти і банально, як столицю однієї із найбільших, а в проміжку між 1386 та 1773 роками навіть найбільшої країни між Росією та Німеччиною чи Заходом. Натомість якщо ми розуміємо середину як „центр“, то Краків поза всяким сумнівом від закладення єпископства у 1000 році був важливим церковним, політичним та культурним осередком, центром єпископської, княжої, і нарешті королівської влади, осередком катедральної школи, потім університету, осередком польського гуманізму та ренесансу, літературним центром, осередком, звідки від кінця XV сторіччя польська та латинська книжка поширювалася на схід, північ та південь.

наскільки б вона не була просвітницькою у своїх відкриттях, вона мусить зважати на свою повну сліпоту, бо наука не знає, куди вона прямує, куди її веде суспільство і куди вона заведе це суспільство. Наука має в собі ту „дляму сліпоти“, яка перешкоджає їй пізнати саму себе. Саме тут – діагноз, який Гусерль у своїй далекоглядності поставив ще у 30-і роки.

Так, ми можемо відкрито йти назустріч загальному, залишаючись при своїх європейських особливостях. Нам слід відмовитись від усякого „Месії“. Нове розчарування дало нам змогу зрозуміти, що обіцянка, яку дав нам Христос щодо потойбічного життя, увійшла в теорію, яка вважала себе за найматеріалістичнішу, найнауковішу, щоб сповнити земну обіцянку гармонійного та примиреного людства. Інакше кажучи, гебрейство та християнство промовляли через атеїстичний марксизм. Нам слід усвідомити цю контамінацію та відмовитись від усякої ідеї блага чи благої наміреності. Ідея сучасної Європи несе в собі одну незручність, бо вона не месіянська у тому розумінні, що не може породити багатьох мучеників. Ця ідея має переваги в тому, що вона не месіянська, бо вже не породить катів.

Нам слід зберегти те бажання, яке оживило і християнство, і соціалізм. Це бажання братерства і прагнення цивілізувати відносини між етносами,

расами, народами, групами та індивідуумами, а також ставлення кожного до себе самого.

Ми можемо і мусимо в майбутньому розглядати Європу як метанациональну провінцію. Сьогодні у нашому світі Європа маргіналізується і вона не повинна прагнути повернути собі першість. Вона повинна просто залишатись відкритою для всього світу. Можливо, вона стане „фундацією“, як це собі уявляв Азімов у трилогії „Science fiction“. У майбутньому руйнація великої галактичної цивілізації неминуча, тому деякі мудреці збирають в одне ціле усі скарби знань, культури і минулого. Вони чинять це, переступаючи часи агонії, жахливі часи, щоб у залишках минулого зберегти насіння майбутнього. Можливо, наша маргіальність, незважаючи на агонію світу, зробить нас здатними зберегти найкоштовніші цінності, які зараз у найбільшій небезпеці, причому слово „агонія“ слід розглядати у його подвійному значенні – це страждання, про які ніколи не знаєш, чи то перед смертю, чи перед народженням. Думаю, це дає нам не лише привілеї, спадщину „здатності до проблематизації“, але й ставить перед нами завдання бути її охоронцями.

Переклад Стефанії Пташник

ЕДГАР МОРІН. ЄВРОПА – МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

Все це правда. Але можна застановитися і перед іншим, переносним значенням слова „середина“, про який я згадав кажучи про повернення до серединності. Якщо подумати про переносне значення цього слова, як наприклад у виразі, що „хтось є серцем зустрічі“ чи що „ані у поведінці, ані в поразках середини зберегти не вміє“, то тоді запрошується думка, що поява Середньої Європи, яку ми всі бачимо як повернення і новий початок, може також бути і поверненням до рівноваги, до пошуку цієї середини, яку і у поведінці і в поразках слід зберегти. І тоді можна задуматися над тим, які ж то польські традиції пов'язані з таким баченням рівноваги.

Для польської традиції, як на мене, особливо важливим є те, що саме в Кракові відбулася одна з найбільш важливих подій в історії Польщі, мученицька смерть святого Станіслава, і що Краків, столиця Польщі, став центром культу цього святого.

Якщо Чехія та Угорщина на початку своєї історії мають володаря-святого, то в Польщі тільки у XII сторіччі постав зразок мученика, що спротивився брутальній силі правителя во ім'я найвищих цінностей. Італійський філософ Рокко Бутільйоне підкреслює, що св. Станіслав є архетипічною постаттю, на яку Іван Павло II посилається дуже часто. Це не випадковість і не випадково про це пише Бутільйоне, для якого сенсом історії Польщі і висновком, який з неї можна зробити, є те, що історія культури не ідентична історії сили та могутності.

Цей заповіт найповніше реалізувався у традиції Речі Посполитої Двох Народів, цього особливого і єдиного в Європі утвору, до будівництва якого присупили поляки разом із укладенням польсько-литовської унії (1386). Де про це думати, як не у Кракові, який свої найкращі часи пережив за панування Ягеллонів та Вазів, ставши такою характерною для Середньої Європи метрополією багатьох народів.

Якщо ми зараз задумуємось, які найкращі традиції та цінності ототожнювані з Річчю Посполитою ми можемо перейняти, то я назвав би три. Послужся тут порівнянням з Іспанією: незалежно від того, що зараз пишеться про жорстокості чи злочини еспанців під час упокорення Південної Америки, саме християнізація цього

ЕДГАР МОРІН. ЕВРОПА – МЕТАНАЦІОНАЛЬНА ПРОВІНЦІЯ?
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

континенту є найбільшим - хоч звичайно і не єдиним - осягненням еспанської історії, *Gesta Dei Hispanos*. Те, що християнізація супроводжувалась завоюванням, і що здійснювали її люди, достатньо, щоб зрозуміти, чому все це відбулося не без нищості, хтивості та злодіянь. За ці свої гріхи Еспанія заплатила спочатку господарчим а потім політичним та культурним банкрутством, щоб врешті втратити імперію. Однак при цьому всьому постала Латинська Америка.

Якщо ми подивимося з такої відстані на історію Польщі чи радше Речі Посполитої Двох Народів, то я бачу три такі справи. Не знаю, чи можна назвати їх осягненнями, оскільки і вони - хоч і в нішому сенсі - теж закінчилися банкрутством. Першим з них було саме створення Речі посполитої, другим - задум повернення Русі до єдності з Вселенською церквою, третьою була форма польсько-литовської вольності. Почну від останньої, може виявиться, що банкрутство не було аж таким повним, як це могло б здаватися.

Звичайно, важко довести, що особливий тип спокійних форм дискусій, що до сьогодні помітний, хоча і в залишковій формі, в Польщі, у Литві та в Україні, походить з традиції польського парламентаризму. Однак це досить імовірно, якщо взяти до уваги - згідно з істориком Річардом Пайпсом - що головна різниця між Росією та Європою полягала у відсутності у Росії феодалізму, звичайно не у радянському значенні цього слова, а в тому сенсі, що в основі феодалізму лежить умова між васалом, який присягає суверенові на вірність, та сувереном, який гарантує своєю присягою васалу опіку.

Феодалізм є винаходом християнської Європи, його не знав поганський Рим, де імператор був абсолютним володарем не лише сумнів, але і життя та добробуту всіх підданих. Не знала його і Росія, де володарем-владителем був цар (і по-російськи *властитель* означає володаря). Натомість феодальний суверен з власної волі приймає обмеження своєї влади: трактат чи угода є тільки письмовою формою присяги. Гарантом присяги є Бог.

ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

ВАЦЛАВ ЧІГАК

Історія держав і націй Центральної Європи зумовлена у цьому столітті головним чином трьома засадничими факторами.

Перший фактор — завершення I світової війни. Паризька мирна конференція та укладені в рамках «Версальсько-Вашінгтонської договірної системи» угоди визначили територіальний розподіл Європи, головно її центральної частини. Кінець I світової війни був ознаменований не лише розпадом Австро-Угорської монархії, але й виникненням на її землях незмірно менших, малозначних у економічному та політико-стратегічному сенсі нових держав-спадкоємиць (Австрії та Угорщини, а також Чехословаччини, Польщі, Румунії, частково Королівства Сербів, Хорватів і Словенців — пізнішої Югославії). На заході Європи зміцніло становище могутніх великодержав Франції та Великої Британії, натомість на сході переважна частина колишньої Російської імперії перетворилась у Радянську Росію (пізніше СРСР).

Другий фактор — II світова війна. На підставі домовленостей, досягнутих на Потсдамській конференції, та внаслідок

ВАЦЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ — МІСТО СЕРЕДИННЕ

Важко тут не пригадати хоча б такої сцени, як підписання Хмельницьким угоди про протекторат Москви у 1654 році, що згідно з його переконаннями було тільки зміною суверена. Козаки склали присягу на вірність Цареві як суверенові, натомість царський посланець на вимогу Хмельницького, щоб цар присягнув на дотримання своїх зобов'язань, з найвищою погордою відмовив, що цар не є королем польським, щоб у чому-небудь присягати підданам.

Безперервність цієї традиції ми маємо в Польщі від кошицького привілею Людовіка Угорського (1374) через привілей *neminem captivabimus* (1425) аж до *pacta conventa* (1573). *Liberum veto* було частиною цієї форми вольності. Воно полягало у тому - поки не стало інструментом анархії у руках все потужніших сусідів - що більшість у сеймі мусіла так довго переконувати опонентів, поки всі не згодилися між собою. Зараз ми цього не розуміємо, але тоді це був єдиний спосіб, щоб уникнути нестерпної тиранії більшості над меншістю чи простого знищення останньої (прикладом може бути Французька Революція), а також щоб уникнути постійної загрози, що меншість, боючись тиранії чи знищення, буде змушена вдатися за допомогою до сусідів. Золота вольність означала для Речі Посполитої Золотого Віку свободу ціннішу ніж золото.

Ми знаємо, що з тією вольністю стало, коли надуживання нею перетворилося у сваволю. І дуже добре знаємо всі гріхи щодо неї, яких допустилися поляки всередині своєї ж Речі Посполитої. Але якщо визнаємо, що свобода є вартістю, то разом з тим будемо змушені визнати, що є різниця між тими, ідеалом для яких була свобода, навіть якщо будучи тільки слабими, егоїстичними, сліпими людьми вони щодо неї грішали, і тими, для кого ідеалом було насильство, гола сила.

Звичайно свободи немає без права, але самого права не досить, потрібне ще і його дотримання, а якщо говорити сучасною мовою то - правомірність. Шанування права якнайтісніше пов'язане з римськими та християнськими традиціями та з тим, що ми казали про феодалізм. Там, де володар шанує право, його шанують всі. А влада,

подальших міжнародних і внутрішніх заходів, головним чином з боку Радянського Союзу, відбулися зміни державних кордонів, сформованих після I світової війни. Зокрема йдеться про зменшення території Чехословаччини за рахунок Підкарпатської Русі (Закарпатської України), яка відійшла до СРСР, зміщення території Польщі зі сходу на захід, пересунення кордонів СРСР на захід, по суті підтвердження територіальних здобутків СРСР у період 1939-1940 років (Західна Україна/Східна Польща, Прибалтика). Поміж іншими, у другій половині 40-х років відбулися також зміни, які стосувалися внутрішньополітичної сфери цих держав і були зумовлені радянськими впливами, а також поділ Німеччини.

Третій фактор – на зламі 80-90-х років настав кінець комуністичним режимам у більшості країн Центральної Європи. У регіоні закінчився період радянської гегемонії, водночас відбулася дезінтеграція держав, які виникли після I світової війни – Чехословаччини, Югославії, СРСР. Виявилась і зворотна тенденція – утворилася єдина Німеччина.

Центральна Європа входить у другу половину 90-х років XX століття у іншій геополітичній конфігурації, аніж це було упродовж попереднього півстоліття. Коли поглянути на мапу Центральної Європи, одразу ж насувається аналогія із територією Німеччини у XIX столітті, незадовго перед тим, як під проводом Прусії відбулося об'єднання німецьких держав, і виникла сильна єдина Німеччина. З точки зору європейського контексту на заході, півночі та півдні Європи лежить низка великих і середніх держав, держав із потужними економічними можливостями, які не лише зосередили велетенський потенціал людських ресурсів і продуктивних сил, але й здобули політико-стратегічне визнання (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, держави Скандинавії). На сході Європи розташована незмінно сильна Російська Федерація, яку багато хто цілком безпідставно ігнорує і недооцінює, а також новостворена держава Україна. Поміж цими скученнями великих і середніх за розмірами держав у центрі Європи знаходиться низка невеликих і середніх за розмірами держав, які займають незначну територію і мають не надто значну кількість мешканців.

Характеризуючи країни та взаємозв'язки між ними у цьому регіоні, важливо розмежувати, які з них належать до центральноєвропейського простору, а які ні. Безперечно до складу Центральної Європи входять держави, розташовані на території колишньої Австро-Угорської монархії, а також сучасна Польща. Але чи відносяться до цього простору Німеччина і Швейцарія, які лежать на захід, рівно ж як і Україна, котра прилягає до згаданого регіону на сході? Проблематичність визначення меж Центральної Європи полягає у тому, що складно дефініювати справжню серединність, до того ж у центрі уже визначено раніше політико-ідеологічним розподілом Європи часів холодної війни простору, розташованого поміж Заходом (з великої літери) і Сходом (також з великої літери). Проте,

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

яка не шанує власних законів, веде до знищення всякого почуття законності. Законність може і не є - як свобода, рівність чи терпимість - поняттям, яке ми приписуємо давній Речі Посполитій. Однак з традиції Речі Посполитої ми можемо довідатися також і про нехтування правом (напевно найбільш знаним прикладом може бути Самуїл Зборовський), як і про його суворі наслідки (прикладом знову може бути кінець цього магната). Зразок зберегла традиція, повертається вона у постаті Яцека Сопліци у „Пані Тадеуші“ та у інших творах літератури дев'ятнадцятого сторіччя, де право що опиралося на силу протиставилося праву, що тримається на голосі сумління. Так і тут можна сказати те саме, що і про гріхи перед свободою: існувало у Речі Посполитій ламання права, але існувало й почуття, що право людей базується на праві Божому, а нехтування ним волає за помстою до неба.

Резюмуючи можемо сказати, що Річ Посполита розширила межі свободи, толеранції та права на свої східні землі. І якщо у 1386 році Польща була на краю латинської Європи, то у 1700 році цей кордон лежав майже на 500 км. далі на схід, охоплюючи теперішні балтійські країни, але перш за все Білорусь та велику частину України. Через участь у Речі Посполитій ці останні, не зрікаючись свого візантійського коріння, стали частиною Європи.

Однак якщо хочемо повернутися до того, що було доброю традицією Речі Посполитої, то перш за все маємо відкинути (попри безсумнівні заслуги поляків) спокусу вважати, що Річ Посполита означає „Польщу“, і усвідомити, що вона не була польською державою, а федерацією, що на це саме наслідство мають право чотири існуючі сьогодні народи - поляки, литовці, українці та білоруси.

Разом з тим може варто тут підкреслити, що тут не йдеться про якийсь воскресіння концепції „Польщі Ягеллонів“, що була популярна після 1920 року, але тільки серед поляків. Мені йдеться про те, що Річ Посполита була поняттям вищого порядку і що вона була результатом існування на цілому тому обшарі одного шляхетського народу, всередині якого мовні відмінності відігравали роль мінімальну, набагато меншу ніж

географічний поділ значно ширший за політичний чи ідеологічний. Для віднесення будь-якої держави до певного географічного регіону дуже вагомим також є її власне бачення того, яке ж місце вона займає. Німці переконані, що Німеччина знаходиться у центрі Європи, ми чехи (автор за походженням чех) вважаємо за щось саме собою зрозуміле, що центр Центральної Європи знаходиться у Чехії, українці ж посилатимуться на той факт, що географічний центр Європи знаходиться в Україні. Суперечку можна продовжувати до безконечності. Це стало однією з причин появи у 90-х роках терміну «Центрально-Східна Європа», який відображає поряд з географічними, також і політичні реалії післявоєнної Європи. Щоправда, може видатися, що цей термін слухний тільки у дуже загальних рисах, адже згідно з ним Україну можна вважати за частину Центральної Європи, в той час, як більшість мешканців регіону на захід від Карпат відносять Україну до Східної Європи.

Держави терену Центральної Європи і нації, котрі їх населяють, мають багато спільного. Історія усіх цих держав була детермінована розпадом Австро-Угорщини після I світової війни, а також політикою режимів, які діяли на території сучасної Німеччини (вплив із Заходу) та Російської Федерації (вплив зі Сходу). Ці впливи чинні й посьогодні. Вплив Заходу позначений ідеями Маастріхту та західноєвропейської інтеграції. З іншого боку, вплив Сходу (Російської Федерації) у контексті сучасних Європейських міжнародних відносин зосереджено на неприйнятті розширення НАТО, оскільки Російська Федерація боїться зростання впливу союзу і переміщення його кордонів на Західний Буг, до сучасного польсько-українського кордону.

Незважаючи на існування найрозмаїтіших суперечливих тенденцій та розходжень у баченні проблем, які спостерігаються на території Центральної Європи, визначальним для сучасності, а ще більшою мірою для майбутнього, є загальновизнаний консенсус щодо незмінності державних кордонів у Європі та недоторканості державного суверенітету, а також відсутність офіційно висловлюваних територіальних претензій. Це результат того, що нові держави, які виникли на території колишніх Чехословаччини і Радянського Союзу, з'явилися не внаслідок агресії або міжнародного тиску, а як похідна внутрішнього розвитку. Недоторканість державних кордонів і відмова від територіальних претензій до сусідніх держав є основою та невід'язувальним елементом стабільності становища у Центральній Європі, що в свою чергу є визначальним для стабільності як на Заході, так і на Сході, а отже у цілій Європі.

На території Центральної Європи завше відбувалося змішування германського та слов'янського впливів, а ще в першій половині цього століття населення більшості держав регіону було етнічно доволі різноманітним. Терени довоєнної Польщі, землі колишньої Чехословаччини та Західної України є наочним прикладом такого співжиття. У Чехословаччині, окрім

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

релігійні відмінності. Польська мова була поруч з латиною спільною міжнародною мовою культури та літератури, подібно як англійська у британському *Commonwealth*. З тією тільки важливою різницею, що ця мова, яка свого часу світила із Кракова до Львова та Києва, до Вільна, Ригу, Полоцк і звідти до Москви, а на півдні так само і на Ромунію, поступово повернулася після розборів назад і цю свою роль втратила. Підкреслюючи що понадстанову єдність та понаднародовий характер мови, ми не можемо закривати очей і на втрати, які експансія мови та культури, і нарешті польської самосвідомості, принесла литовцям, українцям та білорусам. Спочатку великі магнатські роди, Радивіли, Вишневецькі чи Острозькі, а потім, після козацьких воєн, чи не вся шляхта, прийнявши польську культуру, і під кінець XIX сторіччя відрікаючись від литовської, української чи білоруської самосвідомості, покладали тим самим кінець і єдності давньої Речі Посполитої.

Разом з тим можемо пригадати, що у XVI сторіччі ніхто польської мови ні Литві ні Русі не нав'язував. Відомо наприклад, що в релігійній полеміці шістнадцятого-сімнадцятого сторіччя саме православні перші почали виголошувати свої відозви польською мовою. Натомість Литовці дуже ревниво пильнували своєї державної та законодавчої окремішності. Державною мовою всього Великого Князівства з самого початку була білоруська форма церковнослов'янської мови. Вона вийшла з вжитку тільки під сам кінець XVII сторіччя, коли польською мовою писали вже всі.

Тому Краків мав не тільки - від Владислава Ягелли аж до Зигмунда Старого - королів, які білоруською мовою розмовляли краще, ніж польською (першим, хто охоче розмовляв польською мовою був Зигмунд Август), не тільки „руські“ фрески у Вавельській Катедрі, фундації королеви Зофії-Соньки, вродженої білоруської княжни, та другу візантійську каплицю, побудовану Казимиром Ягеллоном, але і спеціальну „руську“ канцелярію для кореспондування з Великим Князівством. В Кракові так само вперше у роках 1491-1492, тобто за тридцять років до появи перших друків

власне чехів і словаків, мешкало також багато німців і євреїв, у Польщі поряд з поляками жили німці, українці та євреї, населення Західної України складалося із українців, поляків, німців та євреїв. Все це радикально змінилося наприкінці II світової війни. Після виселення у повоєнні роки з Чехословаччини більш ніж 2 мільйонів німців, населення держави стало переважно (95% громадян) чеським і словацьким за складом, а після розпаду Чехословаччини Чеська Республіка стала національною державою, де чехи складають 93,5% громадян (словаки – бл. 4%). Після виселень та втечі німців з території Польщі, а також внаслідок географічного переміщення на захід, Польща також стала практично національною державою (бл. 98,7% громадян є поляками). Найскладніший за характером адміністрування та національних змін процес відбувся на території Західної України. Після захоплення цієї польської території восени 1939 року Радянським Союзом та закріплення її за ним післявоєнними угодами, звідси практично повністю було виселено польське населення. Радянський Союз домовився з Чехословаччиною про переселення більш ніж 40.000 чехів і словаків із Західної України (т. зв. «волинські чехи»), у комплексі із репатріацією поляків на територію Польщі це перетворило Західну Україну на практично однорідну під етнічним оглядом територію. Усі вищеперелічені території упродовж II світової війни стали тереном насильницьких депортацій та фізичного винищення громадян єврейського походження, котрі в минулому творили чималу частку суспільства.

Напрошується запитання: чи практично однорідні за етнічним складом держави, які виникли у Центральній Європі після II світової війни, відповідають магістральному напрямкові демократичного розвитку державних утворень Європи другої половини XX століття, коли досягнуто загального консенсусу щодо розбудови держави на принципах громадянського суспільства, а не національних держав за зразками XIX століття. Не можна, звичайно, не констатувати, що на території Центральної Європи у стосунках між державами відсутні серйозні проблеми чи незгоди, що виправдовує доцільність існування національних держав у цьому регіоні. Але...

Звісно, такий стан речей заснований на виниклому наприкінці II світової війни status quo, котрий є, або принаймні виглядає, непорушимим. З іншого боку ми маємо поганий зразок колишньої Югославії, де спроби створення етнічно чистих держав були не надто успішними, натомість завдали великих страждань і економічної шкоди населенню Балкан. Сучасна світова спільнота інша, аніж та, якою вона була наприкінці II світової війни, і вона прагне не допустити відновлення на Балканах національних держав, пропонуючи створити тут багатонаціональні держави, засновані на принципах громадянського суспільства.

Отже, ситуація наприкінці століття змінилася, чи може Європа уже дозріла?.. «От, коли б після II світової війни події

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

польською мовою, були видрукувані перші у світі друковані кирилицею „руські“ літургічні книги, що призначалися для Православної Церкви Великого Князівства. Разом з тим у Кракові від початку XV сторіччя студіювали численні прибульці з Литви, а також з Білорусі та України, під патронатом Кракова там поставало шкільництво, з Кракова приїжджали наставники, що знали „науку польську та латинську“. З Краківської Академії вийшли перші польські єзуїти, досить згадати Петра Скаргу та Станіслава Варшевіцького, які відіграли таку важливу роль у церковній унії, що зветься берестейською.

Контакти Кракова з унією посилювалися, коли він опинився після 1846 року в межах Галичини. З краківського дому отців єзуїтів вийшов один з головних промоторів відновлення української католицької Церкви у XIX сторіччі, о.Войцек Баудісс. Через той дім пройшов у своїй молодості і майбутній львівський митрополит, велика постать вселенської Церкви, Андрей Шептицький (...) Таких імен можна було б назвати і більше.

Я пишу про ці чотири сучасні народи, бо вони поза всяким сумнівом мають право на наслідство Речі Посполитої. Українці, у незалежних публікаціях, особливо тих з Гарварду, зрештою це вже розуміють, а якщо серед старшого покоління литовців ще є якісь - часом цілком справедливі - застороги, то я все ж маю надію, що майбутнє за такими людьми як Томас Венцлова.

Гадаю також, що не маємо права, підводячи такі підсумки, забути про ще дві такі важливі громади давньої Речі Посполитої, про гебреїв та про німців. Гебреї були у Кракові щонайменше з X сторіччя. Більша їх кількість прибула у XIII-XV сторіччях, приносячи з собою свою мову та свої традиції. У Речі Посполитій гебрейська громада мала повне самоврядування (...) після вигнання з Іспанії головним центром європейського гебрейства стала Річ Посполита з її двома столицями, Краковом та Вільно(...)

Так само і німецька мова була мовою краю, мовою сусідів з того самого міста

розвивалися б таким чином, що...» — така фраза є, ясна річ, лише риторичною фігурою, оскільки історія та воєнні трибунали не знають слова «коли б». Майбутнє вимагає нових підходів, які мали б засновуватися на прагматичному й реалістичному баченні історії. Політичні репрезентанти мононаціональних держав повинні поступитися принципами, продиктованими короткочасними та вузько потрактованими поглядами, як такими, що є водночас «добрими» і «поганими». Міжнародну політичну ситуацію необхідно оцінювати на підставі фактів і реальних наслідків, які, безперечно, будуть для одних «добрими», а для інших «поганими», але ця оцінка залежатиме не лише від точки зору (пріоритет нації чи державної доцільності), але й від перебігу часу (сьогодні, через 5 років, через 30 років, через півстоліття).

Через складність розвитку і взаємообумовленість уніфікуючих впливів на території Центральної Європи потенційні шляхи у майбутнє повинні аналізуватися крізь призму як минулого, так і сучасного стану. А що ж нам приносить сучасність? З одного боку, коли широко поглянути на центральноевропейський простір, ми побачимо тут три стабільні під оглядом демократії та економічно розвинуті держави — Німеччину, Швейцарію та Австрію (всі вони знаходяться у західній частині цього простору). Ядро Центральної Європи творять держави, де відбувається процес переходу до демократичного суспільства та вільноринкової економіки. У кожній з них ці зміни відбуваються у різному темпі й із різним успіхом, отож вони перебувають на різних ступенях розвитку. Держави Вишеградської четвірки (саме вони розташовані у серці Центральної Європи) сягнули незмірно більших успіхів, аніж, скажімо, Україна (котра найдалі з держав регіону висунута на схід). Відставання України від держав Вишеградської четвірки зумовлене не тільки об'єктивною ситуацією у цій колишній радянській республіці, а й тим, що на відміну від них Україна зазнає трансформацій не лише у двох галузях — політичній та економічній, але й у третій — національній і державотворчій: тут відбувається інституціоналізація та остаточне утвердження атрибутів новоствореної незалежної держави.

Спрямованість зовнішньополітичної орієнтації держав Центральної Європи неоднакова. Велика й авторитетна держава ФРН є членом НАТО й решти західноевропейських структур. З менших держав Швейцарія є нейтральною державою з міжнародними гарантіями нейтралітету, а Австрія — нейтральною державою без міжнародних гарантій, але визнана усіма за нейтральну. Держави Вишеградської четвірки прагнуть аніжшвидше вступити до НАТО, а пізніше — стати членами інших західноевропейських структур. Україна наголошує на своєму «позаблоковому статусі», який доволі близький до нейтралітету, водночас на деяких рівнях співпрацюючи із західноевропейськими структурами (скажімо від осені 1995 року вона є членом Ради Європи). Незважаючи на відмінності орієнтацій та членство у різних політичних та господарських структурах, можлива однак розбудова дво- чи багатосторонньої співпраці у різних галузях, передовсім у економічній.

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ — МІСТО СЕРЕДИННЕ

чи сусіднього села, причому вже почавши від XIII сторіччя, коли на німецькому праві
постали нові *civitates*, а зокрема Краків.(...)

А тепер перейдім до остатнього пункту: Берестейської унії. Цей великий план постав у Речі Посполитій, однак ані Рим ані Польська Церква не хотіли про нього спочатку навіть чути. Будучи під зовнішньою загрозою новопосталою у Москві у 1589 році Патріархату, який мав претензії на зверхність над їх Церквою, та через дружнього до Москви Константинопольського Патріарха, а всередині швидким наступом кальвінізму, українські та білоруські єпископи виступають з ініціативою перші. Якщо за межами унії залишилася не тільки Москва, але і велика частина України, то було це поза всяким сумнівом з вини станової пихи польських магнатів та шляхти, які вважали латинський обряд релігією „вищою“, а східний обряд „хлопською“

Церквою. Разом з тим на нашому сумлінні лежить і недотримання постанов Берестейської унії та недопущення єпископів східного обряду (теж католиків!) до Сенату.

Унія була „одним із найсміливіших задумів вселенської Церкви, найбільшим на протязі останніх кількох сотень років на цілому сході Європи“ (Станіслав Вінценз). Вона теж є частиною Середньої Європи і того спадку Речі Посполитої, якого ми дійсно не маємо соромитися.(...)

Мені здається — може це є дещо оптимістичне — що те, що я сказав досі про традицію, може стати і програмою на майбутнє, якщо майбутнє має творитися виходячи з відновлення пам'яті. Для культури характерне те, що той хто її приймає, на цьому здобуває, а той, хто нею ділиться, нічого не втрачає. Якщо литовці чи білоруси захочуть визнати синами своєї землі Міцкевича, Костюшко чи „Костуса“ Каліновського, то поляки на тому нічого не втраять. А якщо польська література, біля витоків якої стоїть Псалтир (Флоріанський) та Біблія (Королеви Софії), прийме також і те, що можна взяти із гарячого, покірного, францісканського навчання хасидів, то напевне і літературі, а отже і Польщі може вийти тільки на добре. То до чого ж

Держави Центральної Європи, значно більшою мірою, аніж будь-які інші європейські держави, покликані співпрацювати одна із одною.

Відмова від агресії та взаємних претензій є не лише принципом, ба більше – категоричним імперативом сучасності, коли мирне співіснування диктується і моральним кредо, і досвідом минулого, і пріоритетами майбутнього. Тільки взаємна співпраця у всіх галузях є засадничою підставою для досягнення прогресу у взаємовідносинах.

З історичного досвіду ми повинні не лише запозичити те, що єднає усіх мешканців Центральної Європи, але й уважно поставитися до «спадщини» у негативному сенсі, намагаючись перетворити її у позитив. Усі держави Центральної Європи, регіону, по якому більш ніж 40 років проходила політико-ідеологічна межа поміж двома блоками, образно звана «залізною завісою», лише зараз, через багато років після того, як з ними відбулися радикальні зміни, «похопилися», що виникла нова ситуація і намагаються ближче пізнати своїх сусідів. Скерована в одному напрямі політична орієнтація віджила, натомість політика нині стає дедалі строкатішою та багатоманітнішою. Колишні суперники, якщо не стають приятелями, то принаймні припиняють ворогувати. Одна річ – політичні та адміністративні переконання і підходи до розв'язання суперечностей, а інша – подолання традиційних історичних негативів у взаємовідносинах поміж народами, зміна стереотипів людської свідомості, значною мірою заснованих на національно-психологічних особливостях народу.

У минулому співжиття багатонаціональних громад у єдиній державі у регіоні Центральної Європи не давало їм позитивного досвіду, воно пов'язане із двома світовими війнами і численними претензіями. Подолання негативів у польсько-німецьких, польсько-українських, чесько-німецьких, словацько-угорських, а також у інших міжнаціональних стосунках є необхідною передумовою стабілізації і прогресу у подальшому розвитку становища в регіоні. Ця залежність має не коротко-, а довготривалий характер. З нею пов'язаний і внутрішньополітичний розвиток мононаціональних держав, де задля широкої міжнародної співпраці повинні отримати зелену вулицю ті сили, котрі не лише задивлені у минуле, але й здатні позбутися будь-яких ідеологічних пут, політичних чи національних, здатні прагматично реагувати на примат реальності. Звичайно, минуле треба добре знати, але майбутнього і взаємної співпраці на негативах не збудуєш. Немає жодного сумніву у тому, що ніхто не є ані білим, ані чорним, історія жодної нації чи держави не містить самих лише позитивів чи негативів, і жодна нація чи держава не повинна нести відповідальності за вчинене в минулому зло. Жодна історична подія не має однозначного характеру, а причини її дуже часто коріняться у далекому минулому.

Відшкодування кривд минулого, завданих у економічній, політичній чи національній галузях, у період після закінчення радянської гегемонії над Центральною Європою – справа надзвичайно достойна, морально, гуманітарно та юридично

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
АНДЖЕЙ ВІНЦЕНЗ. КРАКІВ – МІСТО СЕРЕДИННЕ

іншого, як не до таких завдань, оскільки ні про яке пересування політичних кордонів мова не може йти, можуть стосуватися слова Міцкевича: „наскільки збільшите ваші душі, настільки покращете права та збільшите кордони ваші“. (...)

Ця картина була б неповною, якби ми обмежилися тільки до Речі Посполитої та давнини. Однак Краків разом з Галичиною належав аж до 1918 року до багатонаціональної габсбурзької монархії, своєрідної федерації *avant la lettre*. Якщо ми почали від Каролінгів та Оттонів, то Габсбурги були впродовж століть їхніми наслідниками на імператорському троні, на противагу іншим загарбникам мешканців Кракова з Австрією єднала спільна віра, християнська чи юдейська. З автономією різних частин монархії у різний час було по-різному, різні були централістичні тенденції, бюрократична тупість та інші помилки, які призвели нарешті до катастрофи.

Але попри все монархія була правовою державою і напевно саме тому так легко перетворилася в останньому періоді свого існування у ліберальну федерацію різних народів.(...) Остатній період існування монархії її народи запам'ятали з вдячністю і згадують по мірі плину часу з все більшою ностальгією. Але не тільки це єднає між собою колишні землі монархії. Традиція політичної, культурної спільності, традиція архітектури та мистецтва, театру та журналістики, а перш за все може щось, що важко вловити, і що слід напевно назвати спільною атмосферою призводить до того, що мешканець Кракова чується вдома у Празі, у Будапешті, у Відні та Загребі, а мешканці тих міст знаходять себе у Кракові. Можна було б перелічити, почавши від Середньовіччя, те що єднає ці країни і що призвело до того, що набагато молодші габсбурзькі традиції тут прийнялися. Важливим є те, що вони є тим елементом, що єднає між собою різні частини Середньої Європи.(...)

Гетинген - Гайдельберг

Переклад Францішка Плоцанського

виправдана, але тут необхідно встановити точні межі того, до якої міри ці кривди й беззаконня мають бути відшкодовані. Рішення про зміну державних кордонів у регіоні Центральної Європи приймалися свого часу великими державами, вони закріплені міждержавними угодами, укладеними політичними представниками держав регіону, котрі нерідко не мали достатнього демократичного мандату. Натомість, окремі громадяни цих держав, без різниці їхнього етнічного походження, майже ніколи не мали впливу на прийняття таких рішень. Державні кордони мінялися упродовж століть, держави виникали, об'єднувалися і зникали, народи, котрі населяли ці держави, іноді переселялися добровільно, іноді їх насильно депортували. Ці обставини характерні не лише для ХХ століття, а й для багатьох попередніх.

Але ніколи аж дотепер не була розроблена система гарантій безпеки поміж окремими європейськими державами. Це завдання прийдешнього. Саме тут ми вбачаємо можливість майбутнього співжиття мешканців Центральної Європи без різниці державної чи етнічної приналежності. Народи Центральної Європи «мусять» у межах існуючої ситуації співіснувати й надалі. І, незважаючи на те, що певним силам всередині мононаціональних держав чи етнічних груп ця ситуація не подобається, немає сумніву у тому, що вони не настільки наївні, аби сподіватися, що дана геополітична ситуація може радикально змінитися — і це головне. Взаємне визнання status quo та розвиток співпраці — ось той єдино можливий крок до подолання політичних і національних суперечностей.

Новим фактором, вага якого зростатиме у перші роки 2 тисячоліття, буде економічне становище окремих держав, а отже й життєвий рівень їхніх громадян. Він буде не лише вагомим мірилом успіху держави, але й ніким і нічим не спотвореним засобом оцінки зрілості — як для національних держав, так і для націй, котрі в них мешкають.

Тут хотілося б лише згадати деякі геополітичні штудії, головним чином міжвоєнного періоду, в яких розпад Австро-Угорщини та виникнення нових національних держав у Центральній Європі трактувався як велика помилка загальноєвропейського мірила. Згідно із цими теоріями дане явище стало однією із причин виникнення II світової війни, оскільки поміж двома всесильними державами — Європейською великодержавою Німеччиною та світовою імперією Радянським Союзом — опинилися недостатньо сильні малі й середні держави, корі не могли успішно конкурувати ані з одною, ані з другою країнами, що й призвело до сливе 50-річної гегемонії СРСР над Центрально-Східною Європою. Не вдаючись у подробиці, цю теорію можна аргументувати передовсім двома факторами. По-перше, економіка виниклих після I світової війни держав не була до належного ступеню самодостатньою під стратегічним оглядом. По-друге, оборона цих держав та утримання війська були надто дорогими співвідносно до кількості населення та обсягів промислового й сільськогосподарського виробництва. Звідси напрашується висновок, що ці держави не були тоді нікому потрібні, а для

ВАШЛАВ ЧІГАК. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

РОЗМОВИ З ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ ГОФМАНСТАЛЕМ

В альтані, високо в садку, дожидався мене «папа» Гофмансталь. До мене приїхав ровером Раймунд і неждано для мене привіз цю звістку. Я перейшов скоро через село й, увійшовши до садка, наблизився до альтани, де письменник любив у погідні дні писати. [...] — Ви приятелюєте з моїми синами, пане Іване, я вас бачу майже кожен раз, коли ви разом, — але, як ви не мали нагоди балакати довше зі мною, не мав і я приємности почути дещо більше від вас. При цій же нагоді, що ви здали іспит зрілості й у вас уже свобідна голова, та й я, — тут він одсунув з-перед себе якийсь рукопис, — поки що закінчив свою працю, буде гарно, коли ви мені дещо розкажете, і я вам побажаю широко-широко та скажу декілька

збереження свого існування гостро потребували союзницьких угод, які хоча й були укладені, але виявилися вельми дискусійними під оглядом їхнього реального наповнення.

Мені б не хотілося аналізувати геополітичні штудії негативного впливу розпаду Австро-Угорщини на Європу, хоча елементи їх і понині є складовими цілого ряду теорій. Але ці ж теорії містять думку, яка перегукується із магістральними напрямками розвитку сучасної Європи. Йдеться про створення великих економічних і політичних об'єднань (при дотриманні державного суверенітету) з метою покращення й підвищення ефективності міжнародної співпраці. Потребу взаємної співпраці у міжнародному масштабі усвідомлюють усі центральноєвропейські держави, і нікого не треба до цього особливо припрошувати. У економічній площині більшість з них уже є членами чи співпрацює, намагаючись здобути повноправне членство, в ЕС. З часом виникне ситуація, коли ЕС перетвориться у економічного гіганта, не зазіхаючи, водночас, на державну й національну ідентичність своїх рівноправних членів. У політичній площині, окрім нейтральних та позаблокових держав, усі решту клопочуть про прийняття їх до військово-політичного оборонного блоку, яким сьогодні є НАТО. Що стосується позаблокових та нейтральних держав, то їхні стосунки із НАТО зовсім не є ворожими, навпаки, Україна, скажімо, є учасником проекту «Партнерство задля миру». Поміж окремими державами виникають численні зв'язки, як на підставі міжнародних угод, укладених з ініціативи керівництва цих країн, так і запропонованих на місцевому рівні, на рівні еврорегіонів.

У майбутньому політичні активи як ніколи раніше залежатимуть від економічних потреб. Отож зрозуміло, що для усіх країн, які переживають трансформацію, одним з головних, а можливо й найважливішим, економічним і значною мірою політичним партнером є Федеративна Республіка Німеччина. У 90-і роки Німеччина увійшла значно сильнішою — як політично (внаслідок об'єднання німецьких земель та посилення ролі європейських членів НАТО у межах цієї організації), так і економічно (внаслідок безперервного економічного підйому починаючи із середини 50-х років та в цілому безболісної під макроекономічним оглядом трансформації економіки східних земель).

Таким чином, можна передбачати, що, незважаючи на численні двосторонні зв'язки та розмаїття політичних та економічних інтересів окремих центральноєвропейських країн, у найближчому майбутньому провідну економічну та політичну роль на центральноєвропейському просторі відіграватиме економічно й політично сильна демократична Німеччина.

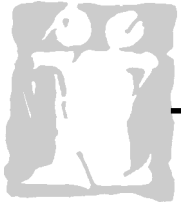
Переклад Андріса Вішняускаса

ВАЦЛАВ ЧІКА. ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЗЛАМІ ДРУГОГО Тисячоліття
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

слів, що проводжали б вас у вашій найближчій праці. [...] — Що ви задумали робити? — спитав далі поет. [...] — Я хотів би стати письменником. [...] — Я чув від моїх дітей, що ви пробуєте писати, а поговоривши з вами кілька разів, хоч і принагідно, я став дошукуватися у вас того, що визначає поета. Повірте, я знайшов. Я збентежено посміхнувся. — У вашій молодості, ні,— у вашій молодечості, добачив я той первень. [...] — Мені ж тільки сімнадцять літ... Це зовсім природно, що я молодий... На мене глянуло двос ласкавих очей. [...] — Бути поетом — це не тільки писати поезії. Бути поетом — це бути вічно молодим, вічно бути свідомим свого життя, своєї любові, своєї праці — але, хоч як би вам це й дивним не видалося,— свідомим теж своєї смерті. А це значить — бути найнещасливішою людиною! [...] Молодість, що не свідомо своїх діл — це непутяче гуляцтво! А хто ж може мати бистріший зір од молодой людини? Хто може краще протиставитися життєвим бурям, як не молодість? Хто любить, як не юнак, що в силі вкласти всю свою палкість у своє почуття?... Працю виконує також тільки людина, що вбилася в сили! А смерть, думаєте, в силі відчутти стара людина? Вона боїться її, чує жах, але розуміти її повагу вона не в силі. Тиціан, молодий дев'яносто дев'ятирічний Тиціан в обличчі смерті творив, він одчував усю повагу її, а Клавдіо, цей гулящий тип, хоч літами молодий,— він

боявся, лякався смерті. [...] Що ж ви думаєте, у зв'язку з вашим бажанням «стати письменником», робити далі? — Хочу студіювати філософію. — Так, студійуйте. Літературу, філософію, мистецтво. [...] Тільки не переймайтеся твердженнями професорів. За їх допомогою старайтеся доходити до власних висновків, до власних поглядів. Поет мусить мати самостійний світогляд, що плыв би йому із серця, з душі, і ніколи не накинута йому наукою чи сторонніми обставинами, вимогами. Нехай уже краще обставини ті у формі життя діють на вашу душу, серце, і через них тільки впливають на вашу творчість. Пишіть, працюйте і тямте, що ви поет. Буденне життя не любить поетів, воно шонайбільше любить їхні твори — через те вам треба опанувати його. Не ждїть, поки життя підійде до вас, підходьте до нього. Хто швидше до кого підійде, той швидше візьме того в руки. Не будьте матерією життя, хай життя буде вашим матеріалом.

Христіяна сказала: — Тато пішов пройтися. Сьогодні не така помітна зміна повітря, він зможе пройтися без болю голови. Він у доброму настрої, буде радіти, як ви підете з ним. На Штельцерівській дорозі він повернувся, коли почув мою швидку ходу. Видно було, що він вдоволений із зустрічі зі мною. — Знаєте, Іване, я люблю над міру нашу роваднську природу. Пройтися деколи цією доріжкою аж до конвікту й опісля завернути горою, і коло нашої церковці зійти знову

СЛАВОМІР ВЯТР

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ. ЧИ ІСНУЄ ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПЕРЕХОДІ ВІД СХОДУ ДО ЗАХОДУ?

до саду — не буває кращої прогулянки. — Так, — сказав я. — Я також люблю родавнські околиці. Вони для мене, що виріс серед зовсім іншої природи, нові і трохи екзотичні. Я люблю їх, вони мені подобаються, але, може, більше тому, що вони для мене — новина. Я не знаю, чи інший краєвид не припав би мені сильніше до вподоби, якби я міг поїхати куди і пошукати за ним. Я ж не був ще ні у високих Альпах, ні над швейцарськими озерами, ні в Італії, ні над морем, а маю враження, що ті околиці сильніше б вплинули на мене. Я знаю досі тільки українські поля й українські Карпати. Поет посміхнувся. — Я читаю в рукописі переклад повісти вашого батька, ви знаєте про це. Коли його описи Карпат правильні, — то це могутня природа. Це, друже, поезія, якої не треба шукати. Я люблюся цією повістю, я знаходжу у ній може ту ж екзотику, про яку ви згадуєте. Я розумію тепер краще вас усіх, українців, бо ви для мене були екзотичними появами, як ми, з певністю, й для вас. На таке окреслення я трохи здивувався. — Цікаво! — сказав я з легкою усмішкою задоволення. — Я думав, що ми такі ж звичайні люди, як усі. — Ні-ні, друже, тут ви помиляєтесь. Ваше обличчя — цього ви не зауважуєте, — ваші очі, ваші рухи, ваш спосіб мовлення — усе це свобідне, вільне, не прищывоване, не позначене дегенерацією старих державних народів. Ви — наче вітер. Буйні. Одчайдушні. Відважні. Знаєте, я не можу уявити собі молодика-віденця ось так у розмові зі мною. Він мене скоро втомив би. Але зоставмо це... [...] Велична природа приймає

Однією з найважливіших умов суспільних зв'язків у державі є політична культура його громадян. Аналізуючи культурні аспекти політичних зв'язків, треба враховувати норми і вартості різних сфер життя. Культурні зразки є продуктом історичного процесу розвитку. Цей процес формують різні елементи, які залишають довготривалі сліди в суспільній свідомості. Зразки, які є продуктом історичних процесів, впливають на сучасну поведінку в індивідуальному та колективному колі. Політичні зразки детермінують норми поведінки, які діють не лише в межах політики. Тому при дослідженні питання про культурні аспекти політичних зв'язків, ми повинні брати до уваги те, що політичні явища пов'язані не лише з процесами здійснення влади. Політична культура є виразом певних загальних властивостей певного суспільства, які існують у всіх сферах суспільних зв'язків. Вона також є тим елементом суспільних зв'язків, який є причиною того, що у світі немає двох ідентичних соціополітичних систем. Навіть, якщо

СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

нас у свої обійми. Ви відчуваєте це? [...] Людина, яка не любить природи — це людина без серця. Ми всі — діти природи, всі можемо однаково любити її. Одному вона може подобатися тому, що зелена, іншому — тому, що тепла, а ще іншому — тому, що співуча. [...] Для одного — гори, для іншого — степи, але для всіх природа однаково любя. А любов'ю нашою до природи править те ж саме підсвідоме почуття, що й любов'ю до жінки. Жінка, наша мати, втішається любов'ю вдячності, прив'язання, жінка з вибору — кохана чи дружина — любов'ю, яку вона сама пробудила в нас. Природу, серед якої ми зросли, ми любимо нашою синівською любов'ю, природу вибрану любимо із захопленням, із запалом, як мужчини. До одної, як до матері, ідемо по розраду, у іншої шукаємо пробудження наших пристрастей, почуттів, як у любки. [...] Оця родавнська краса для мене — матір. Вона заспокоює мої нерви, вона приголублює мене після всякого зусилля. Шукати ж настроїв, шукати почуттів я їжджу по світі. До Італії, до Авзее, до Німеччини. Тамтешня природа дає мені імпульс до творчості, вона пробуджує моє серце й душу. [...] Поет блукав своїм коротким зором узгір'ям поза залізничним шляхом, він вдивлявся у барвисті плями, що виступали на всьому краєвиді: темно-зелені, майже сині сосни, білі, де-не-де злегка жовті пісковини, яскраво цинобрянні трави і білі стіни домів із сивими, майже чорними, кривлями. Його

були спроби реалізувати універсальну систему, то вони за різних культурних умов зрештою створили різноманітні мутації.

Отже, коли ми вживаємо поняття політичної культури або культурних умов соціоекономічного і соціополітичного розвитку, то розуміємо, що політика є не лише формою поведінки на противагу до існуючих проблем і ситуацій, але і відображенням певних, відносно тривалих диспозицій, які знову і знову виявляються у різних колективних та індивідуальних манерах поведінки. Введення цього поняття в аналіз політичної системи, в аналіз зв'язків між політикою та економікою показує, що визнається значення загальних властивостей нації, які існують у всіх галузях суспільного життя. Політична культура складається із зразків індивідуальних поведінок та орієнтацій членів політичної системи щодо політики. Вона є суб'єктивною основою політичної поведінки, яка надає їй певного значення. Отже, така концепція політичної культури втілює такі компоненти знання політичного життя або емоційне ставлення до нації, до держави та інших великих суспільних груп, в яких живе особа. До цих компонентів входить і певна система вартостей. При такому формулюванні поняття політичної культури охоплює всю сукупність політичного життя, бо ця культура стосується держави, нації, її історії та соціополітичної системи.

«Світ культури», писав польський соціолог Флоріан Зканецькі, — «це світ вартостей, які можна трактувати, як перманентні факти людського досвіду». Система вартостей, на якій ґрунтуються способи поведінки людей, великих та маленьких суспільних груп, проявляється переплетіння минулого, сучасного та майбутнього. Людський досвід впливає з конкретного історичного поступу. Останній будується виходячи з засади, що жодна генерація, жоден індивідуум не буде свою систему вартостей у вакуумі. Системи вартостей мають свої корені в конкретному досвіді, а саме як в інтелектуальній, так і матеріальній та біологічній сферах. Здійснення різноманітних колективних та індивідуальних потреб завжди і всюди відбувалося за конкретних матеріальних, біологічних і суспільних умов на базі певних зразків поведінки і суспільних норм.

СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

зацікавлення, з яким він стежив за всім цим, викликало враження, неначебто він уперше йшов цією стежечкою. — Я непомірно люблю барви, я дуже вразливий на ніжну гармонію їх. Я люблю Тиціана, я люблю Бьокліна за їх гарячі барви, — барвне ж багатство природи вважаю мало що не першою і мало що не найкращою її поезією. Але не менш вразливий я на голоси природи. Шум оцей, здавалося б, тендітний, непомітний шум сосен — пориває мене. Я відчуваю в ньому ритм, хвилювання, я чую в ньому той могутній віддих природи, що так само дивний, як червоні, жовті, золотаві, багряні й ніжно-зелені кольори, розкинені по хмарах на зблідлому селединовому небі. Я люблю, коли листок падає з дерева, а в його коливанні на хвилях прозорого повітря я добираю лет людини через її літа від юности до заколисної пісні великого бога смерті. Не інакше уявляється мені вічний біг срібної води і безустанне биття хвиль об зелені косматі береги озера. Це завжди тільки лет листка, що впаде колись на землю. Поет молився до природи.

Грудень почався морозами, згодом утихли вітри, тихо почали сипатися густими роями великі крилаті пластинки снігу. Я майже не бував у Родавні. Звернувши увагу в новому напрямку праці, я переймався театром, цілковито віддав у його обійми свою уяву, й мої знайомства безупинно ширшали. Гавптман після свого знаменитого

викладу у віденському університеті, привітний директор бургтеатру Вільдганс, акторка Марія Маєн, режисер Вільке займали мене все новими проблемами. Перші кроки в напрямі до Райнгардта, кіноательє, куди я увійшов із Елісеєм Карпенком та Борисом Чорним, — все це турбувало мій молодечий ум і прокидало в мені бажання широкій театральній діяльності. Я став постійним гостем Відня. Увійдючи ж у його мистецьке життя, я дав першопочин до організації молоді письменницької богемі і її літературних вечірків, а в парі з майже щоденним побутом у театрі, з відвідинами концертів — зустрічам з митцями я завдячую вир шаленої гонитви і незаспокоєну жагу — інтервали бур молоді любови. Досвідками виїжджав я з Родавну, вертав пізно, мало що не завжди вже пішки. Тоді то й зустрів мене докір Гофмансталя, буцімто я покинув його... — Всі звернули увагу на вашу дивну поведінку стосовно нас, Іване, — сказав він раз. — Раймунд водно жаліється, Христіана подекуди дивується, а я намагаюся вдуматися в причини вашої відсутності. [...] Я вас запрошую завтра до нас! І коли я вранці відчинив двері від поетової хатини, зустрів мене веселий, радісний крик: довгий темнявий коридор був повен молодих людей, веселих червоних облич, жвавих енергійних рухів та лещетарського знаряддя. Лагодилася прогулянка. Товариші молодечих забав і серед цього гурту наша молоденька улюблениця, тепер уже акторка Ліці Гольшу, кинулися до мене й стали кликати із собою. Та в той день мені зовсім не бажалося галасу, грітого вина й поцілунків. Я

Поступовість розвитку індивідуальних та колективних потреб і поступовість матеріальних, біологічних та суспільних умов здійснення цих потреб творять конкретний потенціал «... досвіду», отже, теж певну спадщину систем вартостей. Це не означає, звичайно, що ці вартості залишаються незмінними. Вони змінюються за різних умов більш або менш радикально, адже вони завжди мають історичну основу у формі конкретних індивідуальних досвідів. Це також стає причиною того, що зміни, тобто переміна системи вартостей, треба визнати як поступовий процес. Культурна поступовість системується не лише форми, в якій вона знаходить свій вираз, але і змісту, який вона втілює. У процесі, як він тут був описаний, залишається багато місця для діяльності різноманітних митів. Кожне суспільство, кожна група, кожне соціальне оточення і кожна окрема особистість вибудовують поряд з існуючою, справжньою дійсністю світ мрій, світ, який базується на вартостях, які визнані позитивними. Уявлення про цей світ складається із спрощеного та ідеалізованого розуміння своєї власної природи, яка проте часто суперечить баченню нас іншими.

Втеча в такий світ є тим більше цікавою, чим менше реальний світ задовольняє бажані вартості. Чим сильніше оцінки різних суб'єктів формуються силою уяви, тим критичнішими стають ці суб'єкти. Міти і стереотипи, як компоненти політичної культури творять один з елементів успадкованої суспільної свідомості. Не відповідаючи на запитання, чи мав рацію Сорель, коли сформулював тезу про детерміноване значення міту, який рухає маси, треба констатувати, що міт є важливим елементом свідомості. Кожний міт спрощує світоглядні ідеали до зразкових ситуацій у міжлюдських стосунках у формі і мови, які зрозумілі так званому середньому громадянинуві. Отже політичний міт є, отже, спонтанним уявленням про те, як має бути, і про його протилежність, тобто заперечення, про справжній стан, може функціонувати і як світогляд. У деяких ситуаціях міт може навіть з'являтися у формі програмних уявлень.

У кінці загальної рефлексії на політичну культуру можна би було поставити запитання, чи проблема культурної ідентичності регіону сама не є мітом? Чи географічна близькість діє сильніше, ніж культуротворчий елемент, чи інші історичні

СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

поговорив з усіма, з деким посміявся, а сумній мадонні із жіночого товариства, що схмарила брови, сказав дрібне пестливе слово й майже одним соком був по сходах нагорі, далеко від гамору одчайдушних взятців — перед кімнатою любого поета. [...] Мороз скрипів у нас під ногами, сніг іскрився в золотому блиску сонця, а ми йшли залитою синіми, мало що не гранатовими, тінями стежечкою Штельцера в напрямі до маверської гори, дійшли до алеї тополь та повз кальксбурзький цвинтар подалися манівцями до тополевого ставка над Гутенбахталем, водно промощуючи собі дорогу. [...] Ступаючи вгору, зайшли ми в зломи між виноградниками. Перед нами розкинулося провалля, що стрімко обривалося від наших стіп удолину, і, сповнене до берегів синіми барвами, творило перед нами прозоре блакитне озеро. — Не часто можна зустріти таку красу! — сказав поет. — А здебільша ми її шукаємо там, де її повно! — посміхнувся він. — Причина цього у тому, що в нас не завжди наставлені очі нашої душі на сприймання переживань: як часто ми проходимо повз прекрасний квітник, не зауважуючи його, і скільки разів перегортаємо сторінки чудової книжки, не знаходячи в ній нічого цікавого. Ми бажать чогось, кричимо за красою, як той, що навів на пальцях персня з великим іскристим опалом і безустанно перекидає всі шухлядки свого стола у пошуках того персня. Тут нам бракує свідомого руху душі, схожого на рух руки, яким ми підносимо їжу до уст, або яким пригортаємо нашу кохану до схвильованих грудей. [...] Гляньте, чи не схоже в

дечому це провалля на старовинний амфітеатр? Хоч би своєю зовнішньою формою? Хоч би своїм візором? Хоч би тими терасами, на яких вдумливе око в силі побачити червоні, зелені, білі, золотаво-жовті і, неначе літне небо, глибокосині вбрання грецьких глядачів, — або хоч би тим виступом посередині котловини, який для чутливої уяви може показатись у вигляді сцени, на якій грають у трагічних і сатиричних масках старовинні актори? [...] І, подумати тільки, ми маємо його в нас, у нашій далекій від розуміння старовини країні! [...] — Ви поет, — докінчив Гофмансталь. — Ви йдете вслід за невтишеним гоним творити життя, поривати в свої обійми, й коли ви звертаєтеся очима до мистецтва, то в цьому саме говорить ваша душа поета. Ви хочете знайти поле праці, й тому, з огляду на ваш молодесенький вік, не в силі вглядіти тривалу цінність в одному, перекидаєтесь на друге, третє, з поезії на малярство, з малярства до театру. Бо ви ще не знаєте, яке сильне може бути в поета почуття ритму й бажання самим уже ритмом висловлювати те, чого не вповісти нічим — ритм душі при відчуженні якогось настрою, враження, картини чи події, це тремтіння, що нас тоді вповнює! Інакше б ви залишили все й віддалились музиці. Та ви ще не дійшли до того, щоб уважати музикою кожний вияв своєї душі, а з іншого боку, ви не навчилися іще називати цю величезну гаму її тонів словами, ці тисячі-тисяч тонів, що падають, як повні, розквітлі квіти яблунь, із струн душі, і ці тисячі-тисяч барв, що сипляться з нашої

передумови? На ці запитання я б відповів – «ні». При аналізі культурної ідентичності Середньої Європи у контексті політичної культури постає запитання, чи взагалі можна обґрунтовано говорити про політичну культуру регіону? Я маю сумнів, чи таке формулювання проблематики може бути плідним. Проте, і це без сумніву, обґрунтовано, шукати спільне і відмінне у політичних культурах суспільств регіону.

Спільне може бути продуктом подібних історичних передумов і процесів розвитку суспільства заданого регіону. Історично-первні розвитку народів Середньої Європи не є, як відомо, однаковими. З політично-культурної перспективи я б замість географічного фактора виділив зовсім інший. Можна виявити певні подібності у властивостях політичної культури народів так званих природних районів. Від Польщі на півночі через Чехословаччину та Угорщину до західних регіонів Югославії на півдні простягається поле, в якому можемо знайти численні культурні паралелі.

Генезу цієї культурної подібності треба шукати в подібних історичних передумовах та у факті, що суспільства цих країн розвивалися на межі двох типів культур – західного та східного. Це залишило політичні сліди в їх суспільній свідомості і політичній культурі.

На народи прикордонних областей впливали обидва типи культури. Вони принципово відрізнялись в суспільному сприйнятті держави та політичної влади. На Сході держава була найвищим авторитетом і найбільшою вартістю, у західних цивілізаціях, крім держави, були ще й інші авторитети, наприклад, церква. Відносини держави і церкви є одним з найсенсаційніших прикладів відмінних політичних і культурних відносин у суспільстві. У той час як на Заході стосунки між державою і церквою знайшли свій вираз у певній формі автономії і взаємного визнання обох авторитетів, у східній моделі культури церква була підпорядкована найвищому авторитету держави і монарха.

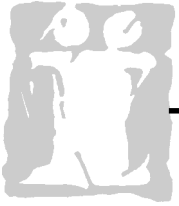
Другим важливим елементом обох протилежних культурних моделей було ставлення до індивіда, що пізніше знайшло своє відображення у правах людини і громадянина. У західній культурі індивід у процесі розвитку досяг певної автономії щодо

СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ

ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

душі, як з рогу достатку. Ви ще не знайшли основи всіх основ. Тому ви не повірите мені, що я зловив себе на вибиванні по мокрій шибці вікна форми ритму, що в ньому написані останні рядки «Жінки без тіні». Коли ж я це усвідомив, то відразу пізнав, що в цю форму влилися негайно слова, які я зараз-таки записав, що в ній з'явився мені кінець лібретто, що тільки таке може бути закінчення оповідання. Це сталося несподівано, як не раз несподівано з'являється промінь сонця між хмарами у буряний день, або як зустріч із жінкою, що відразу вас пориває, і якій ми згодом надаємо так багато фантастичного, привабливого змісту. Тому я розумію ваші прагнення, і скоріше розумію ваше признание, що ви щасливий, аніж те, що ви бідний. — Але я таки бідний, пане Гофмансталь, — замислився я. — Я не можу запанувати над своїми поривами. Я б'юся у них, і буває часто промарную увесь день, не в силі віддатися одній праці: мені бракує форми вислову для якогось чуття, враження, натхнення. В мені будяться слова, що я їх записував би одне за одним, найрізніші слова, пане Гофмансталь, знову ж по цьому я накопичував би одну по одній яскраві барви й тарабанив би пальцями по столі ритмічні форми, в яких знаходяться руки, і ноги, і серце, й усе тіло. У мене бувають хвили, коли я бездумно пускаю руки по клавішах фортепіано, і коли ставлю ноги у чудернацькі кроки. А наслідком цих неспросліджених поривів залишається

втома, пустка в душі. — Ні, любий, це не пустка. Тоді приходиться гармонія, в яку починають укладатися усі елементи поетичної душі, й після якої настає вислів. Утома, кажете? Це звільнення душі од напруги, це тиша, яка прийшла услід за розвантаженням бурі, тяжка від опадку плододайного дощу, й коли то в природі прихилені вихором дерева й квіття, й зелене збіжжя починають поволі підніматись, добуваючи нові сили. Ця втома ваша — це якраз те добування нових сил для рошення елементів душі, що мусять видавати овоч, бо це їхній закон — елементів поезії, — а буря напередодні — це блискавиці, це громи, це сполохані голоси пташок, це вихор, після яких приходиться на спраглу землю дощ. [...] — На чому полягають ваші студії в театрі? — спитав мене Гофмансталь. — Мені важко це пояснити, — посміхнувся я. — В усьому шукаю я то розв'язки проблеми прив'язаності людини до театру, то проблеми акторської гри, то знову проблеми драми, її сюжетної будови, психологічних вузлів, сценічної архітекτονіки, а навіть тих нюансів, якими у драмі визначено цю невловиму для почуттів її суть, що будиться в глядача — тремтіння душі героя, заховане за словом, за рухом, за поглядом, що через аналогію, через спорідненість почуттів так сильно впливає на театрального глядача. Зокрема ж мені цікаво було б пізнати первень тяжіння людини до театру, мені хотілося б глибше збагнути, у чому полягає цей гін, властивий людині від первісних часів — чи в тому, щоб бачити життя з усіма гарними й поганими — трагічними —

держави. У східних культурних моделях панування державного авторитету поширювалися і на стосунки між державою та громадянами.

Те, що країни так званих природних областей не можна однозначно віднести ні до західної, ні до східної культури, можна пояснити історичними процесами розвитку. У XIX сторіччі, тобто в період консолідації сучасних національних суспільств та держав

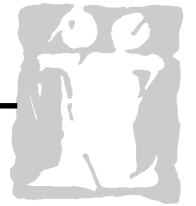
Західної Європи, народи цих прикордонних областей належали до мультиетнічних держав і за винятком однієї частини Польщі, до монархії Габсбургів. Остання в період формування національних держав була виразом єдності Середньої Європи, особливо тієї частини, яку ми тут позначили як природну область.

Перша світова війна не лише зруйнувала єдність регіону, яку втілювала монархія Габсбургів. Розпад монархії звільнив шлях для нової Європи, в якій виникли глибокі політичні та соціальні конфлікти. Після другої світової війни весь регіон, за винятком Австрії, потрапив під політичний, ідеологічний та культурний вплив Сходу.

Розвиток соціалістичної формації цього періоду можна охарактеризувати як спробу розвитку універсальної суспільно-політичної та економічної моделі. У галузі культури ця тенденція виявляється у переважанні соціалістичного реалізму.

Проте розвиток в окремих суспільствах не був однотипним і стикався з різними перешкодами. Результатом цього стала низка різних типів розвитку, які були зумовлені культурними традиціями окремих країн. Кризи в Польщі, Чехословаччині та Угорщині мають свою специфічну культурну генезу. Звичайно, перебіг криз, виявляє відмінності політичних культур суспільств та еліт цих країн. Положення на межі між «східною» і «західною» культурами привело до вироблення зразків поведінки, які не завжди відповідали вимогам реального соціалізму. Вірогідно, що ця культурна база так само мало відповідала б вимогам західного демократичного розвитку. Хоча неzapеречним є те, що існує для цілого регіону спільна історична база політичної культури, це не означає, що існує справді культурна ідентичність, яка охоплює весь регіон. Існують тенденції, в яких маніфестується спільний досвід регіону. На цій основі твориться спільна політична культура еліт, причому тут і офіційна культура і

СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

моментами, будучи поза ним, чи, щоб бачити себе, із своїми добрими й злими прикметами, віддзеркаленого у постатях драми, чи знову ж, щоб захити тих емоцій, які подає життя із сцени, знаючи, що це тільки гра, недійсна, нестрашна, без наслідків? Чи, може, цим тяжінням править тільки плитке бажання бачити упадок, руїну і смерть людей, їхню боротьбу, наче змагання биків у Іспанії чи змагання християн з левами й тиграми за часів Нерона у Римі, не розуміючи їхньої трагіки, ні, часом, комічності? Але перш за все хотілося б мені знати, наскільки театр є театром? Гофмансталь дивився на мене, роздратовано нервуючи. Він сказав: — Я згадав оце подібний момент із мого життя, й мені стало дивно, що й ви, Іване, торкнулися тих тем, які мене колись турбували, й які я вже колись — може не щільно — намагався висвітлити в одному із своїх критичних творів. Але я хотів би сказати вам дещо більше, понад те, що я порушив тоді. Поет повів рукою понад котловиную, що спочивала вся в синіх барвах, від щонайтемнішої до найяснішої. Тінь його руки стала тінню руки велетня та визначала границі, в межах яких він саме хотів стати єдиним можновладцем. — Перш за все, погляньте сюди. Оце маленьке озерце нерівномірно розбавлених тіней назвав я амфітеатром. Це сталося, Іване, ненароком, це сталося, Іване, мимохіть, але в цьому хотів би я бачити послання того доброго нашого друга, який є десь у світі, та слів котрого ми не чуємо назовні нас, тільки всередині,— і який повів нас сюди, і який підшепнув мені це слово, це

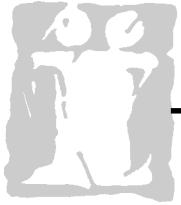
порівняння. Коли це послання, то тільки для того, щоб звернути нашу увагу на речі, які далекі від нас, і на дії, які давно вже не діються, та на думки, які мусять народитися. Ми вже були сьогодні біля замкнених воріт «Жінки без тіні», ми вже згадували пісню ненароджених дітей, тому зможемо легко проскочити ними. Ви пам'ятаєте її? — Так, поете. — Немає таких законів, які забороняли б комусь, кого ми бажаємо, прийти, народитися, побувати між нами. Коли наше бажання стає зерном, і коли ядро його зможе притулитися в живій матерії буйних соків зростання — то розквісти мусить із пуп'яка квіт, квіт мусить перетворитися у овоч, то народитись мусить із жінки рожеве дитя. З одного слова постала переді мною картина, але слово то не мало сили Мефістофеля, хоча картина й була схожа у дечому з картиною, яку той вичарував для Фавста,— картину, яку вичарував наш любий, що відбив своє послання на табличці моєї душі. Я побачив Елладу з-перед тисячоліть, і перед моїми очима виринули грецькі актори й десятитисячоголова маса народу, що хвилюється та переймається кожним їхнім словом, я побачив Діоніса, цього божественного п'яницю, я побачив золотого Аполлона між богами, королями, герольдами й червоними щитами, і тих, що страждали силою сучасності — китайронського чабана й Тересія (і малого хлопчину, що був поводитирем цього лихого віщуна) — їх обох, що творили чудеса, подібно як мандрівні птахи,

неофіційна антикультура черпають з того самого джерела соціального і політичного досвіду.

Також і історична база політичної культури регіону є спільною лише в загальних рисах. Натомість для кожної країни впродовж століть виникли різні соціальні та економічні стереотипи її розвитку. Так, у випадку Угорщини та Польщі можна говорити про культурну перевагу аристократії, тоді як у випадку Югославії або Чехословаччини домінуючими стали дрібнобуржуазні або селянські культурні зразки. Політична перевага певних суспільних груп виявилась у створенні різноманітних культурних зразків та систем вартостей. Культурні відмінності часом досить сильно виражені, що й проявляється у різних стереотипах колективної поведінки у кризових ситуаціях. В історичному аспекті ці відмінності виявляються у різному ставленні до визвольних війн XIX ст. або до опору під час другої світової війни. Також і інтенсивність національної державної ідентичності відрізняється у своєму символічному виразі. У результаті неоднорідність регіону виражається в існуванні негативних стереотипів про сусідній народ.

З уваги на численність доказів неіснування спільної політичної культури регіону виникає запитання, чи спільності історичного розвитку після другої світової війни дають змогу зробити висновок, що існує певна спільна культурна ідентичність чи, може, вона є в стадії формування. Принаймні з певністю можна говорити, що в цьому спільному для всіх регіоні існують і певні спільні інтереси, які ведуть до його конвергентного розвитку. Проте це ще не дає права говорити про культурну усвідомлювану однорідність усього цього регіону.

Переклад Софії Онуфрів

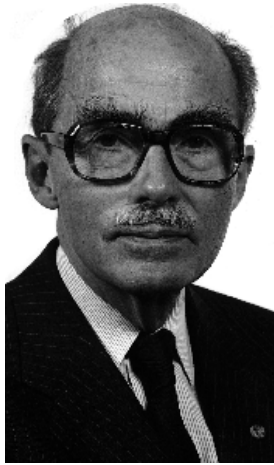
СЛАВОМІР ВЯТР. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА У СЕРЕДНІЙ ЄВРОПІ

ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

які в силі віднайти шлях між шляхами у небі,— віднаходячи злочинців між злочинцями, людей між людьми і богів між богами. Але найкраще бачу я Едипа, що був тим злочинцем між злочинцями, тим найнещасливішим, бо несвідомим, сліпим на очі й душу, будучи людиною між людьми. Я бачив Алкесту, що йшла на смерть, щоб увільнити від неї свого чоловіка, Аріадну, але бачу й перекупного Паріса, якого перекупство робить носієм тієї глибокої трагії, що її ми досі не збагнули. І сьогодні я розумію вас, Іване, розумію, коли ви шукаєте розв'язок проблеми тяжіння людини до театру, коли намагаєтесь проникнути в таємницю акторської гри, й питаєте, наскільки театр є театром. Коли у вас виникають ці думки, то вони є вислідом почуття різниці між театром античним і сучасним, це — почуття перспективи, джерелами якої є глибокі сні, майже візонерські, майже надприродні, майже божеські,— це ваше намагання досягнути розв'язки цих загадок виходить з джерел акторської гри, безперечно близької вам, як кожному поетові, яка не перецінює хвилини, подібно як і діти цього не роблять. Коли ми на сцені відтворюємо сьогодні життя наших днів, наближаючись шораз більше до глядача, ми знецінюємо театр, відбираємо акторам їхню гру та розриваємо зв'язки людини з театром — театр перестає бути видовищем часів Перікла, перестає бути театром, у якому грають найчистіші актори людського примітиву, бо вірять у свою гру, мов у жертвний обряд,

перестає бути театром, у якому глядачі своєю психічною вдачаю мало чим різняться від виконавців. [...] — Ви шукаєте, Іване, первень тяжіння людини до театру. Я його знаю, але може не так знаю, як відчуваю, як відчуває його щось, чи краще, хтось у мені: це тяжіння до містики, до символіки, до метафори, тяжіння до чогось неясного, непевного, грізного, ворожого. Це одна велика жага людини сприймати все своє життя як таємничий витвір, це її слабкість — бачити руку якогось мистця в оформленні усіх дивних і найтемніших сторінок його, і через це теж — розуміння нею небувалих фантастичних дій, які подає сцена і прив'язаність до них. Так було тоді, коли під час вистави «Перси» плакала уся публіка атенського театру, так було, коли онімніням глядачів кінчались видовища «Електри» й «Царя Едипа», так буде, коли ми побачимо на сцені Панвіцового «Щасливого короля Кройза». І тому я розумію для чого ви проникаєте в проблеми акторської гри: сьогоднішній актор, ансамбль акторів будь-якого сьогоднішнього театру не поставив на сцені цієї брами з величчю, з містикою античного виконавця, щоб ми могли віддатися цій постановці, як жертвоприношенню. Із гри не зродиться ніщо, не відміниться хліб у тіло і вино у кров,— ми бачитимемо барельєф будня. [...]

На обличчі поета жевріло чудне сійво неіснуючого вогню, рефлекс теплого проміння, розколеного на шибіці вікна, що десь іздалека заблукало у притихлий сумерк сивозелених тонів

Den Lesern der Zeitschrift
„J“ mit herzlichsten Wünschen
für weitere Erfolge im
Dienste unserer gemeinsamen
Kultur

Strassburg, 17. VII. 96.

Guericke

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ, УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ

ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

кімнати. Я тримав у руках книжку, на якій стелився вогкий, кучерявий дим папіроски, а книжка — це був текст пантоміми для Грете Візенталь і рівночасно увертюра до нашої розмови — була заспівом пісні, в якій усі думки фантастично заломлюються, як руки двох стрічних, що давно, може літами, не бачилися, й у якій наша уява проходить усі ті круті шляхи, що й бджілки, перелітаючи з квітки на квітку за солодким тяжким медом. Поет мовив: — Танок жінки, що руками розвіває легкі оранжеві серпанки, кидаючи їх від себе, танок, що в ньому вона ставить кроки, схожі на кроки пальців на дірочках чабанської сопілки — це та невловима, незрозуміла мова, що й спів пташок у крислатій золотій акації. Вона промовляє до нас заледве чи хоч трохи відмінно від свисту, від удару, від переливу пташиного голосу, — її тремтіння хвилює, як тремтіння одного пташиного тону, її скок — це скок із звуку на звук, і знову плин рук, ніг, грудей, бедер і мармурової голови жінки, нахиленої у мрійливій пристрасі до нас, — це плин нерозбірливих барвистих голосів, пов'язаних шовковими ниточками пахоців квітів у нашому садку... Я спитав тоді: — Чи ж дійсно в голосі співаків у наших яблуневих садках укриваються всі ці відміни, що й у танку гарної жінки? — Так само, як вино укривається в соковитих гронах винограду, — сказав поет. — Але й не так. Так само, як на струні скрипки схований тон, звук і пісня. Ми мусимо тільки вийти східцями нашого чуття на його слоновокосту вежу, на якій ми не піддаємось більш уже законів тяжіння грудки нашої землі й її картинних, суттєвих

порівнянь, тільки відчуваємо і творимо невловиму метафоричну мову, quasi una fantasia, що не в силі зблизитися до мови наших уст, не в силі перемінитися в неї. — Чи не так писав лорд Чендоз у своєму листі до Бекона? — Саме так він писав. Він писав тоді, що ця мова — ні англійська, ні латинська. Поезій, що були б написані нею немає й у німецькій мові. Вона укрита в танку, в еротичному, вакханському танку молодої жінки, вона промовляє до нас із картин ренесансових малярів, вона промовляє до нас із кожної барви, з кожного зблиску, з кожного дорожочінного каменя, цією мовою говорять до нас очі стрічного, руки при устиску, природа, коли ви повернулися до неї влітку, покинувши зимою, і коли ви вночі повертаєтеся з далекої подорожі у свій садок, у гущу його кущів, що ще купаються в місячному сріблі й уже рожевіють досвітнім вогнем сонця. Ця природа говорить тоді до вас мовою чуттєвих порівнянь, мовою, близькою вам у ваших поворотних настроях, та далекою вашій мові, вашому кожному слову, яке б ви сказали б у ту хвилину. А відчуваєте ви її найкраще в мить, коли промовите перше слово. Із вас облітає якесь невловиме ніжне павутиння, з вашого тіла сковзує гладеньке вбрання, що оточувало вас м'яко й любо — ви стаєте тоді перед очима своєї душі як палімпсест, що з нього витерто первісне письмо й записно іншим. Ви відчуваєте тільки риси писальця, що осталися після цього, і хоч як намагалися б зберегти текст вашого першого переживання — ви ніколи не

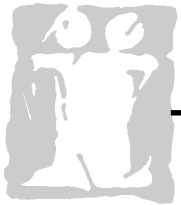
ОТТО ФОН

VON

HABSBURG

УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ

АБСБУРГ

ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

спроможетеся на це. [...] Коли ви вертаєтесь до старовинного заїзного дому, що колись вас гостив у своїх грубесних стінах, і де ви закохалися у мандрівну жінку, що спинилася там на одну ніч і сиділа з вами мовчазно при одному столі за вечерею, й уже перед північчю були в її кімнаті й у пестошах пробули до світанку, діставши одну квітку на прощання, на розставання, на вічне розтання,— то зустріч ваша із цим, може дуже бідним, заїздом викличе у вашій уяві зараз же запах свіжого коров'ячого молока, яке ви тоді пили, і запах печива, вам пригадуються рожеві барви обличчя вашої коханки, полиск її золотого волосся, край її сріблясто-зеленого одіння, чорні глибокі очі з палкими вогниками, ви відчуєте бузкові пахощі її близни, м'якість і шурхіт, гаряч її тіла, яке ви голубили, й ніжний атлас її довгих долонь. Ваше переживання відтворює уява. Подібною ж буде зустріч ваша із жінкою, танок якої вас дивував. У вашій пам'яті оживуть переживання, що ви їх пережили тоді в своїй уяві, але рівночасно тому, що вони були витвором фантазії, вона не передасть їх так, як вони постали у вас. Раніше ваше переживання мало зв'язок із світом, що ви ним жили, з барвами, з пахощами й настроями, опісля замкнулося, стало статичним моментом, після чого ваша уява його тепер тільки відтворює, в той час, як переживання під час танка жінки, що було процесом уяви, ним і залишається, і снується далі. Уява відкидає неодно, чого ви вже майже не тямите, й творить нові картини,

нові порівняння, нові метафори, нові алегорії. — Так, от, хоч би, крок... — Хоч би крок,— продовжив поет,— крок, у якому ми раніш бачили легкий переможний вистриб вакханки, може нам видатися тепер менш переможним, більш стриманим, більш сплутаним, аніж викличним. Коли ж нам тепер уже одно видалося інакшим, як раніше, то уява, неначе одержала виправдання від нас на цю перемену первісних картин, змінює й усе інше, мабуть у тому, що тривимірний зовнішній світ натискав на нас із більшою силою, як тепер згадка, що їй бракує перспективи. Тоді нашу уяву розбухував світ із своєю усею обстановкою — тепер нашу уяву запліднює картина, що ми її викликали із забуття. — Так,— сказав я.— Але ми відійшли від питання про схожість танка жінки з танком пташиних голосів. — Я пам'ятав про нього, щоб вернутися пізніше до його рогляду,— сказав поет.— Усе ж таки я хотів би скінчити свою попередню думку. Пробачте! — посміхнувся він.— Ви ж зрозуміли мене, коли я говорив про різницю наших уявних картин, тих, у згадці про старовинний заїзд, і тих, у другій згадці нашого вияснювання танку? Її ви найкраще зрозумієте, коли пригадаєте собі один з ваших листів до матері під час подорожі із Сан Егіт до Марієнцелло дооколишніми горами й озерами, із Ногавзу, лист, який ви писали втомлені кількадечним переходом, й у якому ви писали про красу блакитних лісів, сивих скель, темно-зелених озер, і про вашу втому, велику втому — кількома словами — і коли пригадаєте собі другий лист, що його ви писали вдома, за своїм столом, до вашої коханой. В котрому з них ви писали

Олег Заячківський: *Ваша Високосте пане фон Габсбург, починаючи з останніх десятиліть XIII і завершуючи першими десятиліттями XX сторіччя, тобто майже шість з половиною сторіч, правлячий рід Габсбургів був однією з наймогутніших правлячих династій Європи. Якщо уважно поглянути на Ваше родове дерево, то складається враження, ніби воно увібрало всю шляхетну кров Європи. Не випадковим є, звичайно, і те, що жодному іншому правлячому дому не служили століттями так багато різних європейських націй. Чи не вбачаєте Ви тут зв'язку між шлюбами монарших осіб і державною владою?*

Отто фон Габсбург: Певно, що так, тільки не державною владою, а співробітництвом націй. Завдяки цим шлюбним зв'язкам були створені всі передумови для належної співпраці, що на довгий час об'єднала чимало різних народів. Нині ж це могло б відбуватися в інших формах, скажімо, через право націй на самовизначення.

О.З.: *Чи існує для Вас культ предків?*

О.ф.Г.: Ні. Властиво, є кілька предків, перед котрими я глибоко схиляюсь, адже вони є для нас визначними історичними особами, та це аж ніяк не означає, що з них слід робити якийсь культ.

О.З.: *То чие ж життя й правління є для Вас взірцем?*

О.ф.Г.: Їх троє. Перший — Фридрих III (1415-1493. — О. З.), одна з найневідоміших і найнепопулярніших історичних постатей. Однак детальніший розгляд його владарювання свідчить, що свого часу він прийняв рішення, які були втілені в життя набагато пізніше, вже після його смерті. Якщо Габсбурги чогось і досягли, то цим вони повинні завдячувати передовсім Фридрихові III, який до того ж був ще й великим миротворцем. Він, як писав Еміль Францен у «Історії німців», переміг усіх своїх ворогів уже хоча б тим, що пережив їх усіх.

Другий був Карл V (1500-1558. — О. З.), про якого я написав книжку. А третій — Леопольд II (1747-1792. — О. З.), який після занадто поквалітивих указів імператора Йозефа II зумів за два роки відновити суспільну рівновагу, провів необхідні реформи, відмовившись натомість від тих заходів, що їм населення чинило опір.

О.З.: **Поговорімо про цісарсько-королівську монархію...**

О.ф.Г.: Передовсім хочу наголосити на тому, що це була єдина наднаціональна форма існування.

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ. УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. РОЗМОВИ З ГОФМАНСТАЛЕМ

правду? В першому? Ні? Але поетично-правдивий лист написали ви аж пізніше до любки, тоді, коли ваше переживання втратило побутову площину й безпосередність її та стало уявною картиною поезії. Ви щасливі, якщо ви й на ній зуміли схопити пластично поетичну правду словами! Лорд Чендос не зміг. Він не міг знайти вислову й перестав писати поезії. [...] Але він написав текст пантоміми для Грете Візенталь, яку ви тримаєте в руках, і тому я повернуся до початку нашої розмови. [...] — Дійсне переживання, яке ви мали з вашою коханкою із заїзного дому, постає перед очима вашої душі, хоч, по суті, це наявне пережиття, як пережиття уявне. Танок жінки під час творчого процесу вашої фантазії відразу є переживанням уявним, через те то теж як такий має багато спільного з пережиттям, яким вас перейме спів чепурних пташок у вашому саду. Танцівниця не промовить до вас більш, як промовить пташка. Кожному вона промовить щось інше, і промовить тільки так, як ми її зрозуміємо. Вона — найбільший митець вислову, найбільший митець слова, і говорить тисячами мов, як ними говорять пташки. — Так, але танок жінки — ритмічний ... — Ритм одуховлює його, ритм надає йому виразу, пластики, режим танку стає його кровообігом — чи ж у співі пташок його немає? — Так, так... Я пригадую собі Альпійську симфонію... — Ну і... — Я дивуюся ритміці пташиного співу у ній і уже соромлюся мого першого зауваження. Або голоси соколів над найвищою терасою синього палацу... — Так, любий друже, голоси соколів високо у досвітньому повітрі над найвищою терасою

скляного палацу і хода танцюристкі, якою була у своїй трагічній грі Елеонора Дузе, танок Грети Віенталь, танок Леоніда Мяссіна, цього прекрасного Йосифа й жінки Потіфара, що спрагнена його тіла, але і ваш хід із вогкої кімнати у старовинному заїзді через мерхло-освічений однією закопченою лампадкою коридор, босоніж зимними кам'яними розхитаними плитками — це для мене танок, все це — ритм, і тому ми пишемо радше сюжети цих танків, що тільки-но згодом вилонюються з гри танцюристів та виростають у грі акторів, як поезії, що мали б бути вже відгукми на ці сюжети, рефлексіями на них. У плющувато вибуялому винограді, що заріс усю стінку поетової хатини від подвір'я, починався вечірній концерт пташок. Спершу один протяжний свист, непевний, сторожкий, згодом інший відзивний, далі цілий оркестр почав. Він ломив повітря довкруги, що облітагло скляними плівками на вибуковане подвір'я, а кожна з іншим брязком, з іншим звуком, з іншим дзвіночком. Сипалися кришта... — Ми воліємо бути пташками, аніж їхніми співцями! — посміхнувся поет.

Знайшовши своє місце в такому багатонаціональному суспільстві, всі національності вважали його своїм рідним домом. Зрештою, ось Вам і переконливий доказ: навіть на останньому етапі свого існування Австро-Угорщина, незважаючи на воєнні лихоліття, ще більш як чотири роки зберігала державну цілісність.

О.З.: *Як уродженця Галичини мене, природно, цікавив би Ваш погляд на роль цього коронного краю в імперії.*

О.ф.Г.: Це був вельми важливий коронний край, де, по-перше, тамтешнім полякам було надано змогу зберегти себе й свою культуру, створити польський триб життя, який, наприклад, у Росії та Пруссії був майже викоренений.

А по-друге, самі українці відігравали роль куди значнішу, ніж про це відомо широкому загалу. Наприклад, у галузі охорони здоров'я. Маловідомим є той факт, що в старій Дунайській монархії міністром охорони здоров'я часто бував українець, бо українці ліпше знали на цій справі. Населення, де переважали українці, було досить-таки лояльне, надто у Східній Галичині й на Буковині. На цих теренах панував загальнонаціональний австрійський дух, хоча слід зазначити, що й гебреї відігравали в суспільстві чималу роль.

О.З.: *Статистичні дані свідчать про те, що на початку ХХ століття із загальної кількості рутенців(читай: українців), які жили в Галичині, понад 90 відсотків населення були зайняті в сільському господарстві й лише 2 відсотки - у промисловості. Отже, Галичина була однією із житниць імперії. У час існування Радянського Союзу Україну вважали найбільшою житницею цієї держави. Чи не можна, з уваги на ці історичні паралелі, говорити про українців як націю селянців? Якщо так, то чи має це хуторянство загальнонаціональний характер, сформований певними історичними подіями, чи це, радше, - доля кожної промислово відсталої нації?*

О.ф.Г.: Я б не сказав «промислово відсталої», позаяк здібності українців у галузі техніки були неабиякими. Так, звісно, селянство існувало, бо, по-перше, були ґрунти, придатні для обробітку. По-друге, деякі національності, особливо, скажімо, гебреї, були зайняті переважно в міському господарстві. Натомість українці виявили велику працелюбність, що й дало згодом свої плоди. Адже добре відомо, коли суспільні механізми йдуть шкереберть, виживає той, хто виробляє продукти харчування.

О.З.: *В останні роки свого життя, на острові Святої Єлени, Наполеон писав у заповіті: «Існують прагнення народів, і рано чи пізно ці прагнення необхідно задовольняти. До цієї мети треба прагнути!»*

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ. УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ

РОЗА

АУСЛЕНДЕР

СПОГАДИ ПРО ОДНЕ МІСТО

Віддалене східноєвропейське місто, невелике і немале: Чернівці, столиця коронного краю Буковини колишньої Австро-Угорської монархії. Буковина, звана також „Бухенланд“ — від північно-східних Карпат вона простягається через лісисті гори і пагорби карпатського передгір'я до подільських степових рівнин на північ та до бессарабських на сході. Наприкінці ХІV ст. зринає перша документальна згадка про Буковину. Південь стародавнє румунське володіння під орудою молдавських князів. У 1514 р. Буковина потрапляє на чверть тисячоліття під турецьке верховенство, а в 1775 р. відходить до Габсбурзької монархії, яка надає їй пізніше статусу самостійного герцогства. Від 16000 до 17000 мешканців міста Чернівці склалися з німців, українців, гебреїв, румунів, а також таких меншостей, як поляки і мадяри. Строкате місто, в якому переплелися німецький,

Наскільки слова корсиканця, на Вашу думку, відповідають подіям 1918 - 1919 років у Австро-Угорщині?

О.ф.Г.: Цілкомиті відповідності я тут не бачу. Звісно, слід було чимало перебудувати в Австро-Угорщині, але, з іншого боку, великої напруги в суспільстві не було. Народи прагнули зберегти власну багатонаціональну державу під час першої світової війни, і це прагнення було куди більшим, аніж це видавалося ззовні. Візьмімо, наприклад, чехів. Часто говорилося про те, що вони найдужче хотіли вийти зі складу імперії. Однак наведу Вам два приклади. Частина Празького полку №28 переметнулася до росіян. Після цього полк було розформовано. І от мій батько, зійшовши на трон, на знак довіри відновив цей полк, який згодом особливо відзначився під час війни. А ось Вам і другий приклад: син президента Масарика, Ян Масарик, деякий час був міністром закордонних справ уряду Чехо-Словаччини на еміграції. І коли 1941 року я вперше зустрів його в США, він підійшов до мене й на повен голос промовив: «Знайте ж: я не був зрадником, адже 4 листопада 1918 року я ще боровся за Австро-Угорщину».

О.З.: *Наприкінці другого десятиліття розпалася царсько-королівська монархія. На початку 90-х років перестав існувати Радянський Союз. Чи не бачите Ви подібності між цими державами?*

О.ф.Г.: Ні, жодної. Радянський Союз був цілком інакшою державою, а стара царсько-королівська монархія зростала поволі, надаючи власним народам різні свободи. Це була держава, яку з повним правом можна назвати ліберальною, тоді як Радянський Союз вважався, поза всяким сумнівом, тоталітарним. Ще донедавна, в епоху деколонізації, він був останньою великою колоніальною імперією, спадкоємицею якої залишається сучасна Росія.

О.З.: *А як Ви оцінюєте східноєвропейські політичні події останніх років?*

О.ф.Г.: Я вважаю їх позитивними, оскільки багато народів Східної Європи здобули собі право на самовизначення. Зроблено ще далеко не все, та й не все, на жаль, відбувалося так, як воно могло би бути. Більшість західних політиків виявилася не готова до такого розвитку подій. Більше того, вони не вірили в розпад Радянського Союзу.

О.З.: *Новостворені держави намагаються йти шляхом західноєвропейської демократії. Чи можна вже нині говорити про остаточне зближення між Західною та Східною Європами?*

О.ф.Г.: Передовсім я хотів би наголосити на тому, що існують не тільки Західна й Східна Європи, є також Середня Європа, і забувати цього не варто. Зрештою, Україна також належить до Середньої Європи.

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ. УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ
РОЗА АУСЛЕНДЕР. СПОГАДИ ПРО ОДНЕ МІСТО

слов'янський, латинський і гебрейський культурні елементи. До 1924 р. — хоча Буковина вже в 1918р., після першої світової війни, дісталась Румунії — загальноживаними мовами були румунська і німецька, опісля до кінця другої світової війни офіційною мовою стала румунська, хоча насправді і далі говорили по-німецьки. Німецька мова була не тільки мовою побуту і культури, вона була і залишилась рідною мовою більшої частини населення. Власне Чернівці залишалися австрійським містом до 1944 р. — відтоді вони належать до Української республіки.

Різноманітні мовні впливи забарвили, звичайно, і буковинську німецьку говірку, частково досить негативно. Але водночас вона збагатилась новими словами і зворотами. Вона мала своє особливе обличчя, власний колорит. Під поверхнею мовленого лежало глибоке, широко розгалужене коріння різноманітних культур, які багатократно взаємопроникали одна в одну і давали словесному листю, відчуття звуку і образу, соку та сили. Більше третини населення становили гебреї, і це надавало містові особливого забарвлення. Давньогебрейська фольклорна традиція, легенди хасидів “витали в повітрі”, ними просто дихали. З цього барокового мовного середовища, з цієї мітично-містичної сфери вийшли німецькі та гебрейські літератори, наприклад, Пауль Целян (...), найвидатніший лірик мови ідиш Іцик Манґер.

Чернівці були потворними і прекрасними водночас: архітектурно позбавлені стилю, нецікаві, але ландшафтні дуже гарні, з неповторною звабою. Усе місто — це величезний пагорб. З долини річки Прут воно підноситься дотори приблизно на 150-200 метрів аж до великого, як лісовий масив, Народного Парку. Також інші пагорбисті природні парки, як і багато квітучих приватних садів, прикрашали місто. Воно оточене кетягом чудових старих букових лісів, у яких влітку давали волю своїм голосам дрозди і солові.

Східний культурний центр, а з 1875 р. університетське місто, але також дуже жвавий промисловий і торговельний пункт, економічний центр великого регіону, що охоплював не тільки Буковину, але й Північну Бессарабію і північну частину Молдови. Тут багато читали, не тільки газети, журнали, критику і белетристику, але й високу, справжню літературу. Тут з жаром дискутували, грали на музичних інструментах і співали. Міський театр постійно був переповнений, під час гастролей завжди був аншлаг. Значна частина молоді, духовно розкована, відзначалася ненаситною жагою знань. Головний інтерес багатьох інтелектуалів не зводився до честолюбного планування вигідної кар'єри або вищого життєвого рівня, набагато більше важили для них пізнавальні можливості, у якій-небудь сфері — в науці, філософії, політиці або в переживанні містики, мистецтва, поезії і музики. Частина

Східна Європа - це десь там, це Росія. Великим моральним чи швидше інтелектуальним здобутком Радянського Союзу було те, що він змусив Захід говорити про Західну й Східну Європи, геть забуваючи про її середню частину. Тож одним із найважливіших завдань останніх років було, властиво, відновити поняття середньоевропейськості. Одуjuanня Середньої Європи триватиме, гадаю, не так уже й довго. Та хоч і зроблено для цього чимало, а проте остаточна ліквідація уламків тоталітаризму потребуватиме значних зусиль.

О.З.: *Ваша Високосте, Ви член Європейського парламенту. Як, на Вашу думку, виглядатиме майбутнє Європи?*

О.ф.Г.: Події розвиватимуться повільно, і це я вважаю закономірним. Європа повинна рости, як дерево, а не бути спорудженою, як американський хмарочос. Бо що більше коренів має дерево, тим воно сильніше. Тож Європу треба плекати, як дерево. Це й буде великим завданням для наступних двох-трьох поколінь.

О.З.: *Що Ви розумієте під поняттям «культура»?*

О.ф.Г.: Під «культурою» я розумію багато чого: релігію, мову, вміння спілкуватися, почуття прекрасного. Візьмімо, наприклад, релігію. Нашим, європейським, містам притаманні собори й церкви, містам же інших континентів - велетенські банківські будівлі та адміністративні хмарочоси. А по-друге, мова. Якби ж ми хоч наполовину зберегли наші мови! Адже ці великий майстер німецького красного письменства походить, як відомо, зі Східної Галичини. Звідти ж і Филип Менцель, Уриель Бирнбаум та ще кілька гарних, але, на жаль, так мало знаних у німецькомовних країнах письменників.

О.З.: *Ваші улюблені письменники...*

О.ф.Г.: Найбільше мене цікавить угорська література. У ній є чимало дивовижних поетів, як-от Янош Арань, Йозеф Етвюш чи, скажімо, Шандор Петьюфі. Однак і в Східній Галичині є також чудові письменники. Наприклад, Йозеф Рот. Адже цей великий майстер німецького красного письменства походить, як відомо, зі Східної Галичини. Звідти ж і Филип Менцель, Уриель Бирнбаум та ще кілька гарних, але, на жаль, так мало знаних у німецькомовних країнах письменників.

О.З.: *Ви є автором численних публікацій і книжок. То ким вважаєте себе насамперед - публіцистом*

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ. УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ

РОЗА АУСЛЕНДЕР. СПОГАДИ ПРО ОДНЕ МІСТО

інтелектуальної молоді була політично заангажована — і це був далеко не “салонний” ангажемент. Ці молоді люди йшли на великі жертви, їх кидали до в’язниць, знущались над ними, жорстоко катували в поліції, але вони і словом не обмовлялись за чи проти своїх товаришів. Інша частина молоді кохалась у мистецтві. Коли зустрічались друзі, то починалися пристрасні дискусії про філософські, літературні, мистецькі теми і проблеми — нерідко аж до світання. Або збиралися разом, співали німецьких та іншомовних народних пісень, також аж до рання. Молодь мала тоді час або викроювала собі час — навчання і професійні обов’язки вважались другорядною справою, нудною необхідністю.

Так, в інтелектуально орієнтованій частині населення в передвоєнний час з’явився незвичний стиль життя: відчуженість від світу і зневаження загрозливої дійсності як вираження життя в світі ідей та ідеалів, котрі сприймалися як „суттєвіша дійсність”. Скульптори, малярі, музиканти, поети існували, якщо вони не мали ніякої іншої професії, за рахунок захоплення своїх друзів і співгромадян, які купували їхні твори, відвідували їхні концерти і вечори. Підтримувати і фінансувати митців і поетів вважалося обов’язком. Цінувалося не тільки те, що ставало відомим через видавництва, через великі тиражі: пієтет перед творцем і його творіннями демонстрували ще задовго до того, як вони були опубліковані.(...)

Чернівці були містом мрійників і адептів. Тут ішлося, кажучи словами Шопенгауера, “про інтерес думки, а не про думку інтересу”. Ортодоксальні гебреї і “хасиди” були адептами того чи іншого “святого” раббі. Речі практичного життя не важили для них нічогосінько. Багато з них не мали ніякої професії. Їх утримували дружини, які гордились тим, що одружені з “вченим” чоловіком, вони “вчилися” інколи усе своє життя із “священних книг” і блаженно слухали мудрі слова свого раббі. Асимільовані гебреї і освічені німці, українці, румуни так само були адептами: чи то філософів, чи політичних мислителів, композиторів або містиків. Карл Краус (1) мав у Чернівцях велику громаду своїх захоплених прихильників: їх можна було зустріти з “Факелом” у руці на вулицях, у парках, в лісі або на березі Пруту. Палкий краусіанець, після останньої війни — університетський доцент у Нью-Йорку — показав мені одного разу номер “Факела” зі словами: „Погляньте ось на це, хіба „К” — не найкраща літера алфавіту?” — і при цьому він зовсім не жартував. Велика група сповідувала вчення видатного берлінського філософа Костянтина Бруннера, який лише тепер завдяки перекладам на англійську та французьку мови починає

чи політиком?

О.ф.Г.: І публіцистом, і політиком. Суттєвої різниці між ними не бачу.

О.З.: Яку роль відіграє у Вашому житті художня література?

О.ф.Г.: Надзвичайно важливу. Література формує нашу мову, мовлення, добрий смак. Тому я виступаю проти того, щоб у наших школах вивчали якусь псевдолітературу. Треба повернутися до класики! І ще одне. Треба чинити опір навалі чужоземних слів! Адже нам слід навчитися знову розмовляти гарною, чистою мовою. Завдання це не з легких, але я вірю в успіх.

О.З.: Чи Ви маєте на увазі якусь вибрану мову?

О.ф.Г.: Ні, йдеться про національні мови. В Європі мусить панувати розмаїття мов, де кожна з них мала б своє призначення. Можливо, в майбутньому - вже після моєї смерті - справа таки дійде до розподілу мов, тобто певні мови вживатимуться в певних сферах життя. Не зайвим було б зберегти різноманіття мов, у тому числі й малих, позаяк малі мови - це теж частина нашої загальної культури.

О.З.: А як же бути з тими європейськими малими мовами, яким загрожує цілковите зникнення?

О.ф.Г.: Ми робимо все, аби не допустити цього й дати їм нове життя. У наш час виринають із забуття малі мови - відгомін епохи великого переселення народів, як-от у Північній Італії чи, наприклад, у Франції, де знову постає вже майже забута південнофранцузька мова. Тобто кожному мову можна відродити, якщо докласти бодай трохи зусиль.

О.З.: І наприкінці нашої розмови повернімося знову до політики. Вас вважають одним із провідних європейських політиків сучасності. Мені цікаво знати, що найбільше визначало Вашу політичну свідомість упродовж останніх десятиліть?

О.ф.Г.: Наріжним каменем усієї моєї політичної діяльності була і залишається ідея християнського паневропеїзму, тобто об'єднання Європи на християнських засадах. На цю тему я виголосив не одну промову й написав низку книжок, як-от „Вибираючи Європу“ (1953. — О.З.), „Ідея Європи як можливість свободи“ (1976. — О.З.), „Європа як гарант свободи“ (1980. — О.З.).

О.З.: Ваша Високосте, дозвольте мені подякувати за це змістовне інтерв'ю.

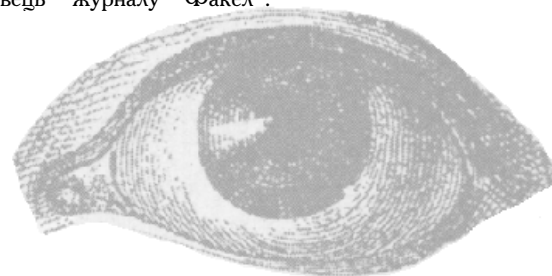
ОТТО ФОН ГАБСБУРГ. УКРАЇНА ТАКОЖ НАЛЕЖИТЬ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЄВРОПИ
РОЗА АУСЛЕНДЕР. СПОГАДИ ПРО ОДНЕ МІСТО

ставати відомим. У жодному іншому місті, навіть у самому Берліні, Бруннер не мав так багато відданих прихильників, як у Чернівцях. Тут були: шопенгаверіанці, ніцшеанці, марксисты, фрейдисти. Тут марили Гельдердіном, Рільке, Стефаном Георге, Георгіом Траклем, Ельзою Ласкер-Шюлер, Томасом Манном, Германом Гессе, Годфрідом Бенном, Бертольдод Брехтом. Тут ковтали класичні та сучасні твори зарубіжної, особливо французької, російської, англійської та американської літератур. Кожен апостол був осяяний місією свого майстра. Тут славили до самозречення і з палким захопленням. Захоплення — слово, яке сучасна критика відхиляє як “пафос” або сентиментальність. У такій атмосфері людина з духовними інтересами була прямо-таки “приречена” полемізувати з філософськими, політичними, літературними або мистецькими проблемами, або ж сама займатися однією з цих сфер — Затонуле місто. Затонулий світ.

Переклад Петра Рихла

1. Карл Краус (1874-1936) — австрійський письменник-сатирик, видавець журналу “Факел”.

АВСТРІЯ В ЄВРОПІ

АБО

НАСКІЛЬКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА

КЛАУС ЛЕГГЕВІ

Чим є континент, якщо він не є островом? І що ж таке Європа, як не острів? Спостерігаючи дебати в ЄС з приводу Австрії за останні декілька місяців, можна подумати, що Європа об'єдналася тільки задля економічного зиску. Перша ейфорія з нагоди того, що вдалося зекономити споживачеві, поступилася розчаруванню, бо, як з'ясувалося, всіх обіцянок дотримати неможливо. Невдалий союз популярності зневажає до Європи та свідомих екологів настільки активно критикував запізнілу європеїзацію Австрії, що після цього поглиблення її інтеграції в ЄС є під загрозою. Але „евроскептики“ повинні стерегтися, щоб не потрапити під вплив націоналістів чи протекціоністів, оскільки самовизначення Другої Республіки значною мірою залежить саме від її інтеграції у Європейську конфедерацію. Але це може трапитися лише тоді, коли вона залишиться вірною політичній культурі Заходу, навіть попри те, що вона наполегливо спрямовує свою увагу на Схід. Членство Австрії у західній союзній системі є наріжним каменем цього двоякого процесу.

Водночас Європу слід вважати політичним цілим, яке може консолідуватися тільки з певної множини. Політичне ціле Європи складається за умови відсутності (чіткої) культурної самоідентифікації: історія Європи розгорталася, маючи за базу її диференційованість, різноманітність та метод врегулювання конфліктів — причому з усього водночас. Тому Європа не може виступати як єдине

ЗАБУТА МЕТРОПОЛІЯ НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ

Щоб туди потрапити, євроскепт мусить прямувати на схід... Можна добратися до Львова, відтак 300 кілометрів найкоротшою дорогою через Івано-Франківськ (ще не так давно Станіславів) і Коломию. Хіба би зманили його гори і Гуцульщина — то тоді через Верховину (колись Жаб'є), Косів і Вижницю. Хоча і так треба добратися до Прута і перебратися через нього. Проводять сюди також дороги з південного заходу, через Семигород до Сучави — столиці румунської Буковини, звідки тільки 90 кілометрів, але потрібно перейти молодий, бо тільки після 1945 року усталений, пильно стережений (з тих, так званих „кордонів дружби“) кордон румунсько-український (встановлений, як кордон між СРСР та СРР).

Зрештою, є ще прастарий шлях чорноморський, що провадить з півночі Європи до Константинополя і який на початку нашого тисячоліття торували купці вірменські, гебрейські, німецькі, польські..., а також різні емісари і вивідувачі візантійських цесарів і султанів турецьких, місіонари розколотих і навзаєм виклятих церков,

ціле у можливій майбутній світовій боротьбі культур: вона сама є „зіткненням цивілізацій“ (Гантінгтон) — а, якщо ні, то сама припиняє існувати. Європа живе за умови постійного конфлікту вартостей; велич Старого Світу полягає не у сталому, ґрунтовному змісті, а у формах, в яких мирно постали всі ці розбіжності, поширюючи та диференціюючи значення європейського світу.

Найважливіші поділи в Європі є і найстаршими. Спочатку Захід, який за класичних часів складався із Середземноморського басейну, відокремлюється від Сходу, або від того, що складала решту світу. Та Європа була ізольованою, вона ґрунтувалася на запереченні інших і усвідомлювала себе як християнська. Однак вона не могла ані заперечувати свою східну спадщину, ані запобігти його подальшій орієнтації, тому що з нього вона широко черпала для себе. Саме серце західноєвропейської культури є східним.

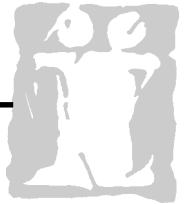
Другий поділ пройшов по осі Північ — Південь, як противага ісламу, що тиснув на Північний Захід. У той самий час він відкинув Іберійський півострів та Балкани як суттєву частину того, що традиційно належало до Європи і що відірвати від неї можна було тільки силою. Ті, хто сьогодні обстрілює Сараєво, немовби віруючі хрестоносці, все ще охоплені божевільям з єдиним наміром жорстоко придушити такий симбіоз релігій та культури, щоб врятувати Європу від варварів.

Наступним поділом була латинсько-візантійська схизма, яка відокремила римське католицистство від східного православ'я і пройшла самим центром Європи. Досі вона служить підставою до запитань, чи Європа сягає Уралу, включаючи Росію (та Сербію), чи ні. Однак саме наступний релігійний розрив став зразком розмежування Європи: Реформація, яка відколола протестантський Північний Захід від католицького Південного Сходу та пройшла через середину Німеччини. З припиненням релігійних війн народився європейський механізм врегулювання конфліктів, що пов'язаний із замкнутою змісту формою, з переходом від заперечення до сприйняття.

Наскільки світ став європоцентричним, настільки і сама Європа стала ексцентричною, вона відірвалася від своєї географічної основи. Захід утворився внаслідок поштовху Європи на Схід, у „відкриванні“ інших континентів він відкрив себе. Те, що ми європейці, стає найбільш очевидним для нас, коли ми знаходимося за межами Європи, серед „чужоземців“, які вже не є варварами.

Русійні сили, що стояли за таким практичним європоцентризмом, — це, з іншого боку, секуляризація, на тхненна динамічним протестантизмом, який перейшов у культурний імпульс (німецькі

КЛАУС ЛЕГГЕВІ. АВСТРІЯ В ЄВРОПІ АБО НАСКІЛЬКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА
КШІШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАІНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

послані на науку до Кракова і далі діти шляхетських і міщанських родів... Сьогодні цей шлях окупувала неймовірна кількість гендлярів з країн колишньої соціалістичної співдружності, які, завдяки своїй дивовижній самозарадності, спритності у подоланні ворожих їм кордонів і перфектному вмінню впихати величезну кількість різноманітних товарів у малі автомобілі, у великі тюки чи наплечники, врешті-решт у безмежну, щодо місткості, власну одягу — завдяки чому невтомно, як гриби після дощу, вздовж цього шляху повстають базари і торговийща. Кажуть, що в тому місці, до якого ми прямуємо, є другий за величиною — після гігантського варшавського „Стадіону“ — базар у тій частині Європи.

З якого боку ми б не добиралися, підходимо до самої північно-східної межі Карпат. Гори, до останніх відногів яких притулилось місто, стали для нього надійною опорою, опорою в Європі, зв'язок з якою утримувався власне через карпатські перевали. Попри те, що пологі хребтики, висота яких не перевищує 220 метрів над рівнем моря, далі переходять в стрімкі важкодоступні гірські хребти, а потоки стають щораз бистрішими, однак з цього, власне, боку до міста впливають споважнілі потоки і відчувається спокій якоїсь історичної та культурної спільноти, осердям якої є Карпати. Прут, який спочатку біжить з гір на північ, а відтак повертає на схід, в напрямку до Чернівців, досягнувши стику українського, румунського та молдавського кордонів, насподіваним луком повертає геть на південь, аж до Дунаю, піддаючись батьківській силі притягання і вже разом з ним віддає свої потоки Чорному морю. Натомість ріка Тиса, витоки якої знаходяться неподалік витоків Прута, на Чорногорі, пливучи в протилежний бік вздовж теперішніх українсько-румунських та українсько-угорських кордонів замикає лук з південно-західного боку і впадає в Дунай десь між Новим Садом і Белградом. Разом з Дунаєм, який пливе на півдні вздовж югославсько-румунського та румунсько-болгарського кордону ці ріки творять неймовірно гармонійне коло, в серці якого знаходяться міста Семигороду, а на луках, окрім Чернівців, притулилися також Ясси, Бухарест, Белград, Новий Сад, Суботица, Сегет, Дебречин і Ужгород. По той бік ріки самі гори єднають простір, і спонукають до спільноти та до побратимства.

Інший світ відкривається, коли поглянемо в протилежний бік, на північ і схід. Опиняємось ніби на краю урвища, на краю цілком іншого світу — величезного, безмежного простору, який годі охопити. Починаються рівнини Поділля та Волині, розлягаються степи, а ріки — спочатку Дністер, а потім Дніпро — не зливаючись

республіканські тенденції) та в економічний активізм (голандський та британський „дух капіталізму“), створюючи примусові засади світової індустріалізації та урбанізації. Найпопулярнішим експортним товаром у Європі були підприємництво, грамотність та контроль над населенням, інакше кажучи, ринкова економіка, обов'язкова освіта та держава загального добробуту. Це, однак, означало орієнтацію світу на Захід. Навіть жахливі наслідки колоніальних загарбань не можуть залямувати досягнення *Dead White European Males*, які сьогодні поставлені під сумнів (і цілком справедливо) постмодерним розпадом. До кінця XIX сторіччя ексцентричне становище Європи зробило Росію та Америку також європейськими цивілізаціями.

Саморозпад Європи у XX сторіччі стався через відхід від західних традицій, а не через надмірне сповідування ідей західної цивілізації, як вважають деякі хибні теорії на кшталт фашизму, націонал-соціалізму та сталінізму. Гітлер зовсім не був великим реформатором, а Сталін — твердим якобінцем. У ударі двох конкуруючих масових рухів, фашизму та авторитарного комунізму, головні ідеї західного універсалізму — свобода та багатоманіття, плюралізм та цивілізоване суспільство, — залишилися на узбіччі. Ця ситуація зберігалася, поки після тривалого часу ліві демократи не прийшли до ідеї Заходу, яка була близька і до ідеї „особливого шляху“ (*Sonderweg*) своєю виключною орієнтацією на західні демократії. Наслідком цього стало те, що до цього дня в європейському питанні вони плетуться позаду християнських демократів та теперішніх лідерів інтеграціоналізму або ж обмежуються прискіпливим розглядом окремих соціально-політичних проблем процесу. Однак Європа перш за все є не соціально-економічною структурою, а формою миру. Її символом є не структура сільськогосподарського ринку, а французько-німецьке перемир'я, яке у 1945 році здавалося чимось настільки ж неймовірним, як сьогодні порозуміння між сербами, хорватами та боснійцями.

Поглиблювати чи розширювати — от яку сучасну альтернативу обговорюють у столиці ЄС. Проблеми все більшого та неоднорідного Європейського Співтовариства є очевидними. Звичайно, над моделями та основними рушійними силами Європи слід добре подумати. Хоча щодо важливості головної мети об'єднати Європу не може бути жодного сумніву, Європа повинна зберегти свою західність або стати Сходом.

Членство Австрії стало першим кроком, над „сensem“ якого задумуються багато австрійців. Звичайно, Австрія завжди була частиною Заходу — передусім у сенсі економічному, але також і

КЛАУС ЛЕГТВІ. АВСТРІЯ В ЄВРОПІ АБО НАСКІЛЬКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА

КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРГЬСЬКОЇ МОНАРХІЇ

несуть свої води щораз потужніше і рівномірніше. Нічого не заплутується, не затіснюється, не загублюється у тупиках; усе відкрите, далеке, незбагненне, загублене; чоловік там є маленьким і загубленим. Відчувається вже подих Азії. У тім безмежжі можуть витривати тільки неприступні фортеці, на кшталт тієї, що неподалік, у Хотині чи у Кам'янці-Подільському, або сучасні гіганти, такі як комбінат чи вибудоване з бетону передмістя. Але то вже інший світ, до якого примкне те це місто, світ, з якого на місто налітають вітри і проникають навіть у найпотемніші його закумарки.

Це Чернівці, місце зустрічі різних стихій. Місто, що його один буковинський письменник минулого століття назвав „напів-Азією“.

2

Здавалось би, що вигіднішим місцем для вибудови міста мав би бути лівий берег Прута, рівнинний, пологий, який надається для нормальної забудови. На протилежному березі, що піднімається стрімко вгору, міг би стояти неприступний оборонний замок. Як це, наприклад, є в Будапешті, де на горбах Буди розкинулось старе місто разом із замком, а нове місто розвинулось на іншому, пологому березі Дунаю, у Пешті.

Справді, у межах нинішніх Чернівців, за кілька кілометрів від центру, знаходиться Цесина, пагорб, на якому ще король Казимир Великий збудував оборонний замок; справді археологи знайшли сліди першого поселення у цих місцях на лівому березі Пруту, проте місто розвинулось на правому, покритому пагорбами березі ріки. Всупереч тим, для котрих тутешні умови життя могли би видаватись ускладненими, нелогічними, непрактичними, провінційними — столиця Буковини є місто, що „стоїть на горбах“.

Старе місто на лівому березі ріки, який стерла з лица землі перша монгольська навала, називалось, ймовірно, Черним, а тих, які zostали після його знищення називано, виглядає, Чернівцями. Не усі вони звідси повтікали. Дехто вибудував свої домівки по той бік річки. Але перш ніж перейти за ними, побудьмо ще хвилю тут, де впродовж наступних століть розвивалось, причому доволі успішно, передмістя назване Садагура. Нині це

у військово-політичному. Щоправда, ця орієнтація фактично стала дещо підвищеною завдяки „вічному нейтралітету“, підстави якого стали неактуальними разом із кінцем розколу на Схід та Захід, а також розпаду військових блоків. У найкращому випадку він може стати ще одним пунктом при обговоренні нового політичного підходу в середині ЄС до справ безпеки та зовнішньої політики, аж до „системи загальної безпеки“, однак на шляху до цієї системи вступ до військових та політичних союзів західних демократій у формах, яких шукають Польща, Угорщина та Чеська Республіка, здається необхідним. Більше того, якими б хиткими не виявилися НАТО та ЄС, особливо у югославському конфлікті, у якому було зрозуміло, що держави-учасники не змогли дійти політичної згоди, про довготривалий австрійський *Sonderweg* не може бути й мови.

Окрім того, австрійський нейтралітет завжди був символом духовної стриманості щодо політичної культури Західної Європи. Друга Республіка, чие народження багатьом здається надуманим та інспірованим ззовні, не є ані відкритим, ані дійсно конкурентоспроможним суспільством. Тиск змушує політичну систему офіційно подолати та втілити цю „орієнтацію на Захід знизу“, що не лише означає забезпечення членства у Європейському Співтоваристві за допомогою пристосування до правил конкуренції та торговельних податків. Поки австрійська самосвідомість та інтеграція йдуть поряд, вони можуть також стати зразком для складніших та трудомісткіших вимог пристосування для інших східно- та центральноєвропейських країн. (У будь-якому випадку, те, що в Австрії немає і натяку на „європейську партію“ ані в громадській думці, ані у спектрі партійної політики, ще нічого не означає. Інакше кажучи, як і усюди, доки відраза до ЄС не стане більш загальною, перемоги можуть навіть ті сили, які першими відійдуть від австрійського *Sonderweg* та стануть загальноєвропейськими.)

Колись Америку називали „першою новою нацією“ (Ліпсет). Однак знову об'єднавшись, Старий Світ, Європа, несподівано став найновішою нацією. Всупереч тому, що передбачали перші панєвропейські федералісти, наднаціональна інтеграція західної частини не була здобута через укладання законного акту, що базувався б на конституціях держав. Радше вона була результатом динамічного ринкового регулювання, що звільнило капітал та трудові ресурси і обмежилося врівноваженням конкуренції, хоча у процесі розвитку вона поширилася на всі можливі сфери політики. Інтеграція була результатом усе більшої взаємозалежності, аж поки такі загальні цінності, як захист навколишнього середовища та

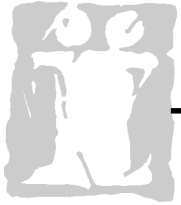
КЛАУС ЛЕГГЕВІ. АВСТРІЯ В ЄВРОПІ АБО НАСКІЛЬКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА
КІШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАІНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

частина Чернівців, де знаходяться базари, і це є певним продовженням традиції, позаяк колись тут знаходились великі торги худоби, які приманювали сюди масу купців і покупців. А ще раніше, в другій половині XVIII століття, барон саксонський і польський шляхтич, що був на службі при російському дворі, заложив тут карбувальню, що спричинило до появи у цих краях німецьких ремісників, протестантів. Проте цікавішим тут є те, що ця місцина називається „Малий Єрусалим над Прутом“. В однім із віршів Роза Авсландер писала: „Йордан тоді впадав у Прут“, а Садагура була місцем, де до неба була приставлена драбина Якова.[...]

Першим будинком, що потрапляє нам на очі на правому березі Прута є залізничний вокзал. Якщо признати рацію Богумілові Грабалю, котрий писав, що Середня Європа сягає аж туди, де можна надібати дуже схожі, характерні, у віденським стилі побудовані вокзали, то власне цей вокзал є яскравим доказом того, що Середня Європа простягається аж досі. Це, можливо, є її останнім, якнайдалі на схід висунутим вокзалом. За Габсбурзької монархії львівсько-чернівцько-яський поїзд, обходячи станцію Лужани над Серетом, приїжджав з півдня. Подорожні 1905 року, які заходили на цей одноповерховий вокзал з чудовою, заскленою залогою, і красивим куполом назовні, не відчували, що потрапили на провінцію, а радше, що потрапили в столицю невеликого, але доглянутого і доволі амбітного Герцогства Буковинського.

Перед очима ж сьогоденішнього мандрівника відкривається вид цілком інший... Але зачекаймо, може не одразу надаваймося емоціям і наріканням на занедбаність, безладдя, бруд, хамство тощо. Абстрагуймося від цієї буденщини і коловороту українців, таджиків, вірменів, росіян, циганів, поляків, румунів, турків і ще там когось, який вивалюється з поїздів, насичує собою тролейбуси, що ледве-ледве рухаються містом, який траскає дверима таксі і вгніжджується з дітьми та пожитками на протилежнім схилі. Десять тут, поряд на нас чекає пан Чернівчанин, старий мешканець Чернівців, знаменитий провідник. Кажуть, що він ще знає таємничу мову того міста, яка зникає, як зникла колись прусська мова, хоча важко сказати якою власне є та мова — на якісь запитання він відповідає то по-німецьки, з домішкою ідиш, то по-українськи або по-румунськи, а часом і по-польськи. І це звучить з його вуст якось дивовижно, а його слова відрізняються від тих, які можна почути в Берліні, Києві, Бухаресті, чи Варшаві.

АВСТРІЯ В ЕВРОПІ

безпека вже перестали бути справою тільки однієї держави, так що взаємозалежність надовго відсунула на задній план суверенітет держав-учасниць.

Водночас у геополітичному плані Європа зіштовхується з необхідністю створити колективну систему безпеки, трансформувати свою соціоструктуру у Європейське співтовариство, і тоді населення країн поступово відірветься від свого національного субстрату. І ці процеси не зупиняться на кордонах маленької Європи. Для Європи однаково неможливо як залишитися пустою коаліцією держав, так і стати об'єднаною державою у її вузькому розумінні. Перше є анахронізмом, який щоденно підриває європейська (і світова) взаємозалежність та веде лише ad absurdum; а другому не вистачає безпосередньо європейських сил, необхідних для обергання Європи у ритмі, який задають загальноєвропейські громадські, транснаціональні фігури та сфери активності. Європейський парламент є лише підготовчим етапом; сьогоденні партії, форуми, союзи тощо усе ще народжуються в середині націй.

Отже, австрійська громадськість стоїть перед вибором: або поблажливо згодитися з економічною співпрацею у рамках ЕС, яка функціонує лише тоді, коли усе має вигляд економічного поліпшення, з докором поглядаючи на національні уряди в міру того, як вичерпується ріг достатку; або взяти участь у творенні справді європейського суспільства та громади, тим самим створюючи передумови стабільності загальноєвропейського миру. Можливо, близькість та жорстокість конфлікту у колишній Югославії може дати відповідь на те, чому ми мислимо Європу як політичний проект, а не одразу втілюємо її у життя як таку.

Переклад Юлії Комської

КЛАУС ЛЕГГЕВІ. АВСТРІЯ В ЕВРОПІ АБО НАСКІЛКИ ЗАХІДНОЮ Є ДРУГА РЕСПУБЛІКА

КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

Знає він також і по-російськи, чому не складно було навчитись в російській „глубінушке“ під час котрогось з примусових виселень. Пізніше знання російської мови знадобились йому тут на місці.

Отже, пан Чернівчанин радить нам дочекатись сумерків, коли засвітяться ліхтарі, які — попри те, що електричні — мають тут те жовтаве, схоже до сепії, таємниче світло, яким колись-то світилися лампи гасові. Потрошки піднімаємося вгору, проте наш провідник насправді не хоче провести нас доволі стрімкою і найкоротшою дорогою до центру. Незабаром звертаємо на вулички, які горизонтально тягнуться вздовж схилу, які часом обриваються крутими ярами, а часом переходять у небруковані, заболочені стежки.

Починаємо бродити передмістями Калішанка Кльокучка, закамарками гебрейського гетто.

Дуже легко втратити тут орієнтацію і забути, що ти не в якомусь українському селі, чи невеличкому гебрейському штетлі чи польському робітничому кварталі десь у Сілезії, а властиво в Чернівцях. Власне тут колись зупинились втікачі з Чорного в непевній надії на те, що їх не зачепатимуть більше історичні пертурбації і почали будувати свої оселі. Позаяк надії на історичну ідилію не справдились, місто багато разів мусило відроджуватись з попелу та руїни, які залишали після себе різні напасники, грабіжники та месники. Нищив Чернівці безталанный король Ольбрахт, який зазнав тут, на Буковині жорстоких поразок, нищив гетьман Кам'янецький, за наказом короля Зигмунта I в пімсту за своїх рицарів, спійманих у Требовлі і страчених молдавським господарем, нищили війська турецькі і татарські (аж шість разів), а відтак і російські війська, які в російсько-турецькій війні дістались аж сюди. Різні панували тут володарі: молдавські господарі, турецькі султани; у 1687 році король Собеський приєднав Чернівці до Речі Посполитої, але вже у 1699 році на підставі постанов карловіцького миру місто і повіт знову відійшло до Туреччини; у 1979 році недовго панували тут росіяни.

Держави пильнували тут свої інтереси, а люди мусили якось жити. Будували дерев'яні хати, невеличкі, але оточені міцними частоколами. Такі самі, покриті стріхою, були і церкви, відрізнялись вони від помешкань тільки православними хрестами, що стояли на півмісяцях. Так будували на Буковині за часів турецького панування,

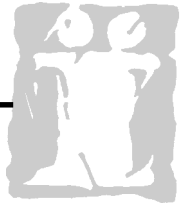
ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

юзеф Дарський

Загальною думкою поляків є те, що чехи — народ пронімецький, який тільки про те і мріє, щоб стати однією із Земель Німецької Федеративної Республіки. Але чехи насправді мають з Німеччиною проблеми, хоча насправді це проблеми із самими собою, з власними мітологією та національним мітом, що був покладений в основу незалежної чеської державності 1918 року.

Не заперечуючи мітів, які навіювала народові інтелігенція упродовж 150 років, не можна дійти до порозуміння з судетськими німцями, які добиваються відміни так званих декретів президента Бенеша, або ж на практиці повернення відібраного громадянства (права на проживання у Чехії) та майна. Взявши до уваги, що Судети в господарському сенсі є руїною, повернення маєтку має перш за все аспект ідеологічний.

Судетських німців підтримує уряд ФРН, натомість у Чехії думки розділилися. Політики не хочуть змінювати status quo. Звідси і випливають всі труднощі з чесько-німецькою декларацією, в яку шеф МЗС ФРН Клаус Кінкель хотів включити засудження декретів Бенеша. І хоча у 1990 році Вацлав Гавел осудив виселення судетських німців та вибачився за всі кривди, однак він не зробив жодних політичних висновків із висловленої тоді моральної позиції. Прем'єр Вацлав Клаус вважає, що проблеми чехів з німцями мають тисячолітню традицію, натомість частина інтелектуалів підтримує ідею єдності. У 1995 році сто чеських та німецьких інтелектуалів підписали відозову „Єдність — 95“, що закликала уряд до початку переговорів із судетськими німцями. Середовище довкола двомісячника „Стредні Европа“ відкрито висловлюється за право німців на повернення та відшкодування за спричинені кривди.

КІШИПШОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІЯ НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

коли не можна було будувати високих церков.

З тих часів, приблизно з початку XVII століття походить церква св. Миколая, що як почорніла горлиця притулилась до людських хатин і так, непорушно сидячи, перетривала аж до нині. Не доконали її війни та негоди, доконали її шойно „наші часи“. У вісімдесятих роках занедбану церкву віддано під спортивний зал для водіїв-далекореїсників. У 1990 році тут знову почали правити служби Божі, однак восени 1992 року чи то через халатність, чи то навмисно, церкву було спалено.

Сьогодні, попри те, що відбудована церква — нова, світла і свіжопомальована — мало вписується в довкілля, проте нас постійно переслідує враження, що час тут зупинився. Довкола і далі подибуються сільські пейзажі. Часом довга тінь падає від криничного журавля, подекуди стоять дерев'яні плоти з понадіваними на них баняками та горшками, газдині заганяють до повітки гусей, качок і курей, щоб не внадились куна або тхір, звідкись доносяться голоси корів, свиней, кіз... Дивно в тому оточенні виглядає наш пан Чернівчанин, у плащі віденського покрою, розкішному капелюсі та делікатних мештах, позамашуваних болотом.

Протягом століть Чернівці були селом, нехай великим, нехай привілейованим, яко оселя повітової влади і митний пункт, що має пожиток з міжнародної торгівлі, але все ж таки селом. Лише у 1765 році воздвигнуто тут кам'яну будівлю — церкву св. Юра, яку надибуємо, йдучи до Горечі, східного передмістя Чернівців. Церкву збудовано при монастирі і нагадує вона невеличку фортечку з бійницями і мурами, товщиною у два метри.

Гореча ще більше нагадує село. Може власне це і хоче показати нам пан Чернівчанин, провадячи нас найдалішими окраїнами міста, заселеними біднотою. Може хоче нагадати нам про поляків, які у XVIII столітті покинули Сілезькі та Живецькі Бескиди, мандрували через Словаччину і Шадецькі Гори, а на початку XIX століття осіли тут, на тих чернівецьких передмістях, зокрема на Калішанці. Їхні земляки, купці та міські урядовці, що прийшли сюди головно з Галичини, на той час були вже частиною патріціату.

Проте далі ми не йдемо догори, де є більше освітлення й архітектури. Йдучи стежкою давньої історії православною і русино-волоською, а також і польською, сільською стежкою, виходимо на стежки гебрейські. В найдавнішій частині міста, недалеко від того місця, де у Прут впадає Цесина, влітку 1941 року німці збудували

У 1994 році в дискусії на шпальтах часопису „Соудобе Деїни“ прихильники рішення про виселення судетських німців та збереження його чинности аргументували, що у площині моральній слід бути самокритичними, просити вибачення в жертв, бути відкритими в історичній суперечці, але в площині політичній не слід повертатися до того, що відбулося. Критикам Бенеша закидали пронимецьку позицію та свідомий вихід поза рамки історичного контексту, в якому було прийняте це рішення: війна, злочини Третього Райху, участь найсильнішого політичного нурту судетських німців у знищенні держави. Говорилося також, що заперечення слухности рішення Бенеша в результаті загрожує підривом легітимности кордонів чеської держави, прийнятих у 1918 році.

„Соудобу Деїни“, по суті, поверталися до дискусії розпочатої 16 років тому, в якій взяли участь частково навіть ті самі автори.

У 1978 році в еміграційному місячнику „Сведентві“ №57 з'явилася надіслана з краю стаття словака Яка Млинарика. Автор рішуче засудив виселення судетських німців як з морального, так і політичного погляду. На його думку, не можна було приймати засади колективної вини німців, тим паче, що фашистська група, як він твердить, налічувала тільки 300 тис. осіб. Виселення слід було тільки на підставі рішення суду щодо цієї особи.

Млинарик вважав, що 5-7 років (1938-1945) не можуть переписати досвід п'яти-семи сторіч спільного життя чехів та німців. Натомість справжно причину розвалу республіки він бачив у розпаді версальської системи та

поступливості союзників, а не в діяльності судетських німців. Тому він особливо засудив Бенеша, який, на його думку, бажаючи ірраціональної помсти за неначебно розвал держави, щоб отримати у грудні 1945 року згоду Москви на виселення судетських німців, дозволив комуністам взяти владу. І навіть більше, націоналізація німецького майна мала стати першим кроком до боротьби з чеською буржуазією. Тим самим депортація німців прив'язала Чехословаччину до Східних Союзів. Виселення підірвало можливість співпраці із Заходом і відкрило Чехословаччину на співпрацю із Сходом (Росією). Однак судетська проблема і далі є актуальною, а відсутність порозуміння в цьому питанні із ФРН буде схилити країну на схід та до „непевних союзів“.

Млинарик звинуватив чехословацьке суспільство в тому, що воно не засуджувало виселення, вважаючи його неминучим і справедливим, що було формою самовиправдання за брак збройного опору у 1938-1939 роках, бо ж не Генлайн винний був у капітуляції чехословацького війська.

У дискусії з Млинариком, з одного боку, взяли голос опозиціоністи, що залишилися під впливом ідей Емануеля Радля та Яна Паточки, які виступили під груповим псевдонімом „Богемус“ (Петр Пітгарт, Томаш Брод, Іржі Долежал, Мілан Отагал, Мілош Поляр і Петр Пригода), щоб підтримати автора своїми аргументами, натомість, з іншого, — прихильники виселення, серед яких найсерйознішим був голос Мілана Губла. Він пробував виправдати депортацію як рішення трагічне, але необхідне.

ЮЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

КШІШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

гетто, оточене триметровою огорожею з колючого дроту та дощок, закривши у ньому 50 тисяч людей. Решту, яка не встигла втекти з радянським військом углиб Росії, вивезено до таборів праці в Трансністрію (місцина, віддалена на сотні кілометрів на Схід, між Дністром та Південним Бугом), звідки повернулось їх небагато. Чи мешкають вони і тепер у Чернівцях?

Пан Чернівчанин веде нас до єдиної діючої у місті синагоги, невеличкої, загубленої на одній з тих периферійних, брукованих вуличок. Вечірня молитва тут ще не розпочалася. Жменька переважно літніх чоловіків очікує того останнього, без якого не вільно розпочинати молитви. На стінах висять зображення великих рабинів, посеред них і Бал Шем Тов, засновник хасидизму. Реббе говорить про значення для їхньої громади духовної традиції хасидів з Вижниці (містечко в Карпатах за кількадесять кілометрів від Чернівців) знаних своїми прекрасними піснями та музикою, своєю францисканською поставою супроти світу і своєю байдужістю до принад світу цього. Ця синагога є одною зі ста, що колись були тут до другої світової війни. Про першу з них, дерев'яну, яку спалили росіяни у 1769 році, хроніка згадує вже на початку XVIII століття. [...]

У 1908-1911 роках мешкав у Чернівцях Натан Бірнбаум, який був одним з ініціаторів проведення тут знаної конференції, присвяченої мові ідиш, у якій взяли участь такі відомі письменники, як Іцхак Лейб Перець та Шалом Аш. Піднесено тоді ідиш до рівня рідної мови євреїв, поряд з івритом, а це був акт, який тільки кілька років тому, — надто пізно, щоб врятувати ту мову — був проголошений в державі Ізраїль. Проте тоді не бракувало підстав для оптимізму, позаяк література, писана тією мовою, переживала справжній розцвіт. Хоча з іншого боку, вже тоді в самих Чернівцях було багато противників конференції, свідченням чого є те, що дозволено було, щоб вона відбувалася в розкішному псевдобароковому Єврейському Домі, який знаходився на площі Єлизавети (тепер площа Театральна), але виручив її Український Дім. Так само було, коли у Чернівці приїжджав знаменитий театр з Вільно „Wilnaer Gruppe“, який грав на мові ідиш — свої вистави показував він у Німецькому Домі, що на Herrengasse (теперішній Ольги Кобилянської). [...]

На його думку, слід проаналізувати обставини, за яких воно було зроблене, побачити історичний контекст всь і повністю. Історик мусить відмовитись від морального осуду. Те, що відбулося, не може повернутися і воно не відповідає інтересам чехів. Губл та його прихильники боялися, що такі моральні оцінки можуть врешті-решт довести до повернення власности.

Натомість автор, що підписувався „Богемус“, обороняв право історика на моральну оцінку. Він наголошував, що єдиний слов'янсько-німецький симбіоз у Європі існував у Чехії, і перед самою війною дві третини судетських німців були лояльними щодо республіки. Причину зла він вбачав у двох фактах: прийнятті гердерівської, мовної концепції дефініції народу та те, що чехи не звернулися до німців у 1918 році з ідеєю створити спільну державу, а просто стали їхніми господарями.

Один з авторів, що репрезентували антигердерівський нурт, так підсумував чесько-німецький конфлікт: „У Першій Республіці становище німців було гіршим, ніж становище чехів у Австрії; в Протектораті чехам було гірше, ніж німцям у Першій Республіці, але становище німців у Чехії перед вигнанням було гіршим, аніж становище чехів у Протектораті. 150 років конфронтації довело до того, що чехи та німці не можуть жити в одній державі.“

Погляд на „переміщення“ (obsun) німецької людности залежить від приналежности до одного з двох напрямків чеської політичної думки — прихильників чи противників національної держави. Для перших „переміщення“

судетських німців було логічним завершенням тисячолітньої чесько-німецької боротьби, натомість для других „вигнання“ було злочином прихильників національної держави, чужої для прихильників тисячолітньої традиції чесько-німецького співіснування. Що-до німців, то в Чехії боролися між собою дві концепції історії, що виникли у XIX сторіччі — прихильників та противників інтерпретації національної історії як „одвічної суперечки чехів та німців“.

Теорія Йогана Готфріда Гердера (1744-1803), що визначила поняття „народу“ і була потім прийнята у Середній Європі, полягала в тому, що з сім'ї виростало плем'я, а з нього народ, який прагне організувати свою державу. Згідно з ним, народ є природним утвором і головною його ознакою є мова. Отож представників одного народу єднає спільне етнічне походження і щодо держави він є більше первинним. Інша концепція народу, як спільноти всіх громадян без огляду на їх етнічне походження, була створена французькою революцією і прийнята в Європі на захід від Рейну.

Стаття Гердера *Ideen zur Philosophie der Geschichte* була видана чеською мовою вже у 1813 році. Під його впливом та під впливом роботи Йогана Готліба Фіхте (*Reden an die deutsche Nation*, 1807-1808) відбувся відхід від географічного поняття чеськості на користь його історичного розуміння; досі чехами вважали як чеських німців, так і етнічних чехів, тепер німцям у цьому праві відмовили. Внаслідок прийняття ідей Гердера та Фіхте прихильники національної держави у Чехії (Франтішек

ЮЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАІНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

6

Тим часом, блукаючи слабо освітленими вуличками гебрейського гетто, починаємо потрохи підійматися вгору і надибуємо Турецьку криницю, з якої хтось навіть о такій порі набирає воду. Хронічна нестача води або її забруднення є вічною проблемою чернівчан, отож немає нічого дивного, що великі сентименти мають вони до своєї настарішої криниці, вода з якої є завжди чистою і придатною для пиття. З незапам'ятних часів православні відзначали тут Йордан, але назву їй дав невеличкий навколишній турецький квартал, після якого залишилися ще також назви Турецький міст, Турецька лазня, Турецька вулиця — все це знаходиться неподалік від криниці.

Чернівці були надто віддаленою околицею Отоманської імперії, щоб турки могли zostавити тут якийсь відчутний слід. Тим не менше, коли цар Петро I на початку XVIII століття затіяв походи аж на Прут, султан змушений був більше уваги звернути на це пограниччя. Внаслідок цього до Хотина і Чернівців почали прибувати військові загоны, а з ними приїхали також і турецькі купці. Дехто з них zostався тут мешкати. Більшість з них мусила походити з Боснії, бо ще довго чернівчани називали турків боснійцями.

По сусідству з тим кварталом ще у XIX столітті існувала ділянка, яку називали „Махала“.

Коли після Берлінської конференції 1878 року Боснія відійшла до складу Австро-Угорщини, зв'язок між цими полікультурними регіонами відновився. Насамперед почалась заробітчанська еміграція з Буковини до Боснії. Серед тих заробітчан було чимало польських родин. Пішли також військові загоны. Цього разу це був Буковинський полк, який прийшов у Боснію в ролі окупанта, де багато горожан чернівецьких загинуло, хоча гинули вони більше від мору, аніж від куль.

7

Пан Чернівчанин провадить нас далі, попід Турецьким мостом вгору. Хатин тут уже немає, натомість стоять красиві, часто розкішні, кількповерхові кам'яниці. Ми потрапляємо в іншу епоху, в часи Габсбурзької монархії.

Завдяки спритності австрійських дипломатів, що були посередниками у вирішенні російсько-турецького конфлікту, Австрія отримала Буковину практично без жодного пострілу. 1 вересня 1774 року цісарсько-королівські війська урочисто вступили до Чернівців. І що ж вони там застали? Начальник цієї виправи генерал фон Сплени

Палацький, Карол Гавлічек Боровський, Томаш Масарик) наголошували, що чеська свідомість виявлялася щораз частіше, аж поки не призвела до створення Чехословаччини, а отже, „чехословацький народ“ — це всі покоління чехів у сенсі етнічному з початку історії, що були в опозиції до інших народів, тому створення Чехословаччини є завершенням тисячолітніх змагань за власну етнічну державу. За таких поглядів виникнення Чехословаччини було неначе запрограмоване вже в державі Пшемислідів, ба, більше — свідомість людей XIX–XX сторіччя приписували людям попередніх епох, які насправді мислили зовсім іншими категоріями. І на цьому тлі творилася ідеологія одвічної чесько-німецької суперечки.

Палацький вважав, що вирішальною силою історії є любов до батьківщини (патріотизм), натомість, наприклад, релігія не має впливу на історію. На його думку, „основним змістом та визначальною рисою всієї чехословацької історії є... постійна боротьба слов'янськості з римськістю та німецькістю..., а оскільки римськість зударялася з чехами не безпосередньо, але майже завжди за посередністю німецькості, то ми можемо сказати, що чеська історія взагалі полягає у протистоянні німцям“. А такі протистояння можуть бути розв'язані тільки знищенням одного із супротивників.

Той самий спосіб мислення репрезентував і Масарик. Історія Європи, на його думку, зводиться до боротьби німецької, а по суті католицької теократії з „передпартійною демократією“. Натомість чеський народ

виводиться із гуманітарної протестантської традиції, а отже, ірso facto є демократичним і цілком природно бореться із германізмом (католицизмом).

Протилежну позицію репрезентував противник ідеї етнічної держави та теорії „одвічної чесько-німецької боротьби“ Емануель Радль (1873–1942), який критикував неісторичний погляд на чеське минуле і пропонував прийняти політичне визначення народу; представниками народу були б як чехи, так і німці, словаки і навіть угорці. Акцептація теорії „одвічної боротьби“ більшістю чеських політиків і піднесення її до рангу державної ідеології мали вирішальний вплив на вирішення судетського питання у міжвоєнні роки, та одразу після війни, а також і на дискусію, що точиться від кінця 70-их років з приводу моральної оцінки виселення судетських німців та необхідності чи недоцільності відшкодування кривди, якої завдано їм.

На думку Палацького, коли учні Кирила та Методія прибули в Моравію, то тут і у цілому наддунайському регіоні розпочалася „найважча боротьба за національну самостійність та незалежність“. Слов'янські місіонери підтримували національні почуття чехів, їх слов'янськість на противагу німецькості, натомість німці, які здійснювали християнізацію країни в ріках крові, прагнули їх германізувати.

Однак інтерпретація протистояння східного та західного християнства у національних категоріях не має жодного сенсу. Як каже Радль, такий підхід до проблеми є цілком неісторичним.

ІОЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

КШІШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

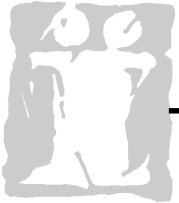
писав про це так: „хаотична забудова дерев'яних халуп, мазанок, сплєтених з лози і обліплених глиною та критих солом'ю курних хат, поміж якими бродили свині, коні, худоба та пси...“

У 1787 році там було 2686 мешканців. Як же блідо, з тогочасних описів, усе там виглядало. Хоча з іншого боку, яким привабливим мав бути той край. Ніби нічого й нема, проте скільки можливостей, які перспективи, розпочиналася нова епоха. Нові господарі, що прибували сюди з метрополії, відчували той потенціал і зуміли його використати. Зокрема генерал Карл барон фон Ензенберг, головний воєначальник Буковини, котрий сприяв імміграції, спроваджував сюди німецьких, польських, вірменських, румунських та чеських колоністів, надаючи їм у місті безоплатні ділянки під забудову.

Усе було новим, усе було першим — перша кав'ярня (1788), перша пошта (1780), перший телеграф (1785), перші муровані будинки (1786), перша гімназія (1813–17), а вже опісля ратуша (1843–47), крайова торгово-промислова палата (1850), львівсько-чернівецька залізниця (1866), митрополичі палати (1866–78), університет (1875), європейський залізничний вокзал (1905), „Кафе Європа“ і... маємо малу метрополію. Почалось усе з 290 сімей, у 1830 році було вже 6800 мешканців, у 1880 — 34000, у 1910 — 85490. Динаміка була величезною, хоч тільки століття минуло з часу входження у німецький світ.

Стоїмо власне перед „Генеральським будинком“, збудованим для генерала Ензенберга у 1780 році. Цей будинок також був першим — першим цегляним і першим кількаповерховим будинком у Чернівцях. Ми стоїмо на куті теперішніх вулиць Шкільної та Шолом Алейхема, навпроти польський костел і циганка-жебракча з немовлям. Ми вже десь біля центру, однак пан Чернівчанин не провадить нас найкоротшою дорогою під гору, вздовж вулиці Головної, а знову звертає на якусь з бічних вуличок.

Всюди звідси є близько. Від костелу св. Хреста, в якому молились і поляки і німці, а тепер богослужіння відбуваються польською, українською, а часом і німецькою мовами і від сусідньої православної церкви св. Параскеви, в якій тутешні українці 29 лютого 1864 року урочистою панахидою прощались зі своїм великим національним поетом Тарасом Шевченком, переходимо до греко-католицької Успенської церкви, а відтак до Вірменської церкви св. апостолів Петра і Павла, яку Іозеф Главка запроєктував на плані грецького хреста в романотичному стилі. Трошки вище знаходиться велика церква — її називають румунською, яка нагадує семигородські

Найбільше слов'янських поган переслідував святий Войцех, хоч він і був чехом. Натомість і самі чехи здійснювали християнізацію полабських слов'ян не менше криваво, ніж німці. Бо такі були тоді порядки. Баварці та сакси були такими ж чужаками одні для одних, як і баварці та чехи. Тільки у XIX сторіччі чехи довідалися, що слов'яни у Східній Німеччині були їхніми родичами, натомість у IX–X сторіччях панславистичних тенденцій ніхто навіть не міг відчувати. Отожотжнювання папства з імперією, а отже, з Німеччиною абсолютно помилкове, оскільки в тогочасних суперечках Папа був налаштований проти німців. Але найважливішим є те, що в культурній площині тоді протиставилися один одному не слов'янськість та німецькість, а православ'я та католицизм, що, власне, тоді народжувався. Тому це була антипатія церковна, а не національна. Візантії не репрезентували ніякої слов'янської ідеології і навіть не давали жодного поштовху до появи панславистичної ідеології, а просто хотіли прихилити до віри неосвічений народ і тому послуговувалися не латиною, а слов'янською мовою. Візантійські місіонери вибрали її не з огляду на розуміння чи турботу про „слов'янськість“, яка була їм абсолютно байдужою, а тому, що вважали слов'ян настільки темними, що не бачили жодного іншого способу якось з ними порозумітися.

Тоді чехи опинилися перед альтернативою — папство чи балканська культура. Тому швидше слід поставити запитання, яка з цих двох програм була кращою для християнства.

Німецький феодальний лад започаткував світську державу в Європі, тоді коли на Сході творилися тільки ханства та деспотії. У Середньовіччі латина давала доступ до цивілізації і репрезентувала культурний універсалізм, натомість слов'янська мова — провінціалізм. У ті часи німецькість була вікном у світ для чеської еліти. Православ'я програто двобій з католицизмом у Чехії та Моравії, бо репрезентувало слабшу культуру.

Для Палацького Гус мав бути народженням вітчизняною думкою і бути в опозиції до німецьких впливів. Масарик зробив з нього навіть антинімецького національного борця. У цій інтерпретації гуситська революція була національним рухом. Водночас вона мала боротися з німецькою мовою за права чеської.

Тоді як насправді Реформацію у Чехії розпочали німці: Гус виступив тільки після Конрада Вальдгаузера (1363), а сам конфлікт не мав національного характеру, оскільки, наприклад, у 1411 році капітул обрав німця, магістра Альбіка, а не чеха, єпископа Яна Железного. Священники розмовляли і по-чеськи і по-німецьки і виступали проти обов'язкової до того часу латини. Мовне питання тоді взагалі не існувало, оскільки не було мовного законодавства, не існував тоді і „національний гніт“, бо не було програми, якою мовою повинна розмовляти вся країна, не доходило і до протестів проти тих, хто розмовляв німецькою мовою, вони з'явилися тільки перед першою світовою війною.

Критики ідеології чесько-німецького протистояння підкреслювали, що у Середньовіччі два народи, чехи та

ІОЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

церкви XIX–XX століть, що конче хотіли бути величнішими від катедр римо-католицьких чи євангелістських. Нині, однак, за цю церкву змагається київський патріархат, прагнучи подолати домінацію московського патріархату на цих теренах. Кількасот метрів оддалік стоїть скромна лютеранська кірха... Отак від святині до святині можна було б ходити безконечно.

8

Коли на початку пан Чернівчанин казав „наша синагога“, ми подумали, що він напевно є гебреєм. Але потім він так само говорив і про інші святині — „наша церква“, „наш костел“, „наша кірха“... Коли ми зупинились перед красивим будинком навпроти вірменської церкви, він мовив „це наш Український Народний дім“. За кількасот метрів ми почули від нього: „а це наш Польський Дім“ або „наш Німецький Дім“. Потихеньку ми почали звикати до його мови, якою він відверто пишався і яка доволі відрізнялася від тієї, яку ми знали.

Згадані Народні доми знаходяться на одній вулиці, недалеко один біля одного. Про гебрейський ми вже чули, знову ж таки біля Площі Центральної вже віддавна стояв Румунський Дім.

Це Чернівці — місто багатонаціональне. П'ять народних домів, чималеньких, в яких кипіло жваве різноманітне культурне, наукове, політичне життя, в яких перебували редакції часописів та видавництва, театральні та музичні товариства (було їх аж 164, і найкраще з них все ж діяли спортивні товариства), знаходились тут також читальні та бібліотеки, кожен дім відзначався власним стилем і неподібністю, як, приміром той польський, з погруддям Адама Міцкевича і багатою книгозбірною, або німецький — прекрасний зразок архітектури німецького ренесансу, помальований на чорно, біло і червоно, з пивною в підвальчику і чудовою концертною залою, на якому вже в тридцятих роках розвіявся прапор з чорною свастикою, а бо той український, що на його побудову цісар Франц-Йосип призначив шість тисяч золотих гульденів з державної лотереї, в якому готувалось проголошення незалежності України і редаговано часопис „Буковина“, або той гебрейський, в якому іврит змагався з ідиш, в якому зорганізувався сіонистський рух і перші добровольці готувалися до від'їзду в Палестину, або, нарешті, румунський — гордий своїм Емінеску, який вчився в місцевій гімназії — який став пристанищем для інтелігенції, що була переслідувана в Семигороді, а тут могла вільно провадити свою діяльність.

німці, не боролися один з одним, а були прихильники та противники Реформації. Тому гуситська революція була рухом реформаторським, а не національним. Бо тогочасний конфлікт стосувався відносин держави та Церкви, тому протагоністи поділилися на два табори — жителів країни та іноземців. Кутногірський декрет (1409) розрізняв жителів королівства та іноземців, а не тих, хто розмовляє по-чеськи та по-німецьки.

Як пише Радль, у XV сторіччі не було ні „чеського народу“, ні „німецького“ як свідомої політичної одиниці. Суттю конфлікту був поділ на своїх та чужих: до першої категорії належали чехи та німці, які проживали в Чехії, натомість до другої — нещодавно прибулі іноземці, більшість з яких теж була німцями. Однак корінних німців трактували все ж як своїх, натомість нові емігранти стикалися з неприйняттям.

І в епоху після реформації теж не було міжнаціональної боротьби, бо в летаргії перебувала як чеськість, так і німецькість. Єзуїти не були ворогами ні чеськості, ні чеського народу, як гадав Палацький, а космополітами, що боролися за владу папства, а не за якусь німецькість. Германізація почалася тільки у XVIII сторіччі і була спричинена тенденціями двору до абсолютизму, а не акцією німців як народу, першими „будителями“ були теж німці — мешканці Чехії. Вони обороняли права краю від централізації, місцеву мову від мови урядової.

До 1848 року ще була нагода побудувати у Чехії та Моравії одну політичну націю, що послугоувалася б

двома мовами, однак перемогли ідеї Гердера і постали два етноси — чехи та німці. Суперечки між ними наростали, доки не стали змістом чеської політики другої половини XIX сторіччя.

Чеський рух XIX сторіччя перейшов від вимог рівноправності чехів з німцями до боротьби за особливий статус чеського населення, хоча і надалі визнавав те саме право на батьківщину як за чехами, так і за німцями і не вважав останніх колоністами. Однак напередодні першої світової війни прихильники національної держави утвердили переконання, що тільки чехи мають право на чеську землю, натомість німці самовільно зайняли пограниччя і стали тут тільки толерованими колоністами. Тобто вперше було задекларовано сумнів щодо права німців на батьківщину.

Після першої світової війни провідним мотивом чеської національної політики стала теза про „німців-колоністів“. Масарик писав: „Ми побудували нашу державу, вберегли її і знову розбудовуємо... Німці спочатку прибули до краю як емігранти та колоністи. Натомість ми маємо повне право на багатства нашої території.“

Наслідком такого розуміння була політика прихильників національної держави, що полягала в обороні Чехії від проникнення німців та в намаганні повернути чеськість німців, які у XVII ст. чи раніше були понімечені. Поняття „понімеченої території“ свідчило тільки про наміри його чехізації.

Емануель Радль, згідно з твердженням Яна Паточки, „найбільший мислитель I республіки“, вважав, що

ЮЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

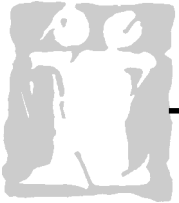
КШИШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІА НА ОКРАЇНАХ ГАБСБУРГЬСЬКОЇ МОНАРХІЇ

Це наступне коло міста, через яке проводить нас старий пан Чернівчанин, коло народів, значущість якого від весни народів і до першої світової війни поступово зростала, але яке в столиці Герцогства Буковинського не стало колом центральним, визначальним, а швидше периферійним, хоча наближеним вже до самого центру.

9

Стоячи біля польського та німецького домів, знаходимось вже на кінці вулиці Панської, колишній Геренгассе, яка нині носить ім'я української письменниці з Буковини Ольги Кобилянської. У Чернівцях колись говорили: „вулицею Панською до Європи“. Наш провідник вже не звертає у жодні перевулки і вулички, оточили ми останнє коло, піднялись на горб, і відтак нам залишається просто прямувати до самого центру. Знаходимось у зоні амбіції та старань тутешнього горожанства. Колись Чернівці називали „малим Віднем сходу“, але чернівецькі кам'яниці не є такими монументальними і тяжіючими, різні європейські стилі змішуються з елементами орієнтальними, візантійськими, витворюючи архітектонічні форми ще майстерніші і витонченіші, ще більш вибузало орнаментальні, ще виразніше прив'язані до деталей. Усе тут є меншим, більше ажурним, легшим. Навіть так званий італійський палац з характерним патіо, який був резиденцією прем'єра Буковини, здається, підтверджує думку, що „менше є красивішим“. Кожна кам'яниця відрізняється від іншої, важко помітити тут стандартні елементи. Проникають тут також різноманітні регіональні, національні мотиви, позаяк вони є придатними до артикуляції відмінності та різноманітності, а це є вартості, які завжди тут цінували високо. Зберігся, наприклад, припис уряду (т. зв. Крейсамту) щодо порядку балів для королівського окружного міста з 1803 року, в якому прецезійно визначається скільки з восьми годин балю визначається для танців якого народу (власне того року аж п'ять годин було визначено для польських танців).

На вулиці Панській, а також на інших вулицях і площах, що в самому серці міста, виразно відчувається нехіть, щоб не сказати страх, перед будь-якою одноманітністю. Це сприяє проникненню суди національних та культурних особливостей, щоправда, деколи у дуже скритій та завуальованій формі, щоб не викликали болочої реакції провінційного комплексу. Цінувався тут насамперед поступ, тобто потяг до чогось нового. Тому таким відчутним тут, і то значною мірою є прагнення вирватись поза межі власного подвір'я, відкритися світові, прагнення

„доцьогочасний досвід показує, що ідею так званої національної держави у нас не вдається втілити в життя з дотриманням справедливості, так само, як і те, що Чехословаччина є державою, яка має допомогти культурній реалізації чехів та словаків, натомість німецьке та угорське населення є тільки шанованими гістьми.

Радль трактував творення єдиного народу з чехів та словаків як помилку, бо воно робилося на противагу німцям, а також не приймав протиставлення інтересів національної держави інтересам його німецьких громадян. Якщо вже чехословацький народ гарантує культурну індивідуальність чехів та словаків, то чому це поняття не могло б охопити і німців та угорців та стати символом державної приналежності без огляду на національність? Бо, як гадає Радль, держава зовсім не є природним завершенням національних мрій.

Державницьку свідомість слід протиставити свідомості національній, бо ж держава є тільки інструментом організації суспільства і повинна бути під його контролем. Для Радля лояльність щодо держави гарантує свідомість громадянина. Свобода громадянина-індивіда є вищою вартістю, ніж свобода „народу“, бо держава існує для громадянина, а не для народу. З цієї теорії Радль зробив висновок, що всі громадяни, без огляду на їх національність, повинні мати рівні права, а отже, право на свою мову у школі, адміністрації, право на участь у творенні держави тощо.

Тимчасом після першої світової війни німецьке та угорське населення трактували як переможене і йому

диктували свої закони. Ніхто не запитував їх, які стосунки вони хотіли б мати з державою. Німців, угорців та католицьку церкву вважали за ворогів держави і застосовували щодо них її силу. Чехословацька конституція, яка була копією американської, мала, однак, принципову відмінність: якщо зразок твердив: „ми народ США“, то у прийнятій у Празі версії говорилося: „ми народ чехословацький“, а не „народ Чехословаччини“. Масарик, який вважав себе президентом чехів та словаків, а не всіх громадян Чехословаччини, був готовий дати німцям певну долю в їх участі в управлінні, однак не в організації держави. Однак, як писав Радль, право німців на своє культурне життя не випливало з того, визнають вони державу, чи ні, а навпаки — саме право держави на існування впливає з визнання прав національних меншин.

Теорія, що визнає німців та угорців за національні меншини, визнавала за чехами право єдиного автохтонного народу, який разом із словаками є більшістю і може практично застосувати щодо німців усе, що захоче. Натомість Радль вважав, що німці мають на цю державу таке саме право, як і чехи. Що вони не є тут ніякими колоністами, бо осіли легально, на запрошення короля, і до часів імператора Йосифа в Чехії не було жодних германізаторських тенденцій. Теорія, що панувала у Першій республіці, проголошувала, що змістом чеськості є боротьба з німецькістю, а її результатом була боротьба держави з місцевою німецькою людністю, яку трактували як елемент підозрілий чи небезпечний. Свідоме

ІОЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

КШІШТОФ ЧИЖЕВСЬКИЙ. ЗАБУТА МЕТРОПОЛІЯ НА ОКРАЙНАХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ

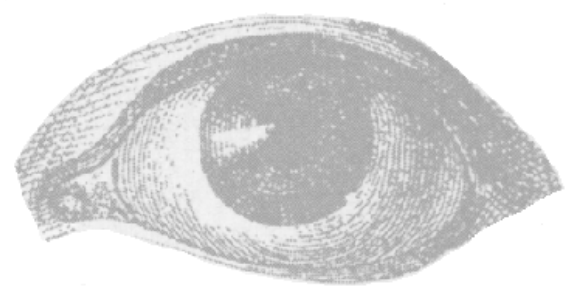
інтегруватися у світ. Достатньо було зайти до якоїсь з тутешніх кав'ярень і приглянутись до назв газет (у „Кайзер Кафе“, приміром, щодня виставляли 160 різноманітних видань) і ви розуміли, що у Чернівцях читали найважливішу пресу кількома мовами, привезену з Відня, Парижу, Праги та інших метрополій. Якісь новинки доходили сюди доволі швидко, включно з новинками моди, техніки та модерними ідеями.

Дорога до Чернівців одночасно приводила до розриву з родинним гніздом: чи то селом, чи то штетлом, до розпрошання з традиційним вихованням і старосвітським світоглядом, приводило до бунту супроти батька і до вільного вибору громадянства в космополітичному місті. Роза Авсландер так описала дорогу свого батька, яка була схожою до тієї, що нею прийшов Йозеф Бург і багато інших молодих людей, які зрушилися з рідних місць в пошуках свого місця під сонцем:

(...) Від Садагури і до Чернівців
а відтак до Святого Двору мандрували дива
вкоріювались у змислах
Хлопчина зглиблював небо відчував
присутність ангелів і знав їм лік
був вправним в лабіринтах кабали

Колись, сімнадцятьлітнім, хотів
побачити інший бік усього сушого
подався до суетного міста
закохався в нього
і зостався там назавше.

Переклад Олеся Пограничного

перекидання вини за тягар кризи тридцятих років на громадян німецької національності призвело до їхньої павперизації, що створило хороший ґрунт для фашистської пропаганди. Боротьбу з німцями вважали патріотичною заслугою перед державою. Кожне процентне зменшення німецької людності у змішаному повіті трактувалося як перемога чехів. Національними святами вибрано дати, патрони яких уславилися антинімецькими чинами.

Мюнхенська угода та друга світова війна додали нові аргументи та спричинили до логічного та остаточного завершення ідеології споконвічного чесько-німецького протистояння, тобто до ліквідації одного з протагоністів.

У грудні 1943 року Бенеш оголосив у Москві меморандум, який передбачав, що після війни слов'янське населення у кожному населеному пункті становитиме 67% мешканців. Згідно з ним німці позбавлялись права на свою урядову мову. Німецькомовні школи були б ліквідовані, натомість саме вивчення німецької мови було б добровільним, і тільки вивчення чеської, словацької та української (на Закарпатській Русі) мов було б обов'язковим.

Дивлячись з історичної перспективи, можна зрозуміти все небажання позбутися легенд, створених на потребу національного руху XIX сторіччя і необхідних для оборони власної національної ідентичності. Однак тепер вони є перешкодою в русі до майбутнього цілої Європи. Проблема чесько-(судетсько)-німецька є тільки одним з прикладів практичних наслідків при орієнтації на ідеал національної

держави. Її епоха відходить разом з розвитком Європейського Співтовариства, тобто континентальної федерації. У Середній та Східній Європі національні держави існували тільки у XX сторіччі, але і тоді практично всі вони мали багатонаціональний характер, хоча побудовані були на міті національної ідеології. Тому тут незалежність ототожнювалася із побудовою власної національної держави.

У майбутній Європі представники кожного народу зможуть жити у якій завгодно країні і будуть мати такі ж права, як і автохтонний народ, чого традиційні націоналісти, що воюють, наприклад, із двомовними написами, не можуть собі навіть уявити. Поділ: наше — ваше взагалі втратить сенс.

Європейське Співтовариство взагалі вимагає зовсім іншого способу мислення та інших концепцій, до прийняття яких народи нашого регіону взагалі не готові.

Переклад Францішка Площанського

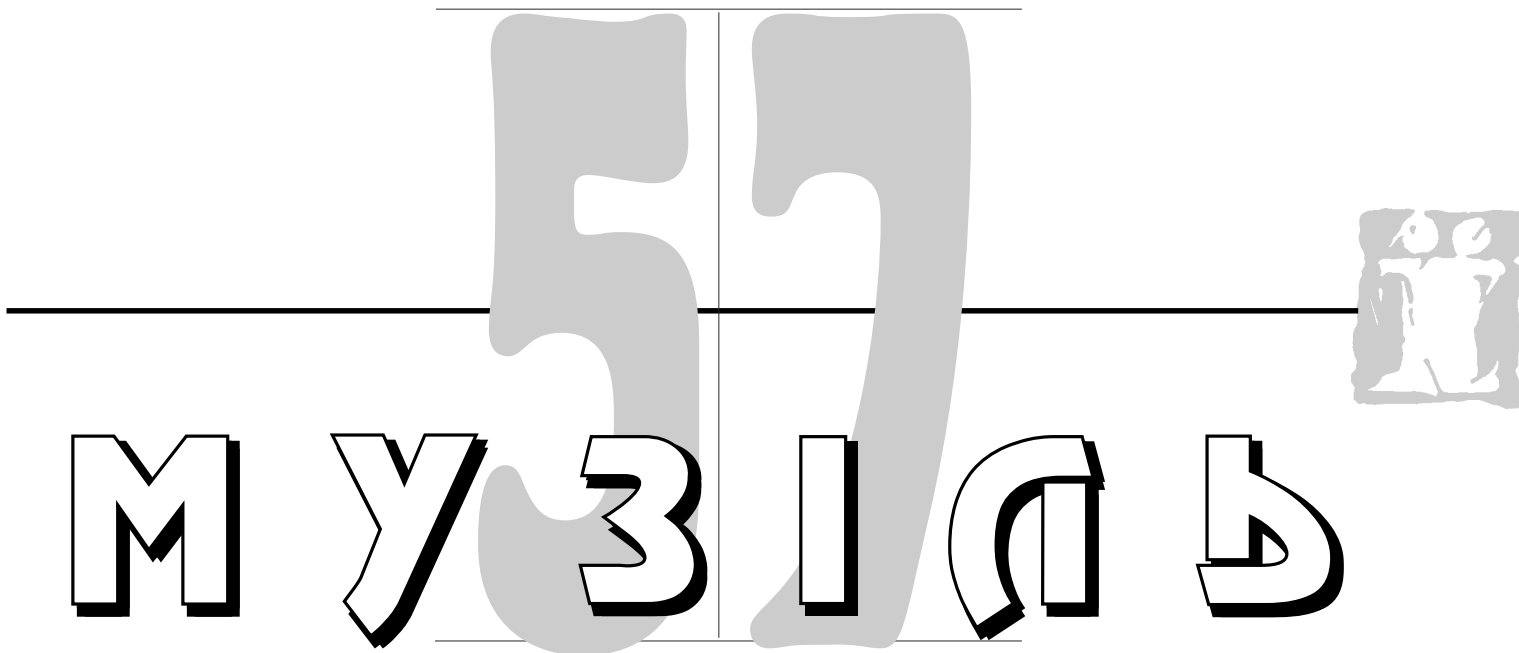

ЮЗЕФ ДАРСЬКИЙ. ЧИ РОЗСТАНУТЬСЯ ЧЕХИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ?

Р О Б Е Р Т

**ЯКЩО ІСНУЄ ЧУТТЯ РЕАЛЬНОСТІ, ТО
МУСИТЬ БУТИ І ЧУТТЯ МОЖЛИВОСТІ**

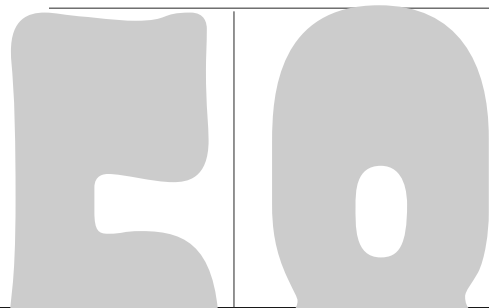
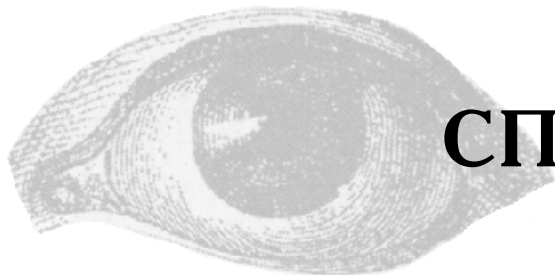

Коли хочеш як належиться пройти крізь відчинені двері, то мусиш зважати на ту обставину, що вони мають чітко окреслений одвірок — це основне правило, за яким завше жив старий професор, є нічим іншим, як, просто кажучи, вимогою чуття реальності. Однак якщо вже є чуття реальності і ніхто не стане піддавати сумніву його право на існування, то тоді повинно бути і щось таке, що можна назвати чуттям можливості.

Той, хто ним володіє, ніколи не скаже, приміром: тут трапалося те і те (чи трапиться, чи мусить трапитися); ні,— він загадає: тут могло б, повинно би чи мусило би щось трапитися. А коли йому про щось пояснюють, що воно є саме таке, як воно є, він міркує: гаразд, але воно могло би напевно бути й інакшим. Так що чуття можливості можна дефініювати попросту як здатність мислити все, що так само могло би бути, а те, що є, не сприймати як щось більш важливе від того, що не є. Як бачимо, наслідки такого творчого завдатку можуть бути гідними уваги, і, на превеликий жаль, вони часто-густо виявляються у тому, чим люди подивляють — у фальші, а те, що забороняється, виявляється дозволеним, ба навіть і те, і інше виявляється байдужим. Такі люди можливості

СТЕФАН ЦВЕЙГ

ВЧОРАШНІЙ СВІТ СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

РОБЕРТ МУЗЛЬ. ЯКЩО ІСНУЄ ПОЧУТТЯ РЕАЛЬНОСТІ, ТО МУСИТЬ БУТИ І ЧУТТЯ МОЖЛИВОСТІ

живуть, як то кажуть, більш тонкими матеріями, духом примар, химерій, мрійливості та кон'юнктив. У дітей, що мають таку жилку, її наполегливо викорінюють, а людей такого гатунку при дітях називають диваками, мрійниками, хирляками і всезнайками або ж причепами-мудрагелями. Якщо хочуть цих божевільних похвалити, то називають їх ще ідеалістами, проте очевидно, що цими всіма означеннями охоплюється лишень їх слабкий підвид, який не годен збагнути дійсності або ж у гідний жалю спосіб від неї ухилиється, а отже тоді, коли брак чуття реальності дійсно означає недолік. Однак можливе охоплює не лише мріяння нервово слабких осіб, але також і ще не пробуджені наміри Господні. Можливе пережиття чи можлива істина не так вже й відразу поступаються щодо вартості справжньому переживанню і справжній істині, а містять у собі, — принаймні, на думку їх прихильників, щось дуже божественне, якийсь запал, політ, волю зодчого і той свідомий утопізм, який не цурається дійсності, а трактує її як завдання і винахід. Врешті-решт, Земля не така вже й древня, і скидається на те, що вона ніколи не перебувала у надто аж сприятливих обставинах. Отож якщо захотіти в зручний спосіб розмежувати людей із чуттям реальності і людей з чуттям можливості, то варто подумати лишень про певну суму грошей. З огляду на можливості, які містять у собі, ну, скажімо, тисяча марок, вони все одно їх містять, чи володієш ними, чи ні. А та обставина, що пан Я або пан Ти їх мають, не додають їм нічогісінько, так само, як і троянді, чи жінці. Однак дурень запхає ці гроші у панчошу, кажуть люди реальності, а той, хто на щось гаразд, таки щось з них учинить. Бо навіть і до жіночої вроди безперечно щось додається, або щось від неї відбирається — залежно від тієї, хто цю вроду на собі носить. Це є тією дійсністю, яка будить можливості, і не може бути нічого більш хибного, аніж це заперечувати. Однак у кінцевому підсумку, чи всередньому, завжди залишатимуться ті ж повторювані можливості, заки не надійде людина, для якої реальна річ означатиме не більше, аніж помислена. А втім, такий чоловік зовсім не є таким уже й однозначним випадком. Позаяк його ідеї, допоки вони не є просто забавками мозку на дозвіллі, не є нічим іншим, як ще не народженими реальностями, то й він, природно, має чуття реальності; однак це чуття стосується можливих реальностей і він досягає мети багато пізніше, ніж притаманве більшості людей чуття на їхні справжні реальності.

Коли я пробую знайти належне визначення для епохи, що передувала першій світовій війні, для епохи, в якій я виріс, мені видається, що найкраще було б сказати так: це був золотий вік надійності. Усе в нашій, майже тисячолітній австрійській монархії, здавалось, розраховане, а держава була вищим гарантом цієї постійності. Права, які вона гарантувала своїм громадянам, були закріплені парламентом, цим вільно вибраним представником народу, а кожен обов'язок був чітко регламентований. Наша валюта, австрійська крона, ходила в чистому золоті, і це гарантувало її стабільність. Кожен знав, скільки він має і скільки йому належить, що дозволяється, а що забороняється. Усе мало свою норму, свій визначений розмір та вагу. Хто мав маєток, міг точно підрахувати свій річний дохід, будь-який чиновник чи офіцер — з такою ж точністю міг визначити за календарем, коли він буде підвищений в чині і коли вийде на пенсію. Бюджет кожної сім'ї чітко передбачав, скільки потрібно буде витратити на житло чи на харчування, на літній відпочинок чи на розваги; окрім того, постійно відкладалась якась незначна сума на чорний день, на хворобу та доктора. Хто мав будинок, трактував його, як надійну пристань для дітей та онуків, земля та фах передавались з покоління в покоління, і коли немовля спокійнісінько спало в колисці в банку або в банк клали перший невеликий внесок, маленький „резерв“ на майбутнє. Усе в тій обширній імперії міцно і непорушно стояло на своєму місці, а понад усім — старий кайзер; і кожен знав (або надіявся): якщо він колись помре, то прийде інший, але ніщо не зміниться у визначеному порядку. Ніхто не вірив у війни, революції та перевороти. Всякий радикалізм та насильство видавалось вже неможливим в еру розважливості. Це почуття надійності було найбільш бажаним набутком мільйонів, загальним життєвим ідеалом. Тільки з тією надійністю життя вважалось вартісним, і щораз ширші верстви населення добивались своєї частки цього безцінного скарбу. Першими, з уваги на становище, почерпнули з нього заможні верстви, а відтак, поступово, до нього припали й інші: століття надійності стало золотим віком страхової справи. Будинок страхували від пожеж та пограбувань, поле — від граду та злив, тіло — від нещасних випадків та болячок; на схилі років набували пожиттєву ренту; дівчаткам в колиску клали страховий поліс, як посаг.

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

РОБЕРТ МУЗЛЬ. ЯКЩО ІСНУЄ ПОЧУТТЯ РЕАЛЬНОСТІ, ТО МУСИТЬ БУТИ І ЧУТТЯ МОЖЛИВОСТІ

Це хоче, так би мовити, лісу, а те інше — дерев. А ліс — то щось важко означуване, натомість дерева мають стільки-то і стільки кубічних метрів деревини певної якості. Але, можливо, вдасться сказати краще по-іншому; і відтак людина зі звичайним чуттям реальності схожа на рибу, яка заковтує гачок, не бачачи волосіні, а людина з тим чуттям дійсності, яке можна назвати і чуттям можливості, простягає цю волосінь уявно крізь воду і поняття не має, чи населений на неї гачок, чи ні. Надзвичайній байдужості щодо того життя, яке накидається на гачок, у такій людині протистоїть небезпека займатися цілковито меланхолійними речами. Непрактичний чоловік, — а він не просто здається таким, але і є ним насправді, — залишається ненадійним і непередбачуваним у спілкуванні з людьми. Він робитиме вчинки, які мають для нього зовсім інше значення, ніж для інших, однак втихомиряться відразу, як тільки зможе витлумачити їх якоюсь надзвичайною ідеєю. До того ж, сьогодні він ще дуже далекий від правильної послідовності. Запросто можливо, що злочин, у якому постраждав хтось інший, видасться йому просто соціальним збоєм, у якому завинив не злочинець, а суспільний устрій. Щоправда невідомо, чи ляпас, якого дістане він сам, здасться йому соромом для суспільства, чи бодай таким самим безособовим, як укуса пса; правдоподібно, що він все ж спершу відповідь ляпасом на ляпас, а вже потім дійде думки, що йому не слід було цього робити. І нарешті, коли йому відберуть кохану, чи не сьогодні-таки він повністю закриє очі на реальність цього трафунку і відшкодує її собі несподівано новим почуттям? Цей процес наразі ще перебуває в становленні і може означати для кожної зокрема людини як слабкість, так і силу. Оскільки володіння властивостями передбачає певну радість з їх справжності, то це дозволяє зробити передбачення, що когось, хто і супроти самого себе не виявляє жодного чуття реальності, несподівано може спіткати таке: одного чудового дня він здасться сам собі людиною без властивостей.

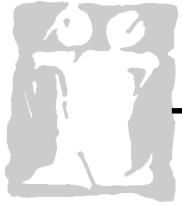
Переклад Юрка Прохаська

Врешті об'єдналися і робітники, вони вибороли собі достатню платню та лікарняні каси; прислуга відкладала гроші на забезпечення старости та завчасно відкладала в страхову касу внески на власний похорон. Тільки той, хто спокійно дивився в майбутнє, з легким серцем міг насолоджуватися сучасністю.

У тій зворушливій переконаності, що можна обгородити себе частоколом, не залишивши лазу для якоїсь несподіванки долі, крилась, при всій практичності та розважливості, небезпека підступного марнославства. Дев'ятнадцяте століття у своєму ліберальному ідеалізмі було щиро переконане, що воно стоїть на прямому й правильному шляху в „кращий із світів“. Зневажливо і з погордою поглядало воно на попередні епохи з їхніми війнами, голодом та смутами, як на час, коли людство було ще незрілим та недостатньо освіченим (просвітненим). Видавалось, не мине й кількох десятиліть і злу та насильству буде покладено край, і ця віра в безвідворотний, нестримний „прогрес“ набула в ту епоху на правду сили релігії; у цей „прогрес“ вірили вже чи не більше, ніж у Біблію, а його істинність, здавалось, щоденно підтверджували чудеса науки та техніки. І справді, загальне піднесення наприкінці того мирного століття ставало щораз помітнішим, швидшим та всеохопним. На вулицях замість блідих тьмяних вогників спалахували електричні лампи, вітрини центральних магазинів випромінювали і поширювали своє магічне світло аж до передмість, завдяки телефону людина мала змогу спілкуватися з іншими людьми на відстані, з незбагненною досі швидкістю людина їздила у вагонах, не запряжених кіньми, і реалізувавши мрію Ікара, людина піднялась увись. Комфорт з палаців проник і в прибуткові будинки; тепер воду не потрібно було тягнути з криниці чи каналу, витратити силу на розпалювання кухні; всюди запанувала гігієна і зник бруд. Відтоді, як спорт загартував тіла людей, вони ставали красивішими, сильнішими, здоровішими; все рідше на вулицях можна було побачити калік та виродків; і усі ці чудеса довершувала наука, цей ангел-хоронитель прогресу. Суспільний устрій також не залишався незмінним: особистість отримувала щораз нові права, ставлення влади ставало щораз м'якшим та гуманнішим, і навіть проблема з проблем — убогість мас — перестала здаватися такою невирішною. Щораз ширшим верствам надавалось виборче право, а відтак і змогу відкрито відстоювати свої інтереси; соціологи і професори дискутували, пропонуючи рецепти, як зробити пролетаріят здоровішим і навіть щасливішим. Чи ж дивно,

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

ОВОШ

РОББЕРТ

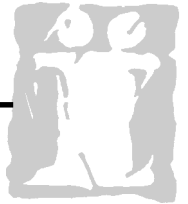
КАКАНІЯ

що це століття купалось в ореолі власної слави, і кожне минуле десятиліття трактувалось як наступна сходинка, яку пройшов прогрес? У такі рецидиви варварства, як війни між народами Європи, вірили так само мало, як і відьм та привидів; наші батьки були переконані в міцності зв'язуючої сили толерантності та доброзичливості. Вони свято вірили, що кордони та розбіжності між націями та віровизнаннями поступово зітруться у загальному чоловіколюб'ї, а, отже, людство заживе скоро в мирі та безпеці.

Нам, нинішньому поколінню, що давно викреслило зі свого словника як архаїзм слово „безпека“, дуже просто насміятися з оптимістичної ілюзії того щироногого у своїй наївності покоління, яке вважало, що технічний прогрес людства обов'язково приведе до прогресу духовного. Ми, навчені новим століттям не дивуватись ніяким виявам колективного варварства, ми, навчені від кожного наступного дня очікувати злочину страшнішого за попередній, ми щораз більше сумніваємось в можливості морального відродження людства. Ми змушені визнати рацію Фройдів, котрий стверджував, що наша культура — це тільки тонка плівка, яка будь-якої миті може бути зім'ята і розірвана руйнівними силами, прикритими нею; ми були змушені поступово звикнути жити, не відчуваючи ґрунту під ногами, не знаючи прав, свободи та безпеки. Що ж до наших поглядів на життя, то ми давно вже відкинули релігію наших батьків, їхню віру в швидкий і неминучий прогрес гуманізму; банальним видається нам, жорстоко навченим гірким досвідом, їхній наївний оптимізм перед лицем катастрофи, яка одним-єдиним ударом закреслила тисячолітні здобутки гуманістів. Але навіть якщо це була ілюзія, то вона була чудесною і благородною, більш людяною і життєстверджуючою, аніж теперішні ідеали, і наші батьки вірили в цю ілюзію. Щось в душі, незважаючи на весь досвід та розчарування, не дає повністю від неї відмовитися. Те, що людина всмоктала з материним молоком, залишається в її крові назавжди. І всупереч усьому тому, що мені доводиться щодня вислуховувати, тому, що і я сам і мої численні друзі по злигоднях пізнали у приниженні та випробуваннях, я не можу остаточно зрестись ідеалів моєї юности, віри, що коли-небудь знову, всупереч усьому, настане світлий день. Навіть в безодні жаху, з якої ми викарбуємось навпомацки і навмання, з пригніченою та зболеною душею, я раз у раз підводжу очі до тих зірок, які освітлювали моє дитинство, і втішають

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

М У З І Л Ї

У віці, коли ще поважно сприймаються всі ці кравецькі та цирюльні справи, а поглядати в дзеркало справляє приємність, ми часто уявляємо собі місце, де б нам хотілося провести наше життя, або, принаймні, таке місце, перебувати в якому — це стильно, навіть якщо відчуваєш, що самому по собі там не дуже й приємно. Отож, одним з таких суспільних настирливих уявлень вже віддавна є певний сорт надамериканського міста, де все летить стрімголов і зупиняється із секундоміром у руці. Повітря і земля витворюють такий собі мурашник, пронизаний поверхами транспортних артерій. Повітряні, на- і підземні потяги, транспортування людей пневматичною поштою, ланцюжки вантажівок женуть горизонтально, швидкісні підйомники помпують людські маси з одного рівня пересування на інший вертикально; на вузлових перетинах люди перестрибують з одного рухомого апарату в інший, без вагань всмоктуються і втягуються їхнім ритмом, який робить синкопу, павзу, невеличку прогалинку між двома грімкими, нестямними швидкостями; вони похапцем перемовляються між собою кількома словами посеред інтервалів цього загального ритму. Питання і відповіді

одідиченою вірою, що це жакіття колись виявиться тільки незначним збоєм у вічному русі Вперед і Вперед.

Нині, коли страшний смерч дощенту розвіяв ці ілюзії, ми остаточно усвідомили, що світ надійності був лише повітряним замком. [...]

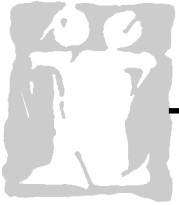
Мабуть немає такого іншого міста в Європі, де би тяга до культури була такою жагучою, як у Відні. Саме тому, що Австрія впродовж кількох століть не мала політичних амбіцій, не мала відчутних успіхів у військових виправах, національна гордість найяскравіше виразилась у прагненні бути першими в мистецтві. Від старої імперії Габсбургів, яка колись панувала у Європі, вже давно повідпадали важливі і найбільш потужні провінції: німецькі, італійські, фландрські і валлонські; незмінною у своїй давній величчї залишилась столиця — опора трону і оборонницька тисячолітньої традиції. Колись римляни заснували це місто, як цитадель, як форпост для захисту латинської цивілізації від варварів, згодом, тисячоліттям пізніше об ці мури розбився нестримний потік османської навали на Захід. Сюдою пройшли Нібелунги, звідси над світом засіяла безсмертна плеяда музикантів: Глюк, Гайдн і Моцарт, Бетговен, Шуберт, Брамс і Йоган Штраус; тут сходились усі течії європейської культури; при дворі, в аристократів, у народі німецьке було кровно поєднане зі слов'янським, угорським, еспанським, італійським, французьким, фландрським і в тому, власне і був істинний геній цього міста музики, щоб гармонійно поєднати ці контрасти в Нове і Своєрідне, в Австрійське, Віденське. Готове сприйняти і обдароване здатністю до сприйняття це місто притягувало до себе найбільш полярні сили, розряджало, вивільняло і поєднувало їх; славно було жити тут, у цій атмосфері духовної доброзичливості, і кожен мешканець цього міста природньо виховувався наднаціонально, як космополіт, як громадянин світу.

Це мистецтво вирівнювання, тонких музичних нюансів яскраво проглядалось у самому обличчі міста. Повільно розростаючись з року в рік, органічно розширюючись із серцевини, воно зі своїми двома мільйонами було достатньо населеним, щоб дарувати усім блага великого міста, і все ж воно не стало настільки величезним, щоб відірватися від природи, як Лондон чи Нью-Йорк. Крайні будівлі міста відзеркалювались в могутньому плесі Дунаю, або дивились своїми вікнами на розлогу рівнину, губились в садах чи полях, або ж спинались на пагорбки

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦІА
РОБЕРТ МУЗЛЬ. КАКАНІА

встромлюються одне в одного, неначе машинні вузли, кожен має тільки цілком певні завдання, професії зведені в групи на визначених місцях, їдять у тракті руху, всі задоволення зведені до купи в інших частинах міста, а знов-таки де-інде стоять вежі, де знаходяться жінка, родина, громафон і душа. Напруга і розпруження, діяльність і любов прискіпливо розмежовані в часі і виважені внаслідок ґрунтовних лабораторних досвідчень. Якщо десь посеред цих діяльностей раптово виникнуть труднощі, то справу просто полишають, бо ж можна знайти іншу, чи, принагідно, кращий спосіб, або хтось інший віднайде шлях, з якого збилися. Воно зовсім не шкодить, в той час як нічим не марнується так багато спільної сили, як припущенням, нібито хтось ще покликаний не покидати добиватися якоїсь особистої мети. Суспільну істоту, в якій вирують сили, кожен шлях провадить до доброї мети, коли не зволікати і не роздумувати надто довго. Всі цілі визначаються короткотерміново; однак і термін життя є короткий, і від нього можна взяти максимум досяжного, а більше людині для щастя і не потрібно, бо те, чого ми досягли, формує нашу душу, в той час як те, чого без сповнення жадаємо, тільки спотворює її. Для щастя дуже мало розходиться на тому, чого хочеться, а тільки на тому, чи цього бажаного досягнуто. Окрім того, як вчить зоологія, із суми редукованих індивідів запросто може скластися геніальне ціле.

Нема жодної певності, чи справді воно так станеться, але такі уявлення належать до мандрівних мрій, в яких відображається відчуття невтомного руху, що провадить нас зі собою. Вони поверхові, неспокійні і короткі. Бог знає, що буде насправді. Слід було б гадати, що ми мусили би кожної хвили мати початок в руці і виробити єдиний для усіх нас план. Якщо ця штука зі швидкістю нам не до вподоби, то робимо якусь іншу! Скажімо, якусь зовсім повільну, із спровола заколисуючим таємничим, неначе море слимаків, щастям і глибоким коров'ячим поглядом, від якого розмірювалися ще греки. Проте це зовсім не так. Ця штука вліпмала нас і тримає в руці. Денно і нічно ми їздимо всередині неї і робимо до того ж все інше. Голимося, їмо, любимо, читаємо книжки, виконуємо свої фахові обов'язки так, ніби стіни стоять на місці. А вся моторошність якраз у тому й полягає, що стіни їдуть,— а цього не помічають,— і викидають свої рейки далеко наперед себе, самі не знаючи, куди. І попри те нам ще й самим кортить по змозі належати до тих сил, які визначають поїзд часу. Ця роль дуже непевна, і трапляється,— коли по довшій перерві визирнути

останніх, зарослих лісом відногів Альп; і важко було визначити, де природа, а де місто, одне розчинялось в іншому без протидії чи суперечности. Водночас у центрі міста відчувалось, що воно росте, подібно до дерева, нарощуючи кільце за кільцем; а замість давніх мурів його серцевину парадним чересом своїх будівель оперізувала Рінгштрассе. В серединній частині старовинні королівські палати та палаци аристократії промовляли мовою застиглої історії: тут, у Ліхновських, грав Бетговен, тут, в Естергазі, гостював Гайдн, тут, в старому університеті, вперше прозвучало „Створення світу“ Гайдна. Гофбург бачив покоління імператорів, Шрібрунн — Наполеона, в соборі Святого Штефана об'єднані християнські князі навколішки возносили молитву подяки за порятунок Європи від турків, університет бачив у своїх стінах численних світочів науки.

Поряд освітленими авеню і яскравими маркетами, впевнено і розкішно підноситься нова архітектура. Але й тут старе противилось новому не більше, ніж незаймана природа обробленому каменю. Чудно було жити в цьому місті, що залюбки приймало все чуже і охоче ділилось своїм; в його легкій, схожій на паризьку, піднесеній і добродушній атмосфері не можна було не насолоджуватись життям. Справді, Відень був містом насолодження; але що ж тоді є культура, як не виокремлення, за допомогою мистецтва та любови, з грубої матерії життя чогось найтоншого, найніжнішого і найтендітнішого? Маючи славу гурмана в кулінарії, захоплюючись добрими винами, терпким, свіжим пивом, смачними борошняними виробами та розкішними тортами, це місто мало претензії і на вишуканіші задоволення та насолоди. Музикувати, танцювати, грати в театрі, невимушено спілкуватися, делікатно і гечно поводитися — усе це культивувалось тут як особливе мистецтво. В житті кожного, як і суспільства загалом, першорядне значення мали не війни і виправи, не політика і некомерція; кожного ранку переглядаючи газету, пересічний віденський горожанин дивився спершу не на статті про дебати в парламенті чи про події у світі, а на репертуар театрів, які у суспільному житті Відня відігравали визначальну, порівняно з іншими містами роль. [...]

Цей фанатизм до мистецтва, і до театрального зокрема, охопив у Відні усі верстви. Завдяки віковим традиціям, Відень був на диво різноголосим і водночас неймовірно оркестровим містом. Диригентський пульта все ще стояв у хоробах імператора.

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

РОБЕРТ МУЗЛЬ. КАКАНІЯ

за вікно,— що краєвид змінився; що там промайнуло, те промайнуло, бо інакше воно бути не може, однак при всій доброзичливості все більше зміцнюється враження, ніби ти вже перелетів поза мету або втрапив не на ту колю. Отож одного дня надходить настирлива потреба: геть висісти! зістрибнути! Туга за тим, щоби тебе затримали, за не-розвитком, застряганням, поверненням до точки, розташованої перед хибним розгалуженням! А в ті старі добрі часи, коли було ще цісарство Австрійське, в таких випадках можна було покинути поїзд часу, всісти до звичайного потягу звичайної залізниці і повернутися на батьківщину.

Там, у Каканії, в цій відтоді загиблій, незрозумілій ніким державі, яка у стількох відношеннях була невизнано взірцевою, був і темп, але не надмірний. Як тільки подумаєш на чужині про цю країну, відразу лине перед очима спогад про білі, широкі, заможні вулиці з часів піших маршів і спеціальних вартових, що в усіх напрямках, неначе ріки порядку, немов стрічки з білого солдатського полотна, пронизували і оточували всі землі паперово-білою рукою управи. І то які землі! Глетчери і моря, карсти і збіжжя Богемії були там, ночі Адрії, що дзичкали цвіркуновим неспокоєм, і словацькі села, де дим з коминків здіймався, як з розчепірих ніздрів, а село принишкло навчпочки між двома пагорбами, так ніби земля ледь розтулила губи, щоби пригріти між ними своє дитя. Звичайно, що й цими вулицями котилися автомобілі, однак не задуже автомобілів! Готувалося підкорення неба, навіть тут, але не надто інтенсивно. Час від часу посилалося корабель до Південної Америки чи Східної Азії, але ж не зачасто. Не було вселенського господарського честолюбства, рівно ж як і претензій на світове панування, і все це, сидючи в Середній Європі, де перетинаються старі вісі світу; до слів „колонія“ чи „заморські краї“ дослухалися як до чогось ще цілковито незвіданого і далекого. Створювався люксус, але бачить Бог, не такий надвишуканий, як у французів. Займалися спортом, проте не так шалено, як англосаки. Видавалися несамовиті суми на військо; однак якраз стільки, щоби з певністю залишатися другою за слабкістю світовою державою, і не більш. Також і столийний град був дещо менший, аніж всі інші міста-велети світу, а втім, все ж виразно більший, ніж просто великі міста. Керувалася ця країна у просвічений, мало відчутний, усі гострі кути обережно уникливий спосіб, керувалася кращою бюрократією Європи, якій можна було б закинути хіба єдину помилку: вона сприймала генія і геніальний потяг до підприємництва у

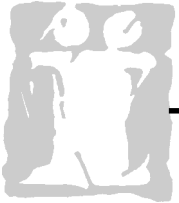
Імператорський палац був центром наднаціональної монархії не тільки в просторовому, але і в культурному сенсі. Палаці австрійської, польської, чеської, угорської аристократії утворювали своєрідний другий пояс навколо цісарського замку. Далі йшли помешкання „вищого товариства“ — дрібного дворянства, вищих чиновників, промисловців і „старовинних родів“, відтак — бюргери і пролетаріят. Ці верстви мешкали кожне у своєму поясі і у своєму районі: вища аристократія — у своїх палацах в центрі міста, дипломати в третьому районі, промисловці і торговці — біля Рінгштрассе, бюргери — в центральних районах, з другого по дев'ятий, пролетар'ят — у зовнішньому поясі; але усі вони пересікалися в театрі і на великих урочистостях — на Святих квітках, коли триста тисяч люду в Пратері захоплено вітали розкішно замаєний квітами кортеж екіпажів „верхніх десяти тисяч“. У Відні все, що випромінювало світло чи музику, стало приводом до святкувань: релігійні походи, на кшталт празника Тіла Христового, військові паради, „бурґмузика“, навіть похорон збирали строкати натовпи народу; красивий похорон з бучною кавалькадою, і масою співчувальників — у цьому і виражалася честолюбність кожного справжнього віденця; навіть свою смерть справжній віденець перетворював на веселе видовище. У сприйнятті усього строкатого, голосного, святкового, у цьому насолодженні видовищем як формою гри і відображення життя, без огляду сцена це, чи реальний простір, усе місто було одностаїним.

З цієї „театроманії“ віденців, яка в повсякденні, у пересудах та плітках про знаменитості, часто доходила до гротеску легко було кепкувати та іронізувати, і наша австрійська інертність в політиці, безгосподарність у порівнянні з дліовитістю сусідньої німецької держави і насправді почасті могли приписуватись цьому потягу до розваг. Але в культурному сенсі така висока оцінка художніх подій продемонструвала дещо унікальне — насамперед дивовижну пошану до будь-якого досягнення у мистецтві, а відтак, завдяки віковій традиції, неймовірну чутливість до нього, і врешті — нечуваний розквіт у всіх сферах культури. Найкраще митцєві працюється там, де його цінують, або навіть переоцінюють. Мистецтво завжди досягає вершин там, де воно насправді стає всенародною справою. І так само, як Флоренція чи Рим в епоху Ренесансу приваблювали до себе художників і робили їх великими, бо кожен з них відчував, що в постійному змаганні з горожанами він постійно повинен перевершувати інших і самого себе, так і у Відні музиканти і артисти здавали

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
РОБЕРТ МУЗЛЬ. КАКАНІЯ

приватних осіб, які не були привілейовані для цього високим походженням чи державним дорученням, як неприпустиму поведінку і нахабство. Але ж хто дасть умовляти себе стороннім особам! Окрім того, в Каканії завше тільки генія мали за покидька, але ніколи, як це траплялося деінде, покидька за генія.

Та й взагалі, скільки дивовиж можна було б розповісти про цю канулу Каканію! Вона була, скажімо, цісарсько-королівською і водночас цісарською і королівською; одну з цих двох позначок, k.k. або k.u.k., носила тут кожна річ і кожна особа, і все ж, потрібно було спеціальної таємної науки, щоби завжди з певністю могли розрізняти, які установи та люди звалися k.k., а які k.u.k. Письмово вона називалася Австро-Угорська Монархія, а усно її кликали Австрією, себто тим іменем, якого вона зреклася урочистою державною клятвою, проте зберегла в усіх пов'язаних з почуттям сферах, яко знак, що почуття є такі ж важливі, як і державне право, а приписи не слід тлумачити надто вже поважно. Згідно з конституцією вона була ліберальною, зате керувалася клерикально. Керувалося клерикально, але жилося вільнодумно. Перед законом усі громадяни були рівні, та власне що не всі були громадянами. Був парламент, який так безсоромно користав зі своїх свобод, що його тримали зазвичай закритим. Зате під рукою був і параграф про надзвичайний стан, що допомогою якого обходилися і без парламенту, і щоразу, коли всі вже тшілилися з абсолютизму, корона видавала розпорядження про те, що слід знов керувати парламентарно. Таких трафунків було чимало в цій державі, до них належали також і ті національні змагання, що цілком виправдано притягали до себе цікавість Європи, а сьогодні виставляються цілком хибно. Вони були такі потужні, що через них державна машина по кілька разів на рік затиналася і завмирала, однак у міжчасах і під час державних канікул чудово знаходилася спільна мова і вдавалося, ніби нічого не трапалося. І справді нічого реального не траплялося. Просто в цій державі вже раніше сформувалася нехить кожної людини супроти прагнень кожної іншої, в чому ми сьогодні всі єдині, і можна сказати, сформувалася у сублимовану церемонійність, яка ще могла би мати великі наслідки, якщо б її розвиток передчасно не був перерваний певною катастрофою. Бо не тільки нехить супроти співгромадян виросла там до общинного почуття, а й недовіра до власної особи і її долі набрала характеру глибокої переконаності. У цій країні чинили — частково

собі справу, чим вони є для міста. У віденській Опері, у віденському „Бургтеатрі“ поза увагою не залишилась би жодна фальшива нота; кожен неправильний вступ, кожне скорочення викликало осуд, і такий контроль здійснювали не тільки професійні критики на прем'єрах, але і вишуканий та загострений слух усієї публіки, вишколений на порівняннях. Якщо в політиці, управлінні, в повсякденному житті усе відбувалось доволі спокійно і на всякі втрати та прорахунки дивились кризь пальці, то до творів мистецтва поблажок не було: тут справа торкалась честі міста. Кожен співак, кожен актор, кожен музикант змушений був працювати на межі, інакше від нього могли відвернутись. Стати улюбленцем Відня було прекрасно, але залишатись ним — непросто: зниження рівня не дарували. Цей невсипущий і безжалісний контроль спонукував кожного митця у Відні до високих досягнень і підтримував усе мистецтво на відповідному рівні. У кожному з нас залишився з тих років молодості строгий, безкомпромисний підхід до творчості. Зому в Опері при Густаві Малеру випало відчуття його строгу до найменших нюансів дисципліну, а у філармонії — зрозуміти, що таке органічний синтез натхнення і педантизму, той тепер рідко буває по-справжньому задоволений театральною чи музичною постановкою. Але водночас ми навчилися бути вимогливими також і до себе у всіх царинах творчості; метою для нас було досягнути вершин досконалості — те, чого майбутніх творців мистецтва навчали далеко не всюди. Але і глибоко в народі плекалось відчуття потрібного ритму та рівня, бо ж і малі світу цього, просиджуючи за чарчиною, вимагали від музик такої ж доброї музики, як від корчмаря — пива; люди знали чітко, яка військова оркестра в Пратері грає „по першій класі“: „німецькі майстри“ чи мадари; ті, що мешкали у Відні, разом з повітрям вдихали і чуття ритму. У нас, письменників, це виявлялось в особливому карбуванні прози. Проте так само воно просіяло і в суспільство, і в повсякденне життя. Віденець без відчуття прекрасного, без чуття форми не сприймався у вищих суспільних верствах, але навіть неможливий горожанин, чи відвертий бідак переймались певним відчуттям краси, навіяним самою природою, з атмосфери радісних людських стосунків; без цієї любові до культури, без відчуття одночасної насолоди і контролю за цим благодатним буянням життя неможливо було бути справжнім віденцем [...]

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

РОБЕРТ МУЗЛЬ. КАКАНІЯ

аж до найвищого ступеня пристрасти та його наслідків, — завжди по-іншому, ніж думали, або думали по-іншому, ніж чинили. Необізнані спостерігачі сприймали це за люб'язність або навіть слабкість австрійського, на їхню думку, характеру. Проте це було хибно, це й досі хибно пояснювати події в якійсь країні характером тих, хто її населяє. Тому що мешканець якоїсь країни має щонайменше дев'ять характерів: один професійний, один національний, державний, класовий, географічний, статевий, свідомий, несвідомий, а можливо, ще навіть і особистий. Він поєднує їх у собі, але вони розчиняють його і він є, властиво, нічим іншим, аніж маленькою, вимитою цими багатьма потічками заглибинкою, в яку вони просочуються і з якої знову витікають, аби наповнити іншим струмком іншу заглибинку. Через те кожен землянин має ще й десятий характер, і він є нічим іншим, як пасивною фантазією незаповнених просторів; він дозволяє людині все, лиш одне ні — трактувати поважно те, що роблять його принаймні дев'ять інших характерів, і те, що з ними діється; отож, іншими словами, не допускають якраз того, що його і повинно би наповнювати. Цей, слід зізнатися, важко описуваний простір в Італії по-іншому забарвлений і сформований, ніж в Англії, тому що те, що від нього відрізняється, має іншу барву і форму, і все ж, як тут, так і там, він є тим самим, а саме порожнім, невидимим простором, у середині якого стоїть дійсність, немов покинуте фантазією маленьке місто з кубиків.

Наскільки це взагалі може стати видимим для усіх очей, настільки ж і трапилося воно в Каканії, і в цьому вона була найпрогресивнішою державою, (а світ цього зовсім не знав) — вона була державою, яка щось сама собі давала раду, люди в ній були нег'ативно вільними, постійно з відчуттям недостатніх підстав власної екзистенції і омивалися, неначе леготом океанів, великими фантазіями про те, що не трапилося, або те, що ще не остаточно трапилося.

Це просто „сталось“, — казали там, в той час інші люди деінде гадали, нібито відбулося бознащо, це було своєрідним словом, якого нема більш ніде в німецькій чи в будь-якій іншій мові і від подиху якого факти і удари долі ставали настільки легкими, як пух і думки. Так, це було. Всупереч багату чому, що промовляло проти, Каканія, однак, можливо, була країною для геніїв і, правдоподібно, якраз на цьому вона і заламалася.

За останнє століття мистецтво в Австрії втратило своїх колишніх традиційних покровителів і захисників: імператорський дім та аристократію. Якщо у вісімнадцятому столітті Марія Терезія просила Люка, щоб той учив музики її дочок, Йосип II зі знанням справи аналізував з Моцартом його опери, Леопольд III сам писав музику, то наступні імператори, Франц II і Фердинанд, вже не виказували ніякого зацікавлення до творів мистецтва, а наш імператор Франц Йосип, який за усі свої вісімдесят літ не прочитав жодної книжки, окрім армійського правильника, виявив навіть певну антипатію до музики. На вищу аристократію надії також було мало; минулись ті славні часи, коли Естергазі давали прихисток Гайднові, Лобковиці, Кінські та Вальдштайни змагались за право першого виконання Бетговена у своїх палацах, а графиня Тун падала на коліна перед великим чародієм, щоб той не забирав з Опери „Фіделіо“. Вже Вагнер, Брамс, Йоган Штраус і Гуго Вольф не мали від них жодної підтримки... Для того, щоб філармонійні концерти відбувались на дотогочасному рівні, щоб художники і скульптори не ниділи в злиднях, їх мала би заохочувати буржуазія; ось тут і виявились гордість і марносластво гебррейської буржуазії, яка відразу виказала готовність допомогти зберегти колишню славу і величність віденської культури. Гебреї віддавна любили це місто і прив'язались до нього усією душею, але тільки завдяки прив'язаності до віденського мистецтва вони відчували себе справжніми і повноцінними віденцями. У суспільному житті вони, як правило відігравали незначну роль; велич імператорського дому затінювала будь-яке багатство, високі державні посади передавались у спадок, дипломатією займалась тільки аристократія, військом та бюрократією управляла знать, так що гебреї навіть не намагались виявляти тут свої амбіції. [...]

Власне в ті останні роки віденське гебррейство — як свого часу еспанське перед таким сами трагічним виходом — почало давати творчі плоди, витворивши мистецтво за своєю суттю аж ніяк не специфічно гебррейське, а радше глибоко і властиво австрійське, віденське. Гольдмарк, Густав Малер і Шьонберг стали міжнародними авторитетами в новітній музиці; Оскар Штраус, Лео Фалль, Кальман відновили традицію вальсу, і для оперети настав золотий вік. Гофмансталь, Артур Шніцлер, Беер-Гофман, Петер Альтенберг вивели віденську літературу на європейський рівень, той рівень, на якому вона не була навіть за Грільпарцера та Штіфтера; Зонненталь, Макс

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

ЗИМАНІЯ. ИГОРЬ КЛЕХ ГЕРМА.

ПРОВОДНИКИ ОСТАЮТСЯ

... дальше ты идешь один. И вот ты совсем один - в шесть утра промозглым январским утром на безлюдной едва освещенной платформе львовского автовокзала, - польский автобус умудрился убежать от тебя еще дома.

Минутная отлучка в сортир - впрок - обошлась тебе в сколько-то купонов и двадцать

долларов, - когда ты гнал его на разбуженном таксисте, как зайца, преследовал, как „Летучего голландца“, уносящего твой багаж с рукописями, журналами, адресами, телефонами, приглашениями - черт там помнит, что еще было! - выскакивая, как бес из мыльницы, по мановению милицейского жезла на трассе, - но на Украине, как и в России, любят растяп, и раздутые полушубками милиционеры, ухмыляясь, указывали жезлами на метущую посередке асфальта порошу, поднятую сколько-то минут назад пронесшимся автобусом, и предупреждали о собственных „фарах“ и постах

Рейнгардт відродили театральну славу міста. Фройд та інші видатні учені змусили знову весь науковий світ заговорити про знаменитий колись університет. Куди не глянь, гебреї — учені, віртуози, художники, режисери, архітектори, літератори — неодмінно посідали високі і найвищі місця в духовному житті Відня. Завдяки їхній палкій любові до цього міста, їхньому прагненню до асиміляції вони міцно вкоренились тут і радо примножували славу Австрії; вони трактували свою австрійськість, як призначення і обов'язок перед світом, і — задля справедливості на цьому варто наголосити — значна, коли не більша частина усього, чим захоплюється нині Європа та Америка як свідченням нового розквіту австрійської культури в музиці, в літературі, театрі, живописі, була створена віденським гебрейством, що у цій відмові від себе вбачало втілення тисячолітньої тяги до духовного. Духовна енергія, що віками не знаходила собі виходу, поєдналась тут з уже дещо призабutoю традицією, відживила її, підтримала і піднесла, наповнила її новою силою та кипучою енергією; тільки наступні десятиліття покажуть, якого злочину було докрано тоді, коли Відень, сенс і культура якого якраз і були у поєднанні розрізнених елементів, в його духовній наднаціональності, спробували зробити національним і провінційним. Однак геній Відня — специфічно музичний і завжди був таким, він завжди гармоніював усі народи, усі мовні контрасти, його культура — синтез усіх західних культур; хто жив і творив там відчував себе вільним від закостенілості та упередженості. Ніде не почував я себе європейцем настільки, і твердо знаю: насамперед цього місту, яке ще в часи Марка Аврелія боронило римську, універсальну культуру, я зобов'язаний тим, що з дитинства вибрав ідею співдружності як основну ідею свого життя.

Гарно, легко і безтурботно жилося у тому старому Відні, і північняки-німці доволі роздратовано і зневажливо дивилися на нас, сусідів по Дунаю, які, замість того щоб бути „ретельними“ і дотримуватись старого порядку, жили „на широку ногу“, любили поїсти, потішалися різноманітними святкуваннями і театром, а до того ще й писали прекрасну

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

на дороге, - пока, где-то уже за Городком, посигналив в темноте удивленному водителю фарами, с идиотским вопросом: „Вы разговариваете по-украински?“ - ты не завалился на собственное место в полупустом автобусе - вот она, сумка, значит, автобус тот! - отхлебнул из сразу подвернувшейся фляги, и вещи, в сером, крупитчатом перед рассветом освещении, начали тогда постепенно возвращаться на свои места, в это воскресное - будь оно неладно! - утро. Последним нашелся билет, - уже перед самой границей, когда рассвело.

Девять месяцев, - говорят, можно родить ребенка, - собирал ты разные бумаги, паспорта, визы, страховки, куда-то ездил, друзья вписали тебя в делегацию инопланетян какого-то фонда НЛО, на десять дней, - о, старая добрая русская традиция - убивать немецких послов! - не свою же эту шушеру, обсевшую чиновничьи столы, эту половецко-баскакскую администрацию, - никогда не пугали тебя лающие звуки, рожденные в волчьем горле, аббревиатуры: „Ка-гэ-бэ!“ - но жуткая тоска, гадливость, позывы на рвоту были немедленным откликом на эту жалкую подставу системы, этот псевдоптичий посвист языка варана, это сочетание звуков: „О-о-вир!“

До того же был непорочен - сорок лет не приближался к железному государственному поясу целомудрия, - не бывал даже в Польше, которая под боком, но ушла, как в отлив, - еще до твоего рождения подсохла, подобно Аральскому морю. Отлила затем и советская империя. Людей, затронутых этими процессами, сидидомцев и сидней, оставшихся на отмели, разлагающихся, как моллюски на солнце - с запахом задохшегося белка, прели и йода, - следовало бы называть пассивными эмигрантами: уехали страны, а не они, - на этот раз.

От СССР - этого свистящего шпицрутенами строя, через предвечную чашу Ч, Ш, Щ, Ы и ер'ов - кто выкатится, кто докатится до обещанного изначально р а я, подпрыгивая и сбавляя скорость на йоте: - Э-йЮ-йЯ?!. Почти лабораторный эксперимент: сорок лет здесь - сорок дней там. Потому что в Гамбурге у тебя не будет другого выхода кроме как продлить еще на месяц срок пребывания в какой-то иммиграционной конторе, переполненной боснийцами, тамилами, неграми, замусоренной окурками, где в кабинет входят по сигналу светофора, зажигающемуся над дверью, когда через другую дверь его покидает очередной

музику. Замість німецької працелюбності і наполегливості, які врешті-решт затрули і занаптали життя усім іншим народам, замість того корисливого прагнення випередити всіх, у Відні любили повагом посидіти, неквапно погомоніти і кожному — на першій погляд з надмірною ввічливістю, але без тіни заздрости — кожному дати свій шанс. „Живи сам і дай жити іншому“ — таким був загальний віденський принцип, який сьогодні видається мені гуманнішим за всякі категоричні імперативи, і він безперешкодно прокладав собі всюди дорогу.

Відняки і багачі, чехи і німці, гебреї і християни, незважаючи на взаємне підсміхання, мирно вживались один з одним, і навіть політичні та соціальні рухи були вільні від тієї страхітливої агресивності, яка проникла в кровообіг часу лише як трутизняний осад від першої світової війни. У старому Відні ворогували ще по-лицарськи і ті ж депутати, що взаємопоборювали себе в газетах, в парламенті, після своїх щіцеронівських промов сиділи поруч у кав'ярнях чи за пивом і по-приятельськи розмовляли на „ти“; навіть коли Луегер, лідер антисемітської партії став бургомістром, це аж ніяк не позначилось на особистому спілкуванні, і, як на мене, то мушу визнати, що, як гебреї, ні в школі, ні в університеті, ні в літературі не відчував жодних утисків. Ненависть країни до країни, народу до народу, родини до родини, ще не лилась на обивателя щоденно з газет, вона ще не розз'єднувала ні людей ні нації; зграйне і масове почуття не мало ще настільки відразливо-грандіозного значення в суспільному житті, як нині: свобода в приватній діяльності і поведінці — сьогодні вже призабута — вважалась ще природньою; в терпимості ще не вбачали — як тепер — м'якодухості і слабохарактерності; її навіть підносили як етичну силу.

Час бо, в якому я народився і виховувався, не був часом пристрастей. Це був впорядкований світ, з чітким соціальним розмежуванням і плавними переходами, світ без суєти. Ритм нових швидкостей — від станка до автомобіля, телефона, радіо, літака — ще не заповнив людину; час та вік вимірювались ще по-старому. Люди жили безтурботніше, і коли я намагаюсь відживити в пам'яті вигляд дорослих, які оточували моє дитинство, то заднім числом усвідомлюю, що багато з них були не по літах розповнілими. Мій батько, мій дядько, мої вчителі, продавці в магазинах, музиканти філармонії в сорок років були огрядними, „поважними“ мужами. Вони ходили повагом, вони говорили неквапно, погладжуючи при цьому випещену, часто вже з

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦІ
 ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

посетитель. Тебя пропустят по бизнес-классу. Таки предприниматель... собственного письма. Как ни верти, - поездка служебная. Товар капризный: верх, низ, зонтик, рюмка, - кириллический алфавит. Главное, не оборачиваться в поездке, - на все тебя не хватит. Ты уже получил урок на старте. Здесь ты сам должен будешь научиться справляться с собственными трудностями, - тебе не поможет никто. Сорок дней ты должен быть в форме: с первого дня заговорить на языках, и главное - понимать, что отвечают, держать глаза открытыми, бросаться сразу к желтым расписаниям, чтоб, расшифровав их мээсэджи, не тратить на пересадку больше пяти минут, суметь объяснить с поднявшимся столбиком автоматом берлинской надземки с бездной загадочных надписей и кнопок, выплывающим твою бумажную десятку, купить очки, чтоб читать планы городов, их U-банов и S-банов, в гигантском прессинге всех родов информации начать, наконец, ориентироваться, отличать существенную информацию от несущественной, понять, чего от тебя добиваются и какого черта трезвонят лихие велосипедисты с включенными ночными фонариками - всего лишь чтоб ты посмотрел

под ноги себе и, наконец, увидел велосипедную дорожку, выложенную красным кирпичом по краю тротуара, или уже по пути в Мюнхен сообразить, как сделать так, чтоб тебя не сгоняли с места в полупустых поездах потому лишь, что по краю багажной полки или в дверях купе вставлены в прорези бумажки с указанием резервации мест, и, уж в крайнем случае, вспомнить географию: здесь можно сидеть до Касселя, а сюда пересесть после Франкфурта. И ни при каких условиях - хотя бы первые три недели - никого не ругать: немцев, турок, швейцарцев, негров, даже русских. Тебе дали шанс, подарили ни за что, - а мы ведь с какого-то возраста и ценим только то, что дается „так“, ни за что! - тебе подарили другую загробную жизнь, целых сорок дней, когда в твоей „той“ - другой, отсюда - жизни тебе приходил уже полный каюк, ты временно спасся, - так дай же теперь себе сам шанс увидеть что-то, испытать, понять - „шкурой“ пока, не умом. Это область ДО морали и ПРЕД, не суди, дли этот запоздалый праздник. Потому что больше так не будет уже никогда. Промелькнет опрятная бедная Польша с „типаками“ костелов под Корбюзье, с краковскими пивными и пассажами, и монструозным мрачно нависающим Вавелем, от которого перехватывает дух после

свиною бороду. Але сиве волосся було тільки зайвим доказом статечності: „поважний“ чоловік свідомо утримувався від жестикуляції і різких рухів, як від чогось непристойного. Не пригадую, щоб за моєї ранньої юности, коли батькові не було ще й сорока років, щоб він хоч раз швидко вибіг чи збіг по сходах чи взагалі зробив будь-що поспіхом. Хапаніна, що вважалась не тільки невихованістю, вона й насправді була непотрібною, адже в тому буржуазному, стабільному світі з його численними перестрашуваннями і надійними тилами ніколи нічого не ставалося несподівано; які би катастрофи не ставалися поза Австрією, на околицях світу, жодна з них не проникала крізь мури „надійного“ життя. Ні англо-бурська війна, ні російсько-японська, ні навіть війна на Балканах ніяк не впливали на життя моїх батьків. Вони переглядали газетні повідомлення про війни з таким самим спокоєм, як і спортивну рубрику. А й справді, що їм було до того, що відбувається поза межами Австрії? Чи це змінювало щонебудь в їхньому житті? В їхній Австрії о тій порі спокою не було ніяких державних переворотів, ніяких раптових змін вартостей; якщо акції на біржі падали на чотири чи п'ять відсотків, то це вже називали „крахом“ і з нахмуреними чолами, серйозно говорили про „катастрофу“. Нарікали швидше за звичкою, аніж по суті, на нібито високі податки, які насправді в порівнянні з високими податками повоєнного часу виглядали швидше як милостиня державі. Ретельно складали заповіді, прагнучи якомога надійніше забезпечити своїх онуків та правнуків від будь-яких майнових збитків, мовби якимось невидимим векселем захищали себе від вічних стихій, а самі жили безпечно зі своїми маленькими турботами, пестячи їх як слухняних домашніх тварин. Тому завжди, коли мені потрапляє до рук газета тих днів і читаю палкі статті про вибори до Ради громади, коли намагаюся пригадати п'єси в „Бургтеатрі“ з їхніми дрібними проблемками чи надмірну пристрасність наших юнацьких дискусій про речі, в принципі, несуттєві, я не можу стримати посмішку. Наскільки дрібними були всі ті проблеми, яким безтурботним був час! Їм випала найкраща доля, покоління моїх батьків, дідусів та бабусь, вони прожили тихо, просто і зрозуміло своє життя від початку і до кінця. [...]

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

средневекового, выведенного аляповатой рекламой центра, и приснится, наверное, пробирающийся через нескончаемый ночной Шленск контрабандистский поезд, лопающийся от тайников с сигаретами, - с попутчиками, что, как дети, хвалятся друг перед другом выкидными ножами, пересчитывают полновесную валютную мелочь в карманах, сгрудившись в тамбуре, отстегивают проводнику и кому-то еще и, наконец, засыпают перед самым Берлином. И еще один поезд, четыре часа несущийся по бесконечной и безлюдной нижнесаксонской - чухонской - равнине; собака, отряхивающаяся в чистом поле от росы и мимолетного дождика. Носят кофе. Допивай, что там осталось у тебя во фляге. Потянулись вытянутые в струнку города с какими-то названиями обманчиво-знакомыми, будто еще снящимися. Вот он вырастает уже вдалеке, колет низкое небо своими шпилями, подпирает башнями, перебрасывает мосты, стремительно надвигается, - проснись, Присыпкин, - это Гамбург. Ты под крышей огромного, как город, гамбургского вокзала. Ищи телефон, выход. Делай что-то! .. [...]

ОКНА НАСТЕЖЬ

От визуализации звука можно перейти к визуализации как таковой. Перед следующей главой следует набрать в грудь немного кислорода. А он - в музеях, где живет и дышит живопись. Вот парадокс: не пыль и распад, не безжизненные слепки и позолота на костях, а органика, вызванная ничтожными средствами искусства, сделанная руками, почти пальцем - жизнь! Сомнений в этом не может быть. Лет пятнадцать уж ты думал как разлюбил живопись. Какая чушь! Великая живопись берет тебя за горло сразу, не давая опомниться. Дистанция между ней и посредственной живописью грандиозна, непреходима: вот это висят в Шарлоттенбурге мертвые немецкие романтики-штукари, а вот это ранний Каспар Фридрих. Те прибиты гвоздями к стене - и вроде бы все у них то же самое! краски, „сюжеты“ - но это н а р и с о в а н н ы е о к н а , а это вот живое, настоящее, распахнутое настезь, - и оттуда тянет озоном, влагой, испаряющейся с водной глади, ночным ветром. Контраст просто сшибает с

З погляду логіки, найнерозважливішим з того, що я міг зробити після того, як німецько-австрійську мідь було подолано, — це повернутися до Австрії, яка тепер проглядалась на мапі Європи жалюгідною, блідою тінню Австро-Угорської імперії. Чехи, поляки, італійці, словаки вийшли з її складу, зостався тільки спотворений скелет. З шести чи семи мільйонів, яких змусили тепер називати себе „німецькими австрійцями“ тільки одна столиця вміщувала два мільйони зголоднілих і замерзлих людей; заводи які раніше поповнювали казну, zostались на чужій, тепер, території; від залізниці залишилися жалюгідні рештки; з національного банку забрали золото, зоставивши натомість неймовірну суму військового займу. Кордони були ще не визначені, позаяк мирна конференція тільки-но розпочалася; зобов'язання не встановлені: не було ні борошна, ні хліба, ні вугілля, ні пального; здавалась невідвратною революція, або якась інша катастрофа. За всіма прогнозами, ця держава, штучно створена державами-переможцями, не могла існувати незалежно і навіть (всі партії: соціалістична, клерикальна, національна — одностайно запевняли про це) не хотіла самостійності. Вперше, наскільки мені відомо, за всю історію стався такий парадокс, щоб до самостійності змушували країну, яка рішуче цьому противилася. Австрія прагнула об'єднатися або з колишніми сусідами, або зі спорідненою Німеччиною, але в жодному разі не бажала такого принизливого і жалюгідного існування. Сусідні держави навпаки, не бажали залишатися з такою Австрією в економічному союзі, почасти тому, що вважали її убогою, а почасти тому, що боялися повернення Габсбургів; з іншого боку, об'єднання її з переможеною Німеччиною не могли допустити союзники, бо це б сильно зміцнило останню. Врешті вирішили: німецька республіка Австрія повинна існувати далі. Державі, яка не хотіла цього — явище унікальне в історії — було наказано: „Існувати!“ [...]

За рік до того, опинившись на швейцарській прикордонній станції в Буксі, я пережив зворушливу ситуацію. Тепер, при поверненні, я мав пережити не менше пам'ятну мить на австрійській, у Фельдкірсі. Тільки-но я вийшов з вагона і зауважив незвичну метушню прикордонників та поліції. Вони майже не звертали на нас уваги і проводили догляд для годиться:

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦІ
 ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

копыт. И это только цветочки! Настоящий пир - это мюнхенские собрания, и в первую очередь - Альт-Пинакотеха, стоящая всех уцелевших лесов и роц Германии. Когда ты уже попал в нее, выбраться из нее невозможно, - по тянущимся на километры залам действительно страшно передвигаться. Если в крохотном боковом зальчике, почти подсобке, висит Брейгель (конечно же, Питер, Старший!), а в полутемном проходном коридоре - Босх, - как меньшие, то в любой зал становится просто опасно заходить, - косишь взглядом: Альтдөрфер, - нет, только не поворачивайся! - „Битва Александра с Дарием“. Она. Дюрера „Автопортрет“ - тот самый. Веласкес. Так! Из-за каждого угла кто-то невидимый силится оглушить тебя, сбить с ног то ли мешком, то ли дубиной. Гварди - вот она, твоя Венеция! - с плесенью, позолотой, облазющей змеиной шкуркой, различимым, наконец, плеском. Какой в ж... Каналетто?! - тоже замечательный, - но Гварди! .. Целые кварталы Кранаха, Боттичелли, Рафаэль, Гольбейн, Ван Дейк, испанцы, Коро, Курбе, Рейсдаль, Коро, Курбе, Рейсдаль... пустот уже не замечаешь, не обращаешь на них внимания, - Господи, сколько же их! Какие неслыханные,

нечеловеческие, нами не заслуженные богатства, какая огромная, ничья, реальность, которая шевелит и вздувает прозрачные за- навески, лучится светом, через эти откупоренные когда-то руками мастеров - Слуг то есть - устья! И только молишься про себя по-русски: „е. т... м...!“ и „свят, свят, свят!“.

И это ведь еще не немец придумал живопись! Где-то есть еще Уффици, Прадо, Лувр, Тэйт - и пр., да и у тебя еще впереди... Можно простить даже Дали, увидев его в подлиннике.

Докатился до дифирамба музеям. Посрамление глазу.

До рези в легких запойно надышавшись - вон на улицу! - в Швейцарию, - к свиньям собачьим, - с пересадкой в Карлсруэ! Немедленно.

ДЖОЙСОВСКИЙ ДЕНЬ

Те, кого следовало бы предупредить пропустить следующие две главы, вероятно, оставили чтение еще на первых страницах, - потому, думается, можно смело продолжать.

Есть тысячи разнообразных способов „делания красиво“, и только одна - каждый раз -

очевидно їхню увагу привертало щось набагато важливіше. [...]

Повільно — радше, велично — підійшов незвичний на вигляд поїзд, не обшарпані з потьоканими від дощів звичайні пасажирські вагони, а чорні, широкі: салон-вагони. Паротяг зупинився. Помітне хвилювання прокотилось рядами очікуючих. Я все ще не знав — до чого це. І тут у дзеркальній вагонній рамі я побачив майже в повний зріст імператора Карла, останнього імператора Австрії і його одягнену в чорне дружину, королеву Циту. Я здригнувся: останній імператор Австрії, наслідник габсбурзької династії, що правила країною 700 років, залишає свою імперію! Хоч він відмовився від формального відречення, республіка влаштувала йому проводи з усіма почестями чи, швидше, змусила його прийняти їх.. І ось високий засмучений чоловік стоїть біля вікна і востаннє дивиться на гори, будинки і мешканців своєї країни. Це була історична хвилина — тим паче для того, хто виріс у старій імперії, для кого першою піснею в школі була пісня про імператора, хто потім, на військовій службі присягав тому чоловікові, який тут, у цивільній одежі, сумно вдвільявся в обличчя тих, які присягали на „послух на суші, на воді і в повітрі“. Скільки разів я бачив старого імператора в костюмі для великих торжеств, який давно вже став легендарним, я бачив його на парадних сходах в Шьонбрунні, оточеного сім'єю та генералами в блискучих мундирах, коли його прославляли вісімдесят тисяч віденських школярів, вишикуваних на широкому зеленому пляці, які співали „Боже, бережи“ Гайдна. Я бачив його на придворному балі, на виставах в Theatre-Pare — в блискучій формі, і знову в зеленому тирольському капелюсі в Ішлі, як він їхав на поховання, я бачив його з побожно схиленою головою на празнику Тіла Господнього в процесії, що йшла до собору Святого Стефана — і катафалк того туманного похмурого зимового дня, коли, в розпал війни, дзяденя провели на вічний спочинок до склепу Капуцинів. „Кайзер“ — це слово було для нас втіленням усієї влади, всього багатства, символом непорушності Австрії, і ми вже з дитинства звикли промовляти ці два склади з благоговінням. А тепер я бачив наступника, останнього імператора Австрії, вигнанцем, який залишає свою країну. Славна вервця Габсбургів, які віками передавали з рук до рук державу і корону закінчувалася в цю хвилину. Усі присутні відчували історію, світову історію. Жандарми, офіцери, жовніри знічено переминались і зніяковіло відводили вбік погляди, позаяк не знаходились що їм зараз слід робити чи просто

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

„десятка“. Не важно, хто до неї добереться, — не вважається тільки це. Уже слішу цей бред розм'ягчених умов: „хороших і різних..“ — без „десятки“, однак, все это лишено смысла! В ней, в осциллировании около нее — их высшее, единственное, собственно, оправдание.

Ведь были же люди, которые это понимали, которые видели толк в „культурной вражде“, в ревновании соискательства, — не присвоения. Эти люди понимали, что нет вещей неподвижных, им внятен был характер развивающихся и отмирающих явлений, видны движущие их силы — и их двигательные части. Вчерашнего, „старого“ искусства, в каком-то смысле, не существует — об этом микроскопическая статья Шкловского „О Великом Металлисте“ .. Она и сегодня может лежать раскрытой на каждом столе. Окна остаются, они ждут чьего-то глаза, — но проблема каждый раз еще и в том, чтобы найти, грубо говоря, двери.

Еще грубее, — как писал замечательный писатель нашего времени Вильям Похлебкин, — задача и трудность в том, чтобы понимать смысл происходящих в кастрюле, под крышкой, процессов, — только это делает повара поваром, — чтобы, в случае необходимости, изменить

режим и суметь найти замену тому, чего не оказывается под рукой; все пойдет тогда в дело, и блюдо удастся. Бескомпромиссность опоязовцев поражает. Но были и другие. Знание ничтожно, как чесание в затылке, если оно не обладает минимальной проективной, прогностической способностью. Ходасевич, никакой не пророк, за много лет до „Даре“ раскусил набоковского героя, придуривающегося то шахматистом, то шулером, то фальшивомонетчиком. Цветаева, — этот Маяковский в юбке, — ощутив со смертью Блока и Есенина пресечение идущей откуда-то очень издалека, еще до Ваньки Каина, песенной линии, заметила, что так просто многовековая традиция, и одна из констант русского строя, не обрывается, и предсказала появление рано или поздно „певца“ с еще более грубым и хриплым голосом (как бы к нему, задним числом, ни относиться — речь не о качестве и калибре дарования, а о вакансии). И Эйхенбаум в тридцать четвертом году публично заявил, что футуризм почил не естественной смертью, что потенции и всех своих тенденций он не исчерпал, и приблизительно указал каких, и десятилетия спустя, при первой же возможности, в России появилось как

стояти, чи, як колись віддавати належні почесні, жінки не наважувались підвести очі, усі стояли мовчки, і тому нараз стало чути похлипування літньої жіночки в жалобному одязі, яка богзна звідки прийшла сюди, щоб ще раз побачити „свого“ імператора. Начальник поїзда подав свисток. Усі мимоволі здригнулися: настав невідворотний момент. Паротяг обережно смикнув вагони, мовби й він робив якесь зусилля; поїзд поволі рушив і почав віддалятися. Усі ще якийсь час благоговійно дивились йому вслід. Відтак почали розходитися з таким пригніченим виглядом, який буває лише після похорону. Тільки тепер, в оцю хвилину, майже тисячолітня історія завершилася. Я зрозумів, що Австрія вже не та, що світ, в який я прийшов, вже інший.

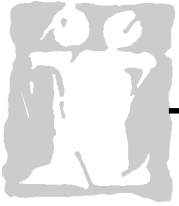
Після того, як поїзд від'їхав, нас попросили пересісти із стерильно чистих швейцарських вагонів до австрійських. Достатньо було лише підійти до них, щоб зрозуміти, що сталося з тією країною. Виснажені, голодні, пообшарпувані провідники, які вказували наші місця, ледве переставляли ноги; засмальцовані протерті мундири теліпалися на їхніх сухих опущених плечах. Шкіряні паски на віконних рамах були позрізувані: кожен клаптик шкіри був тепер цінністю. Сидіння теж хтось спатрав лезами і багнетами; цілі клапти обшивки були по-хамськи зрізані якимось варваром, який, де тільки міг добував шкіру для латання своїх чобіт. Задля кусочка міді позламувані були і попільнички. Через повибивані вікна з зимним осіннім вітром залітала сажа і шлак противного бурого вугілля, на якому тепер працювали паровози, ним були закіптюжені стіни і підлога, благо, що його чад перебивав запах йоду, який нагадував про те, скільки хворих і поранених перевезли ці вагони під час війни. Те, що поїзд взагалі рухався вперед, було дивом; щоразу, коли незмазувані колеса переставали пронизливо скрипіти, ми потерпали, що поїзд починає помирати. Відстані, які зазвичай долалися за годину, тепер потребували чотирьох, а то й п'яти годин; з настанням сутінок, ми потрапляли в цілковиту темноту. Електричні лампи були порозбивані або повикидані, знайти щось у вагоні можна було лише, присвічуючи сірниками, або ж навромацки. Ми не позамерзали тільки тому, що від початку сиділи по шість, а то й по вісім чоловік, тісно притулившись один до одного. На наступній станції втиснулись нові пасажери, вкрай вимучені довгим очікуванням. Проходи була геть забиті, незважаючи на холодну ніч, люди сиділи на сходинок вагонів, притискаючи боязко до себе клунки і вузлики з їжею; ніхто не наважувався

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАЗНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

мінімум два конфронтируючих друг с другом футуристических поета: это „морфологический“ Соснора со всеми оговорками, ведущий родословную от героического периода футуризма - Хлебникова, Крученых, того же Маяковского и Цветаевой, - и „синтагматический“ Парщикова, установивший толчковую ногу в усталом послереволюционном футуризме, в традиции, ведущейся от цифири, „проектов“ и утопических поздних поэм Хлебникова, преломившихся затем в анималистических и сельскохозяйственных утопиях Заболоцкого, - присоединив к ним влияние южнорусского барокко в аранжировке отечественных структуралистов. И оба они противостоят последнему поэту акмеизма, давно его переросшему, - Бродскому. Это не чертеж. Все возможные оговорки и поправки принимаются, но существо и нерв проблемы - таковы. Здесь - в пространстве поэзии - перекрещиваются параллельные линии, - нечто выходящее за пределы индивидуального стиля: школы, то есть литературные „конфессии“. Нет ничего важнее, может быть, для созревания литературы, чем наличие достойного „культурного противника“, - какое захватывающее чтение представляют из себя

высказывания подлинных литературных „врагов“ - как много говорят они об обоих, о существе конфликта, какая острота наблюдательности в них заключена, какая отборная, крупная соль идет в ход! - работа на пределе достоверности и деформации, находящаяся в опасной близости к жанру клеветы.

Литература не горячая и не холодная (как ледяным бывает изысканное сумасшествие) верным путем шествует на свалку, - вся литература, написанная, как сказал один американец, на пишущей машинке пишущей машинкой, - и для пишущих машинок, можно добавить. Сегодня уместнее звучало бы уже - на компьютере. Вся эта университетская поэзия, весь пафос которой, - как ядовитая и метко отозвался Шкловский о студии Гумилева, - научить людей, пишущих плохие стихи, писать неплохо, - все эти выморочные американо-советские лэнгвидж-скул, вытягивающие ряды слов невыносимо скучных и еще более невыносимо значительных (а ведь ад и есть мир значений без смысла, как определил его - очень точно - один верующий), - все Ингольды и Айги в русских переводах, для которых в этой части литературной и смысловой вселенной, в которой обитаешь ты, просто нет слов, - читатель им судья. Судья им читатель.

бодай на мить випустити що-небудь з рук. З мирного життя я відразу потрапив у жахіття війни, що, як я собі думав, вже завершилась. [...]

Економіст, який міг би живо описати усі ті етапи, спочатку інфляцію в Австрії, а відтак у Німеччині, — міг би переплюнути будь-якого романіста, оскільки хаос і безладдя були щораз глибинніші. Скоро ніхто вже не орієнтувався, скільки що-небудь коштує. Ціни стрибали як хотіли; коробка сірників у магазині, який своєчасно підвищив ціну, коштувала в двадцять разів дорожче, аніж в сусідньому магазині, де найвний власник, нічого не підозрюючи, продавав свій товар ще за вчорашніми цінами, а в нагороду за чесність його магазин порожнів за годину, бо люди один одному повідомляли і кожен біг і купував усе, що було в продажу, незалежно від того потребував він цього, чи ні. Навіть акваріумна рибка чи старий телескоп були „субстанцією“, а кожен потребував річ, а не папір. Найнеймовірнішим чином розрив давався взнаки при винаймі помешкань, бо уряд, задля захисту винаймачів, яких тоді була неймовірна кількість, на збитки домовласникам заборонив будь-яке підвищення цін. Незабаром в Австрії квартира середньої величини коштувала винаймачеві за рік менше, ніж один обід; впродовж п'яти а то й десяти років уся Австрія, по суті, жила майже задарма, бо у ті роки розірвання угод було заборонено. Через такий неймовірний хаос ситуація стала щораз абсурднішою і аморальнішою. Той, хто сорок років заощаджував, а відтак патріотично вклав свої гроші у військову позику, перетворився на жебрака. Хто жив тільки на продовольчі картки, помирав з голоду; хто напло пловив на всякі морально норми, наїдався досхочу. Хто вмів давати хабаря, добивався успіху; хто спекулював, отримував прибуток. Хто торгував чесно, той убожив; хто вираховував усе до копійки, того обдурювали. Не було ніякої міри цінностей: коли грошові запаси танули і дівались невідомо куди; не було ніякої іншої чесноти, окрім однієї — бути спритним, вивертким, нерозважливим і відчайдушним.

У той час, як австріяки через перепади цін втратили всяку орієнтацію в них, деякі іноземці зметикували, що в нас можна непогано пожитися. Єдиною цінністю, що залишалася стабільною впродовж усіх трьох років страшної інфляції, були іноземні гроші. Кожен, коли

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ

ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

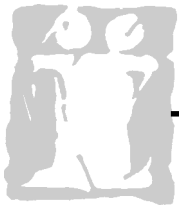

Уж веселее стая концептуалистских волков, пустошащая Германию, - каталогизаторов отъехавшей реальности, перевозчиков сортиров и дверей коммуналок, виртуозных матерщинников, - валяющих ныне дурака-немца, - графьев Хвостовых русского концептуализма, со скоморошым многоговорением, неполным повтором и перевираанием фразы, морочащие интересующихся педантов, - которые, как всякие деды, оценены будут скорее внуками, чем непосредственно следующим за ними поколением, - на то и щука в море, чтоб карась не дремал! Но и они уже заскучали, убедившись, что воды на дне русского постмодерна осталось по шиколотку.

И вот, несмотря на все это, находятся еще американцы, - да, впрочем, и русские, - которые, сидя годами в Западном Берлине, пытаются писать романы, - какое свинство! Именно что свинство, - это как подходит к тебе на улице или в магазине практически незнакомый человек, вручает папку и говорит: здесь восемьсот страниц, ты должен прочесть это за неделю, потом перескажешь своими словами. - За что?!

Какое неуважение к читателю! Липовые персонажи, какая-то психология, рассуждения,

диалоги, жалкая, выморочная, да еще и жизнеподобная интрига, - неужели ты все это заслужил?! Сто лет назад Толстой требовал от своего - да и всякого - искусства иллюзии, так и писал „иллюзия“. Реалистическая конвенция сродни конвенции, заключенной с иллюзионистом, который обещает тебе натаскать из цилиндра столько белых кроликов, сколько только ты пожелаешь, и проделать эту операцию на таком высокопрофессиональном уровне, что не только ты, но и кинокамера будет не в состоянии его изобличить. В этом его честь и гордость. Вот пусть и проделывает эти фокусы в цирке, если туда еще кто-то ходит, кроме детей. Есть целый корпус текстов такого рода мифологических текстов, по-своему он блестящ, точно отражает фиктивный строй ума своего времени и фило- генетически занимает какое-то - часто важное - место внутри каждого человека, - так же как, скажем, „реалистическая“ максимально иллюзионистская живопись. Но уже позавчера выходит, - выпотрошив его и слегка подмазав, - с тем же предложением, что двести, полтора, сто лет назад?! После компота с сухофруктами еще тарелочку борща?! Пускай их, - пишут.

австрійські крони висякали, як роса на сонці, волів мати швайцарські франки чи американські долари. Багато іноземців використовували кон'юнктуру, щоб бодай що-небудь урвати від агонізуючої австрійської крони. Австрія була „відкритою“ і переживала важкий „сезон іноземців“. Усі готелі Відня були переповнені цими стерв'ятниками; вони викупували все: від зубної щітки до маєтків, вони спустошували приватні колекції і антикварні магазини, перш ніж їхні власники здогадувались, як беззсовісно і нещадно їх пограбовано і обмануто. Дрібна готельна прислуга зі Швайцарії, стенографістки з Голландії мешкали в княжих покоях готелю на Рінгштрассе. І яким би неймовірним не видавався той факт, я можу засвідчити, що довгий час знаменитий готель-люкс „Европа“ в Зальцбурзі повністю окупували англійські безробітні, які, завдяки достатній англійській допомозі по безробіттю мали дешевше житло, аніж у своїх slums¹ на батьківщині. Усе, що „недобре лежало“, моментально зникало. Поступово звістка про надзвичайну дешевість життя в Австрії розлетілась повсюди і нові захланні гості стікались сюди зі Швеції, Франції. На центральних вулицях Відня швидше можна почути італійську, французьку, турецьку чи румунську мову, аніж німецьку. Навіть Німеччина, де інфляція спочатку була повільнішою, щоправда, щоб відтак обігнати її в багатьох разів, — використовувала свою марку супроти анемічної корони. Зальцбург, як місто прикордонне, давав мені прекрасну змогу спостерігати ці щоденні грабіжницькі набіги. Сотнями і тисячами прибували сюди із сусідніх міст баварці і розбігались по всьому місту. Вони замовляли собі тут костюми, ремонтували свої машини, ходили в аптеки і звертались до лікарів, великі мюнхенські фірми відправляли листи і телеграми за кордон з Австрії, бо через різницю в поштової платі це було вигідніше. Врешті німецький уряд ввів митний контроль, щоб зупинити процес, коли всі товари першої необхідності німці купували в Зальцбурзі, де одна марка фактично коштувала сімдесят австрійських крон, а не в місцевих крамницях. Відтак на митниці рішуче конфісковували будь-який товар австрійського виробництва. Але один товар, який конфіскувати було годі, пересікав митниці безперешкодно — це було випите пиво. І любителі пива з Баварії, щодня прикидали за курсом: зможуть вони випити в Зальцбурзі п'ять, шість, чи навіть десять літрів пива за ті ж гроші, за які вдома можна було випити тільки один літр. Кращу приманку придумати було годі. Отож сюди з сусідніх Фрейлассінгу та Рейхенгалля цілими сім'ями потягнулись німці, щоб по саму зав'язку поналивати у свої черева пива та понаїдатись різних ласощів. Щовечора

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦІ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

Тебе же лучше подняться на Цюрих-берг и на могиле Джойса распить с другом-поэтом бутылочку любимого покойным белого вина. Отвернувшийся чертик с тростью, скрючивший ножки, забывший о книжке в отведенной руке, курит, - такой маленький! Неизвестно еще, какой ты будешь после смерти, - может, тебя вообще можно будет утопить в чернильнице. Какая был умница! Как гениально сузил реалистически-модернистскую конвенцию до описания одного дня, до формулы и молекулы человеческой жизни, - достаточно долог и год, если прожить его мудро, говорили дальневосточные древние, - он пошел дальше: д е н ь. Каким нервом пронзил он этот один день, - каким немислимым богатством и хламом нагрузил эту лодку жизни и смерти, пропустив его через сито пародии, сделал невесомым колоссальный груз, - и как потрясающе закончил преддверием этот семисотстраничный роман под голубой обложкой, поставив тройное обрывающееся „да!..“ Достойная гибель последнего романа.
Друг твой загрузил. Русские любят пить на могилах. Шел мелкий дождичек.

- Кто бы мне сказал пять лет назад в Москве, - сказал он, глядя в небо перед собой, - что через несколько лет мы встретимся с тобой в Швейцарии, в Цюрихе, и будем выпивать на могиле Джойса?! Еще четыре с небольшим года назад у тебя не было опубликовано ни единой строчки.

Вы спуститесь на трамвае к Цюрихскому озеру. Чайки берут здесь корм с руки, зависая в воздухе, как колибри, как Крупская с вытаращенными глазами, отчаянно маша крыльями, принимая клювом, как пинцетом, из пальцев хлеб и колбасные шкурки. Перейдя на другую сторону, вы засядете в „джойсовском“ пабе - дублинской пивной конца прошлого века, купленной в свое время швейцарцами, разобранной, перевезенной в Цюрих и собранной в том же нетронутом виде, - с мраморными столиками, кожаными высокими спинками кресел, панелями, витражами, бронзовыми краниками, сумрачными мистическими пейзажами на стенках - здесь все было аутентично. Ты готов был расцеловать швейцарцев. Не пирамиду, не расписанный Пергамский алтарь! Всего-навсего - паб. Всегонавсего - Джойс. В Дублине ничего этого давно уже нет.

вокзал заповнювали юрмища п'яних, крикливих, блюючих та плюючих орд; тих, хто набрався надміру, підвозили до вагонів на вантажних візках і тоді поїзд — не поїзд, а швидше корсарський бриг — відбував до Німеччини. Вони не могли передбачити, ці веселі баварці, що невдовзі настане жахливий реванш. Бо, коли крона стабілізувалася, а марка, навпаки, в астрономічних пропорціях впала, з того ж перону австрійки відправились до них, у Німеччину, щоб там, знову ж таки, дешево напитися. Почалась друга дія цієї комедії, щоправда з дещо іншими декораціями і зі зміненими ролями. Ця пивна багаталя в розпалі обох інфляцій належить до моїх найнеймовірніших спогадів, бо у ній, як у краплі води найяскравіше, мабуть, відбивається усе безглуздя тих років.

Дивно, але нині я не годе згадати, як ми у ті роки зводили кінці з кінцями, коли кожен австріяк щоразу роздобував тисячі і десятки тисяч крон, а німець потім — мільйони на хліб насущний. Але найбільшою дивовижею було те, що вони давали собі раду. Звикли виживати в хаосі. Іноземець, який не бачив цього, коли йде в Австрії коштувало стільки ж, скільки раніше коштувала порядна автомашина (а трохи згодом, у Німеччині за нього платили чотири мільйони марок — суму, за яку раніше можна було купити чи не усі будинки Великого Берліну), міг би подумати, що жінки в ту пору бігали вулицями, як навіжені, зі згиреним волоссям, бо в магазинах чогось докупитись було годі, а вже театри і різні відпочинкові заклади пустували й поготів. Проте, як не дивно, усе було навпаки. Воля до життя виявилась сильнішою від нестійкості грошей. Посеред фінансового безладдя щоденне життя продовжувало нуртувати. Коли брати все поокремо, то змінилось дуже багато: багаті стали бідними, позаяк їхні гроші в банках, вартість їхніх облігацій державної позики знецінились, а спекулянти ставали багатіями. Але колесо крутилося все далі і в тому ж темпі, не переймаючись долею кожного зокрема; ніщо не завмирало, пекар пік хліб, швець шив взуття, письменник писав книжки, селянин обробляв землю; поїзди відправлялись за розкладом, щоранку, в признаний час газета лежала під дверима, а відпочинкові заклади — бари, театри — були переповнені. І саме тому, що найстабільніше — гроші — кожен день все більш знецінювались, люди щораз більше цінували справжні життєві вартості: працю, любов, дружбу, мистецтво і природу — усі в розпалі катастрофи жили як ніколи

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦЯ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЦУСИМА

Тема, однако, чересчур больная. Где-то разыгралась литературная Цусима, и отголоски ее еще только докатываются до нас. Можно, конечно, продолжать строить броненосцы и делать вид, что ничего не случилось, - тем горше будет пробуждение. И дело не в степени фиктивности литературы, - сумма ее в общественном сознании всегда более-менее константна, - но прохудились мехи, и бочки отдают плесенью, и фиктивность, иллюзия вытекла из литературы, перетекла вначале на киноэкран, в жанр коллективного сновидения, а затем была всосана телеящиком - говорящей и показывающей скинией жизни, окормляющей миллионы. Фокус отрицательного давления: литературная с к а з к а оказалась поглощена с н о в и д е н и е м и уже в таком переваренном призрачном виде - и г р о й, воскресившей, кстати, как только техника это позволила, дописьменный устный жанр, магнетизм живого общения, - точнее, опять его иллюзию. Как на старинной гравюре: большие рыбы пожирают маленьких, так что головы их и хвосты торчат поочередно из пасти друг друга.

Надо договорить эту кажущуюся пошлость до конца, - поскольку нынешний вялотекущий кризис письменности напрямую связан с нежеланием осознать этот несомненный факт до конца. Можно прозаикам - продолжать писать каждый год по роману о белых медведях, поскольку искусство рассказывания историй бессмертно, и священная корова беллетристики во все времена будет отгрыгивать свою жвачку и давать молоко; или поэтам - пастись вокруг колышков, вбитых в газоны университетских кампусов, ограниченный спрос на это также будет всегда; или критикам - подьедать послед литературы полувековой давности, смело ломая о колено Горького или Мандельштама, страшась взглянуть в лицо настоящему - а ведь кто не живет в настоящем, того просто нет, - и этим хуже всего. И можно продолжать петушке хвалить кукуха и валить все на время и обстоятельства, но не лучше ли всего-навсего поднять вверх голову и задаться вопросом: так что же осталось на трубе? Да то же и осталось, что было, - письменность, письмо, ничем не заменимое и не восполнимое письмо человека, обращенное к самому себе. Причалил просто и стал на прикол двухсотлетний жанровый

інтенсивним і напруженим життям; юнаки й дівчата їхали в гори і повертались додому засмаглими і життєрадісними, в танцювальних саялах до пізньої ночі лунала музика, всюди відкривались нові підприємства і магазини; про себе скажу, що я ніколи не працював так напружено, як у ті роки. Те, що ми цінували колись, стало ще ціннішим; ніколи в Австрії не любили мистецтва так, як у ті роки безладдя, позаяк на прикладі ефемерности грошей збагнули, що лише вічне у нас було справді стійким і надійним.

Ніколи, наприклад, не забуду оперної вистави тих вкрай нестерпних днів. Напівтемними вулицями доводилось пробиратись навпомацки, оскільки освітлення, через брак вугілля було недостатнім, місце на гальорці купували за пачку купюр, яких раніше вистарчило би, щоб купити річний абонемент в ложі-люкс. Сиділи в пальгах, бо зала не опалювалась, і тулились один до одного, щоб зігрітися; якою похмурою і сірою була ця зала, яка колись виблискувала одностроями військових і розкішними шатами дам! Ніхто не знав, чи відбуватимуться вистави в наступному тижні, якщо знецінення грошей триватиме, а вагонів з вугіллям не буде ще з тиждень; відчай — тут, у цій королівській величі і розкоші — охоплював ще з більшою силою. Біля піюптрів сиділи оркестранти — сірі примари, і вони в старих протертих фраках, виснажені та вимучені злигоднями, і ми самі були схожі на привидів у примарній залі. Гось диригент підняв паличку, куліси розсунулись, і дивно та легко стало на серці. Кожен співак, кожен музикант віддавав себе сповна, бо кожен здавав собі справу, що це може бути їхній останній виступ у цьому, дорогому їхній серцям місці. І ми вслухались і проникались, відкриті, як ніколи, бо ж це також могло бути востаннє. Отак ми й жили усі. Ми — тисячі, ми — сотні тисяч; кожен віддавав свої останні сили у ці дні, у ці місяці і роки короткого часу перед сумерком. Ніколи не відчував я у ближніх і у собі самому волі до життя так сильно, як тоді, коли мова була про основне: про існування, про те, щоб вижити.

І все ж, я не зміг би пояснити, як, яким чином тоді вижила і уціліла розграбована, збідована, згорьована, нещасна Австрія. [...]

¹ *slums* — міські нетрища

Переклад Стефанії Кіт

СТЕФАН ЦВЕЙГ. ВЧОРАШНІЙ СВІТ. СПОГАДИ ЄВРОПЕЙЦІ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

дредноут, умерли в очередной раз заболтанные слова, потеряли силу изжившие себя уговоры и конвенции не существующих больше субъектов, - но языковой-то океан остался и по-прежнему требует освоения. Эра географических, и не только географических, открытый никогда не может закончиться здесь, - пока не закончится в с е э т о, пока не отомрут речи и не будут вынесены весы. Эмигранты последней, может, литературной страны первыми столкнулись с этим новым миром, отведшим место словесности в комфортных резервациях и службе сервиса, - и многие ступевались. Слишком много проблем доводилось решать им одновременно. Требовалось не меньше усилий, чем начать писать после революции, - здесь говорится „после Освенцима“. Изменились не просто формы жизни, кто-то вынул черт те где какую-то пробку, и утекли ценности, - нечто гораздо более неосоздаемое. Мало кто просто посмел открыть глаза, дать себе шанс измениться, а не просто переменитьсь, приспособиться. Температура оказалась сбита, - фармакопоя здесь отменная.

Кто принялся врать и выдумывать все; кто лизнул - обиделся, когда не поняли; кто, поджав губы, продолжил делать то немногое,

что умел, не слыша уже самого себя, не понимая, что вневременной тон 70-х - его высшее достижение - невыносимо фальшиво дребезжит в изменившейся атмосфере и должен быть приравнен к порче воздуха в общественном месте; кто обозлился и написал - семьдесят лет спустя - первый по-настоящему пролетарский роман; кто допился и с криками „мясо!“ ловит чертей на столе, или идет по Берлину в одном ботинке; кто обрадовался, издал ослиное ржание и принял в умоисступлении лягать поскользнувшееся на шкурке от банана С л о в о. Гандикап и допинг получили честные „бытовики“ и анекдотисты. Литература вернулась в исходную точку.

Тяжело видеть перемещенные на Запад драгоценные оптические и версификационные приборы, расстроившиеся при транспортировке гироскопы и барометры, - расфокусированные, с ослабленной нитью, продолжающие неизменно показывать „ясно“, - попадаются отрывки каких-то отчетов и неслыханных прогнозов, строчки, явно выпущенные в „десятку“, но, под действием какой-то отклоняющей силы, вновь и вновь уходящие в „молоко“. Если так пойдет дальше, можно будет в скором времени забивать ими гвозди, - или держать на каминной полке, как старинные безделушки.

АЛЕКСАНДЕР РОДА РОДА

НА КЛАДОВИЩІ У ГРАЦІ

За крицевими огорожами у Граці на кладовищі Марії-Терезії лицарі з-поміж мерців найвищі, від майора та генерала до найменшого чиновника лежить упокоєна братія, наказано — то й повмирала; сиві панове пенсіонери, графа Радецького бойові друзяки,

ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

Есть зоны умолчания у каждого. Каждый несет на себе рубец травмы и прячет его от посторонних глаз, пытается заглушить в себе тот неоспоримый факт, что литература питается „энергией несчастья“. Пушкин, Гоголь, Джойс — это же настолько перед глазами! — все из интерната. Девять лет у Гоголя текло из ушей. Младший его брат просто умер на второй год — не захотел больше.

Все люди, и больно всем. Каждый пытается обложиться подушками, как в соллогубовском „Тарантасе“, — путь неблизкий. Кто ловит среди ночи в немецкой общаге шаги запоздалой любви, — плохо спят здесь все; кто не расстаётся ни утром, ни вечером с бутылкой клошарского вина, — здесь не Америка, пить можно на улицах; кто с ненавистью глядит на молчаливый телефон или, наоборот, сам часами висит на нем, — а это стоит; кто друг всех и вся, — и тем и интересен; кто работает безостановочно, как кролик жуёт, боясь приостановиться; кто путешествует, если есть деньги, забираясь в самые медвежьи углы Европы; кто заблудился, будто ток в компьютере, и капризничает — потому что где я сам, как не в прихотях? — кто ругается и жалуется одновременно: „Да, я чиновник, ношу нарукавники, — но почему я должен читать его стихи?? Разве это не жестоко?!“

Будто в шахматах: кельнская, франкфуртская, эрфуртская защита.

Кто бил когда-то на родине гусей веслом, здесь выдергивает за шею лебедей из Цюрихского озера, — твой друг, непомерно надувший на себе, словно резиновый костюм, свой английский язык и весело, как хэлловин, катящий его по жизни, давя всех встречных и поперечных:

— Ну почему я должен учить здесь немецкий язык, ходить на курсы? Меня и так все понимают. Они же сами не разговаривают по-немецки. Это абсурд — учить немецкий в Швейцарии, где все говорят на диалекте. А у меня калифорнийский акцент, — меня здесь все понимают.

Правду говоря, и немцы и англичане охотнее готовы простить тебе твой буквальный почти „английский“, чем напрягаться, пытаясь совладать с его богато интонированным „калифорнийским“. Было и остается несколько звуков в английском, которые тебе всегда почему-то было стыдно произнести. Интересно, однако, было бы побывать в той веселой стране, где все разговаривают с „калифорнийским акцентом“.

Твой друг сейчас меньше похож на Пушкина, скорее — на бесшабашного прикалывающегося

знані армійські нетеси, відчайдухи і зарізяки,
шибайголови й голови вчені,
стратегі, лупії, солдати,
одним рядочком — хоробрі хорвати
Маройчич, Родич, Кривічич.
Вітер не вітер золота літер,
всюди гранітні корони, багнети,
леви, гармати, мечі, еполети,
плющем перевито знаки війни,
троянди, герань, пересохлі букети
і поміж них бур'яни.

Коли якоїсь-то днини, припустимо, біля каплиці,
зволивши перервати життя своє неземне,
вірним слугам постане на ірландській гнідїй кобилиці
Франц-Йосип Перший, то, поставши, як ревоне:
ану, підйом, припинити цей сонний шерех,
і гаркне: струнко, і муштрує гнилі полки,
і кинуться шикуватися покійнички в довгий шерех,
не встигаючи позбирати порохняві свої кістки!
Він тихо шушука і ніжно сюсюка,
але на службі — ну просто звірюка.

АЛЕКСАНДЕР РОДА РОДА, НА КЛАДОВИЩІ У ГРАЦІ
ІГОРЬ КЛЕХ, ЗИМАНІЯ, ГЕРМА

негра, серйезного ровно настолько, чтобы
не покатиться от хохота на роликах по
тротуару, а то - на молодого еврея, а то -
на отдувающуюся голову Борея со старинных
географических карт.

УДВОЕНИЕ РЕАЛЬНОСТИ

Говорят, кодаковские отпечатки со временем
обесцвечиваются, сползают с бумаги и
исчезают совсем, - неужели одновременно
с генерацией, внутри которой были отсняты?
Что-то в этом есть. Бегают, бегают, переводят
бумагу, сердятся, - потом начинают
выглядывать из окон, и однажды перестают.
Один есть недостаток в странах, где все
работает, как часы: в них имеется тенденция
к тому, чтобы ничего не происходило. Молодым
швейцарцам иногда вить хочется от своего
оазиса усиленного режима. Конечно же,
происходит. Точнее, случается. Но и
случайности поставлены на учет. Слишком
дорогую цену приходилось платить здесь
каждый раз за спонтанность. Место драме
находится всегда. В опрятном старении, в
частности. Раньше в сказках прогоняли зверье,

і почнеться товкотнеча, гуркотнеча, клопотнеча,
біганина, штовханина, шарпанина, грюканина,
цокотнеча, стукотнеча,
колотнеча, стусанина, всі — у шерех, ну і днина!
Як він захотів — солдати померти раді;
як він захотів — то поготів
раді стояти при повнім параді
напоготів.

Фельдмаршали, як завше, праві,
лівіше — генералітет, а там — полковник і корнет,
все згідно рангів і анкет,
як на плацу, не у виправі.
Прокаже кайзер слова належні:
„Фельдмаршале, всі ви ледачі лежні!“

Коли вже Сам починає довбати — які ж дебати?
Пам'ятаючи субординацію і зятямивши слово „війна“,
скаже фельдмаршал: „Ви маєте рацію,
ми заснули й забули про націю,
бо староавстрійська слава тепер на вагу лайна“.
Та кайзер почує тут профанацію,
що їй ламаний шеляг ціна.

заводили в лес детей, теперь бросают в
перелесках старые автомобили. Что-то иногда
взрывается, но чаще просто закрывается завод
на десятки тысяч рабочих мест, как сейчас в
Рура. Тихо на берегу Рура. Ледяные подвески,
как длинногорлые колбочки, свисают с
прибрежной травы, едва не касаясь воды. Течение
стремительное. Самое громкое - взлет лебедя.
Сразу видно, каких древних он кровей и откуда
досталась ему такая длинная змеиная шея, когда
он начинает бежать по воде стометровку,
оглушительно хлопая крыльями, словно
скрипучими двустворчатými дверями, силясь
оторвать свое непослушное грузное тело от серой,
несущейся под ним поверхности воды. Тише,
тише. Нарушение тишины карается штрафом, если
донесут.

Лучшие в мире антифоны, - или, по-русски,
беруши, - швейцарские. Они действительно
великолепны. В голубом пистоне - две желтые
пули „дум-дум“ двенадцатого калибра. Они
упруги, эластичны, вечны, - их можно стирать.
Если вы их купили, вам уже будет что оставить
в нас- ледство.

Есть, однако, вещи, которые превосходят ресурсы
понимания западного человека, - скажем,
открываешь водопроводный кран, а из него не
вытекает ни капли воды, - сюрреализм какой-то.

Ї матір мою поховано в Граці,
праворуч — капітан фон Любен Боніфаций,
ліворуч — то Шрайнер, майор, гусар,
баламут, баляндрасник, ще той екземпляр;
а там — полковник-артилерист.
Отаку вже матуся має
затишну партію в віст.

Переклад Мойсея Фішбейна

Чапа

АЛЕКСАНДЕР РОДА РОДА. НА КЛАДОВИЩІ У ГРАЦІ
ГІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

В разгар „перестройки“ во Львов приехала съемочная группа английского телевидения – снимать раскопки энкаведистских могил. Детские черепа с пулевыми отверстиями в затылке привели к нервному срыву оператора группы. Он плакал, забросил камеру, ушел куда-то в город, пил, – нашли его только на следующий день. После беседы он вернулся к работе. Была отснята большая часть материала, когда режиссер, рослый спортивный янки, живущий в Британии, – по повадкам кадровый офицер ЦРУ, – решил однажды заскочить по пути на съемки на чашку кофе в одну из городских кофейен. Стояло солнечное утро, двери кофейни были распахнуты настежь, внутри – прохладно и пусто. У кофеварки стояла продавщица и молотком методично отбивала ручки у кофейных чашечек, которые ей одну за другой подавала уборщица. Чашки с отбитыми ручками аккуратно ставились на поднос. Режиссер остолбенел.

– Что они делают?? – задал он идиотский вопрос своей ассистентке. Когда наконец до него дошло, тренированные его, крученые, как веревки, нервы вдруг, неожиданно сдали.
– Так, – сказал он, заговаривая с собой и направляясь к двери, забыв про всякий кофе, – все. Довольно! Сегодня последний день

съемок. Завтра вся группа улетает в Лондон. Монтировать, переводить, озвучивать – все там. Там же доснимем, если потребуется. Довольно в с е г о з т о г о! ..

Когда путешествуешь так долго, заговаривающаяся реальность начинает повторяться. Вначале смотришь на это с недоумением: как? эту же картину ты видел в другом городе?! и это литые Домье тоже! ..
– затемходишь в азарт и ждешь с нетерпением следующей поклевки, смакуешь повторы, – как с антропософским „следом“, всплывшим вдруг в бог весть каком городишке Рурской области и пошедшим водить кругами; или когда в берлинском Naturkunde, обернувшись, понимаешь, чьи это кости как кости вавельского дракона повесили на цепях поляки на стене своего гордого Вавеля; или когда в базельском Zoo перегнувшийся через ограду жираф, почти дотянувшийся до твоей головы, показывает полуметровый серолиловый язык, переадресовывая его тебе от „Пылающего жирафа“ Дали, до которого в то утро ты так и не добрался в закрывшихся на переэкспозицию залах Кунстмузеума; пока не начинаются как бы „случайные встречи“ в узких улочках, сбегаящих к Рейну, людей, давно знающих друг друга по отдельности,

НІМЕЦЬКОЇ

фрагмент повісті „Псе Поле“

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

Набагато більше тебе цікавила німецька мова. Може тому, що весь час мав справу з німцями. Завжди існував „територіальний“ конфлікт на Псьому Полі, завжди існували шваби, звідти і справи, пов'язані із німецькістю давалися знати на кожному кроці. Ти сам, як пам'ятаєш був пов'язаний якоюсь ниткою з німецьким походженням предків чи родичів Графштайнів; принаймні це аж ніяк не була мертва мова, якою нашодень ніхто не розмовляє, яким би не було значення цієї історичної мови. І нарешті існували сама Німеччина, велика держава, що межує з твоєю батьківщиною, з не занадто знайомою тобі культурою, а довкола тебе крутилися люди, що хоча і розмовляли

но в“той“ життя - всех вместе никогда не встречавшихся; и пока, наконец, эти дубли и намеки, эта множающаяся, уже начинающая вибрировать и крошиться реальность не бросит тебя окончательно в холодный пот. Транснациональный экспресс Порты - Богемика, будто почуяв послабление твоего катящегося к завершению сюжета, еще по пути в Берлин начнет опаздывать на час, - и скатерть-самобранка будет стремительно сворачиваться по ходу движения поезда: вокзал Лихтенберг, - облупленный Дрезден, - последние международные телефоны-автоматы, - приграничная горная речка, - запустение западной Чехии, уже неотличимой по виду от советских полустанков, - те же двадцать долларов, наконец, в Праге на такси, чтоб успеть перескочить с вокзала на вокзал, заехав еще в Гамбургское ж.-д. бюро за резервацией места и загрузившись пивом (уже кисловатым!), и, садясь уже в чешский спальный вагон, вдруг услышать: „Привет! Не узнаешь меня? .. Слышал неделю назад твой очерк по радио о самоубийце. Ну, виноват, не виноват... - занимаюсь сейчас бизнесом. Стихов больше не пишу. Как Рембо. Третий год живу в Праге“.

И пока твой анонимный персонаж будет

подсаживать твои сумки в тамбур, ты увидишь вдруг проступившую сквозь курчавую бороду глумливую, треугольную, извиняющуюся улыбку... сатира из берлинского музея! - мраморного, сидящего в обнимку с нимфой, - нет, действительно, довольно!

Ты и так слишком много здесь всего повстречал, такого, чего и не ожидал. От самого себя в том числе.

Самым отдаленным из отголосков был дошедший через шестнадцать лет последний толчок карпатского землетрясения, тряхнувший тобой в Швейцарии. О нем рассказал тебе немецкий критик, репатриант из Румынии.

...В тот день ты вернулся домой как обычно в то время и прилег почитать на тахту. Минут пять спустя тахта как-то странно ожила, но ты не обращал на это внимания, подумав, что таки сегодня слегка перебрал, - пока не начала раскачиваться люстра. Открылась дверь, и в комнату вошла теща в халате и с повязкой на лбу, - повязку эту она носила десятилетиями. Она дико посмотрела на тебя, - в это время ты пытался взглядом остановить люстру, - и спросила тебя что-то незначущее значительным тоном. Ты ответил: „Нет“, - и только когда дверь закрылась за ней, ты понял, что теща опасается, не без оснований, не поехала ли у нее крыша,

польською, по суті, були німцями. Навіть твоя теперішня нора була збудована німцями. А може якусь роль відіграв і учитель цього предмета, його особлива любов чи талант?... Принаймні уроки німецької мали для тебе особливе значення. Вчитель німецької називався Куніцер. Як всі Lodzer Deutsche вважав себе німцем, хоч на людях нічим не відрізнявся від інших учителів. Його цікавили захоплення хлопців у класі, старався мати з вами стосунки якнайкращі, і ти любив його щораз більше, бо був „своїм хоч куди“, тільки на уроках німецької мови якось змінювався, в нього вселявся інший дух. Він аж світився від ентузіазму, як апостол чи натхненний пророк, що сповнює свою місію. Одним словом був покликаний до цього, не те що інші вчителі, що просто виконували свої нудні обов'язки. Це тебе вразило відразу, з першої лекції.

Урок він розпочинав з письма. Не граматики, сухої та монотонної, а просто каліграфії. Хоча вже в початковій школі ти мав вправи з польської каліграфії, у спеціально розграфленому зошиті вживаючи перо-рондо (тоді як, зазвичай, вживав хрестове чи зірочку), рондівку, якою легше було робити натиски — і тут ти довідався, що існує готичний алфавіт, який є вишуканим та дещо витіюватим, який друкарі називають „швабщиною“? Цим шрифтом були друковані німецькі газети в Лодзі, а також книги німецькою мовою. Ти з цим стикався, але не звертав уваги. Однак з першої ж лекції ви розпочали із писаної готики. Вона відрізнялася від польської абетки, хоч деякі літери виглядали так само. У готиці письмо було гостріше, літери шпичасті. Коли ви виписали всі знаки, навіть такі дивні, як g, ſ чи z учитель просив підписатися німецьким літерами. Ти був здивований. Отже; існує не тільки різноманіття мов, але, окрім того, кожна має ще і свій алфавіт? Російська мова, якої вчився твій батько, гебрейська, німецька... Власне це не були навіть різні абетки, а різне письмо, як пояснювали тобі потім. Наприклад, китайське чи арабське.

Так ти відкрив перший ключ, яким відкривав для себе світ німецької культури. Ним було готичне g. Наступною річчю після алфавіту, річчю якої не було взагалі в польській мові, були артикли. Der, die, das. Артикль, Der Artikel — неначе тріумфуючи проголошував учитель Куніцер. Ти довідався, що існували визначені артикли (der bestimmte Artikel), власне der, die, das, та невизначені (der

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ГІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

- и, уже довольно улыбаясь, как идиот, вспомнил, что в таких случаях обычно надо становиться в дверной проем или залезать на подоконник.

С той стороны Карпат, со стороны эпицентра, все выглядело иначе. В тот день группа, как говорят, невероятно одаренных, молодых румынских поэтов решила отметить какое-то событие. Это могло быть замечательное, ни на какой карте и ни в каких программах новостей не отмеченное событие, - они собрались для этого все на одной квартире. Тебе приходилось уже задумываться, когда вскорее все начало расползаться, - а не была ли сама дружба - этот самый замечательный цветок минувшей эпохи - просто специфической формой выживания при социализме?..

В тот день в Бухаресте под обломками землетрясения погибла целая генерация румынской поэзии.

ВСПЯТЬ

И вот прощальный взгляд на Германию - перед самой гениальной картой, которую ты когда-либо только видел, - в витрине книжного

магазина, - будто снятой аэрофотосъемкой из стратосферы. Земля погибает к Северному полюсу, в месте скругления от ее поверхности отрываются расчесанные арктическими ветрами перистые облака, в тумане и дымке проступает южный берег Скандинавского полуострова, внизу виднеются Альпы с шапками ледников и глубокими тенями ущелий. Синюют лужицы озер, сбегают с гор и сливаются реки, выделяются пятна агломераций с натянутыми между ними нитями дорог, леса зеленеют, будто мох, ясный день, в углу видны Базель и Цюрих, Цюрихское озеро, - кажется, если взять лупу посильнее или микроскоп, то увидишь, как побегут поезда, баржи поплывут против течения рек, зашевелится каша на автобанах, - но ни микроскопа, ни лупы не было под рукой.

И с трудом отлепившись от карты, уже отойдя от витрины, ты вспомнишь, может нестати, другую - уже не карту, а маленькую черно-белую поразившую тебя фотографию в толстенном иллюстрированном томе биографии Гитлера из библиотеки миллиардера. Ничего особенного: снятая с какого-то пригорка, с высоты птичьего полета, колонна вермахта, уходящая на восток по

unbestimmte): ein, eine, ein. Кожен з них ще й відмінювався в однині (der, des, dem, den) та множині (die, der, den, die), чи ein, eines, einem einen. Це потрібно було завчити напам'ять. Учитель Куніцер їх голосно рецитував. Хлопцям від цієї рецитації запліталися язика.— Полякові годі все це вимовити, пане вчителю — жалібно пищали вони — ну от скажіть: Nie pieprz Pietrze wierzra pierprzem... Однак учитель не давався збити себе з пантелику. Повторив те, що йому запропонували, і попросив натомість німецьке: Fischer Franz fischt friesche Fische... — Повторюйте це голосно, поки не наламаєте язика! Направду він був забавним, і його уроки не були нудними.

Інстинктивний страх із самого початку в тобі викликав математик, пан Рац. Може, слід би було сказати — повагу — однак будьмо щирі — ти його просто боявся. Причина була проста, ти не відчував себе достатньо впевнено в цій дисципліні, математичне мислення, засвоєння його правил та засад, зазубрювання прикладів, спочатку арифметичних, потім алгебраїчних, шматків геометрії, а потім все складнішого, логарифмів та інтегралів, вимагало величезних зусиль; ти завжди під загрозою двійки отримував своє „задовільно“. Той страх перед математикою автоматично перенісся на викладача цього предмета, хоча вчитель Рац, саркастичний, сухий та маломовний, попри свою суворість, спеціально тебе не переслідував, і ти якось на трійках їхав далі. Рац був одним з-посеред кількох учителів, що залишилися із старої німецької гімназії, але завдяки своїй фаховості та справедливості втішався великим авторитетом у твого дядька, директора.

Третім німцем у викладацькому колективі був учитель фізичного виховання та спорту, молодий та білявий Глсер. Звивний та енергійний пан магістр відрізнявся від нерушливих, оточених книжками своїх колег. Він був вам найближчим, особливо, якщо врахувати кількість проведеного разом часу, а також спільні інтереси. Він не тільки бігав із свистком на перервах під час ігор, що затіювались під час перерв на шкільному подвір'ї, але навіть водив вас на кілька годин до „Імки“. Ваша стара і не пристосована до потреб навчального закладу школа не мала гімнастичного залу. Із заздirstю дивилися ви на будинок школи „Купецької гільдії“ чи на приватну німецьку гімназію на вулиці

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ІГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

пыльной дороге, тянущейся среди пустынных полей. Вдали темнеет лес или роща. Солнечный ясный день. Но клубится на горизонте во всю высоту фотографии огромное небо, вертикальной стеной громоздятся тревожно и грозно подсвеченные солнцем кучевые облака, оставшая между небом и землей узкую щель высотой в рост человека. Это во времена Македонского, — и Альтдорфера, может, — люди еще обращали внимание на знамения.

Растянувшиеся батальоны узкой цепочкой уходили по направлению к сердцу Азии, втягиваясь в узкую щель между горизонтом и небом, чтобы в чем-то неведомом и страшном, скрытом до поры облачной грядой, — неотвратимо засасывающем их и лишающем воли их командиров, — исчезнуть навсегда без следа.

Все зверье Германии выйдет проводить твой стремительно уносящий тебя вспять и все более запаздывающий, выбивающийся из графика, пустеющий с каждой станцией международный экспресс. Прилетят опять утки с Эльбы, рыжая лиса выйдет к железнодорожному полотну, пугливо будут жаться к краю леса козули, провожая взглядом состав, подпрыгивать будут то

здесь, то там, будто карликовые кенгуру, русаки, проваливаясь с головой в снег.

Поезд пойдет листать страницы книжки в обратном направлении. Время начнет вычитаться, как нумерация страниц. Не будет резких границ, схлопываться станут и уносятся города, слизываются пейзажи, железная дорога следом будет спешно разбираться, — шпалы, рельсы, столбы — складываются в заранее приготовленные ящики. Грязнее и беднее станет еще где-то между платформами Берлина, а дальше сползание станет уже неостановимо, неуловимо, неостановимо. Путь проляжет, как хорошо намыленная веревка. Будет весело. Исчезнут дегенеративные граффити с дебаркадеров, сделанные будто одной рукой, — коренастые, перепоясанные буквы, сцепившиеся, как борцы; бог весть что они тебе внушали и чего от тебя добивались. Да была ли эта Германия?? Вот разве что сумки, — башмаки, книги, сухой паек. Но сколько страны можно увести в сумках?

...И вот уже чешский поезд с открученными, снятыми кранами в туалетах. Проводник, извиняясь: „Вы знаете, люди такие, что воду не закрывают...“ Какой-то целый народец, в тренировочных костюмах поголовно, бегающий за водкой и кипятком. И покрывшая все это,

Костюшка. На основі угоди ви мали заняття у величезному будинку YMCA, коло Гранд Хотелю, чотири вулиці далі. Уроки гімнастики та плавання зазвичай був останнім. Ви йшли на чолі з учителем Гляссером вулицею Сенкевіча, попри парк, і це була ще одна забава, ще і тому, що можна було інколи і прогулятися, про що ти швидко дізнався. Ви пробиралися поміж пішоходів, оглядалися за паннами, і з вашої групи можна було почути фрагменти пісеньки:

... Wtedy sztubak siłą pary
udaje się, na wagary
... róż na buzi, w ręku teczka,
oto jest pensjonareczka...

Учитель Гляссер тільки посміхався.

Басейн YMCA, плавання та скоки з трампліна, це окрема тема. Щонайперше ви входили до гімнастичного залу, де в одязі для занять (біла футболка та гранатові штанці) ви спочатку марширували, потім стрибали та присідали по команді, на свисток вчителя. У тебе було враження, що він надзвичайно викладається у цьому командуванні і тренує хлопців, неначе це є стадо собак чи коней. Зрештою, це характерне для всіх комендантів, тренерів та дресирувальників. Переверти, скоки, вправи на колоді, на коні і так далі. Після години гімнастики, заспані та змучені, ви йшли до роздягальні та душової, де переодягалися в форму для плавання, плавки та шапочки і йшли до басейну. Часом вам потрібно було почекати. „Команди з німецької гімназії ще не закінчили змагань“, пояснював тренер по плаванню вашому вчителю. „Що вони собі гадають! Завжди ми на них чекаємо...“, ремствували колеги, відчувачи себе неначе гістьми гіршого гатунку. „Чортів шваби! Прочекаємо весь обід...“ „Тс-с-с, вар'яте. Вчитель теж є німцем“, штурхав ліктем тьох із старших колег. Принаймні це доволі сильно драгувало, як колись на Вспульній.

Басейн був чудовим. Довжиною п'ятдесят метрів. З одного кінця, де була покрита шорстким

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

наконец, тусклая дождливая ночь. Карликовые страны, таможня на таможене. Стоянки часами. Рельсовые стыки начали стучать от самой границы, вагоны дергаются и раскачиваются на ходу. Последнее, впрочем, неплохо, в некоторых случаях - даже хорошо.
* * *

Проснуться в Чопе. Какой филолог от бога дал такое название этому пункту, расположив его в месте стыка! .. чего с чем? Части не стыкуются. Есть такие приграничные станции, - все в них упирается - Ч о п, - но значительны они, и помнят о них ровно столько, сколько в них пребывают. И все же, когда на перроне вокзала в Чопе ты увидел укрепленные на кронштейне круглые часы без стрелок и, взглянув на свои электромеханические швейцарские на столике, увидел, что и они остановились, то громко сказал, ни к кому не обращаясь в гулком пустом купе, отделив каждое слово:! Да сколько же можно, - я же не полный идиот! .. Да за кого вы меня принимаете?!“
Не принявшие этого на свой счет, неопределенные, не совсем понятные „Вы“ выразительно молчали. К пространству понемногу возвращалась растерянная было им монументальность, его великолепное презрение к времени. Поезд оттащили на запасные пути,

где толпились на рельсах до горизонта широкие родные оси вагонных колес. Состав расцепили, и, подняв на высоту мощными домкратами, прогнали из-под него ломами стаю чужеродных колес на узких осях. Расцепленный состав повис на высоте двух-трех метров над землей, будто на полотнах „атомистического Дали“, никем еще не написанных. Сделав несколько снимков и вскарабкавшись, как в отлетающий дирижабль, в свой отлетающий вагон, ты и заснул в своем купе в этом парящем состоянии, под едва доносящийся аккомпанимент неоскорбительного мадьярского мата чабанов в спецовках, подгоняющих под вагоны новую отару более рослых овец.

Чтобы в следующий раз проснуться теперь уже в родных горах. Боже, какое это незаслуженное счастье! Под прямым углом к восставшему, поворачивающемуся за окном склону, - столь вертикальному, что сосны кажутся уже как бы нарисованными на нем. Зимой горные речки становятся еще прозрачнее. Потоки на дне ущелий исчезают подо льдом и снегом и вновь подмывают проталины, переливаясь в них своим упругим стремительным телом, будто скрывающийся в облаках дракон, - когда громоздкий поезд гремит всем своим составом по мосту,

кортом дошка трампліну, вода була глибока, на іншому, дальшому кінці, вона сягала лише попід пахи. Біло-зеленкава, лискуча і настільки прозора, що ти бачив кахлеве дно, не залежно від глибини, яка неначе пропадала. Довший час це вводило тебе в оману. З обох боків були сходи з поручнями, а довкола цілого басейну йшли трибуни для глядачів. Весь величезний зал дзвенів від криків, плюскоту та свистків тренера. Ти й досі маєш це у вухах.

Вода була теплувата і ледь підхлорована. Після плавання ви мали зачервонілі очі. Саме там, посеред крику, що луною відбивався від стін та стелі басейну, посеред плюскотів та фонтанів піни, що вибухала за кожним стрибком з трампліна, ти став на краю басейну, вдивляючись у хилистке, пожилковане світлом кахлеве дно, задумавшись: чи тут глибоко, а чи мілко? Відважитися та стрибнути нурка, чи ввійти в воду, тримаючись берега та поручнів. Одним словом, побороти внутрішній страх, кинутись сторчма головою тим стартовим скоком, чи зупинитися і все обміркувати. Ця картинка, коли я стояв перед глибиною і мав зробити остаточне рішення, супроводжувала мене багато років, тоді як стрибок міг все вирішити. Це було фундаментальне питання, все інше, вид плавби "кроль" чи "по-собачому" або на спині, пірнати чи відпочити з плавальною дошкою, було справою вторинною. Тут у басейні „Імки“ ти вчився приймати рішення.

А потім, висихаючи, закутані в рушники, ви розказували собі „чоловічі“ дотепи, доки не виганяв вас додому іронічний вчитель Гляссер.

Найбільше твою увагу займали уроки німецької мови. Її граматику ставала все складнішою. Після артиклів прийшов час і на інші частини мови.

— Іменик, das Hauptwort — прорікав учитель Куніцер. Пам'ятайте, що в німецькій мові є три відміни іменників: сильна, слабка та змішана. Сильна відміна, starke Deklination. У сильній відміні відмінюються іменники чоловічого роду, як-от: der Tisch, der Apfel, der Mann чи в множині: die Tische, die Äpfel, die Männer... Або ж жіночого роду: die Nuß?, die Nüsse... та середнього: das Heft, die Hefte...

Вчитель говорив по-польськи, однак часами впадав у німецьку, що ще більше ускладнювало

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАННЯ. ГЕРМА

сложенному еще при Франце-Иосифе. Жалко, что не довелось заглянуть в альпийские ущелья. Один раз, когда сумасшедший закат, не уступающий твоим карпатским, повис над Баварией, где-то между Мюнхеном и Ульмом, из вагонного окна ты увидел, как поднялись в нескольких десятках километров абсолютно отвесно заснеженные Альпы, - будто земля раздвинулась, не желая быть пораненной их пиками, - и, помаячив, выхваченные закатом, минут пять на горизонте, исчезли в вечерней сизой дымке.

А здесь тянулись пунктиры изгородей, обнаженная планиметрия селений и анатомия хозяйственных дворов, распиленные бревна, обложенные дровами стены сарая, брошенный трактор, школьник, бредущий по дороге в маленьких кирзовых сапогах с отвернутой халявой, бегущая за ним на некотором отдалении собака с задранным хвостом, следы на снегу, - кто-то пошел зачем-то в гору к столбу и, не дойдя, вернулся к дороге; зачем он ходил? ты не узнаешь этого никогда.

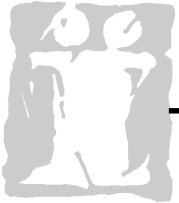
Не будучи знакомым, ты знал этих людей, - как они живут, где берут деньги, как покупают хлеб на неделю. И этот охранник - пацан с автоматом, в полушубке - на въезде

в туннель, живыми бараньими глазами провожающий эти идущие издалека поезда. Может, так и задумано было, - чтобы жить было трудно? И уже в одном из туннелей, когда в полном мраке поезд остановится и станет тихо на свете и в вагоне так, что никто не посмеет шелохнуться, не то чтобы словом оскорбить эту тишину, - ты почувствуешь в носоглотке, в гортани - опять - откуда-то вернувшийся вкус устрицы: прилива насморка, соли, горькоты, - и очнешься и замрешь, боясь сглотнуть оттаивающий комок этого возвращающегося чувства земли и дома.

Кто мог подумать, что эта пошлость может приключиться с тобой...

Горы переходили в размеренную и безмерную тоску равнин, и чувства притуплялись. Попадавшиеся пригородные поезда были столь грязны и закопчены, что не видно было даже сквозь стекла, есть в них пассажиры или нет. В Стрые между путями рос ковыль, летали галки, на углу товарного вагона, свесив ноги, будто скворец, сидел пожилой рабочий в промасленной фуфайке, с разводным ключом. Цистерны товарняков были того цвета маренго и той рельефной, наростшей за годы, фактуры, над которыми Бойс бился месяцами.

Мидиократия закончилась. Все текло, таяло.

розуміння самих пояснень. А, може, він робив це спеціально, щоб ви звикали?

— Слабка відміна. Schwache Deklination. Стосується іменників чоловічого роду: der Herr, die Herren... А також жіночого: die Feder, die Federn... die Freundin, die Freundinnen...

О Боже, як тобі заплітався язик. На щастя, вчитель тебе не викликав, щоб ти все це перелічував. Отож, ти міг слухати, як мордуються інші.

Однак учитель Куніцер був все ж людиною. Попри весь ентузіазм щодо німецької граматики, він все ж розумів, що учні близькі до божевілля. Тому пробував розрядити ситуацію співом:

... Lustiger Matrosensang, ho-i-ho!

Töne laut mit hellen Klang, ho-i-ho!...

Він вимахував та диригував руками. А ти посеред того „ho-i-ho“ пробував мимовільно польськи: „, Bo nie zna życia, kto nie służył w marynarce...“

— Was murmelst du, Andreas? — злостився німець. — Singen Sie Deutsch!

Часом, після цих індивідуальних чи групових рецитацій ти з головним болем повертався вулицями Старого Міста і серед криків на гебрійському жаргоні знаходив якусь подобизну слів, неначе карикатуру на урок німецької мови, як в жажливому кабаре.

Коли ти згадуєш той час, то він тобі здається якимось особливим і не зовсім зрозумілим. Після подолання перших труднощів, відмінків, дієвідмінків та часів, засвоєння засад синтаксису та більшої кількості слів — більш-менш після закінчення першого класу — ви почали на уроках розбирати якісь прості тексти. І саме це ти відкривав як якийсь новий світ. Ти не міг того пояснити. Бо був вихований у відкиданні всього швабського, тому легко зрозуміти, чому ти дав втягнути себе у побойська на Псім Полі, та у весь викликаний ними бік націоналізму, особливо тому, що все довкола сприяло цьому — газети, рідна література, наростаючі конфлікти — те, що відбувалося в Німеччині та країні: фашистські рухи, антисемітські випадки. Це мусило впливати негативно на пронімецькі смаки, вже не кажучи про самі труднощі навчання. Але ти відкривав зовсім інший бік

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ИГОРЬ КЛЕХ. ЗИМАНІЯ. ГЕРМА

Зарядил дождик. На перроне, на вокзале, в городской толчее трудно было к чему-либо прикоснуться.

С возвращением на помойку, герр путешественник...

* * *

Несколько дней спустя в твоей мастерской соберется тошный суд в полном составе. Когда ты выйдешь и через час вернешься, тесная подлодка-малютка окажется переполненной большей частью малознакомыми и нетрезвыми людьми, которые будут падать со стульев, отрывать ручки дверей и хвататься за грудки. Говорить все будут одновременно, чтоб, вытянув из тебя одну-две фразы, лишить слова и спорить дальше до хрипоты, что устрицы - это одностворчатые моллюски, присасывающиеся к скале, и под видом устриц он ел, вероятно, какую-то гадость, что ничего он там не видел по-настоящему, а если и видел, то не понял, что академическая жизнь швейцарских университетов устроена таким-то образом, что надоели все эти происхождения слонов в жопах тараканов и что один знакомый рассказывал... Один из присутствующих был офицером запаса и в шестьдесят восьмом году входил в Чехословакию. Еще один несколько раз бывал

в Польше. Эти были твоими давними приятелями. Те, что были друзьями, давно отселились.

Ну что ж. Это и есть, наверное, жизнь.

14 марта - 3 мая 1994.
Львов.

тієї німецькості. Ти усвідомлював це входячи у світ тієї культури. Культури красного письма, музики тощо.

Першими текстами, звичайно, були вправи до читання з підручника Девіца та Керна "Wir lernen deutsch". Потім книжечки для молоді Еріха Кестнера "Emil und die Detektive" чи "Kai aus der Küste".

З поезії ти першим проковтнув Гайнріха Гайне, його короткі віршики-перлинки з "Buch der Lieder". Ї ти повторював про себе багато разів, похитуючи головою та похитуючись у такт:

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.

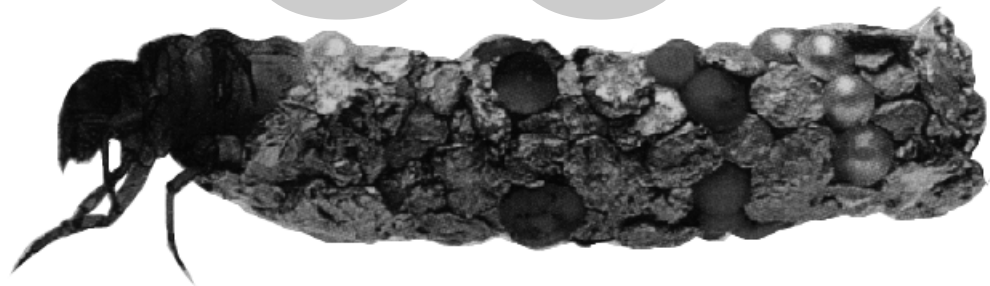
Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vögel sangen,
Da hab' ich ihr gestangen
Mein Sehnen und Verlangen.

Ї ви повторювали один одному, втікаючи у травні із школи, коли хтось зустрічав вас у парку Сенкевича чи на Зрюдлісках: Im wunderschönen Monat Mai... Або ж ці змінні ритми, мелодією прикметників:

Die Roze, die Lilie, die Taube, die Sonne
Die lieb ich einst alle in Liebenswonne.
Ich lieb' sie nicht mehr, ich liebe alleine
Die Kleine, die Feine, die Reine, die Eine...

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ

ФРІЦ РІТТЕР фон

Ця поезія вимагала музики, якщо сама нею не була. Саме так ти відчував спорідненість цих двох видів мистецтва, подібність чисто мелодичну. Але так і музика шораз більше та на довше входила в коло твоїх зацікавлень. Учитель Куніцер це розумів і, розбираючи вірш Гьоті "Heidenröslein", майже підспівував:

Sah ein Knab' ein Röslein stehn,
Röslein auf der Heiden,
War so jung und morgenschön,
Lief er schnell, es nah zu sehn,
Sah' mit vielen Freunden.
Röslein, Röslein, Röslein rot,
Röslein auf der Heiden.

Задавши вивчити цей вірш напам'ять, на наступний урок він запросив вчителя співу, Соболевського, щоб він підіграв нам на скрипці мелодію; отож ви хором співали : Röslein auf der Heiden... Вам сказали, що автором музики до цього вірша був композитор-романтик Франц Шуберт, і що він скомпонував музику до кількох пісень Гьоті, як і до багатьох інших німецьких поетів. І коли ти зрозумів, що і поезія, і музика тут є німецькими — то ти перейнявся до цього великою повагою. Ти зрозумів, що вчитель Куніцер, навчаючи тебе тих der, die, das, насправду вводив тебе у новий і чудовий світ.

Ти не поїхав на зліт харцерів у Спале. Очевидно, не заслуговував. Із заздрістю ти дивився на нашивки із зубром, які мали на куртках деякі колеги, а два харцери знаку орла мали навіть відзнаки з попереднього зльоту в Годоле в Угорщині. Але найбільшою сенсацією було повернення вчителя фізичного виховання з Олімпіади у Берліні. Про цю його поїздку говорили давно. Ваш директор,

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ

ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ- ОРЛЯНДО

в перекладах Олега Заячківського

ОСТАННЯ СЛУЖНИЦЯ БЕТГОВЕНА

і с т о р и ч н а р е м і н і с ц е н ц і я

У липні 1900 року в зальцбурзькій лахмітниці Каті Шпанбауер, у чиїх нечупарних руках зосередилися чималі цінності, я зустрівся з моїм ліндським приятелем придворним радником А. М. Пахінгером - надзвичайним диваком, що зробив би Е. Т. А. Говманові неабияку честь. Куди старший за

мене, він, будучи, як і я, пристрасним колекціонером, мав значно більше досвіду.

З дедалі зростаючими запалом і зрілістю справжнього збирача він зайшов так далеко, що я не міг і, напевно, вже ніколи не зможу наздогнати його. Хоча збирав він, щоправда, і всілякий мотлох та непотріб.

Однієї грозової ночі, наприклад, я спіткав його в Мюнхені тоді, коли борвій вихопив у нього з рук загорнуте в пакунок опудало мопса.

- Облиш це дрантя,-
порадив я йому.

- Що? Лишити такуво
файну річ? Се мопс нібищіїці
Фанні Ельслір! Таже се

кажуть, був проти, гітлерівські настрої сягали в Німеччині апогею і навіть до тебе, котрий літав у хмарах, щось долітало. Вразила Kristallnacht та німецька пиха, а пропаганда того пана з вусиками була постійним предметом насміхань. Ти не мав певности, як і колись, але улюблений ваш учитель Гляссер поїхав врешті-решт на Олімпіаду. Зрештою не було важливо, як поїхав, але яким звідти повернувся. Коли ви вперше побачили його після повернення в „Імці“ на гімнастичних заняттях, засмаглого та просвітленого, з блискучими голубими очами, з рухами, неначе з військового параду, він випромінював щастя та піднесення і ви могли йому тільки заздрити. На всі ваші запитання відповідав докладно і з висока, цей поблажливий та покровительський усміх щомиті міг змінитися на холодний, металевий відблиск роздратування чи навіть раптової злоби. Того раніше не було.

Вже напочатку, після учительових діфірампів щодо краси Берліна, великих стадіонів та всюди першого німецького спорту, вискочив Мар'ян

— Пане магістре, а як сподобався вам führer? — і зробив блазенський жест: Heil Hitler.

Блиск блакитних очей моментально погас. Вчитель скривився і напружився.

— Ти дурний, Манюсю. Не розумієшся на великих справах. Гадаєш, що Німеччина після версальської поразки могла б стати тим, чим вона є без свого провідника?

Відвернувся і засвистів до занять.

Він розмовляв тільки про спорт та олімпійські змагання — щодо інших справ був стриманий. Яка та німецька молодь є спортова, яка дисциплінована...

Впродовж довшого часу ви чули тільки гімни на честь німецьких перемог. Про успіхи боксера Макса Шмелінга і про його перемогу над Прімо Карнерою. Тепер німецькі майстри, весь монументальний, echt-германський декор Олімпіади, перемоги німецького духу та раси, і не лише на самій Олімпіаді, але і взагалі у відродженій та молодій країні — стали безперервно і всюди єдиною темою в устах учителя Гляссера. Виглядало на те, що навіть серед учителів це породжувало занепокоєння. Учитель гімнастики повернувся з Берліна майже гітлерівцем.

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ
ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ОСТАННЯ СЛУЖНИЦЯ БЕТГОВЕНА

найліпша вітчизнена пам'ятка для кожного австрійця... Знайш, як го занесло до Мюнхена?... Роками шуков-ім мопса... Сей був в ідній баби... Ади не хтіла го віддати... не хтіла віддати... Але годину, як стара померла... та й в тотій желобі родичі покійної віддали ні мопса за безцінь... Маю такі офіційне підтверджене... А ти шо си гадов?..

- Нерідко в такімво опудалі мопса, - провадив він, - мож знайти екис любовний лист. Єк знати, а може в сімво сховані екис невідомі бздури старого Генца! Знайш, такийво мопс - се, власне, історична пам'ятка...

Ураз повъ Пахінгера проїхав трамвай - і обличчя промоклого до рубця придворного радника спалахнуло пекельними червоними відблисками. Крекчучи від задоволення, щасливець, якому позаздрив би не один колекціонер,

зник у темряві разом із закаляною до невпізнаности дивовижею. А проте чоловік, який із такою втіхою блукав манівцями мистецького ринку, володів і справді коштовними перлинами - скарбами, що склали би предмет гордості для будь-якого музею. Хоч, як уже згадано, траплялися й речі, що їх кожна розумна людина з огидою викинула б геть. Ось, наприклад, Грільпардерову пантофлю він привласнив собі.

- Жель, шо тіко права... На ній вигаптована Жинив'ева, ека для свого нимовлети буре в олинихи троха молака... Катя Фрьоліх подарувала ні сесю пантофлю... Так, пантофле... Не їден вчений довів се... А ше-м маю - ношу й нинька - засмальцьовані постромки нібшцика Достоевского... Се ду-у-уже рідкісна річ... Тому багато хто й заздрит ні...

- Та облиш-но своє бридотне ганчір'я! - урвав й його.- Якщо ти

не знаєш чогось кращого...

- Я знаю таке... ади, се навіль не варто бло б розповідати ті. Таже ти не шенуїш риліквій великих людий... Але так ек ми сі знаїм віддавна, я озьму ті з собов на їдну низвичейну зустріч... дуже низвичейну... я добрий чоловік... Би-с знов, шо ту, в старій частині міста, жие їдна старезна баба, ека, кажут, бла посліднов служницев у Битговина. Пише сі вона Розалія Гіммельфройндспоінтнер. Ади їдем оба до тої жінки та й побалакаїм з нев. Дорогов купим їй горівки, але солодкої. І гульднів з десікь такі дамо старій.

І ми пішли. Нетрица темних будівель. Стиль - іще готичний. На брудних, різних за висотою східцях із червоного мармуру ми побачили зграю котів. Звідкілясь

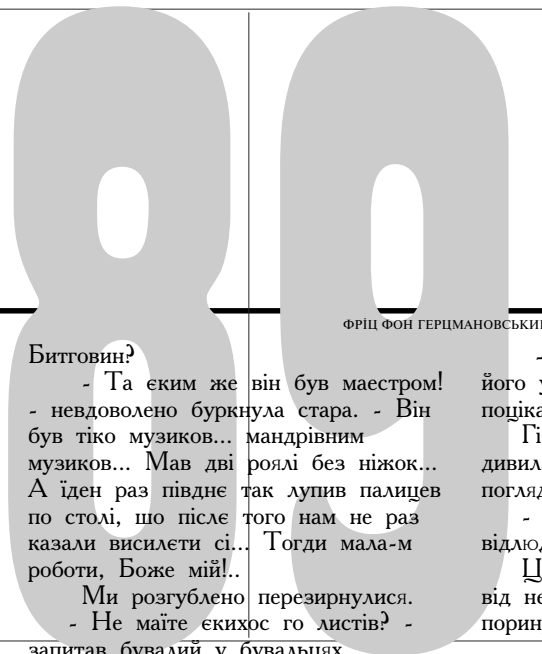

Звичайно, це породжувало замішання поміж хлопців, бо важко було собі уявити, щоб це не провокувало насмішок та фронди.

— Це мало, як він каже, доказати вищість німецького духу та раси — злосливо стверджував Піваковський, але найбільше золотих медалей здобув негр, той паскудний чорний, Джессі Оуенс. Розгромив гітлерівських асів на очах самого Führer'a. І де тоді вищість нордичної раси ?...

Ви мали сатисфакцію, передражняючи тим співця арійської крові, вашого гімнаста-ентузіаста. Це дуже ускладнювало твоє ставлення до літератури та поезії на уроках німецької мови, вносячи якісь сумніви та дисонанси, релятивізуючи твоє однозначне прийняття вартостей, які проголошувала ця культура.

Переклад Францішка Площанського

АНДЖЕЙ БРАУН. УРОК НІМЕЦЬКОЇ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ОСТАННЯ СЛУЖБИЦЯ БЕТГОВЕНА

долинала подружжя сварка. На приступках сходів лежали розкидані ялинові шишки.

На шостому поверсі - куди нам вказали дорогу - одні з дверей були відчинені. Зайшовши досередини, ми побачили схожу на опудало істоту - справжнісіньку потіпаху із запаленими очима. Горілка зробила її довірливою. Пахінгер, який унаслідок своєї пристрасті збирати стару білизну духовних велетнів, історичні щелепи, що зав'язали у всіх у зубах, і всілякі інші речі такого роду часто фліртував з обмивальницями мерців ("Троха файним чоловіком такі тра бути". - Він замріяно подивився кудись у далечинь.), відразу знайшов тон, необхідний для миршавої почвари.

- Отже, пані Залі, - спритно почав він, із хвацькістю настовбурчивши вуса, - то еким же був маестро - пан фон

Битговин?

- Та еким же він був маестром! - невдоволено буркнула стара. - Він був тіко музиков... мандрівним музиков... Мав дві роаялі без ніжок... А їден раз півдне так лупив палицев по столі, що післе того нам не раз казали висилети сі... Тогди мала-м роботи, Боже мій!..

Ми розгублено перезирнулися.

- Не маєте екихос го листів? - запитав бувалий у бувальцях придворний радник, який серед пануючого безладдя, здавалося, почував себе впевнено. - Шо, нібіщик ніколи не дарував вам старих чобіт... чи ше шос, би-сти доношували? Єкихос майток на зиму? Подумайте добре, пані Залі!

А тоді, обернувшись до мене, сказав:

- Коби мав-їм лиш їдні маестрові майтки! Шо б вони тогди вартували!.. Ади був би-м забизпечиний на все жите...

- Ну а яким же пам'ятаєте його у стосунках з іншими? - поцікавився я.

Гіммельфройндспоінтнер довго дивилася на мене каламутним поглядом, а потім пирхнула:

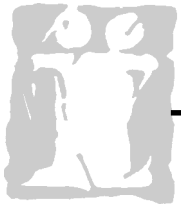
- Він був страшний відлюдок...

Це були останні слова, почуті від неї. Після цього вона поринула в похмуре мовчання.

ПАУЛЬ

ЦЕЛЯН

ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. КАРЛИК У ТУМАНІ

У перекладі Олега Заячківського

КАРЛИК У ТУМАНІ

Був зимовий ранок, темний, хоч в око стрель. На одному з катедральних соборів щойно вибило восьму. Біде світло ліхтарів ледь пробивалося крізь туман. Біля пам'ятника Лібенбергові кілька закутаних по самісінькі вуха осіб, чекаючи на трамвай, невдоволено тупцювали по свіжій поросі. Панувала мертва тиша. І лише неподалік від мене якийсь гладун безперестанку буркотів собі під ніс. Щось, здавалося, страшенно дратувало його.

У мені відразу ж тьохнуло серце провінціяла, яке зазвичай дримає в душі кожної столичної людини, і я підійшов до збудженого череваня ближче. Тепер я міг його чути.

- Таже се правдиве ниподобство! Стидов би-с сі... Такийво шмаркач... Ви подивіт сі на него, - накинувся він на мене, так що від злості з-під його моржових вусів аж бризкала слина, - ви подивітеі на него! Такийво малий батер, а вже курит з самого ране... Вкров в тата гроші та й курит си дзигар... Може навікь і «Вірджинію», бо, ади, малоого дзигаре му мало... І коби сі рушив, хлопчиско засраний!.. Та я,- заревів він,- зара ек зроб'ю тобі публіку! Стра-а-ажо! Де стра-а-ажник!?

Біля нього вмить виріс поліцай і віддав честь.

- Пане раднику, шо накажете?

- Видите тогово бахуре, шо курит? Забиріт в него дзигар і дайте му добре по пиці!

Підступивши до оповитого туманом коротуна, який високо підкотив хутрянний комір, поліцай торснув недоростка за плече.

- Ану, малий, кинь той дзигар з писка!

Та цієї ж миті чиновник аж заціпенів від страху: розгніваний літній пан зі сріблистою патріаршою бородою, обернувшись, з обуренням прокректав:

- Не-чу-ва-но, та й годі! Ви шо, схибнулись?.. Та я... я...

- Сто разів прошу ні вибачити... ваша високосте!- затинався охоронець порядку.- Сто разів прошу ні вибачити... зрозумійте, шо то чериз туман...

Перед ним стояв не хто інший, як сам директор департаменту лицар фон Гют, що аж не тямився з люті.

І тут, ніби за помахом чарівної палички, майдан завирував людьми. Їх було не менше ніж

Ми тебе бачимо

Ми тебе бачимо, небо, ми бачим тебе.
Віспу за віспою
ти насилаєш,
струп'я за струп'ям.
Так ти збільшуєш вічність.

Ми тебе бачимо, землі, ми бачим тебе.
Душу за душею
ти вивергаєш,
тінь за тінню.
Так дихають пожежі часу.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЯ
ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. КАРЛИК У ТУМАНІ

п'ятсот, і все нові юрбища знай випливали з темряви. Дати лад цій метушні намагалися два поліцаї на конях. Погляди всіх були прикуті до його високости літнього пана, який і далі знервовано крутився, як дзига.

І ось до нього наблизився радник у справах бідних, висякався у величезний синій носовичок, що з нього літньому панові без будь-яких труднощів можна було б пошити піжаму, й запаленими очима санбернара благально подивився на цюого чоловічка.

- Прошу ні вибачити, ваша високосте... зробив-ім страшну дурницю... знаю... знаю... Але ек-ім виджу такового шибника, що курит...

Його високість Яромир зісно глипнув угору на бідолашного базіку.

- ... ади, ек би се вам сказати... приймив-ім вас за малого гівноха, що з кишени батьків вкров кежко зароблені гроші... та й бігме...

- Годі-бо вам,- урвав літній

пан осоромленого радника,- ви й так цілковито зіпсували мені насолоду від уранішньої сигари... Та ще й трамвая нема... Скандал! Уже п'ять на дев'яту.

Він роздратовано постукутів пальцем по коштовному золотому годиннику.

Поблизу сварливого вельможі стояла пристаркувата простолюдинка, раз у раз шморгаючи носом.

І от з нею трапилося щось таке, що не зміг би пояснити жоден психолог. Бо хоч вона й бачила не тільки всю попередню сцену, але й те, як швидко органи правопорядку (радник і поліцаї) визнали свою провину, з'ясувавши, що курець - повнолітній, а проте у неї в мозку утворилося часове провалля, і, належачи до тих сердешних жінок, котрі сповільнено реагують на несподівані ситуації, вона все ще не спромоглася второпати, що перед нею не хто інший, як дорослий чоловік.

Під'юджувана нечистою силою, вона прохопилася:

- Ади-ади, в него є ше й годиник. Диви сі, малий, би-с не загубив го!

Гай-гай! Краще б вона мовчала й своєю безглуздою балаканиною не припускала тієї хай не свідомої, однак доволі розповсюдженої прикрої звички, яка, на жаль, частенько виявляється щодо ліліпутів - людей, чий вік на перший погляд визначити важко. Бо після цього недоречного зауваження обурений вельможа так знавіснів від люті, що я лише співчутливо стенов плечима і вскочив у один із трамваїв 37-го маршруту, які сунули тепер валкою.

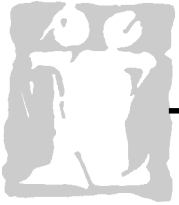
Tenebrae

Близькі ми, Господи,
близькі та досяжні.

Торкнувшись один одного,
зчепилися ми пазурами - і тіло
кожного з нас стало немовби
твоїм, Господи, тілом.

Молися, Господи,
молися до нас,
ми близькі.

Похилені вітром,
ішли ми туди, щоб зазирнути
у жерло вулкану.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЇ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ДОН КАРЛЬОС

ДОН КАРЛЬОС

В И П А Д О К

Навчаючись у Віденській вищій школі, я був свідком того, як з року в рік студентство почувало себе зобов'язаним поставити якусь класичну п'єсу. З певною сентиментальністю великі театри надавали в розпорядження студентській молоді, аж до блиску в очах опанованої невгамовною пристастю, одну зі своїх сцен як місце театралізовано-академічних витівок. І повірте, кожного разу траплялася якась прикра, вкрай прикра історія. Втішало ж єдине: твори наших славетних умів завжди були надміру прикрашені прочанами, велетенськими озброєними товпищами, які взагалі були ні причому, і ще всіляким іншим набродом,

а проте нам дуже кортіло, щоб у "Гамлеті" - а вибрали ми саме його, - душі покійного батька було дозволено прихопити з собою із пекла ще кількох знайомих. Їх нам уявлявся цілий тузін. Та що ми лише не робили, намагаючись переконати особу, призначену режисером Придворного театру, вона знай не дозволяла нам цього. Через родичів, які обіймали керівні посади, ми звернулися до директора Шлентера, знизивши наші вимоги спочатку до шести, а потім і взагалі до трьох злих духів, але Шлентер залишився невблаганним.

Пригнічений цією відмовою, комітет саморозпустився, а один угорець, Тивадар де Надь еш Кіш Каламанча де Еадем еш Ісе, молодик із жагучими

очима, який попри недостатні знання німецької мови був фанатично одержимий грою, тільки те й робив, що сипав довжелезними прокльонами. Більше того, серед білого дня він грізно й демонстративно плювався перед монументальною будівлею Придворного театру. І оскільки запал до "Гамлета" нам пригасили, ми вирішили поставити "Дон Карльоса".

Якби це було живе створіння, воно з переляку забилося би під перше-ліпше ліжко або ж під якийсь кущ. Адже саме "Дон Карльос" належить до найбільш непрогнозованих п'єс, і тут може статися все що завгодно. До речі, й у "Вільгельмові Телі" є свої непередбачені місця. Ну от, скажімо, коли батькова стріла зависає в повітрі, не долетівши до яблука ... або коли Лоенгрин несподівано падає з лебедя ... або ж узагалі, коли мертвого Зигфрида занапащає, як це заведено, наприклад, у Мюнхені,

До водопою ішли ми, Господи.

Це була кров,
пролита тобою.

Блищала вона.

Нам ввижався у ній
образ твій, Господи.
Очі й уста, отверзлі й порожні.
Пили ми, Господи, кров
і твій образ у крові.

Молися, Господи.
Ми близькі.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЯ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. КАРЛИК У ТУМАНІ

вбрана під валькірію чарівна танцівниця, що мусить “допроводити” величного мерця до вальгалли, а той зі страхітливим гуркотом знову падає на землю...

“О клята куряча дрискавице!” - долинали тоді з-за лаштунків.

Так от, ми вибрали “Дон Карльоса”, а “комітет” у складі 24 “паничів” виканючив у дирекції ц.-к. Придворного театру підтримку маестро Зонненталя.

Комітет, що задля вияву своєї шанобливості ладен був плазувати на череві, ласкаво відпустили, і він подався до найближчої пивниці “Пшорр” на тріумфальний кухоль уранішнього пива, який затягнувся аж до глибокої ночі.

Лицар Адольф фон Зонненталь, наш новий наставник, був майстерним красномовцем. Та оскільки походив він із Кечкемету, що в Угорщині, його звук “к” супроводжувався чудернацькими обертонами, схожими

на “здушене” “к”. Кожен, хто мав бодай найменше уявлення про риторику, з глибокою шанобою схилився перед цим *кечкеметством*. Зрештою, мова його звучала надзвичайно претензійно й манірно. А що йому завжди давали поважні ролі - імператорів, королів, полководців, як-от Валленштайна чи Цезаря, то за його особистої присутності всі неодмінно виструнчувалися по-військовому.

Через кілька днів великий маестро, в чітких рисах обличчя було щось від бегемота, правда, просвітленого й шляхетного, завітав до нашого театрального комітету, що саме засідав у Німецькому народному театрі.

Дирекція Придворного театру, поставивши хрест на всіх решта, повідомила нас, що придворний радник Зонненталь конче бажає бачити стіл, на який він, виконуючи роль короля Филипа у сцені з великим інквізитором, мав звичку спиратись однією рукою у величній позі. А ще він хотів би бачити

дитину - інфанту Кляру-Евгенію. За цими двома обставинами підступ долі чаїться, як відомо, найбільшою мірою, достоту так, як і за ренесансним коліщатковим пістолем, що ним крізь розкішно позолочену металеву огорожу зазвичай застрелюють шляхетного маркіза Поза.

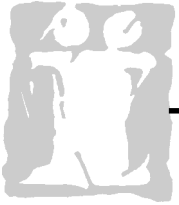
І от саме це нечуване нахабство пістоля здатне викликати страх у дирекції будь-якого театру. Для цього якомусь йолопові досить здмухнути порох із полочки або вчасно не звести курок, а якщо й звести, то аж тоді, коли шляхетний Поза вже впав мертвим.

На відміну від пістоля, головною проблемою Зонненталя завжди були стіл і дитина. Якось під час гастролей у провінції, а саме в Кечкеметі, під його рукою розвалився стіл - підступне стерво реквізиту, ба навіть ще гірше — розлетівся в друзки. Іншого ж разу дитина від хвилювання

Око часу

Ось воно, око часу:
дивиться скоса
з-під семиколірної брови.
Його повіку миють вогні,
його сльози - пара.

Сліпа зоря злітає на нього
і розтоплюється об гарячу вію:
більшає в світі тепла -
і мерці
розбруньковуються і цвітуть.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЯ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. КАРЛИК У ТУМАНІ

надзюррила на сцені. Щось подібне
може, звісно, геть зіпсувати настрої
загалом тріумфального вечора.

...І ось увійшов великий маестро.
Комітет оточив його і, допомагаючи
скинути хутра, мало не збив літнього
пана з ніг. Тоді довкола нього
з'юрмилися двадцять чотири паничі
й, відкланявшись, поштиво
розшаркалися.

- Д-де с-стіл? - почули паничі.
А по хвилі: - Стіл паскудний. Я
не м-можу грат-ти із цей с-стіл.

Ось таким був спосіб його
висловлювання.

Молоді запопадники зашаркали
ногами.

І знову:

- Д-де-е д-дитена?

З дивовижною грацією та
кокетливо опуцненими віями маленька
прегарна інфанта Кляра-Евгенія
ступила до маестро і, зробивши перед
ним бездоганий реверанс, чарівно
подивилася прямицінько в славетне

бегемотяче лице.

Великий мім - шляхетний благодійник
- театрално відкланявся перед дівчинкою
і, з благословенням глипнувши на неї
широко розплющеними бегемотячими
очима, ось як промовив хай коротеньку,
а проте надзвичайно важливу фразу
нашого великого Шиллера:

- Б-будиш і т-ти г-гарно грат-ти?
Тоді от-тремаєш ц-цукерку!

Бегемотячі очі значуще звелася
догори.

З почуття вдячності дівчинка
гльнула на нього напрочуд сяючим зором
і, сумно опустивши шовкові повіки,
майстерно виразила реверансом свое
невимовне щастя. Потім
вклонилася вдруге й підвелась. У
відповідь на це лицар фон Зонненталь
сказав до комітету:

- Д-дитина паскудна. Я не м-можу
грат-ти із ця д-титина!

Молоді запопадники затамували дух.

Маестро зібрався йти. Спонукувані
бажанням допомогти йому вдягнутися в

х-хутра, двадцять чотири молодики
оточили славетного бегемота, що
зиркав божевільним поглядом. Цього
разу він, на щастя, втримався на
ногах. Великими осклілими очима
д-титина на диво спокійно
спостерігала за цією внутрішньо
напруженою сценою. На кутиках її
трояндових уст з'явилася легка
посмішка. І ось тут вона нарешті
озвалася:

- Ц-цукерку він хоче мені
подарувати. Від таких старих
шкарбунів я завжди отримую десять
гльденів!

І різко обернулася.

Комітет заціпенів, а тоді,
заметушившись, подався до пивниці
"Пшорр" утопити свій сум у кухлі
пива.

Д-дитина згодом вийшла заміж
за легендарного графа Боббі.

Кухлі

Кляусові Демусу

За довгими столами часу
бенкетують кухлі Бога.
Вони п'ють очі зрячих
та очі сліпих,
серця пануючих тіней,
запалу шоку вечора.

Вони - найзавзятіші гультяї:
однаково п'ють як порожнє,
так повне
і не перехлюпуються через вінця,
як ти чи я.

ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ

Князі Ауершперги, один із найшляхетніших, рівний Габсбургам, княжих родів Австрії, що успадкував маршальський чин у Країні й Віндському маркграфстві, володіють у Країні, неподалік від так до кінця й не дослідженої фридрихштайнської льодовикової печери, замком, з яким пов'язана романтична, також не повністю вивчена історія про прекрасну циллійську графиню Вероніку фон Тешніц. Цю граційну й знадливу постать часів парчевих, оздоблених золотом, готичних шат, пошлюблену одним із наймогутніших, як і Габсбургів, можновладців,

прагнула усунути, щоб посісти трон Німеччини, жорстока імператриця Варвара, дружина Карла IV. Варвара померла в Кьонігсгофі від чуми, і в такий спосіб Чорна смерть звільнила чарівній Вероніці дорогу до найвеличнішого трону Європи. Але під час однієї поїздки до Угорщини її позрадянському схопили в полон і в замку Високий Остервіц утопили в дистерні.

За переспівами міннезингерів, вона жила й далі, повита таємницею достоту так, як і легенда про те, що зловісна льодовикова печера в її володіннях є входом до античного тартару, який поглинув Елену й троянських героїв.

Тартар — “царство марив”, для якого знавці геральдики навіть придумали герб.

Ауершпергам належать також велетенські маєтності в Тиролі та Богемії: в Тиролі вони є власниками Матраю та Шпрехенштайну, а в Богемії - Нассаберга, Тюпадля, Краловіц і Златинану - замку, розташованого в чудовій, порослій численними лісами місцевості, посеред неозорих княжих володінь.

Один із кузенів мого батька, ауершперзький придворний радник і головний управитель, володів усіма цими просторами, і якось улітку ми кілька тижнів гостювали в нього та його прегарної молоді дружини. Ганс Канон зобразив її на полотні як красуню з двору Карла I Англійського. Цим портретом майстер передав настрої англійського Відродження: зіпершись на

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЯ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ

Спогад про Францію

Альфредові Маргуль-Шперберу

Згадаймо разом: небо Парижа,
великий осінній пізньоцвіт...
Ми купили серця у квіткарюк.
Вони були блакитні й розцвіли у воді.
Почав падати дощ у нашій кімнаті,
і прийшов наш сусід, пан Лео Сонж,
худий чоловічок.
Ми грали в карти, я програв зіниці;
ти позичив мені своє волосся, я програв його,
і він повалив нас додолу.
Вийшов з кімнати, дощ слідом за ним.
Ми були мертвими і могли дихати.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЯ

ФРИЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЕ

балуостраду, вона стояла біля оздобленої карбованими візерунками мармурової колони, а на задньому тлі, десь удалині, йшли мисливці з хортами, злегка повиті вечірнім маревом.

У свої п'ятнадцять років я чувся нестямно закоханим у неї, втішаючись як чудовим довкіллям, так і розкішно тих цінних речей, що їх виробляли в тогочасній заможній Богемії.

Святковий стіл угинався! Скільки там було куріпок, фазанів і всілякого іншого добра! А на вечері завжди сяяло золоте світло незліченних свічок у срібних канделябрах. Усе відповідало стилю княжого двору, де навіть стайні — і ті були прикрашені справжніми шаровинними дельфтськими кахлями.

З цього замку ми раз у раз здійснювали поїздки до визначних місць. Наприклад, до стародавнього міста Хрудима, де стоїть

ренесансний палац великого астронома Тихо де Браге. Або до Куттенберга, центру споконвічного сріблоробства з його славетною церквою Св. Варвари, однією з найдивовижніших у світі готичних споруд, зведеною 1388 року Петером фон Гмюндом. Збереглася там і оточена численними фігурами криниця, біля якої зяє моторошне провалля. І от коли туди кидають просмолені запалені вінки, можна ще довго бачити, як поволі зникають маленькі жевріючі цятки.

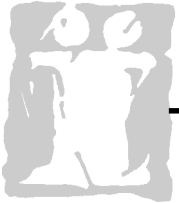
Та разом з усім тим прекрасним цей мальовничий, напоєний звуками козиці богемський краєвид був пов'язаний з незвичайною грою сатирів, що знайшла своє відображення у веселій пригоді, яка трапилася з велебним отцем Княкалем у церкві Вапняного Долу.

Задля того, аби побачити превелебного Ойсебіуса Княкаля, удостоєного навіть сану каноника, вартувало приїхати аж здалека. Святий Дух, звісно, сподобив його багатьма мовами, а проте, розмовляючи ними,

душпастир уживав богемську говірку, утруднену, щоправда, коливанням гладкого живота й нападами нестерпно тяжкої задухи.

Через те проповідував він - на жаль! - дуже рідко, чим позбавляв побожних парафіян багатьох самобутніх святих слівес. Його поважний вік, його фізичні вади, які гармонійно поєднувалися з духовними хибами (він, як ніхто інший, слабував на так званий словесний нестрим), - усе це гідно спричинилося до того, що отець без зайвих церемоній запобіг ласки у превелебного єпископату.

Лихо, лихо, трічі лихо - ба навіть чотири рази лихо! - коли під час святої меси достойний Княкаль мав, згідно з приписами літургії, стати навколішки, бо саме цієї миті вельми шанований літній пан майже завжди засинав і тоді паламар був змушений смикати його за рясу. Здебільшого благочестивий

Сон і їжа

Простирадло твоє - подих ночі. Темрява в ліжко
до тебе лягає.

Торкає вона твої ступні та скроні і кличе тебе
до життя і до сну.

Тебе віднаходить вона у бажанні, у слові, у думці,
з кожним із них вона спить, щоб з'явивсь ти до неї.

Вона тобі сіль вичісує з вій, пригощаючи нею ж,
вона забирає пісок із годинника твого життя й виставляє його
тобі напоказ.

А те, чим, трояндою будши, жила вона (тінню й водою),
тобі наливає.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЇ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ

чоловік відразу ж прокидався, та оскільки він постійно мріяв про тарок, у нього раз по раз вихоплювалися недобррозичливі, вкрай недобррозичливі до уявного супротивника слова, але краще їх тут не згадувати.

А проте все це не шкодило йому аніскілечки: по-перше, він був визнаним світилом проповідницького мистецтва, а по-друге, доводився близьким родичем славетному пражанину Зельхерові Хмелю. І ніхто в тодішній Богемії не хотів, звісно, псувати собі стосунків із таким чоловіком.

І ось одного разу серед ауршперзьких вельмож поширилася чутка про те, що наступного дня дон Княкаль проповідуватиме. Телеграфом, який негайно повідомив про це втаємничених знавців у Богемії, надійшло чимало згод на приїзд, приурочений цьому тріумфальному священнодійству.

Пополудні знаменного дня численні екіпажі, а також кавалери верхи на конях подалися до Вапняного Долю. Там вони спершу добряче підобідали, попиваючи топадальське пиво й чудові запашні мельницькі вина, а відтак рушили до старої гарної барокової церкви, в якій невдовзі і яблуку ніде було впасти. Адже стояв спекотний день, і при такій тропічній температурі, що Княкалеве чоло аж фосфорилося, можна було сподіватися надзвичайно побожного слухання проповіді. Отож усі сиділи тихо, як миші. І лише час від часу було чути шелест віяла або ж сповнене очікування кахикання.

Ураз служник непомітно подав знак. Почулися лункі кроки й важке сопіння, так що навіть мухи — і ті принишкли, чухаючи потилиці.

З'явився Княкаль. Побожне, гладке, вкрай невиразне й подібне радше до сідниці лице з очима, посадженими далеко одна від одної та червоними, як пивонія. Він витер рясний піт із чола,

над яким нависала маленька чорна езуїтська шапочка. Ледве розтуливши рота, його велебність знову простогнав: "Гух... гух...", зупинився там, де можна було вхопитися за щось, і зник за крутосходами амвона, двері до якого замкнув служник - напудрений нюхальним тютюном інтриган зі стиснутими губами.

В аудиторії затамували дух.

На вузьких дерев'яних сходах, які вели до амвона, щось тупотіло й гупало. Тоді почувся гуркіт - глухе падіння, зойкання, нерозбірлива лайка. Побожний чоловік, як завжди, гелпнув додолу.

Усі з полегкістю зітхнули, адже зазвичай це провіщало вдалий день.

Після справді жахливого лементу й гупання товстезних ніг об приступки крутосходів він виріс над перильцем амвона, схожий на розпашілого гарбуза.

Сгомость витер піт із чола, хапнув декілька ковтків повітря, кинув

Даремно

Даремно малюєш на шибі серця: герцог тиші
наймає солдатів у дворі замку.

На дереві стяг свій закріплює він -

що мов синій листок восени;

стебла журби й квіти часу розподіляє у війську;

з птахами в волоссі іде, щоб мечі опустити.

Даремно малюєш на шибі серця: у юрбі якийсь бог,

загорнений в плащ, що якось вночі додолу на сходи спадав

із плечей твоїх;

замок палав тої ночі, коли по-людському ти мовив:

Кохана...

Не впізнавши свій плащ і до зір не звернувшись,
слідом йде за листком, що йому майорить.

«О стеблино,- вчуває він голос,- о часу квітко...»

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЇ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ

роздратований погляд на розп'яття, що на рівні його голови простягло в глиб Божого храму різьблену руку й, скидаючись на недорізаного кабана, злісно зиркнув на мирян, а тоді почав:

- Дорогі у Христі брате та сестри. Гух... Богомілна громадо, благочістиве вилможне панство та висока шлахто. Гух... гух... Нинька ми поминаім свѣтого виликочучініка Сибастена, шо був ц.-к. римским офіцером, таємно хрищенем ек їдна поредна людина в сім підлім і желюгіднім римским офіцерским корпусі. Всі ж решта не годні бли ніц, тіко шо бути охоронцями сховиск у зруйнованій Помпеї; або кондухторема їгипетских трамваїв, запрежиних мавпами; або ж погоничеми вирблодів з паланкенами.

Про те, ек він приймив свѣте причастие, нам, бігме, ніц не відомо й донинька. Може, в лужку він прохопив сі словом своїй любасци...

а може, його полковник, клетий і ниций римский плогавец, гівнох паскудний, сказов му:

“ - Пане старший лийтинанте, зовтра ви рушеете на осіне цвѣчине.”

На шо наш улюблений приподобник чемно, але твердо відповів му:

“ - Слухнено голошу, пане полковнику, се, відей, не мож, таже зовтра ми тра на прощу до Маріацилі.”

Полковник обурено подивив сі на него та й каже:

“ - Маріацилі? Шо ви городите? Який там до гідька Маріациль? І взагалі, маю призру, шо ви - християнин! Так, ви, старший лийтинанте! То сі не годит...”

У відповігъ на се свѣтій старший лийтинант відірік:

„ — А я сего й не пиречу. Таже я не такій поганец, як решта офіцерского корпусу! Ви си гадаїте, шо я лайдак послідний?”

„ — Ади маеш! — буркнув полковник. — Зара ви негайно доповісте

в офіцерский постій про свое прибуте і принисете жертву, — і викег із задної кишени кашпучка. — Озди вам ц.-к. ладан — пожертвуйте вес понюх! Але не в ніс, би вас гідько взев! І пожертвуйте го перид погрудем его високости імператора.”

Тут ні сіло ні впало в аудиторії підхопилося декілька чоловіків.

„ — Се бомкі! — відрубав наш свѣтій. — На пожертву той поганецкий мирзотник не гістане дусту проти бліх навикъ на два грейдри.”

Богочестиві парафіяни вдоволено зітхнули, похитуючи головами кожен на свій лад. Ніби на підтвердження тих слів пролунав якийсь тріск. Заснуле дитинча впало з лавки. Отець Княкаль підніс до ніздрі понюшку тютюну й, висякавшись у величезний червоний носовичок, глаголив далі:

„ — Шо? — заривів полковник. — Я звилю вас

Як пригорща часу

Як пригорща часу - так прийшла ти до мене, і я проказав:
Волосся твоє не каштанове.
Ти легко поклала його на страждань терези, і воно
було важчим, ніж я...

На кораблях прибувають до тебе вони, вантажать волосся твоє
і збувають його на ринках утіх.
Ти мені усміхаєшся із глибини, а я плачу тобі

зі спорожнілої шальки.
Я плачу: Волосся твоє не каштанове; вони пропонують воду морську,
і кучері їм віддаєш ти...
Ти шепочеш: Світ вже наповнюють мною вони, та для серця твого
я ущелиною залишилась.
Ти кажеш: Забери собі листя років, бо тобі уже час
прийти і мене цілувати...

Листя років рудувате, а не волосся твоє.

ПАУЛЬ ЦЕЛЯН. ПОЕЗІЇ

ФРІДХ фон ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ПОВЧАЛЬНА ПРОПОВІДЬ ОТЦЯ КНЯКАЛЯ

розстрілети...я вам покажу!“ — і
закликів військового трибуна, би той
зачитов смертний рішинець.

І нашого світого ті поганці
порішили з лука.

Слухачі зітхнули. Почулися
тривожні звуки. А ще схлипування
— по-чеському й по-німецькому.

Трохи згодом гладкий парох
знову нюхнув тютюну. З нього йшла
така пара, що здавалося, ніби пахне
гарячими ковбасками. А тоді
пролунав його голос:

— Не плачте, дорогі у Христі
брате та сестри! Благовірна паство,
есновилможне панство й висока
шлехто! Відей, так і бло...

Зітхання полегкості прокотилося
понад побожною громадою, яка, не
гаючись, подалася на розкішний обід
до „Чорного орла“. Там егомосьть
Княкаль ніколи не мусив платити.

ІВАН ГОЛОВЕРСА АМНЕЗІЯ І ГІПЕРТРОФІЯ МІТУ ГАЛИЧИНИ

Мітологізація чогось кимось притаманна буквально для всіх епох і просторів існування людської цивілізації. Людської, бо цивілізації. Мітологізація невідлучна від процесів чи то розквіту, чи то занепаду. Вона характерна і для статичних, і для динамічних періодів; вона і пульсує, і завмирає, і „змінюється, оновлюється, рветься, і у нові на світі форми переходить“ (трохи довільно перекладаючи Павла Тичину). Тобто, з мітологізацією треба змиритися.

Мітологізована Галичина (яко складова різних інших мітів) цікавила й цікавить не лише мешканців Галича й області (без Буковини й

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

Венделін Гебенштрайт - ось як називався той рідкісний мерзотник від шевського ремесла, який завдав моїй добрій бабусі чимало прикрощів.

Це був присадкуватий запальний чоловічок, чий ц.-к. привілей викликав заздрість у багатьох. На його величезній пліші, мало не на потилиці, виринався подібний до півнячого гребеня нарост, що від надмірного збудження аж полум'янів.

Одному Богу відомо, хто порадив моїй добрій бабусі, яка, звісно, не зробила нікому нічого лихого, звернутися до Гебенштрайта. Невже літня пані Кнірш, що так хворобливо боялася кінця світу? А

може, славетна поетеса Марі фон Ебнер-Ешенбах, схожа на зосередженого бульдога, що нюшить підозрілими слідами, яка щоразу посіпувала вусиками, коли хтось згадував ім'я Гебенштрайта? Хай там як, а вона, повірте, мала для цього всі підстави. І не лише тому, що взуття, виготовлене майстром Гебенштрайтом, було надміру дорогим. Принципово він робив його завжди трохи замалим, ба більше — він умовляв своїх замовниць носити так зване “взаємозамінне” взуття, яке називав “итиблетами”.

- Їх ви можете взувати навіть затемна, сиред ночі, таже лівий штивлет бездоганно пасує до правої ноги, вже взутої... Єкос мав-їм клієнтку, екій

трамвай відкев їдну ногу. І вона сі не жезувала. Ади спитайте баронесу Ебнір фон Ешинбах. Її на бал зробив-їм чїрвички з ружевого муару. Робити сі чїрвички маю право тіко я, таже в мене є на се ц.-к. привілей. Власне, се взуте лиш дле дам з вадами пальців ніг, ек великий палец загинає сі на вказівний.

Моя бабуся відмовилася від такого паскудства.

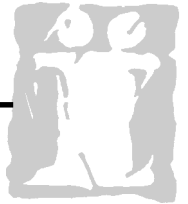
- І шо ви си гадаїте? Се справа дуже сирїозна. Єк шос такево сі трафит чоловікови, то звільнеют го з войска. А ек сесю ваду виївле у справжнього патрійота, то се може вікликати в него бановане. Та ади, наприклад, польска жидва має власні ортопидичні лічниці, де сі вади й фабрикуєт. Найбілша з них бла коліс у Кракови. Та й тота, шо в Жешуви, такі має добру славу. А в Каколувди, кажут, є їден рабин-чудотворец, екис пан Федирбуш, і сей ворожбит може фабрикувати покруч пальців і навик

Лодомерії), але й ширший незагал. Та ще цікавішою мала б бути мітологізація власне Галичини, окремішня чи не цілком самодостатня мітологізація. Та чи можливе таке? У Леопольда Ріттера фон Захер-Мазоха Галичина перепущена через авторську призму, є в ній характерні та специфічні персонажі (позитивні українці, негативні поляки, нейтральні гебреї), є в неї і неповторний магічний дух. Омелян Партицький по-історичному мітологізував Галичину — заглядав у прадавні її часи (найвагомішою в цьому плані є його праця „Старинна історія Галичини“). Йозеф Рот повертався до своїх рідних місць вже мало не як турист, зате дуже обізнаний. У випадку з ним впливає „австрійський“ (не скажемо ж „австро-угорський“) міт Галичини, останнім часом досить культивований. Бруно Шульц сконденсував міт Галичини в фантазмагоричному описі життя свого рідного Дрогобича. Міт Галичини пристосувала до своїх рідних Бережан Оксана Сенатович (1). В її прозі Бережани абсолютно мітологізовані, з масою відповідних атрибутів — є там Рай і Олімп, є свої герої та юродиві, є мандрівки *до* і з Бережан, є загадковий і привабливий дух цього міста та його людей. Можливо, навіть варто висловитися трохи навпаки: модель міту Бережан Оксани Сенатович можна пристосувати і до цілої Галичини, до міту цілої Галичини.

Коли витворюється міт нової України, то міт Галичини просто мусів би бути його складовою,— не лише територіально чи адміністративно, а в першу чергу — духовно. А в які ж часові глибини мав би сягати міт України? Певно, аж до Скитії, до Геродотової Скитії (2). І в жодному разі нам не треба ділити її з північно-східним сусідом. Бо ж навіть коли Александр Блок писав: „Да, скифы — мы! Да, азиаты — мы...“, то він завідома реабілітував себе в наших очах другою частиною цієї фрази. А хтось з нас мав би написати: „Так, скити — ми! Так, європейці — ми...“ Міт твориться зокрема і в часі. А новий відлік часу — від Різдва Христового — запропонував запровадити у 525 році скит (наш хлопець — протоукраїнець) Діонісій Малий, який був на той час папським архіваріусом. Міт твориться в мові і мовою.

ІВАН ГОЛОВЕРСА. АМНЕЗІЯ І ГІПЕРТРОФІЯ МІТУ ГАЛИЧИНИ

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

клиші ноги, казов оден. А чо ви сі дивуїте? Таже добрий швец все мусит знати.

Якось він знову завітав до бабусі. Тільки-но почувши жваву розмову, я прошигнув до своєї улюбленої кутової кімнати, звідки відкривалася чудова панорама аж до Опері на запружену людьми та транспортом Вінцайле й на церкву Св. Карля, від зеленої бані якої відбивалися золоті сонячні промені.

- Я ж вам зрозуміло сказала, що хочу мати нормальне взуття, а не оці футляри для виродків, - запротестувала літня дама.- І знову ви хочете нав'язати мені... навіть не знаю, як це назвати... цих геймонських дітей!

— Шо? Нав'язати? Гиймарктских дітей? І се коли я маю ц.-к. привілей! Таже ніхто з шивців і блиско не озме сі робити такево „лівоправе“ взуте! Імпиратор сказов був свое слово... За моім

привілеїм він пантрує день і ніч, тагі сторож, і озди вам,- він витяг щось зі своєї подорожньої торби,- ше їдна малинька ниспогіванка: третій чірвик.

- Шо-ооо?

Моя бабуся втупилася очима в майстра й піднесла руку, вочевидь, аби показати йому на двері. Він здогадався про її намір. І хай навіть шевцям часто притаманна груба неотесаність, а проте вони надзвичайно чутливі до всього, що стосується їхньої чести, й тому кожного, хто їм улещує, вони мають за свого. На кожній виставі „Майстерзингерів“ повно шевців, які, розчулюючись, важко соплять, а у великому антракті задумливо стоять із кухлями пива в руках. Вони довго кивають головою на знак згоди, вдоволено зітхають, критично зиркають на взуття публіки, що пропливає повз них, а тоді, випивши пива, витирають мокрі вуса.

На врочистості, організовані банком, ці молодики одягають чудернацькі

куценькі суртуки - таке собі потішне вбрання таємного товариства вкрай непоказних чоловіків.

Так от, Гебенштайт тримав у руді третій червик і, розмахуючи ним, хрипким голосом розповідав:

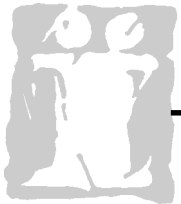
- Єкос хтів-їм був таємно зробити кілька осих чірвиків для папи, би він ходив в них на собор, а такі для того, би він міг сі взути в них, їдучи сповідати людей. Але ж я нієк не годин сі довідати про розмір ноги его святости. Осе вже кара небесна! Таже для сего досікь намазати ступню сажов і відбити її на картці паперу.

Та шо-м тіко не робив для сего... Ходив-їм на авдиенцію до іпископа в Оломовці, де я сі народив, просив-їм его велебність змилоствити сі й написати до его святости листа з проханєм повідомити розміри его ноги, а такі чи не клишеві в него пальці й чи не врослі, бува, нігті. Та дарма. З сего приводу був-їм

Вельми цікавим у цьому плані є один мотив про давність нашої поезії, про найдавнішого протоукраїнського поета — Публія Овідія Назона. Маємо свідчення самого Овідія, що він написав один твір гетьською мовою (а за тим же Омеляном Партицьким, гети теж були протоукраїнцями). Добре-таки згодом хроніст Матвій Стрийковський нотував, що „Овідій писав також слов'янською або руською мовою, яку добре вивчив через її принадність...“ (3). Міт твориться і в просторі. А простори Скитії знаходяться на просторах України. Наразі досить і цієї тріади: час — мова — простір.

Коли ж повернемося до свого міту Галичини, то варто було б його логічно й коректно збалансувати, щоб не було ні занадтого забування того, що вже для нього створено, ні щоб не роздувалося його до якихось шалених розмірів та вимірів. Тобто щоб не було ні амнезії, ні гіпертрофії, а щоб був собі просто милий прийнятний міт Галичини.

1. Сенатович О. Старі бережанські історійки: із спогадів дідуся Зенона // Дзвін. — 1996. — №8. — С.53-61.
2. Геродот із Гелікарнасу. Скіфія: Найдавніший опис України з V століття перед Христом. — К., 1992.
3. Стрийковський М. Хроніка польська, литовська, жмудська та всієї Русі // Дзвін. — 1990. — №1. — С.106.

ІВАН ГОЛОВЕРСА. АМНЕЗІЯ І ГІПЕРТРОФІЯ МІТУ ГАЛИЧИНИ
ФРИЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

тут, у Відні, в кардинала Груші. Та й шо? Ніц. Тогди в нундия, графа Сциапінелі. Та й знов ніц. Разів п'єкь ходив-ім до него. На шостий раз він звилів своему швейцарови - екомус Завадилу - прогнати ні. Та я сі на швейцара не образив, таже він, ади, служит своему панови й сам знає, шо сі належит робити. Але те, шо він назвав ні “підозрілов богемсков драгтов”, я му ніколи не вібачу.

Озди вам третій чіривик, озміт го, він приннсе вам рагіськь.

- О Боже,- простогнала моя бабуся,- а навіщо третій?

- Ади, наприклад, ви, шпацируючи, загубите оден. Таже се може графити сі коли хоч. Наприклад, ек ви в нигоду бдети йти міским парком. Дивіт сі. Для графині Дуфур-Вальдироди я все роб'ю три. Таже вона, бігме, милосердна дама. Вона завжди любит шос дарувати. Нима такого

біднека, шо пішов би від порогу її хати без екогос подарунку. Бо, ади, енчий раз буває так, шо давати гроші нифайно. Ви, відей, знайте, шо се значит дле простих збіднілх лодий, еким колис жило сі ліпше... Ну а покійному імператорови Фирдинанту, шо 1878 року помер у Празі, я з пошани до него зробив-ім із жовтої шкіри пару мадерских чобіт зі срібними острогами та й подарувов їх му на авдиенції. Спочетку він сі фист тішив і гладив їх руками. Але раптом - шос му, відей, стрілило в голову, - взев та й зафурев їх у мене... І шо ви на се скажете?

- Не знаю, та як на мене, йому нічого не бракувало,- відповіла моя бабуся, котру я ще ніколи не бачив такою розпачливою. І хоч я й не був музично обдарованим, а проте заспівав:

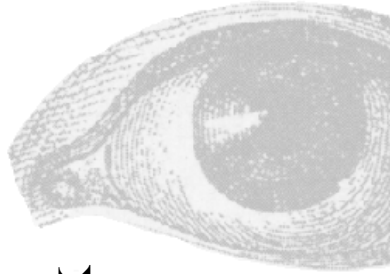
Швець, швець, як не чхає, то сякає,
а не чхає й не сякає - то йому хай
буде грець.

Почувши ці слова, майстер Гебенштрайт з обуренням обернувся. Його червоний наріст налився кров'ю, як гребінь василіска. Мало не плачучи, він звернувся до своєї бабусі:

- Прошу вас, ласкава пані, скажіт своему паничу онукови, би він сего не співов. Таже се так ні болит. Се образа дле мої чести. І кіко то вже швец чує тоті слова, ек розносит замовникам готове взуте? Та й тому ношу го в торбі, тагі повитуха шприди. Двічі болісно чути ні сі слова, маючи ц.-к. привілей... Знайте, ек гістов-ім го?

І хоча моя добра бабуся з розпачем у голосі відмовлялася слухати далі, він уже хтозна вкотре розповідав одну й ту ж історію.

- І ади лиш-ім гістов го, попов-ім головов під колеса позолочиноного придворного екипажу й відтогди стов-ім страшно нирвовим. Таже підковзнув-ім сі на... ну, знайте, тому, шо кінь лишеє після себе, бо не

ТАРАС ВОЗНЯК

ПРОСТОРОВО- ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

*И все далек Ерусалим...
Федор Сологуб*

У цій розвідці нашим завданням буде вивчення того, як почала створюватися, а головне у-локовуватися/роз-міщуватися у просторі (а почасти і часі) гебрейської та інших культур мітологема Єрусалиму, як сакрального центру гебрейського світу в їх специфічних просторово-часових координатах, як вона прив'язалася до певного топографічного місця.

Водночас ми не можемо упускати з поля зору наявності Єрусалиму і як матеріального об'єкта (міста у фізичному просторі у просторі матеріальної культури), і його наявності в просторах гебрейського сакруму та гебрейської культури. А тому

ФРІЦ ФОН ГЕРЦІМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

годин сі стримати й ніц не має почуте відповідальности. А підковзуєш сі все тогди, ек не знаїш, шо робити - бічи вперед чи сі виртати назад. І лиш-ім привітов екипаж, впов-ім на землю. Ади ек-ім падов, то штивлети підлекіли догори, і їх вкрали на льоту, таже всюди у Відни на місци пригоди завжди знайде сі кілька бахурів. Колисо затріщело - і карета сі захитала. І ек ц.-к. придворний кучир - а звали го Вопршалник, - ше сі втримов на сигіні, то придворний лакей - він писов сі Достал, але не, зажгіт, се був екис Вістршповпик, - злеків на бурк.

А пані ерцгирдогinya, шо сигіла в екипажі разом з придворнов дамов, з пирилеку аж закричала. Тож знайте, се бла пані ерцгирдогinya Софія Климинтина Марія Анна Ізабеля Елифанія Габриля...

Бабуся розпачливо силкувалась урвати його розповідь, але

Гебенштрайт, повчально піднявши вгору вказівного пальця й вимагаючи від неї пильної уваги, і далі правив своєї:

- Йозифа Францеска Азеска Піа Гиргардена Сивирена Ігнация Станислава Полікарпа Марії Симистрадної...

Моя бабуся хапнула декілька ковтків повітря.

- Так,- пояснювала бісівська дратва,- се вони успадкували від Браганців - колись другого за могутністю правлечого роду в Португалії та Браццилії.

Знеможена, моя бабуся опустилась у фотель.

- І ади се високородна дама бла другов дочков ерцгерцога Йозифа Карля Людвіга, проводире другого армійского корпусу в Пресбурзі й командуваче - та дайте же ні доказати - королівского прусского піхотного полку в Штюльпнагілі. Пізніше вона вийшла заміж за его світлість кнезе Турнского й Таксисийского. Ос так, - презирливо докинув він.

- А придворна дама, за вилінем її

імператорської високости ерцгирдогині, дала ні двацекь грейцирів ек відшкодуване за каліцтво. Тим чесом всілякі бахурі, шо поставали довкола нас, жагібно дивили сі на дві десітигрейцирові монети. Та, залетий кров'ю, я подекувов і відмовив сі.

Сив придворнов дамов бла принцеса Аліса Розамунда Евгенія...

Це вже було занадто. Моя загалом така лагідна бабуся заходилася погрозлииво махати черевичками:

- Та годі вам! Забирайтеся геть! І щоб я вас більше ніколи не бачила!

- Але ж, милостива пані, ек мож бути таков несправедливов... Навікь коропови - і тому не мож заткати рота... Таже сим ви самі собі шкодите. Де ж іше у Відни ви найдете такого шпецияліста з ц.-к. привілеїм, шо робит таківо штивлети? Вже-м казов, ек тра, їх мож взувати і вночи. Та й навікь в лужку, під пиринов, сиред ноци, не тра вставати, би сі взути в них. Та зажгіт,

будемо розглядати його місце як у так званому „фізичному чи геометричному просторі“, так і у сакральному просторі та просторі „мовної моделі світу“. Отож спочатку ми повинні констатувати, що немає якогось одного простору в якому існує один-єдиний Єрусалим, є і Єрусалим як місто-організм, і як матеріальний чи фізичний об'єкт, і як сакральна вартість, і як буттєва одиниця, і як мітологема чи елемент культури. Насправді просторів, у яких *розгортається та існує* Єрусалим є декілька. А відповідно і „місце улоковування/розміщення“ (навіть можливого, поза суб'єктивними підходами) Єрусалиму є більше ніж одне. Дивним чином, людина може водночас і улокувати/розмістити його в цих різних просторах і водночас бачити його у всіх цих просторах все ж як певну цілість, тобто впізнавати його у всіх цих просторах та пов'язувати з його іпостасями в усіх них. Якщо б ми бачили його тільки у просторі міту і він був для нас тільки мітичним об'єктом, то ми були б цілісними людьми з мітологічним мисленням. Саме такою і була, можливо, древня людина, про яку говорить Леві-Стросс. Якщо б він був для нас тільки духовним, сакральним об'єктом, то ми були б послідовними містиками. Якщо б ми бачили його тільки у фізично/геометричному просторі тільки як топографічний об'єкт, то ми були б послідовними матеріалістами, людьми заземленими чи сцієнтистами. Натомість ситуація не така проста. Єрусалим водночас все ж існує для нас і як певна сакральна та культурна вартість. Тобто, окрім фізико/геометричного простору, він водночас існує і в семантичному просторі так званої „мовної картини світу“, яка передувала сцієнтистській фізико/геометричній картині світу, а також, можливо і в інших типах просторів, якот — сакральному чи буттєвому. Це свідчить про *синкретичність* нашого бачення. А разом з тим і про синкретичність нашого особистого ества, оскільки для нас- і ми- існуємо в усіх цих просторах.

Отже, з одного боку, ми маємо так званий „*фізико-геометричний простір*“ — поняття вироблене європейським раціоналізмом і остаточно кристалізоване Ньютоном, який розумів простір, як „щось первинне, самодостатнє, незалежне від матерії і не визначуване матеріальними об'єктами, що у ньому перебувають...“ По суті, це є матеріальна порожнеча, ідеальний геометричний простір Ньютонівської класичної фізики, який може наповнюватися фізичними

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ
ФРІЦ ФОН ГЕРЦМАНОВСЬКИЙ-ОРЛЯНДО. ЧОЛОВІК ІЗ ТРЬОМА ЧЕРЕВИКАМИ

послухайте ще їдну річ. Тоті двацєкь грейцїрїв образили нї. Таже навїкь вмируцїй - ади ї той має їкєс почутє чєстї.І тогди захтїв-їм подати кїлопотанє, бї гїстатї ордин Франца Іозїфа. Черїз смїртельнє поранїнє голови. Ади тїко сї подївїт на нарїст, шо маю відтогди. Таже сє мїзкї, єкї вїступїли крїз рану -тагї пупцєва кєла, лїш на голові. Сє стає сї дужє рїдко. А в шпїталї сказали нї, шо сє не мож опїруватї, таже їнакшє я назавждї забуду, єк сї називаю. Ос так. І тогди звєрнув-їм сї до барона Венцїля Алярїха Вебїра...

- Венцєля Алярїха? - здївувалася бабуся.

- Аякжє. Вї шо, не читайтє уредового віснїка? Так, до Вебїра фон Ебїнгофа, ц.-к. раднїка вігїлу сїкрїтарїяту ц.-к. уреду ї маршалока. Але вїн сказов нї: “ - Чоловічє добрїй, прїйшли-стї не туди. Сїмї справамї займає сї мїй

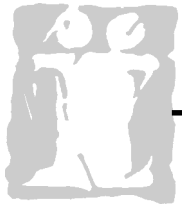
брат, кабїнет 17 на третїм поверсі.” І ади пішов-їм до єго брата Ернста, лїцарє ордину Франца Іозїфа. Покрутивши носом, вїн сказов: “ - Сїм ордином нагороджуют тїко за поранїнє на войнї, а не за тє, шо в мирнїй чєс впадиш, підковзнувши сї на кїнскїм ланєку. Сє бло бї вжє занадто. Озміт сї за то ц.-к. привїлєй. Імпїратор по своїй добротї даскь го вам. І тогди робїт сї тих чїрївїкїв кїко хочтє.”

Пїслє сєї розмовї пішов-їм на авдїєнцїю до імпїратора.

У розпачї моя загалом така стрїмана бабуся підвелася з фотелю і вказала знесамовїтїлому шєвцю на дверї. А тодї промовїла до мєнє:

- Можєш сїватї цю пісєньку скїльки завгодно.

І подарувала мєнї срїбну десїятїгреїцєрову монєту.

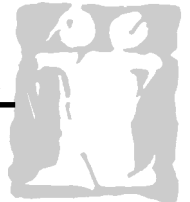
об'єктами, а може і не наповнюватися та бути порожнім не перестаючи при тому певним тільки його притаманним чином існувати як ця ідеальна безкінечна ємкість. Однак попри те, що всі ми привчені класичною фізикою до такого бачення простору, навіть наукові розвідки давно відкинули таке сциєнтистське бачення простору як стабільного вмістилища і згодилися з його релятивністю та прив'язаністю до часу та наповненості матерією. Ба, навіть більше — відійшли від постулатів його безкінечности, вічності та однорідности.

Існувало й інше бачення простору, який мислився як похідний від тих речей, що його творять/наповнюють. І тоді він витворюється самою наявністю, сусідством, стиканням речей, вартостей їх зударом, напливанням один на одного. Такий простір постає як щось похідне, витворюється самою речевістю, сусідством речей, перебуванням їх одна коло одної він вже не є абсолютним, а „чимось відносним, залежним від об'єктів, які перебувають в ньому, і визначається порядком співіснування речей“ — і це вже погляд на простір, вироблений Лейбніцом (Топоров 1983,228). Така просторовість континуується як наповненість, через наявність, сусідство (прилягання, розділення, тиск, віддаленість, різнорідність) речей, що в процесі спів-наявности, спільного-наповнювання, наповнення, с-повнення розігрують як „простір“, так і „час“. Умовно цей простір можна було б назвати „простором спів-наявности“.

Ньютонівський простір є певною об'єктивізацією ідеї простору, він не враховує людського аспекту і є простором класичної фізики та геометрії, тоді як простір Лейбніца „олюднений“ людською присутністю, — це простір побачений людиною і відображає так званий „найвний погляд“.

Ще далі в цьому напрямку пройшов Гайдеггер, який дав визначення у формі запитання: „ Чи простір — це та однорідна, ні в одній з можливих точок не особлива, у всіх напрямках рівноцінна, чуттєво не схоплювана розділеність?...“ (Хайдеггер,1991,95). Це водночас і запитання, і відповідь. Для Гайдеггера простір не є однорідним ні в якому сенсі, особливо Ньютонівському. *Первинними є речі, що наповнюють його, які є різними і мають різну вартість. Такий простір має свою внутрішню цілісну організацію, впорядкованість та структуру.* Мало того, такий

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

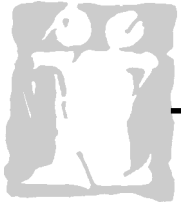

простір є *а-суб'єктивним*, він не є відображенням простору у словах чи сцієнтистських конструкціях, як це могло б здатися, коли мова заходить про „мовну картину світу/простору“, а розгортається/просториться з цих речей сам собою, як саме розгортання/просторення та надавання місця, творення цих місць. Таким чином воно з цих речей творить те, що називається „*місцевістю*“, в якій є місце і на людину. Тобто тут простір є в певному специфічному сенсі „об'єктивним“ чи *а-суб'єктивним*, а не суб'єктивним відображенням у очах людини.

Посилаючись на Гайдеггера, про те, що „речі самі є місцями, а не тільки належать до певного місця“ (Хайдеггер,1991,98), В.Н.Топоров стверджує, що „не існує такого простору, який був би незалежним від речей...властивість бути річчю є функцією простору“ (Топоров,1983,234). Однак, якщо для Гайдеггера ця характеристика є характеристикою, що відображає сутність простору та його, в специфічному сенсі, розгортання/просторення, то для Топорова, це радше або слід архаїчної моделі простору, зафіксованої в мові, та „мовній моделі світу“ — “В архаїчній моделі світу простір є оживленим, одухотвореним і якісно різномірним. Він не є ідеальним, абстрактним, порожнім, не випереджує речі, що його наповнюють, а навпаки, конституюється ними. Він завжди заповнений і завжди речевий; поза речами він не існує“(Топоров,1988,340). Попри всю позірну подібність, ці дві моделі простору різні. Для Топорова простір справді є одним з визначників „мовної моделі світу“. Кожен користувач відповідної мови, чи то вербалізуючи мовлення, чи то у своєму внутрішньому діалозі через здійснення мовного вибору та використання конкретного слова входить саме в таку мовну модель, що детермінує ті конфігурації і структури простору (та часу), що нею о-мовлені, передбачені. Однак водночас ці слова не просто відображають якийсь реально існуючий простір, а саме *моделюють* його, моделюють навколишню його дійсність, задають певні відношення у рамках „життєвого контексту“, в якій вони включені. Зазвичай це групи слів, що групуються довкола понять „близько/далеко“.

Кожен з нас користується мовою. Мовою написані і трактати Ньютона, і трактати Лейбніца чи Гайдеггера. І неначе всюди вживаються одні і ті ж слова. Та вони використовуються для

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

ГЕОРГ

САМОТА

1
Ніщо вже не порушує безмовности самоти. Над темними верхівками прадавніх дерев пропливають хмари, віддзеркалюючись у зелено-блакитних водах ставка, що здається бездонним. Скута печаллю покори, гладінь не порушна - день у день.

Посеред мовчаного ставу височить аж до неба замок із шпичастими перехнябленими вежами й дахами. Чорні,

змережані тріщинами мури позаростали бур'яном, а від круглих сліпих віконць відбиваються сонячні промені. В затінку похмурих дворів літають голуби, шукаючи собі сховки в розколинах мурів. Полохливо здійсмаючись повз вікна, вони, вочевидь, бояться чогось. Тихо, ледь чутно плюскоче водограй, з бронзової чаші якого п'ють спрагли голуби - раз у раз.

Вузькими запилюженими галереями інколи перебігає моторошний дріж, ворохоблячи кажанів. А попри те ніщо не тривожить глибоку тишу.

У вкритих товщею пилу покоях, збезлюднілих, високих і холодних, повно нерухомих речей. Крізь сліпі віконця ні-ні

задання різних картин світу, а, отже, і простору. Для сцієнтиста у фізичному просторі і у просторі, скажімо, сакральному чи буттєвому ці слова означають зовсім різне. Отож тоді „Мовною моделлю простору (часу...) ми будемо називати інтерпретацію простору(часу...), що міститься у семантиці слів — „носіїв моделі“.“ (Яковлева,1994,13)

Виходячи з попереднього визначення просторів та загальновідомої особливої ролі Єрусалиму в історії людської цивілізації, ми і повинні визначати його „місце“ в них, тобто і у „профанному ньютонівському фізико/геометричному просторі“ про який ведуть мову сцієнтисти (і історики та археологи, а не лише географи чи топографи), але і у „аксіологізованому сакральному, семантичному просторі, просторі кожної конкретної мови“. Мало того, ми повинні не тільки усвідомити, але і прийняти той факт, що один і той самий об'єкт, у цьому випадку — Єрусалим, водночас перебуває у всіх цих просторах, що відображають різні рівні сприйняття світу, чи різні „моделі світу“ від „наївного“ до „наукового“, причому перебуває так би мовити не „об'єктивно“ у носіїв різних „картин світу“, а, зазвичай, у синкретичній свідомості однієї і тієї ж людини, що носить в собі та поєднує декілька „картин світу“, що часом може призводити до роздвоєння особистості, а часом і ні. Причому такий синкретизм притаманний не людям з якимось недорозвиненим мисленням, а власне всім.

Отже, з одного боку, маємо „позитивістські наукові трактати“ про „місце“ та поєднане з ним розгортання, тобто „історію“ виникнення та розвитку матеріального об'єкта — міста Єрусалиму, його географію, топологію, гідрологію. А з іншого, трактати про „місце“ та „історію“ Єрусалиму як мітологєми, поняття, цінности, сакрального об'єкта в семантичному, буттєвому, сакральному просторі та часі. Причому в одному з них він може то з'являтися, то зникати, тоді як в іншому існувати перманентно. В якомусь одному з них він є чи навіть його наявність сягає апогею, тоді як в іншому його або ще немає, або вже немає. Матеріального міста Єрусалим, ще немає, або на його місці стоїть поганський Ірушалаєм, Урусалім чи Урсалімму, але в Синайській пустелі жменя блукальців вже вибудовує елементи монотеїзму, які ще не знайшли своєї прив'язки до цього місця, ще не перенесена *скинія* до цього міста і не побудовано Храму, однак в якихось

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЄМИ ЄРУСАЛИМУ

ТРАКТАТ

та й проб'ється малесенький промінчик, але темрява поглинає і його.

Тут прах минулого. Тут воно одного дня перетворилося на понівечену троянду, повз яку байдуже проходить час.

І всюди проникає безмовність самоти.

2

Ніхто вже не наважується зайти вглиб парку. Гілки дерев густо попереплітались, і парк скидається на якесь велетенське живе створіння.

І вічна ніч панує під крилатим листяним шатром. І глибока тиша! І повітря, напоєне випарами тліну!

Та іноді парк прокидається з важких снів. Він згадує свіжі зоряні ночі, заховані в нетрях таємні місця, де він підгледів, було, млосні поцілунки та обійми, сповнені неймовірної розкоші й величі літні ночі, коли місяць вимальовував на чорному тлі химерні картини; людей, які з витонченою грацією розмірених рухів і багатобічними усмішками прогулювалися під його листяним шатром, солодко нашіптуючи одне одному запаморочливі слова.

І тоді парк знову поринає у мертвий сон.

На водах гойдаються тіні ялин і червонолистих буків,

елементах ця мітологема, а водночас і „*блукаюче місце*“ — *скинія*, яку ті блукальці носять зі собою вже існує і матеріально (якщо так можна сказати), і сакральнo, і мітологічно. Разом з тим, коли вдруге було зруйновано Храм, і не залишилося нічого від *скинії*, *домівки Бога*, „місце“ все ж залишилося у сакральному просторі, ба, навіть більше — воно стало очевиднішим, вагомішим, більшим, а навіть в певному сенсі ближчим, хоча на його топографічному місці вже стояла поганська Елія Капітоліна. Принаймні для деяких мистиків саме руйнування матеріального Єрусалиму наблизило Єрусалим сакральний. Це потім на свій спосіб підтвердили кабалісти, які на основі того, що закінчення власної назви міста (Єрушалаім — *syłczyri slczydustoity* у двойні, зробили висновок, що існує два Єрусалими — земний та небесний. Один з них є у просторі профанному, земному тоді як інший в просторі сакральному, небесному. І тут ми бачимо діаметрально різні розуміння визначників далеко/близько, існує/неіснує у різних просторах. Для гебреїв з часу його завоювання Давидом, Єрусалим не тільки стає місцем Храму — домом Божим, але і місцем перебування *дому Давидового*, місцем, де правлять праведні царі і місцем, що гарантує вічність династії дому Давидового та місцем здійснення обіцянок даних йому Богом (І Ц.8). Тобто тут здійснюється і прив'язка цього особливого місця, бо ж простір не є однорідним і рівноцінним у сенсі сакральному, і до справ *дому Давидового*, які перекидають місток між сакральним простором Бога та профанним світом реальних речей. Зрештою такими містками, що еднають сакральний та профанний простір були ледь не всі тогочасні правителі, як от, наприклад, фараони чи месопотамські царі. Тому в той час для віруючих стан реального Єрусалиму, його благочестя та ритуальна чистота були дуже болючим місцем. Не можна було ніяк його осквернити, це особливе місце готувалося до приходу Месії, що мав втілити вінець благочестя на цій землі. Якщо в топографічному сенсі Єрусалим після руйнування Другого храму перестав існувати, то для мистиків він стає ближчим і в сенсі просторовому, і особливо в сенсі часовому. Мало того, просторова, особливо в сакральному просторі, орієнтація на нього посилюється, хоча це знаходить свій вираз і у географічній, скажімо, орієнтованості гебрейства — ну от хоча б у формі постійного звертання до нього в часі творення молитви. Аггада

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ
ГЕОРГ ТРАКЛЬ. САМОТА

а з глибини ставка спливає на поверхню глухе, жалобне зітхання.

Гордо вигнувши струнки шиї, лебеді повагом і неквапно розтинають ряхтливі хвильки. І пливуть вони довкола занедбаного замку. День у день.

Біле латаття цвіте край ставка, посеред яскравих трав, і тільк його блідне у воді.

І коли декілька лілей помирає, з глибини вод з'являються інші. І схожі вони на тендітні руки потопельниць.

Принаджені білим, снують між квітами великі риби з невидимими скляними очима, а тоді знову пірнають у глибину - безгучно!

І всюди проникає безмовність самоти.

3

А там, угорі, у змережаному тріщинами покої сидить граф. День у день.

Він спостерігає за хмарами, що пропливають над верховіттям, - сліпучі та чисті. Йому подобається, як сонце палає у хмарах, сідаючи на вечірній пруг. Він дослухається до звуків, що долинають згори: до крику птаха, що пролітає повз вежу, або ж до свисту дзвінкого вітру, який кружляє довкола замку.

Він бачить, як парк спить - глибоко й непритомно, як довкола замку пливуть по блискітливих хвильках лебеді. День у день.

Зеленаво-блакитними лелітками мерехтять води. У

них відбиваються хмари, що пропливають над замком, а відображення їхні - сліпучі та чисті, як і вони самі. Водяні лілей, журливо й замріяно гойдаючись від подмуху вітру, махають їм, як тендітні руки потопельниць.

На все це змертвіле довкілля, зникоме, мов полуднева тільк, граф дивиться, неначе збожеволіле дитя, приречене на загибель.

Він дослухається до сумної мелодії своєї душі - до минулого!

Коли сутеніє, він запалює стару закіптюжену газову лампу і з грубесних, пожовклих фоліантів вичитує про велич і славу минувшини.

З тремким-завмиранням серця він читає доти, поки телерішність, від якої він дедалі відчужується, не зникне назавжди. І ось постають велетенські тіні минулого. І тоді він живе напрочуд гарним життям своїх предків.

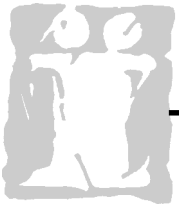
Уночі, коли буря шаленіє так, що мури аж здригаються до основ, а пахи зі страху квилять перед його вікном, графа опановує невимовний сум.

Над його предковичною душею нависає фатум.

І, притулившись обличчям до шиби, він споглядає ніч. Усе в ній здається йому якимсь загадковим і таємничим. І страшним! Сидячи в замку, він чує несамовите ревище бурі, яка ніби хоче розвіяти вітром усю шук мертвотність.

І шойно жажне видиво ночі зникає, мов примарна тільк, як всюди западає безмовність самоти.

Переклад Олега Заячківського.

говорить про Єрусалим, як про першу точку світу, його вісь. Є версії згідно з якими Адам був сотворений із землі, взятої в тому місці, де потім було побудовано Храм (ПдрЕ.12, Бит.Р. 14:8,Ті.,Наз.7:2,566), згідно з іншою — Сіон був ядром всесвіту (Іома 546), ще інші версії твердять, що саме в це місце він був вигнаний з Едему, а тому, очевидно саме тут він (з ним і людство) в нього мав би і повернутися, якщо притримуватися моделі симетричності розвитку світу. Отож з одного боку ми маємо — Єрусалим як „блудницю... житло вбивць“ в Ісайї до пізнього аггадичного міту про те, що Господь поклявся: „Не ввійду Я в Єрусалим Горній, поки не ввійду в Єрусалим земний“ (Та'ан.,5а). А апокаліптичні джерела навіть стверджують, що в майбутньому Храм небесний та Горній Єрусалим опустяться на землю, на місце Храму земного та тлінного Єрусалиму (1 Енох 90:28-29, Барух 4:3). Ця дивна діалектика „заперечення заперечення“ — „Єрусалим зруйнований, але він все ближчий“ особливо активно почала працювати з появою християнства (хоча не тільки в ньому, але і в передхристиянському юдаїзмі, та власне юдаїзмі), яке так парадоксально максимально наблизило Єрусалим до кожного з вірних. І звичайно ж значно зросла роль саме Єрусалиму Горнього, що вічно перебуває в сакральному просторі. Однак це не є кінцева мета людини через воскресіння після смерті, прагнення досягнути Горній Єрусалим чи Рай вона хоче повернути собі первісну єдність з Богом. Якщо для царів важливим було закріплення з цим містом та місцем чи то своєї юрисдикції чи правоти як праведних, від Бога даних правителів, то для віруючих метою було саме таке воскресіння, яке, на їх думку, могло здійснитися тільки в цьому місці — місці вигнання та можливого місці Страшного Суду та прощення. Тому вони трактували його як своєрідний отвір, що сполучав різні простори — земний та небесний, вісь, довкола якої в свої різні виміри роз-просторилися простір сакральний та профанний. І разом з тим, це отвір, що сполучає сьогоднішній з майбутнім, профанний час на землі та сакральну вічність після приходу Месії. Загальновідомо, що для юдаїзму просторова, топографічна проблематика неістотна порівняно з часовою. Самою суттю його, як і християнства, є очікування, однак у цьому пункті, точці дотику сакрального та профанного просторів, стикаються і сакральний/майбутній та профанний /сьогоднішній часи — а

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

отже, сходяться воедино два ці істотні визначники людського буття. Згідно з гебрейською традицією тематика *воскресіння із мертвих* (sytm h tujtje зовсім зрозуміла і дискусійна, однак мова йде про буквально воскресіння із мертвих, причому праведники особливо прагнули бути похороненими в землі Ізраїля, ближче до Єрусалиму. В рабинічній літературі є ціла проблематика, що займається метаісторичним місцем воскресіння із мертвих. Дехто гадає, що це мета світу, остання ланка *есхатону* (долі світу), що вже входить і в світ майбутній. Натомість інші гадають, що воскресіння тільки передує майбутньому світу. Для Єзекиїла воскресіння буде всієї людини у всій її тілесності і майбутній світ постане на тій самій землі, в тому ж матеріальному світі, і Горній Єрусалим зійде на землю, про те ж говорить і Десята глава мішнаїтського трактату „Санхедрін“: „і народ твій...навіки унаслідує землю“. Для Маймоніда — це тільки воскресіння душ і тоді вони перебуватимуть тільки в сакральному просторі Горнього Єрусалиму.

Але і у християнстві ставлення до матеріального Єрусалиму в аксіологічній системі його віровчення було різним — від його заперечення у раних християн, які вважали справжнім Єрусалимом власне Церкву, в якій здійснюються всі пророцтва щодо нового Єрусалиму, тобто вважали себе наслідниками тільки Єрусалиму Горнього, до відвойовування Гробу Господнього та визнання за ним статусу центру світу. Що і втілював імператор Костянтин, вибудувавши коло Гробу Господнього Новий Єрусалим.

Однак усвідомлення наявності та цілісності простору у різні епохи було різним. Ба навіть більше — можна стверджувати, що в певному сенсі сам простір, як роз-простирання/просторення та надавання місця, віддалення речей чи їх наближення ще лише конституювався, якщо слідувати за Гайдеггером. Тобто, щоб простір конституювався, потрібне було людське зусилля та відкритість речей до людини. І навіть не в онтологічному, але і у семантичному світі ідея простору не була наявною одразу, а вироблялася, людина неначе намацувала „місця“, „ходи“, „тунелі“, потім фіксувала їх у словах, їх реляціях. В.Н.Топоров прослідковує, як розвивалася ідея простору, її динаміку, що полягає у „збиранні“, „обживанні“ простору, „його освоєнні“: „Тоді на

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

ГЕОРГ

КРАЇНА МРІЙ

епізод

Час від часу я згадую ті тихі дні, які здаються мені чудовим, безтурботним життям, що ним, мов подарунком долі, я міг насолоджуватися досхочу. В моїх спогадах знову постає те містечко в долині, його широка головна вулиця, обабіч якої тягнеться довга алея розкішних лип, його кривулясті провулки, де вирує таємне життя дрібних купців та ремісників, а також його старий фонтан посеред площі, в якому

дзюркіт води, що вдень грайливо плюскоче під сонячним промінням, зливається ввечері із шепотом закоханих. Однак враження таке, ніби містечко тужить за минулим.

Від зовнішнього світу долину відгороджують пологі пагорби, порослі величними мовчазними ялиновими лісами. Деревя ніжно пригортаються верхівками до високого світлого неба, і цей дотик землі до неба робить світ ближчим, ріднішим. Мимоволі пригадуються якісь людські постаті, і переді мною знову оживає їхнє минуле з усіма тими болями й радощами, що їх ці люди без будь-якого страху звіяряли один одному.

початку творіння простір був розпростертий, роз-киданий всюди (рівень Творця у чистому вигляді). Але через світ речей та людину (наступний рівень творця речей) простір збирається як ієрархізована структура співвідпорядкованих йому сенсів. Для цієї епохи замість безперервності і суцільної гомогенності простору реконструюється уявлення про різномірний і так би мовити „корпускулярний“ простір з різною вартістю (значенням) його частин“ (Топоров, 1983,242). Істотним є те, що людина описує вже обжитий нею, олюднений простір, що і відображається у антропоморфному описі вселенського простору: *матір-земля, світ як члени божого тіла* з одного боку, а з іншого - *підніжжя гори, гірський кряж, гирло ріки, горловина* (Топоров,1983,244). Тобто простір антропоморфізується, а це означає,що простір довкола людини, а, по суті, це її універсум збирається довкола неї , як члени її тіла.

Отож улокуванню Єрусалиму в просторах гебрейського універсуму передувало саме збирання просторів людиною як такою, що скупчує і збирає довкола себе речі як місця і тим творить простір. Цей період пройшли (а де-не-де ще і досі проходять) не тільки гебреї, а і все людство. Це ще не ньютонівський фізико/геометричний простір, а радше сама сутність простору, що зафіксувалася у просторі міту, просторі сакруму. Інструментом для його розвідування/зондування є інтуїція пророцтва, дар відкривати речей (а, відповідно, і „місць-речей“, „місцевостей“) та мова. У цьому випадку це іврит, що закріпив увесь цей зібраний простір гебрейського сакруму в собі у вигляді мовної моделі світу, а отже, і специфічного простору гебреїв. Цей простір має свою специфічну топоніміку, яка зовсім не повинна відповідати топоніміці інших мов. Матеріальні сліди цього зафіксувалися, звичайно ж, у івриті та очевидно Торі, де ми їх і повинні шукати.

Ми можемо говорити, що перед завоюванням Єрусалиму гебреями на цьому місці існувало поганське ієвуситське місто Ієвус чи Урусалім. Однак чи був це той самий Єрусалим у сенсі сакрального центру чи світової осі, яким він постав після перенесення скинії до поганського Урусаліму? Очевидно, що ні. Тоді невже не існувало цього сакрального центру взагалі? Для архаїчних епох це річ неможлива. Звичайно, такий сакральний центр світобудови існував, однак в інших просторах та формах. З самого початку, очевидно, це сакральне місце слід якось

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛІМУ

ТРАКТЬ

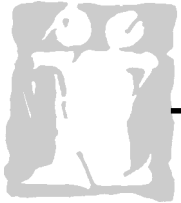
Вісім тижнів провів я у провінційній глушині, і ці вісім тижнів здаються цілковито відмінними від решти мого життя - таке собі самодостатнє існування, сповнене невимовного юнацького щастя й незбагненої туги за чимось далеким і прекрасним. Тут уперше моя хлопчача душа пережила велике хвилювання.

Я знову бачу себе, школяра, і будиночок з невеличким садом, дещо віддалений від міста й майже повністю захований деревами й живоплотом. Там я жив у маленькій мансарді, прикрашеній старими

побляклими картинами, і серед тиші, бувало, поринав у вечірні мрії, а тиша, любо приймаючи до себе й зберігаючи мої недосяжні та нестримні юнацькі мрії, згодом, у вечірні години самоти, досить часто повертала їх мені. Вечорами я, бувало, сховався до мого старого дядька, який доглядав свою хвору дочку Марію чи не цілий день, і отак зо три години ми мовчки сиділи разом. Теплий вечірній вітер залівав у вікно й доносив усілякі чудернацькі звуки, що навіювали нам якісь марева. Повітря було напоєне сильним п'янким ароматом троянд, які саме

пов'язати із місцем-місць — Тим, Хто обіймає всі місця, Творцем. Однак Він сотворив світ і у ньому визначив місце для людини, це мало бути її „властиве, правильне місце“ — Сад Едемський, де вона була б єдності з Творцем. Однак після гріхопадіння це властиве місце було втрачене. І з того часу починається людська історія з вічними блуканнями людини по землі — освоєнні нею простору профанно-топографічного та пошуком шляху до єдності з Богом через пізнання істини віри, тобто способів правильного служіння Йому. Починається пошук правильного життя, правильної віри, що тоді означало — служіння Богу. Починається пошук того первинного пра-місця, де все „правильно“, де ще Бог нас любить і ми перебуватимемо в Ньому. Тобто мова йде про повернення первинного стану невинності та блаженства перебування у Бозі. Досягнути цього стану можна було на певному шляху, що поступово конкретизувався у формах культу та локалізувався у сакральному просторі юдаїзму. Тільки потім це „місце-шлях“, що веде до Бога, все більше локалізувалося щоб потім закріпитися за Єрусалимом. Його як місце та місто вибудовували й оберігали гебреї протягом усього свого етногенезу, ще до того часу, як вони прибули до Ханаану. Він існував у семантичному світі гебрейської цивілізації як певне очікуване місце контакту з Богом. І тільки з часом локалізувалося, як місце здійснення *akedu* (*חֲדָקָה*) принесення в жертву Ісаака на горі Морія, що є в Єрусалимі, на якій Соломон побудував Храм. Щонайперше, це є „правильне“ місце служіння Богові. І тільки потім воно вже обіцяється гебреям у їх володіння, бо саме тут Бог хоче „поставити ...своє ім'я“ (Втор.12.5 чи Диварім 12.5). І тут прямо говориться вже про певне місце, яке ще не освоєне, не назване Ним, однак вже про нього мовиться як про місце, „яке вибере Господь... щоб там перебувало його ім'я“ (Втор.12.4-14 чи Диварім 12.4-14). Тут це місце вже локалізовано за річкою Йордан. І це є чи не перша прив'язка топографічна. Однак не тільки, це місце ледь не знову ж видає себе як Рай на землі. Для опису використовуються не стільки географічні визначники, скільки аксіологічні. Саму суть місця визначає той стан досконалого служіння Богу, що трансформується у благоденство Його народу — „і істимете там перед Господом, Богом вашим, і радітимете ви самі й ваші сім'ї кожним здобутком ваших рук, яким Господь, Бог ваш, благословить вас.“ Це місце

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ
ГЕОРГ ТРАКЛЬ. КРАЇНА МРІЙ

розцвітали біля садової огорожі. Тільки-но ніч заповзала в кімнату, як я підводився, казав «добраніч» і піднімався до себе в мансарду, де, сівши коло вікна, ще з доброю годину віддавався мріям.

Будучи неподалік від хворої дівчини, я попервах відчував якусь страхітливую пригніченість, яка згодом перейшла в святобливе благоговіння перед цим мовчазним, нестерпним стражданням. Коли я бачив її, в мені прокидалося моторошне передчуття, що вона приречена на смерть, і через те я навіть остерігався зводити на неї погляд.

І коли вдень я блукав лісами, з радістю усамітнівшись у тиші, коли, стомившись, лягав на мох і довго дивився у світлу й осяйну небесну далечінь, коли п'янів від невимовного щастя, то зненацька згадував хвору Марію. Тоді я підхоплювався на ноги й, опанований незбагненними думками, зопалу пускався блукати, відчуваючи в голові й серці глухий біль, який мало не доводив мене до сліз.

І коли ввечері я іноді прогулювався запилюженою головною вулицею, повітря якої було насичене запахом квітучих лип, і бачив, як у затінку дерев перешіптуються закохані, коли бачив, як при місячному сяйві дві особи, міцно пригорнувшись, пропливали, мов одна істота, повз водограй, що тихо

плюскотів, - аж мене проймав загадковий гарячий дріж, я знову згадував хвору Марію. Тоді мене охоплювала легка туга за чимось нездійсненим, і враз мені ввижалося, що му з нею попідруч прогулюємося вулицею у затінку духмяних лип. Великі, темні очі Марії світилися загадковим блиском, а її вихудле личко проти місяця здавалося ще більше змарнілим і блідішим. Я втік від цих марень до себе в мансарду, прихилився до шиби й, дивлячись на чорне, беззоряне небо, надовго поринав у химерні, запаморочливі мрії, аж поки сон не змагав мене.

А насправді... насправді ж я не сказав хворій Марії і десяти слів. Вона ніколи не говорила. Годинами я сидів біля неї і завжди, дивлячись на її хворобливе, стражденне обличчя, передчував, що вона помре.

Одного разу я лежав на траві у саду, вдихаючи запах літнього цвітіння; око моє втішали яскраві барви безлічі квітів, по яких ковзало сонячне проміння. Я наслухав тишу, котру лише вряди-годи уривав погук якогось птаха, і відчував подих вологої родючої землі як таємниче нуртування вічного життя. Тоді я ще невиразно усвідомлював усю його красу й велич. Тоді мені ще здавалося, ніби воно належить мені. Та раптом мій погляд зупинився на вікні еркера, біля якого, заплющивши очі, тихо й непорушно сиділа хвора Марія. І всі мої думки знову були прикуті до цього стражденного створіння, переростаючи в гнітючу, до кінця так і не усвідомлювану

„спочинку й насліддя, що Господь, Бог твій, дає вам... Він забезпечить вам мир із боку всіх довоколишніх ваших ворогів, і ви житимете безпечно“ (Втор.12.7-10 чи Диварім 12.7-10). Ми бачимо, як у цьому „втаємниченому“ просторі гебрейського сакруму та пророцтва шукався, збирався, вибудовувався по елементах, по каменю Єрусалим, спочатку як сакральне місце, як певне місце безпеки, достатку та істинного служіння, тобто згоди з Богом. І тільки потім воно почало якось корелювати в профанному просторі спочатку із якимось невизначеним місцем, потім Зайорданням і тільки потім, після завоювання царем Давидом міста ієвуситів Ієвусу — з Урусаліму. Звичайно, можна казати, що закріплення за горою Морія акту *акеди*, і тим самим ідеологічного оправдання утвердження центру культу в цьому місці та місті сталося в епоху Другого храму. Однак важливо зрозуміти, що таке місце намацувалося, шукалося у сакральному просторі гебреїв та П'ятикнижжі Мойсея задовго до того. Однак вже простір П'ятикнижжя є синкретичним — це і географічний простір, як він тоді розумівся, і простір сакральний. Місце служіння Богові було радше в просторі сакральному, ніж у географічному. І коли мовилося про це місце, на протигагу іншим, радше малося на увазі слугування саме цьому Богові, і саме так а не інакше, а не так і там, де слугувалося іншим богам. Тому це місце є місцем „правильним“, тоді як інші такими не є. Топографічна прив'язка, безсумнівно, є вторинною щодо аксіологічної, і локалізувалася у певному „правильному місці“, місці, де реалізується якась сакральна вартість, де вона сягає апогею через протиставлення до „місць неправильних“, які не те що не є цінними, а, навпаки, шкідливими як для людини, так і для її служінню Богові. Така диференціація місць на „правильні“ та „неправильні“ відображає саму сутність простору, а не є тільки його оцінковим відображенням у очах людини. Ми вже говорили, що сам простір породжується речами, які його в специфічному сенсі роз-простирають/просторять. Що він, відповідно, є неоднорідним і нерівноцінним, бо ж різні в своїй сутності „місця-речі“ його творять. Одне місце-річ (наприклад гора, ріка, скеля) є „правильним“, бо відповідає Божественній волі, бо саме тут Він заповів служити Йому, натомість інше ні, бо у світ ще при гріхопадінні була внесена скверна. Тому для тогочасного мислителя чи пророка найважливішим був пошук цього „правильного служіння Богу“.

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛІМУ
ГЕОРГ ТРАКЛЬ. КРАЇНА МРІЙ

тугу, яка мене загадково бентежила. Несміливо й тихо я полишив сад, так ніби не мав жодного права й далі перебувати в цьому храмі.

Щоразу, поминаючи огорожу, я подумки зривав одну з пишних, вогненно-червоних запахуючих троянд. І тільки-но я хотів непомітно прослизнути повз вікно, як мені здалося, ніби над доріжкою, посипаною жорствою, звелася тремтяча, ніжна тінь Маріїної постаті. Моя тінь торкнулася її тіні, немов прагнути злитися в обіймах. І ось, несамохіть підійшовши до вікна, я поклав щойно зірвану троянду на лоно Марії, а тоді безгучно гайнув геть, боячись, що мене спіймають на гарячому.

Як часто повторювалася ця невеличка подія, що так багато важила для мене?! Не знаю. В мене таке враження, ніби на лоно Марії я поклав незліченну кількість троянд, ніби наші тіні обіймалися безліч разів. Хоча про цей випадок Марія ніколи не прохоплювалася й словом, а проте з блиску її великих променистих очей я здогадувався, що вона раділа цьому.

Можливо, години, коли, сидючи одне біля одного, ми мовчки насолоджувалися нашим безмежним тихим щастям, були настільки чудові, що годі було бажати собі чогось кращого. Мій старий дядько погоджувався залишати нас віч-на-віч. Та якось він, сидючи зі мною в саду, посеред яскравих квітів, над якими замріяно

пурхали великі жовті метелики, тихо й глибокодумно промовив: «Страждання твоєї душі, мій хлопчику, ще попереду». І, поклавши руку на мою голову, хотів було ще щось сказати, але промовчав. Він, напевно, й не підозрював, як бурхливо ожили в мені почуття, пробуджені його словами.

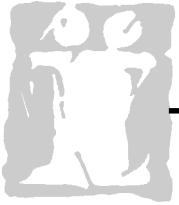
Одного дня, наблизившись до вікна, біля якого, як завжди, сиділа Марія, я помітив, що на її блідому обличчі застигла смерть. По її світлому, тендітному тілу ковзали сонячні промені, а її розтріпане волосся куйовдилось на вітрі, так ніби жодна хвороба й не підточувала її, так ніби померла вона без якоїсь видимої причини - диво, та й годі. Я вклав її у руки останню троянду, і вона взяла її з собою в могилу.

Невдовзі після смерті Марії я поїхав до великого міста. Та, незважаючи на це, я зберіг спогади про ті тихі сонячні дні, і для мене вони, либонь, більш живі, ніж галасливе сьогоднішнє. Я ніколи вже не побачу того містечка в долині. Справді, я боюся знову навідатися туди. Гадаю, це мені не до снаги, хай навіть іноді мене й охоплює туга за тією вічною молодістю, яка залишилася в минулому. Адже я знаю: даремно шукати те, що зникло безслідно, і годі знайти те, що живе хіба лише в моїх спогадах. Та й було б це для мене, далебі, зайвим клопотом.

Переклад Олега Заячківського

яке обов'язково було прив'язане до певного пошуку властивого місця. Жоден культ не обійшов цей свій дуже важливий момент. Тому і досі для здійснення таїнств, творення молитв вибираються певні місця, де і будують собори, синагоги, мечеті. І не можна вважати це пережитком чи забобою, бо пошук такого властивого місця однозначно відповідає самій різновартісній сутності простору. У цій просторовій прив'язці до конкретного місця здійснення таїнства зафіксоване первинне людське ще не засмічене наступними нашарування розуміння простору та його відкритості для людини. Тоді вона ще його тільки намащувала. Може не так багато, в теперішньому розумінні тогочасна людина його освоїла/обжила, однак вона була відкрита на таке освоєння того простору. І розуміла його сутність, його різномірність та його різновартісність.

1. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика і структура. М.,1983
2. Хайдеггер М.Искусство и пространство // Самосознание европейской культуры XX века. М., 1991.
3. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М., 1994.
4. Та'ан — Та'аніт , книга талмудичної літератури.
5. Барух — Кнага Баруха (Варуха) , апокриф.
6. ПдрЕ — Піркей де-раббі Елі'езер, мідраш.
7. Бит — Аггадат Брешіт, мідраш
8. ТІ — Талмуд Іерушалмі, книга талмудичної літератури.
9. Наз — Назір, книга талмудичної літератури.
10. Іома — Іома, книга талмудичної літератури.

ТАРАС ВОЗНЯК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ЛОКУС МІТОЛОГЕМИ ЄРУСАЛИМУ

РАЙШЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

КАРДИНАЛ

Він - син прекрасної княгині Асколійської. Батько його був авантюристом, називав себе колись маркізом Пембою. А проте княгиня любить саме *цього* сина, який нагадає їй про один сад, про Венецію, а також про той день, коли вона була гарнішою, ніж будь-коли. І тому цей син повинен жити з ім'ям маркіза Віллявенеційського. Маркіз - вихованець далеко не найкращий. Він має звичай носити на руці сокола. Якось його наставник - а наставник знається на полюванні не так уже й добре, - запитує його: "А що, коли одного разу сокіл не повернеться?" - "Тоді...

тоді... - вкрай схвильовано відповідає вихованець, - тоді я сам літатиму." І весь червоніє, так ніби зрадив самого себе. Згодом, десь на п'ятнадцятому році життя, він на деякий час робиться тихим і старанним. Він кохає прекрасну герцогиню Юлію Естейську. Цілий рік кохає без взаємності, а тоді, вдовольнивши своє бажання з білявою служницею, забуває про любов до герцогині. І тут настають гарячі запаморочливі дні.Його шпага майже не знає перепочинку. Він прибуває до Венеції. З голови йому ніяк не йде один сад. Цілісінький рік він шукає цей сад, а знаходить натомість Валенцію. Вона висока на зріст, золотоволоса й горда. Наодинці з нею він забуває про інших. Втративши голову, він нестямно цілує її. Але ж вона має коханця. Ба, навіть подекують, що вона заміжня, а проте коханець - річ тим небезпечніша, що маркіз знає його віддавна. Ось уже століття, як усюди можна побачити його картини. Вони висять у найтемніших залах, здебільшого над дверима, щоб їх не бачили діти. Адже в цих картинах є щось від

Ряд

Оди
ква
при
чорти
п'ядь
вість
міс
вісті
де
в'яз?
де
зять?

ЕРНСТ

Переклад Івана Лучука

ЯНДДЛЬ

ПОКИ
на
початку
світ
був
порожнім
і
пустинним
але
квітучим
і повним
він буде
ПОКИ ТИ
ЙОГО НЕ
ПОКИНЕШ

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. КАРДИНАЛ

лукавого. Стривоженому цими картинами маркізові у кожній чарі вина ввижається це похмуре, насуплене, сповнене таємничості чоло, підкреслене гострими чорними бровами. Йому робиться моторошно. І з кожним таким видом він здригається, а потім заходиться гучним реготом. Однієї ночі, тільки-но над широким ліжком заворушилося запинало балдахіна, він стрибає з вікна синьйориного палаццо в канал. Під постріли, що лунають навздогін, він дістається до П'яццетти, де йому стають у пригоді рибалки.

Через десять років він вирушає до Венеції лише задля того, аби подивитися на те вікно. Позначене витонченим стилем, воно завершується гостроверхим склепінням, у міру оздобленим. Це втішає його. Ще молодий, він, секретар кардинала Борромео, вліз на Венецію. На одному із свят він зустрічає також Валенцію. Вона, достоту така, як і колись, наближається до нього. Та він, однак, змінився: низько вклонившись, він разом із сенатором Грітті усамітнюється для серйозної розмови. Перед самісіньким Різдом він стає кардиналом. На Великдень він відчуває, як з його могутніх плечей із шелестом спадає додолу важкий фіялковий шовк. Він утішається гарненькими пахолками, які несуть шлейф, і радіє у сьайві та блиску слави, сп'янілий від співу, наче від пахошців виноградника. На Пасхальних святах наступного року кардинал відсутній. Він живе в одному із своїх маєтків, прикрашаючи сади. Великодньої неділі він розмірковує над планом зведення нового замку.

Можливо, Сансовіно ще дасть згоду будувати його. Ввечері один із улюбленців кардинала спохоплюється: сьогодні, мовляв, Воскресіння Христове. Кардинал сміється. Негайно влаштовують свято, на яке прибувають дівчата з Карманьйолі, двічі по п'ятдесят.

Кардинал надзвичайно гостинний. Його ім'я у всіх на устах. Народ вважає його за чарівника. Двадцять художників оточують його, десять скульпторів працюють у його парках, а кожен поет порівнює його з якимось богом. Одного дня він приймає в себе Валенцію. Синьйора прекрасніша, ніж будь-коли. Він щодня уряджає її свято. І от у розпалі найпишнішого з усіх свят вістовець верхи на коні привозить кардиналові листа. Прочитавши лист, кардинал блідне, а тоді подає його Валенції. Ввечері синьйора відбуває до Риму. Там серед кардиналів у неї є друзі. Вночі кардинал прокидається. Він ще раз перечитує лист, а його улюблений пахолок присвічує йому смолоскипом. Останні слова в листі - про смерть папи.

Через три дні кардинал отримує з Риму листа від своєї матері, літньої герцогині Асколійської. Це перший лист від неї. Вона вітає його із чимось, він, однак, не зовсім розуміє, про що йдеться. Та ось увечері його терміново викликають до Риму. І лиш тепер, збагнувши все, він постановляє собі подарувати матері одну з картин Джорджоне.

Переклад Олега Заячківського

ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH

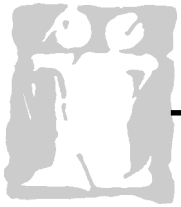

ТАРАС ЛУЧУК

АБО

ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ

Федькович, на думку либонь найкатегоричнішого українського літературного критика — Миколи Євшана, — це „один з найтемніших, а zarazом один з найбільш цікавих епізодів в розвою нашої поезії“ (1). Для Євшана найбільшу цікавість становила „наївність“ Федьковичевої музи: коли вся наша література дихала

РАЙШЕР
МАРІЯ
РІЛЬКЕ

ЗОЛОТА

коло вікна. Спостерігаючи за тим, як жваво рухаються на стіні світляні зайчики, він підстрибував, мчав за ними й сміявся від душі, так що навіть на печальному обличчі його матері можна було помітити відбиток цього сміху.

Не минуло й року, як вона овдовіла. Зі смертю дорогого їй чоловіка впав і той посередній добробут, що його він створив своєю працею. Змушена обміняти просторе помешкання на цю кімнатку, вона своїми руками збільшувала ту незначну суму колись заощаджених грошей, аби не відмовляти в найнеобхіднішому ані собі, ані насамперед своїй дитині - п'ятирічному малюкові Віллі. Тож хіба дивно, що тепер ця дитина так широко втішалася?!

Відірвавши стомлені очі від роботи, жінка лагідним, сповненим любови поглядом дивилася на малого, який, зіперши свіже личко на м'ясистий кулачок, притулився до шиби.

Була весна. З прозорого темноблакитного неба привітно всміхалося сонце. Його промені, однак, рідко пробивалися до антресолей будинку, розташованого у вузькому провулку. Якщо ж мерехтливе світло, розсіявшись, і просотувалося крізь шиби, кидаючи мінливі світляні зайчики на потиньковану задню стіну скромної кімнатки, то був це не прямий сонячний промінь, а відблиск якогось вікна з високого будинку навпроти. Тим більшою була радість малого, який щодня бавився

ше XVIII століттям, і на Заході України зокрема поезія була тільки віршунням майже ординарним, як свіжий вітер з'явився Федькович, поезія якого принесла повітря гір і живе серце гордого горянина. В наївності Федьковича найзіркіші шанувальники узрили невимущеність, невимученість мовлення, — напротивагу тій штучності, що помічалася в українській поезії перед Шевченком, коли кожен поет, для того, щоб бути найзрозумілішим для усіх, неначе прикидався дурником. Федькович же вражав природністю тону: відчувалося, що поет не може іншою мовою говорити. Щоб оцінити вповні Федьковичеву наївність, Євшан радив порівняти його німецькі поезії з українськими.

Німецькомовний поет Федькович: за ним — неначе культура цілих століть, формальна досконалість, легкість володіння словом, що дуже легко збивається на шаблон, що подавляє всю індивідуальність поета, подавляє настільки, що порівнявши Федьковичеві поезії з якимись іншими поезіями Федьковичевого німецькомовного оточення в Чернівцях, ми не доберемо, що кому належить. Україномовний поет Федькович: непричесаний, нерозвинений неначе, але саме тут він неповторний, не може мати епігонів, бо далі вже йти нікуди, і тільки тут відкривається вся неповторна краса його мови. Українська мова

Федьковича — буйна, глибока, могутня, як первісна сила природи, як дрімучість карпатських лісів. Отож, якщо не хочемо знищити первісний світ поета, не можемо прикладати літературної мірки до нього.

Коли сам Федькович заговорив про „поетичний вартунок“ своїх думок, коли почав оцінювати свою поетичну думку відповідно до певних літературних вимог чи норм, постулатів чи доктрин, отоді-то змінилася логіка творчості: отоді Федькович відійшов від української творчості, більше зосередився на своїй творчості німецькою мовою, щоб опісля переключитися на науковій студії. Розпочавши свій шлях німецькомовними поезіями, Федькович завершив його — теж німецькомовними — астрологічними розвідками(2).

— Так у чому ж полягає таємничість постаті Федьковича — цього загальнопризаного тепер класика української літератури? Я пов'язую це з німецько-українським чи українсько-німецьким висловом думки у нього. Для пояснення своєї тези мушу вдатися зокрема до історії античної філософії, а також до інших явищ, пов'язаних з культурним розвитком.

„Вислів думки“ — так я перекладаю платонівський термін „діанойа“. Сам Платон, як відомо, не витворив послідовної термінологічної

ТАРАС ЛУЧУК. ДИКІ ДУМИ АМ ТSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ

СКРИНЬКА

Проте сьогодні його захоплювала не гра сонячних променів, і позаяк у будинку навпроти діялося щось незвичайне, то він не звертав анітрохи уваги на коника, який лежав перекинутим на підвіконні. Недавно там спорожніла склепінчаста крамниця — торгівець сукном перебрався зі своїм крамом на іншу вулицю. Відгоді там прибирали, мили, а віконниці, якими на ніч і на неділю закривали обидві вітрини, спершу, на превелике зачудування хлопчика, зняли, а згодом, погрунтувавши їх у жовтий колір, помалювали гарною чорною фарбою. Ця робота настільки зацікавила Віллі, що тільки-но за блискучими шибамі з'явилися золоті й срібні скрині та скриньки, - невисокі, одні довші, інші коротші, але всі з шістьма кантами, - його захопленню не було меж. І ось коли на одну з вітрин крамарі поклали золоту скриньку, на якій було зображено двох надивовижу чудових ангелів, вкляклих на колінця, він не зміг стриматися, щоб не заплескати в долоні.

- Мамо, мамо, ну, поглянь-но, поглянь! Що це, он та гарна малесенька скриньочка з двома янголятками?

Мати підвелась, однак, побачивши красиві блискучі скриньки, навіть не усміхнулась, і це неабияк здивувало його. Ба ні, одна сльоза таки проступила з-під почервонілих країв її повік.

- Що це? - нерішуче повторила дитина.

- Бачиш, Віллі,- серйозно сказала мати, легко провівши носовичком по очах,- он туди, в ті скрині, кладуть людей, яких Бог знову забирає до себе, - і великих, і малих.

— Туди? - прошепотів хлопчик, і далі задоволено спостерігаючи за вітринами.

- Так,- провадила мати, - і нашого тата поклали в таку саму скриню...

- Але, - урвав її малий, якому з думок ніяк не йшло перше пояснення, - чому Бог забирає до себе й малих? Напевно, вони дуже слухняні, якщо так швидко

системи: у своїх творах він уживає такі слова, які тільки пізніше стали термінами. Для цього потрудився Арістотель, котрий і створив термінологічну систему як апарат науки, а після нього до цього зверталися і філософи неоплатонічної школи. „Діанойя“ — як термін — стоїть в ряду тих слів, які окреслюють поняття, пов'язані з діяльністю розуму. Найбільший у другій половині ХХ ст. класичний філолог О.Ф.Лосев виокремлює в античній філософії навіть таку дисципліну як „ноологія“, тобто той комплекс понять, який пов'язаний з діяльністю розуму: в давньогрецькій мові ці поняття окреслені такими словами, як „noys“ (у Лосева: „ум“), „noein“ („мыслить“), „noetos“ („мыслимый, умопостигаемый“), „dianoia“ („размышление“), „phronesis“ („практическое мышление“)(3). Те, що Лосев перекладає як „размышление“ — „dianoia“, вже своєю морфемною структурою вказує на процес фіксації діяльності розуму, процес знаходження відповідного до думки слова. Думка в такому випадку виступає реалізацією розумової діяльності.

Процес знаходження відповідного слова можна поставити в контекст іншого процесу — літературного, який відображає не стільки слово як таке, а більшою мірою — „соціальну“ функцію слова. Якщо виходити і з „соціалізації“ (суспільної

заангажованості) слова, то не таким вже заплутаним постане явище чужомовності національної культури, яке характерне для багатьох літератур — спершу тих, які користали з універсальних культурних надбань (латиномовність національних літератур середньовічної Європи), пізніше — переважно політично залежних народів (для котрих мова „панівної нації“ виступає „культурною мовою“). Це явище характерне і для українського красного письменства — аж до ХІХ ст. включно. В межах Російської імперії можна говорити про російськомовність (маються на увазі твори, писані українськими авторами російською мовою), в межах Австро-Угорщини — про німецько-, угро- і (з огляду на домінують польського елементу в системі австрійської бюрократії в Галичині) польськомовність української літератури відповідного періоду.

Така загальна схема явища чужомовності. Федькович у цьому плані — вельми виграшна постать: з одного боку він постає як провідний український літератор на Буковині в другій половині ХІХ ст., а з іншого — своєю німецькомовною творчістю — вписується в контекст німецькомовної літератури (не випадаючи одночасно і зі свого рідного письменства — з огляду на згадувану чужомовність).

ТАРАС ЛУЧУК, ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
РАЙНЕР МАРИЯ РІЛЬКЕ. ЗОЛОТА СКРИНЬКА

потрапляють у цю гарну скриньочку, а потім робляться в небесах янголятками, чи не так?

Мати, ніжно й сердечно обійнявши дитину, впала навколішки й довгим поцілунком тямилла його вологі губи. Малий не питав нічого. Рвучко обернувшись до вікна, він прикипів поглядом до великих вітрин. На його личку засяяла щаслива усмішка.

Тим часом мати знову сиділа хильцем за роботою. Раптом вона підвела очі. По її блідих щоках котилися сльози. Випустивши з рук шитво, вона молитовно склала їх і тремтячим голосом ледве чутно проказала:

- Боже милостивий, благослови мою дитину!

Густа беззоряна вереснева ніч. У кімнаті антресолей запала гнітюча тиша. Було чути тільки цокання настінного годинника й стогін дитини, яка, трусячись у лихоманці, звивалася в ліжечку.

Мати схилилася над бідолашним Віллі. Червонувате тьмяне світло нічної лампи злегка торкнулось її змарнілого обличчя.

- Віллі, дитино моя, серденько моє, ти щось хочеш?

Нерозбірливі звуки - от і вся його відповідь.

- Тебе щось болить?

Але відповіді не було.

- Боже мій, Боже, як же це могло трапитися!

Гарячково й безладно все це промайнуло в спогадах замученої жінки. “Так, той вечір. Після гри. Майже тиждень тому. Який він був гарячий! І осінній туман,

каже лікар. А тепер, тепер він уже не подає надії. І якщо ще й слабий організм...”

Ні, збагнути цього вона не могла.

Здається, він кликнув її. І ось удруге він тихесенько кличе її:

- Мамо!

- Що тобі, дитино моя?

- Це було... це було гарно,- затинався малий.

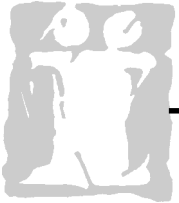
Підвівшись з великими труднощами, він червоним від лихоманки личком притулився до материнної руки.

- Бозьо сказав, що я повинен прийти до нього. Я ж маю таке право, чи не так, мамцю? Н-ну, дозволя мені... прошу тебе, - і малий склав гарячі ручки.

І от знову - напад пропасниці. Малуок упав на ліжечко. Бідолашна мати турботливо вкрила його ковдрою і, знеможена пекельним болем, опустилася навколішки. Судомно схопившись обіруч за край залізного ліжечка, вона тихенько та незв'язно заходила молитися...

Годинник вибив восьму. Крізь шибу соталося рідке блякле світло осіннього дня. Дошки підлоги сіріли, а речі відкидали важкі чорні тіні.

Жінка підвелася з колін, сіла коло ліжечка й запаленими сухими очима втупилася у порожнечу. Тим часом малий, уривчасто дихаючи, спав спокійніше. Чоло його пашіло, а щоки - розчервонілися. Мати, нечутно поклавши руку на розметані біляві кучері дитини, сиділа непорушно і здригалася лише тоді,

Німецькомовна творчість Федьковича не раз ставала об'єктом досліджень: однак, ця проблема переважно розглядалася в контексті зв'язків Федьковича із західно-європейськими літературами(4). Щодо подачі матеріалу — тема „Федькович і німецька література“ опрацьована досить ґрунтовно, але з точки зору інтерпретації — цього сказати не можна. За принцип опису, як правило, береться бібліографічний факт німецької Федьковичіани. Але вже на першому кроці можна спіткнутися: чому Федьковичіана саме „німецька“? Говорити тільки про німецьку літературу не доводиться; варто говорити все-таки про літературу німецькомовну, варто розглядати явище „німецькомовності“, тобто — те культурне надбання (всередині і поза етносом), яке зафіксоване в німецькій мові. Тим більше це слід мати на оці, коли розглядається феномен Федьковича: увесь комплекс його стосунків із західно-європейською літературою зводиться, по суті, до сприйняття цієї літератури крізь призму німецької мови.

Один приклад: основою для українських інтерпретацій Федьковича Шекспірових трагедій „Гамлет“ і „Макбет“ послужили німецькі переклади цих творів. Іван Франко, публікуючи Федьковичеві переклади, спеціально не займався в'ясненням їх реального джерела, а полишив це для наступних

дослідників. І що ж вони роблять? Зіставляючи Шекспіра і Федьковича, беруть з одного боку — Шекспірів ориґінал, з іншого — Федьковичів текст, і порівнюють, як майстерно Федькович передав гуцульським діалектом колорит Шекспірівської епохи. Але ж безпосереднього зв'язку не було — існував якийсь німецькомовний літературний посередник. Схема інтерпретації мала б мати такий вигляд: Шекспір — німецький переклад — Федькович. Як видно, стосунки Федьковича із Шекспіром ведуть до німецькомовної культури.

Отож, окресливши суть Федьковичевих літературних контактів, згадаю його поетичну (не україномовну) практику. Німецькою мовою Федькович видав дві поетичні збірки(5). Загальна кількість поезій — 7 у першій збірці і 44 у другій (4 з них дубльовано — повністю чи в переробленому виді — з першої збірки). Поза збірками залишилось ще 12 ориґінальних поезій і 8 перекладів українських народних пісень (певною мірою їх можна розглядати як ориґінальні німецькомовні твори Федьковича). Практично всі німецькомовні поезії мають свої українські „відповідники“ (див. табл. „Відповідність україно- та німецькомовних поезій Федьковича“), причому в одному випадку спочатку існував німецькомовний варіант, а в іншому — україномовний.

ТАРАС ЛУЧУК. ДИКІ ДУМИ АМ ТSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛБКЕ. ЗОЛОТА СКРИНЬКА

коли на сходах відлунювали дзвінки голоси або зненацька хтось хряскав вхідними дверми.

- Тату, тату! - раптом вигукнув малий, повернувшись на другий бік. Мати злякалась, а Віллі вмити замовк.

Вулицею проїжджав автомобіль. Шум його коліс поступово стихав.

У кімнату долинали тільки шарудіння мітел об хідники.

- Бозю... бозюню... благаю тебе! - стогнав малий.

- Я... я... був чемним... от запитай маму!

Тремтячи, мати заламувала руки. Тим часом Віллі, поволи розплющивши очі, здивовано озирався.

- Я був на небесах, мамо, - шепотів він, - на небесах... Хіба це не правда... не правда, мамо, - жваво белькотів малий, - що ти також покладеш мене в гарну золоту скриньочку, знаєш... у ту, що там... у крамниці? - Ощасливлений, він усміхнувся: - В ту, де зверху двоє янголяток.

Мати голосно заридала.

- У ту самісіньку, ну пообіцяй мені.

З почуттям невимовного страху вдова міцно схопила обидві долоні свого улюбленця.

- Боже! Боже! - молила вона. Сказати ще щось у неї не вистачало сил.

Раптом мати відчула, як по руках дитини пробіг мороз, і шойно Віллі здригнувся, вона зойкнула.

Малий сполотнів. Губи його ще рухалися.

Потім усе затихло.

Мати вп'ялася очима в маленьке тільце, з якого йшов, здавалося, крижаний холод. Вона відчайдушно пригорнула його до грудей і стиснула у своїх обіймах. Та дарма! Тільки усмішка застигла на зціплених губах маленького мерця. Блаженна усмішка!

... Безбарвне осіннє сонце виблискувало на домовинах у крамниці, а також на гарній золотій труночці. Велика шиба віддзеркалювала промінь у кімнату на антресолях, і тьмаве світло, боязко ковзнувши по блідому личку бідлашного Віллі, поступово розсіювалося на білій стіні.

1895

Переклад Олега Заячківського

Те, що Федьковичева муза в мовному плані була двокрилою — очевидний факт, але через те, що він (Федькович) вписався в контекст тільки української літератури, а в контексті німецькомовної (зокрема австрійської) залишився тільки літературним фактом, через те його німецькомовною творчістю було зігноровано. Вона розглядалась як рудимент становлення Федьковича-літератора, який формувався в умовах чужої культури і який поборював цей вплив на шляху до рідимих коренів. З погляду літературного процесу — по-інакшому і не могло бути. Але такий погляд не розв'язує питання внутрішньої спонуки шукання слова. Проте шукання відповідного слова, словесне оформлення думки залишається допоти нерозв'язаною проблемою, допоки має існувати людське мислення, котре буде знаходити свій вислів у мові.

¹ *Євшан М.* Юрій Федькович в світлі нових матеріалів // ЛНВ. — 1911. — Т.LV, кн. IX. — С.279.

² Федьковичеві праці з астрології не друкувалися; багато з них загубилися. Однак, рукопис найбільшої

астрологічної праці Федьковича (896 с. за авторською нумерацією) „Apotelesmata oder das Buch der Dekrete“, а також таблиці, схеми, карти зоряного неба (всього 104 арк. різного формату) таки зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України у Києві (ф. №58, од.зб. 424,425).

³ *Лосев А.Ф.* История античной эстетики. — М., 1992. — Т.8, кн.1. — С.541.

⁴ Найхарактерніша праця: *Гуць Г.* Юрій Федькович і західно-європейська література. — К., 1985.

⁵ 1) Gedichte von J.Fedkowicz. Czernowitz, 1865;
2) Am Tscheremus! Gedichte eines Uzulen. Czernowitz, 1882.

ТАРАС ЛУЧУК. ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ

РАЙШЕР

МАРІЯ

ШОВІ
ПОВІ
ПОВІ

РІЛЬКЕ

ІЗ „СОНЕТІВ ДО ОРФЕЯ“
частина I, сонет XIII

Відповідність українсько- та німецькомовних поезій Федьковича.

„Дикі думи“ (1876) (думав Гуцул-Невір)

1. Дикі думи
2. Гуцул-Невір

[1-й цикл] Недуг

3. Довбуш
4. Дзвінка
5. Доля
(34. Кобзарська зірниця)
6. Гуцул-кобзарь
7. До маймуrowого ангеля
8. Бісків

[2-й цикл] Ліпше

9. Сокільський
10. До рожі
- Рожа (Іранська казочка)
12. Під вікни
13. Римська княгиня
14. Шипітці берези
15. Циганка
16. Керманіч

[3-й цикл] Здоров

17. Тарас
18. До черленого
19. Желізний двір

„Am Tscheremus!“ (1882) (Gedichte eines Uzulen)

1. Am Tscheremus
(30. Mein Urbild)

2. Dowbusch
3. Dzwinka
4. Sängers Loos
5. Sängers Stern
6. Der Uzulenskalde
7. Zum Marmorengel
8. Biskof

9. Sokiłski

10. Die Rose (Iranische Sage)
12. Ständchen
11. Der Romersee
16. Die Schipotbirken
13. Die Zigeunerin
14. Der Kermanitsch

15. Taras
18. Was willst du?
17. Das Eisengemach

ТАРАС ЛУЧУК. ДИКІ ДУМИ АМ ТШЧЕРЕМУШ АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. ПОЕЗІЇ

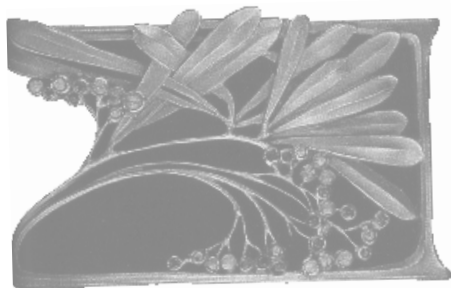
Стиглі ябкa, груші і банани,
агрест... Мовить тлінь і животінь
ними в роті... Відчуття примани...
На лиці дитиннім никне тінь

смакування; здалеку вони.
Ймення їм зникомі поглинанням?
Де слова були, зйдуть стіканням
соки вільні вглиб раптовини.

Як тоді найменувати плід?
Солодоц первинного згусання
плавно переллеться в смакування,

щоб світліти, прозоріти від
двоїни сонцеземної тутa:
о чуття, пізнання радість люта!

Переклад Івана Лучука

20. Чорний косарь
21. Сочава

[4-й цикл] У світ!

22. У світ! x
23. Сербські ваї
24. С під юга
25. Туркиня
26. У гори!

<Страж на Руси>

[„багато разів перероблювана річ з прицілом на гимн“ (І.Франко)]

19. Der schwarze Wandersmann
20. Sutschawa

21. Das Palmenfest zu Takow
22. Von Süden
23. Die Griechin
24. Zurück

[Kleinrussische Balladen]

25. Trojsil
26. Reiters Irrfahrt
27. Des Buhlen Heimkehr
28. Die Witwe
29. Der kranke Sohn
30. Mein Urbild
31. Marko
32. An Sokilski

[5-й цикл] Домів

27. Богач x
28. Король Гуцул x
(36. Тай оттаке)
29. Де Черемшу...
30. Черемска княгиня
31. Кидра-княгиня

[6-й цикл] Під міров

32. Будь здорова! x

33. Der Uzulenkönig
34. Was ist's
35. Die Tscheremuschnixe
36. Die Fichtenfürstin

37. Leb' wohl!
38. Am Posten

ТАРАС ЛУЧУК, ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. ПОЕЗІЇ

З „КНИГИ ОБРАЗІВ“

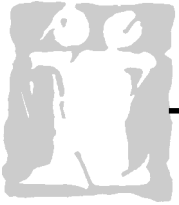
САМОТНІСТЬ

Самотність — то як дощ, як злива:
здіймається надвечір, некваплива,
з рівнин далеких, з моря, справа, зліва
у небеса (вона там є завжди),
звідтіль — на місто масою води.

Дощить, коли з потьмарення нічного
вже копія вилонюється рання,
коли тілам, що не знайшли нічого,
болить роз'єднання розчарування,
а в тих, між ким єдине почування —
ненависть в ліжку спільнім, — гусне щем:

тоді самотність падає дощем...

Переклад Ігора Бурковського

33. Царска рожа
34. Кобзарска зірниця
35. Зоря
36. Тай оттаке!
37. Сокілска княгиня
38. Урода
39. Хорий стрілець
40. На кафталуші
41. Відправа

x
x

39. Die Kaiserrose
(5. Sängers Stern)

(34. Was ist's)
<Die Tscheremusmaid>

40. Der kranke Jäger
41. Die hohe Wacht
42. Abschied
43. Uzulenständhen
44. Sechs Uzulenlieder

123

ТАРАС ЛУЧУК. ДИКІ ДУМИ АМ TSCHEREMUSCH АБО ЧУЖОМОВНИЙ ФЕДЬКОВИЧ
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. ПОЕЗІЇ

*Вірному й діяльному посередникові
Вітольдові Гулевичу (Ольвіду)*
на подяку
Райнер Марія Рільке*

Щасний, хто відає: кожна мова
несказане таїть,
кому та велич сяйно-казкова
душу може впоїть.

Отож коли зусиллям терплячим
ми зводим з Іншого міст,
то неодмінно Спільне побачим
через натхненний зміст.

Переклад Ігора Бурковського

* Ольвід (Вітольд Гулевич, 1895-1941) — польський поет, перекладач Рільке. Замордований нацистами.

L I T E R A R I S C H E LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

Larissa Cybenko

“Mein Blick schweift immer wieder... in die melancholische, ebene Welt ohne Grenzen, in die sanfte Trauer der Erde, in welche die Schlachtfelder hineingewachsen sind...” (II., S. 282)¹. Galizien von Joseph Roth. Der Raum, der als Objekt der Inspiration und der künstlerischen Darstellung eine große Anziehungskraft ausübt, der zur literarischen Landschaft wird.

David Bronsen schrieb in der Joseph Roths Biographie über die Bedeutung Galiziens für Roths Werdegang zum Schriftsteller, daß Roth Galizien, das im Laufe dieses Jahrhunderts von so vielen Konvulsionen erschüttert wurde, die weltanschauliche Ausrichtung, die Prädisposition mancher Charakteranlagen und die sprachliche Orientierung verdanke.² Die Mischkultur und das Vielvölkermilieu seiner Geburtsstadt Brody im ukrainischen Galizien, diesem entferntesten Winkel der Habsburger Monarchie, der infolge seiner Völkermischung einem winzigen Modell des Reiches gleich war, haben nicht nur die sprachliche Vielfalt und die Breite des Wahrnehmungshorizontes des Schriftstellers geformt, sondern ihn auch zum “Dichter deutscher Sprache”³ klassischer österreichischer Prägung gemacht. Wenn man über Joseph Roth spricht, nennt man Galizien, so wie auch das Habsburger Reich selbst, seine “verlorene Heimat”. Es wurde aber zu seiner echten “literarischen Heimat”⁴, ohne die man sich diesen “Schriftsteller aus der galizischen Bezirkshauptstadt Brody”⁵ so, wie wir ihn aus seinem Werk kennen, nicht vorstellen könnte.

Die gegenwärtigen politischen Veränderungen in Osteuropa ermöglichen einen neuen Zugang zu Joseph Roth und seinem Schaffen, Wiederentdeckung der Welt des großen galizischen Schriftstellers, ihre Rückkehr aus den “Schatten der Grenzen” in den Raum unserer Erfahrung.

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛКЕ. ПОЕЗІЇ

ОСІННІЙ ДЕНЬ

Вже, Боже, час. Бо літа вщерть було.
Тінь поклади на сонячний годинник.
Хай котить вітерець над нивами тепло!

З два дні лиши: нехай дойдуть плоди,
що не достигли до призначеного строку, —
і у вино важке їх золотого соку
останню краплю бережно зціди.

Хто не замешкав десь, не матиме й кутка.
Самотньому ж залишиться отрута
нічниць тяжких і дні мов пута,
і поведе його теплом свого листка
в осінній день алея призабута.

Переклад Ігора Андрущенка

Das Problem der Heimat bzw. Heimatlosigkeit bei Roth ist viel diskutiert worden. Dieses Problem ist immer, wenn ein Mensch ausreisen und seine Vertraute Umgebung verlassen muß, sehr aktuell. Besonders aber, wenn es sich um einen echten Künstler handelt. Der große russische Schriftsteller des XX. Jahrhunderts Wladimir Nabokow, dessen Leben in der Emigration verlief, schrieb darüber:

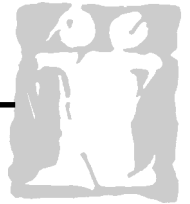
“Vielleicht sollte man auf einen Schlag für immer mit jeder Art der Sehnsucht nach der Heimat Schluß machen, außer der Heimat, die mich begleitet, die in mir drinnen ist, wie Silber des Meeressandes am Leder der Sohlen klebt, in den Augen, im Blut lebt, dem Hintergrund jeder Hoffnung des Lebens Weite und Tiefe gibt? Irgendwann, wenn ich vom Schreibtisch zum Fenster schaue, werde ich dort den russischen Herbst sehen!”⁶

Das ganze Werk Roths zeugt von Heimatlosigkeit und Fremdheitserfahrung. Er wählt seine eigene imaginäre Heimat. Man fühlt sich in der Fremde heimisch, man trauert der Heimat, die man verloren hat, nicht nach. Man ist eigentlich nur mit dieser imaginären Heimat, dem Land der Kindheit vielleicht, das nur im Geiste existiert, aufs engste verbunden.

Einerseits ist das Schaffen Roths, dem assimilierten Juden, von der Tradition ahasverischer Heimatlosigkeit durchzogen⁷ - überall fühlt man sich fremd, wie die kleine Gruppe der Juden bei der Begrüßung des Neumondes am Rande eines galizischen Städtchens in “Hiob”, die wie Antipoden zu dem Wald, “der schwarz und schweigsam war wie sie, aber ewig in seinem verwurzelten Bestand...” erscheinen: “Fremd war ihnen die Erde, auf der sie standen, feindlich der Wald, der ihnen entgegenstarre, gehässig das Kläffen der Hunde, deren mißtrauisches Gehör sie geweckt hatten, und vertraut nur der Mond, der heute in dieser Welt geboren wurde wie im Lande der Väter, und der Herr, der überall wachte, daheim und in der Verbannung.”(V, S.44-45) Die regellose, unstete und suchende Menschengruppe und die regungslose Waldfläche im Hintergrund, darüber der Mond, der alles in seinem Schein vereinigt - dieses Landschaftsbild könnte als symbolische Illustration zur Sage vom Ewigen Juden dienen.

Andererseits ist das Gefühl der “Fremde als Heimat” eines der prägnantesten für den Geisteszustand der Moderne. “Überall fremd und überall heimisch zu sein, das zählt zu den Grunderfahrungen unserer Epoche. Ströme freiwilliger und unfreiwilliger Wanderer hat dieses Jahrhundert erlebt.”⁸ Roth hat Galizien freiwillig verlassen. Schon in den Gymnasialjahren war er von seiner literarischen Zukunft überzeugt - bewußt wollte er dem “Krähwinkel der Monarchie” entfliehen, ihn zogen die Metropolen der westlichen Zivilisation - Wien, Berlin, Paris an (die Möglichkeit, sich frei bewegen zu können, hat ihm sicher der österreichische Paß verschafft). Ohne Westeuropa würde Roth als eigentümlicher Schriftsteller nicht weniger als ohne Galizien zu denken sein. Die Ungebundenheit hat ihm Freiheit gegeben. Im Laufe der ganzen Schaffenszeit erscheinen bei ihm, in vielen Nuancen zwar - von der Melancholie über die Ironie zur Schwermut - die Gestalten der heimatlosen

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. ПОЕЗІЇ

Вже барбариси налила густа волога,
а кволі айстри сохнуть у тіні.
Хто нині незаможній, в літні дні,
завжди чекатиме, не маючи нічого.

Хто і тепер із тьмою віч-на-віч —
напевно, лиць у ньому забагато,
які чекають доки ступить ніч,
щоб у пітьмі, мов привиди постати —
той вийшов з віку, ставши між сторіч.

Що б не було, не втішить жадна сила
того, кому все поряд — западня;
Ти, Боже, теж. Важкий неначе брила,
котра до прірви стягує щодня.

Переклад Ігора Андрушенка

Weltabenteurer: von der frühen Erzählung “April” über “Radezkymarsch” und “Hiob” bis “Tarabas”. Die innere Zwiespältigkeit zwischen der Geborgenheit und dem Freiheitsgefühl sowie die Verschmelzung der östlichen Erinnerungen und der westlichen Erfahrungen bilden den Grund, auf dem sich das Phänomen des Schaffens von Roth entwickelte.

Wenn man von Joseph Roth und Galizien im literarischen Sinne spricht, sollte man den biographischen Aspekt weniger heranziehen als den Zusammenhang zwischen der realen Landschaft und ihrer Beschreibung. Galizien besteht in diesem Fall aus Stimmungen, Bildern, Situationen, die das Gefühl ansprechen wollen. Es ist eine in der Welt des Schriftstellers verankerte ästhetische Konstruktion, die von den Voraussetzungen des Subjekts abhängt. “Sein Galizien” sieht Roth durch den Schleier der Vergangenheit, als Ort, wo er seine Kindheit und Jugend verbrachte, diese sorglose Zeit, in der man besonders sensibel und feinfühlig ist. Galizien, dem Mutterleibe gleich, verbirgt die immer angestrebte Geborgenheit. Der Schriftsteller schafft in seiner Phantasie ein imaginäres Bild der Heimat, das im Grunde in jedem seiner Werke präsent ist. Sein Galizien ist realer als dieses Stück Land, weil für Roth gerade in der Sprache die echte Wirklichkeit existiert: “Ich habe keine Heimat, wenn ich von der Tatsache absehe, daß ich in mir selbst zu Hause bin und mich bei mir heimisch fühle...”⁹ und, weiter: “Einzig bedeutend ist die Welt, die ich aus meinem sprachlichen Material gestalte (ebenso wie ein Maler mit Farben malt)” (III. S.131). So erhält die Realität in seiner Dichtung märchenhafte, mythische Züge. Sein eigenes Leben hat Roth oft wie einen Roman betrachtet, darum ist seine Wahrnehmung durch die Dimension der Erinnerung und der Phantasie von innen her gesteuert. Roth schafft in seinem Innenraum dank der Einbildungskraft den Außenraum, was, schließlich für ihn dem Lebensraum gleich ist.

Um diesen Schriftsteller verstehen zu können, muß man in die Welt seiner Erfahrungen und in die seiner Masken folgen (so bei Nürnberger)¹⁰. Das Bild von Galizien bei Roth bleibt eine bestimmte Suggestion, der Leser sieht es mit den Augen des Autors. Vorstellung ist hier ein Resultat der Synthese, die im Kopf des mit dem Werk gut vertrauten Lesers vollzogen wird. Den ästhetischen Grund solcher Wahrnehmung hat philosophisch Georg Simmel in seiner Analyse der Betrachtung des Stadtbildes (in seinem Fall das von Rom) begründet. Simmel reflektiert die Bedingungen einer solchen Wahrnehmung: “Die Einheit, zu der die Elemente... sich verbinden, liegt nicht in ihnen, sondern in dem anschauenden Geiste. Denn offenbar nur in einer bestimmten Kultur, unter bestimmten Vorbedingungen von Stimmung und Bildung kommt sie zustande... Nur die lebhafteste, wenn auch unbewußte, Aktion des Geistes vermag die so unendlich differenten Elemente in die Einheit zu bannen, die in diesen selbst allerdings als Möglichkeit, doch nicht als Wirklichkeit liegt.”¹¹

Das echte Bild von Roths Galizien kann man sich nur bei der Kenntnis der subjektiven inneren Welt seiner Texte verschaffen. Die zwei bedeutendsten Werke von Roth, die ihm den Ruhm des großen Romanciers brachten, sind “Hiob”

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РАЙСЕР МАРІЯ РІЛКЕ. ПОЕЗІЇ

ПІСНЯ З МОРЯ

Capri. Piccola Marina
Повіве! Свідку ер,
бризе нічний
Хтось ще не спить тепер,
а ти — нічий.
Між самоти й химер — чорний твій біг:
повіве, свідку ер,
ти зберіг
щирості лиш для брил.
Мить мала:
в душу — й за виднокіл...
Де ж їй знайти сил,
смокві, щоб обжила
місячних гір схил?

Переклад Юрія Бедрика

und "Radetzkmarsch". Sie zeigen gleich zwei Kulturwelten, die sein Schaffen beeinflußt haben: *zum ersten* das "Schtetl" als Synonym des Kleinstadtlebens der osteuropäischen Juden. Die Geschichte Hiobs - Mendel Singer schildert die Lebensweise der Schtetl-Bewohner an der österreich-russischen Grenze so, wie sie zu Roths Zeit war. Man muß nur an die Sabbatszene in der Einleitung des Romans denken, die die alten Riten sittengetreu wiedergibt:

"Sobald die erste Dämmerung an das Fenster hauchte, zündete Deborah die Kerzen an, in Leuchtern aus Alpaka, schlug die Hände vors Angesicht und betete... Wärme erhob sich im Zimmer. Sie schwärmte aus den Töpfen, den Schüsseln, den Leibern. Die billigen Kerzen in den Leuchtern aus Alpaka hielten es nicht aus, sie begannen sich zu biegen. Auf das ziegelrote, blaukarierte Tisch Tuch tropfte Stearin und verkrustete im Nu. Man stieß das Fenster auf, die Kerzen ermannten sich und brannten friedlich ihrem Ende zu." (V., S.4-5).

Dabei findet man eine feine Übereinstimmung mit den Bildern des Sabbatvorabends aus modernen Untersuchungen über die untergegangene Welt der osteuropäischen Juden:

"Die Frau des Hauses zündet die Kerzen an, während sie dabei betet... Ihr Gebet ist für irdische Ohren fast unhörbar. Männer sprechen ihre Gebete laut, aber Frauen bewegen meistens nur ihre Lippen und murmeln die Worte ganz leise. Nachdem sie die Kerzen angezündet hat, bewegt sie ihre Arme darüber in einer Geste der Umarmung, womit sie die Heiligkeit, die den Flammen entsteigt, an sich zieht. Sie tut das aber nicht für sich selbst, sondern für das ganze Haus, das sie vertritt."¹²

Auf der anderen Seite, ähnlich wie bei dem anderen bekannten Ostjuden, dem Maler Marc Chagall, wird das Schtetlbild bei Roth mythologisiert. Er wollte kein realistisches Abbild der Welt schaffen. Sein Interesse gilt vielmehr dem poetischen und irrationalen Bereich der Phantasie, seiner persönlichen Vorstellung von der galizischen Welt. Der Protagonist des Romans bezeichnet sich auch in New York als "ein russischer Jude" (hier ist Wolyn gemeint). Im Leiden verläßt ihn der Glaube, aber das vom Rabbi weisgesagte Wunder erfüllt sich dennoch. Im "nüchternen" Westen hat man den künstlich erscheinenden Schluß des Romans kritisiert, doch das leidenschaftliche Erhoffen des Wunders im eigenen Geschick erscheint im Zusammenhang mit der Mentalität des in der Welt der jüdischen Orthodoxie und des Chassidismus aufgewachsenen Dichters ganz logisch.

Zum zweiten, - was sich besonders gut im "Radetzkmarsch" zeigt, versteht man unter dem Begriff der literarischen Heimat von Roth die slawische Welt der Habsburger Monarchie. Der ukrainische Teil von Galizien bildet einen nicht zufälligen Hintergrund. Die Handlung spielt oft in der typisch slawischen Umgebung, die Roth aus seiner Jugendzeit gut vertraut war: sogar die beiden Haupthandlungsorte in "Radetzkmarsch" - Sipolje und "um jene Zeit eine der merkwürdigsten Gebiete" (V., S. 256) im Nordosten der Monarchie - das galizische Grenzgebiet werden einander wie Spiegelbilder gegenübergestellt:

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ. ПОЕЗІЇ

З поезій Рільке французькою мовою

Щезли розрізнені садна
снігу самотньо-брудного.
Біла земля й брунатна
є — чим була до того.

Шум людських посолень.
Скрегіт лопат край брами.
Знов пам'ять каже, що зелень —
найперший між кольорами.

Живі загорожі в спокію.
Так ніжно. Так таємниче.
Єдняйте руки з лозою,
що, впізнаючи вас, кличе...

Переклад Юрія Бедрика

“Dieses Land war die verwandte Heimat der ukrainischen Bauern, ihrer wehmütigen Ziehharmonikas und ihrer unvergeßlichen Lieder: es war die nördliche Schwester Sloweniens.”(V., S. 256). Das ukrainische Galizien wird auch zur Seele vieler anderer seiner Werke. Immer, wenn Roth die Menschen dieser Gegend, ihren melancholischen Charakter beschreibt und ihre sanften Lieder bewundert (ukrainische Bauern, der Bursche Onufrij im “Radetzky marsch”; die bekannten Zeilen über die Mutter, die in seinen biographischen Phantasien die Charakterzüge einer ukrainischen Bäuerin annimmt), fühlt man eine große Sympathie für die Ukrainer. Das von der ukrainischen Sprache erfüllte Milieu beeinflusste auch den besonders melodischen, eigentümlichen Klang und die Schönheit der deutschen Sprache des Dichters, seine Syntax. (Unter den Lehrern des Gymnasiums, wo Roth maturierte, unterrichtete 1901-1907 neben dem bekannten Germanisten Max Landau der hervorragende Ukrainist, zukünftiger Akademiemitglied Wassyl Schtschurat).

Wenn man über die Umgebung die für Roths Entscheidung, sich literarisch auszudrücken, von großer Bedeutung war, spricht, so kann man Galizien selbst als Landschaft, die viele Dichter hervorgebracht hat und die in ihre Dichtung eingegangen ist, als eine utopische Dimension - eine “Literaturlandschaft” betrachten. In erster Linie “entdeckt” man die Landschaft als ästhetisch betrachtete Natur: “Landschaft ist Natur, die im Anblick für einen fühlenden und empfindenden Betrachter ästhetisch gegenwärtig ist”¹³. In unseren Untersuchungen heben wir die Trennung von Stadt und Land auf: die Stadt wird auch als Landschaft angesehen. Besonders wichtig ist, daß die Landschaft, die in diesem Fall dem ästhetischen Raum gleich ist, eigentlich nur vom subjektiven Standpunkt des Betrachters abhängt. Die Landschaft ist “nur im Auge des Betrachters Realität...”.¹⁴ Der ästhetische Raum von Galizien in unserem Fall wird vom Künstler durch die Bewahrung seiner subjektiven Haltung wahrgenommen. Diese gegenseitige Wirkung der objektiven Landschaft und der subjektiven Haltung des Schriftstellers schafft die bestimmte Dimension der Beschreibung.

Wenn man an das reale Galizien denkt, so ist dieses Land im Osten Europas mit seiner Mehrsprachigkeit längst verschwunden, aber es ist in den Worten ihrer Dichter geblieben als “Nichtort” der Sehnsucht, als Mythos und Ort der Kreativität vieler Menschen. Das Land, das “seine eigene Lust, eigene Lieder, eigene Menschen und einen eigenen Glanz” (II., S. 285) hatte, ist nicht verlorengegangen. Galizien, “jenes erwählte Land, diese merkwürdige Provinz, diese einmalige Stadt der Welt” - wie Bruno Schulz seine Heimat nannte¹⁵, lebt in den Stimmen vieler bedeutenden Schriftsteller weiter. Die Stimmen sind mehrsprachig: ukrainisch, polnisch, jiddisch und deutsch. Alle aber haben etwas Gemeinsames - sie wurzeln in der Kultur dieses Landes. Manchmal klingen sie polyphonisch, dann hört man gemeinsame Töne bei Leopold von Sacher-Masoch und Iwan Franko, bei Bruno Schulz und Joseph Roth. Im Hintergrund befindet sich in jedem Fall die ästhetische Welt von Ostgalizien, die man als eine Synthese der österreichisch-ungarischen Kultur mit den klassischen

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

АУСЛЕНДЕР

Переклад Петра Рихла

РОЗА

ЧЕРНІВЦІ

(історія в горіховій шкарлупці)

Терасове місто в зеленій спідниці
Дроздів невідомі трелі

Дзеркальний короп
приправлений перцем
мовчав п'ятьма мовами

Циганка
читала нам долю
на картах

Діти монархії
під чорно-жовтим стягом
марили про німецьку культуру

polnischen und deutschen Zügen, von der traditionellen Kultur der osteuropäischen Juden erfüllt, im Umkreis der ukrainischen Folklore bezeichnen kann. Diese Mischung ist im schonungslosen Kessel des Zweiten Weltkrieges untergegangen, die Ästhetik von Galizien aber ist geblieben. Sie wird da sein, solange sich diese horizontlosen Weiten erstrecken, die dichten Wälder rauschen, die alten Häuser stehen. In Galizien ist viel aus diesem ästhetischen Raum gewachsen, vieles davon ist bis heute zu spüren.

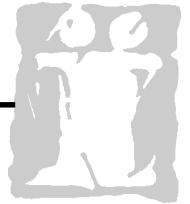
Welchen Einfluß die Aufnahme der Landschaft auf die innere Welt des Künstlers hat, wie stark die sinnliche Wahrnehmung und das emotionelle Empfinden den geistig-seelischen Zustand beeinflussen, kann man beim Vergleich einiger konkreter Beispiele aus den Texten von Roth mit den entsprechenden Stellen bei Bruno Schulz sehen. Beide Schriftsteller wuchsen unter ganz unterschiedlichen Lebens- und Schaffensbedingungen, aber zur gleichen Zeit in Galizien auf. Hier wurden sie auch mental geformt. Obwohl Joseph Roths Werke klassische Züge der realistischen Literatur besitzen und Bruno Schulz zu den Autoren gehört, die ein "kafkaeskes" Sensorium beim Schaffen aufweisen, kann man dennoch, speziell bei der Wiedergabe der seelischen Zustände, eine große innere Verwandtschaft finden. Eine besondere Resonanz der gleichen Töne sind zum Beispiel die von der eigentümlichen "galizischen" Aura durchgedrungenen Schilderungen der Natur und die Jahreszeitenbilder. Den Begriff der Aura hat Walter Benjamin am Beispiel der Landschaft erläutert. Jeder Landschaft wird eine eigene Aura zuerkannt, die wir "als einmalige Erscheinung einer Ferne, so nah sie sein mag" 16, definieren. "An einem Sommernachmittag ruhend einem Gebirgszug am Horizont oder einem Zweig folgen, der seinen Schatten auf den Ruhenden wirft - das heißt die Aura dieser Berge, dieses Zweiges atmen" 17 So findet man in dem unvollendeten Roman seiner Kindheit 18 "Erdbeeren", den Andrea Manga Bell als "schönsten Roman, den er nie geschrieben hat" 19, bezeichnet, ein nostalgisches "Galizien-Herbstbild":

"Der Herbst bestand bei uns aus flüssigem Gold und flüssigem Silber, aus Wind, Rabenschwärmen und leichten Frösten. Der Herbst war beinahe ebenso lang wie der Winter. Im August wurden die Blätter gelb, in den ersten Septembertagen lagen sie schon auf dem Boden. Niemand kehrte sie zusammen. Ich habe erst im Westen Europas gesehen, daß man den Herbst zusammenfegt zu den ordentlichen Misthaufen. An unseren klaren Herbsttagen wehte kein Wind. Die Sonne war noch sehr warm, schon sehr schräg und sehr gelb. Sie ging in einem roten Westen unter und erwachte jeden Morgen in einem Bett aus Nebel und Silber. Es dauerte lange, ehe der Himmel tiefblau wurde. Dann blieb er so den ganzen kurzen Tag." (IV., S. 1010).

Dem Wiederhall gleich klingt die Herbstimpression bei Bruno Schulz in seiner Erzählung "Der andere Herbst":

"...Die warmen Winde aus Moldawien kamen, eine gewaltige gelbe Monotonie zog herauf, das süße untrüchtige Wehen vom Süden. Der Herbst wollte kein Ende nehmen. Wie Seifenblasen stiegen die Tage auf, immer schöner und ätherischer werdend, und

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH
РОЗА АУСЛЕНДЕР. ПОЕЗІЇ

Легенди Баал-Шема
Чудеса з Садагури

Після червоної партії в шахи
мінються барви

Валах прокидається —
й знов засинає
Семимильні чоботи
в нього під ложем — чимдуж утікає

В гетто
Бог подав у відставку

Знов переміна знамен:
Молот навпіл розколює втечу
Серп стинає час на сіно

jeder schien so höchstens edelhaft zu sein, daß jede Weile der Verweigerung zum unerträglichen, fast wehtuenden Wunder wurde. In der Stille dieser tiefen und schönen Tage veränderte sich unmerklich die Materie der Blätter, bis an einem Tage die Bäume im strohigen Feuer des ganz dematerialisierten Laubes dastanden, in der Schönheit, die leicht war, wie verblühte Spreublumen, wie ein Hauch der bunten Konfetti - prächtige Pfauen und Phönixe, die sich nur schütteln und mit den Flügeln flattern mußten, um diese herrlichen, leichter als Fließpapier linierten und nicht mehr nötigen Gefieder zu verlieren.”²⁰

Hier ist die Echtheit der von der Zivilisation noch nicht berührten, dem Menschen gegenüber harmonisch geöffneten Natur wiedergegeben. Beide Bilder sind von einer ähnlichen Melancholie und Reinheit der Stimmung, von gleicher Schönheit und gleichem Geheimnis erfüllt, die die Landschaftsbilder von Galizien begleiten und der “zivilisierten” Landschaft von Westeuropa als Symbol des Ursprünglichen gegenüberstehen.

Auch später, während seines Lebens in Berlin, wird Roth diesen Gegenpol der modernen technischen Zivilisation suchen. Auf dem Umland findet er aber nur “die Begriff-Natur”: “Das ist die Unterstellung eines feststehenden eng umgrenzten, wohl beschriebenen Begriffs von der Natur als Malermodell. Die Unterstellung ist nicht so selten. Denn auch unser Verhältnis zur Natur ist ein unwahres geworden. Sie hat nämlich einen Zweck bekommen. Ihre Lebensaufgabe ist unser Amüsement. Sie besteht nicht mehr ihretwegen. Sie besteht eines Zweckes wegen. Sie hat im Sommer Wälder, in denen man schlummern kann, Seen zum Rudern, Wiesen zum Abgebranntwerden, Sonnenuntergänge zum Entzücken, Berge für die Touristik und Schönheiten für den Fremdenverkehr. Sie kam in den Baedeker.” (I., S.566). Gerade im Berlin der zwanziger Jahre entwickelt sich bei Roth ein Konflikt mit der Technik. Besonders deutlich wird das in seinem Feuilleton “Bekennnis zum Gleisdreieck” (1924). *Auf der einen Seite* sieht man in der Beschreibung des Berliner Gleisdreiecks eine Versöhnung mit den “machtvollen Dimensionen” (II., S.220) der zukünftigen Welt. Positive Motive in bezug auf Technik sind in den “organischen” Prädikaten ausgedrückt (Lebendigkeit, Wärme, Bewegung, Zeugungskraft)²¹. *Andererseits* ist dennoch ein für Roth typisches zwiespältiges Gefühl spürbar - “Trauer um die alten Formen, die vergehen -“, das er sogleich mit einem leichtem Zug der Ironie zu bekämpfen versucht: “-“ähnlich dem Schmerz eines Antidiluvialwesens um das Verschwinden der prähistorischen Verhältnisse” (II., S. 221). Man kann hier aber mit einigen Forscher nicht einverstanden sein, wenn gemeint wird, daß die Erfahrung des Gleisdreiecks für Joseph Roth “zur Chiffre für die Entfremdungserfahrungen der Einheimischen”²² gegenüber den Fremdheitserfahrungen des russischen Exilanten Viktor Schklovskij wird. Der österreichische Schriftsteller fühlte sich in Berlin nie daheim. Deutschland war fremd für Roth (besonders deutlich ist das im Roman “Rechts und links” zu sehen), Berlin - eine unwirtliche Stadt, “ein Ort, in dem nichts heimisch werden kann”²³. Für Sklovskij wurde das Gleisdreieck zum “eisernen Herzen der westlichen Kultur”²⁴, was eigentlich mit Roths Definitionen: der Landschaft, die “eine eiserne

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH
РОЗА АУСЛЕНДЕР. ПОЕЗІЇ

ПЕРЕТВОРЕННЯ

ми повернулись додому
без троянд
вони залишилися у чужому краї

Наш сад
поховано на кладовищі

Багато чого
перетворилось
в багато що

Ми стали терням
в чужих очах

Maske bekommt" (II., S.221), und dem zwei Jahre späteren Feuilleton "Tote Welt" im Einklang steht. Der westlichen, naturfernen Zivilisation entsagt er, die Seele des Ost-Österreicher, die durch die Atmosphäre der Grenzstadt im Osten und dem Bild eines flachen, von der Kette der Hügeln abgeschirmten Landes geprägt wurde, aufbewahrend. Andrea Manga Bell schrieb, sie habe in Roth "ganz stark den östlichen Menschen ... gespürt. Die Leute des Ostens sind viel unmittelbarer, sie haben noch eine unbefangene und kindliche Herzlichkeit, die man sonst nur bei primitiven Menschen und Völkern findet. Solche Menschen können anstellen, was sie wollen, sie bleiben unschuldig und naiv."25

Man kann bei Roth verschiedene Arten von Landschaften unterscheiden, wobei sie nach W. Hellpach dem sinnlichen Gesamteindruck, "der von einem Abschnitt der Erdoberfläche samt dem darüber befindlichen Abschnitt des Himmels im Menschen erweckt wird,"26 entsprechen. Der erste Begriff enthält "Wiese, Wald, Halm und Aehre" (II., S.219) als Äquivalente der Natur. Es gibt bei ihm auch eine andere Landschaft - "aus Eisen und Stahl, deren Ende kein menschliches Auge sieht, die der graue Horizont umklammert"(II., S. 219) - das ist die Landschaft der Maschinen in der modernen Metropole. Doch außer diesen beiden wendet sich Roth ständig noch einer dritten zu - das ist die Landschaft seiner Kindheit und Jugend, die einer Naturlandschaft entspricht: die Dörfer an der österreichisch-russischen Grenze, die Wiesen und Wälder, weite, bis zum Horizont reichende Felder. Diese Bilder schildert er immer, wenn der innere Zustand der Menschen widergegeben werden soll, wo die literarische Verfahrensweise des XIX. Jahrhunderts, speziell des realistischen Romans, zu verfolgen ist. (In der galizischen Literatur findet man Paralelen bei L. von Sacher-Masoch, K. E. Franzos). So wächst die Unruhe in der Seele Mendel Singers ("Hiob") aus der Unruhe der nächtlichen Landschaft empor:

"Der junge Mondsichel verbreitete bereits einen starken silbernen Glanz, treu begleitet von dem hellsten Stern des Himmels glitt sie durch die Nacht. Manchmal heulten die Hunde und erschreckten Mendel. Sie zerrissen den Frieden der Erde und vergrößerten Mendel Singers Unruhe. Obwohl er kaum fünf Minuten von den Häusern des Städtchens entfernt war, kam er sich unendlich weit von der bewohnten Welt der Juden vor, unsagbar einsam, von Gefahren bedroht und dennoch außerstande, zurückzugehen. Er wandte sich nach Norden: da atmete finster der Wald. Rechts dehnten sich viele Werst weit die Sümpfe mit den vereinzelt silbernen Weiden. Links lagen die Felder unter opalenen Schleiern." (V., S. 44).

Schemarjahs Wehmut beim Abschied mit der Heimat zeigt sich bei der Betrachtung der Grenzlandschaft:

"Es war eine stille Nacht. Die Schenke stand in ihr als einziges Haus in der Stille der Nacht, stumm, finster, mit abgedichteten Fenstern, hinter denen kein Leben zu ahnen war. Millionen Grillen umzirpten es unaufhörlich, der wispernde Chor der Nacht. Sonst störte sie keine Stimme. Flach war das Land, der gestirnte Horizont zog einen vollendet runden tiefblauen Kreis darum, der nur im Nordosten durch einen hellen Streifen unterbrochen war, wie ein blauer Ring von einem Stück eingefassten Silber. Man roch die

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РОЗА АУСЛЕНДЕР. ПОЕЗІЇ

Я ДУМАЮ

Я думаю
про батьків що пестили мене
про іграшки і дитячі забави

про радощі й муки мого
молодого кохання

про Венецію про Люцерн
Рів'єру та Ізраїль
про Гельдерліна Тракля
Кафку й Целяна

про гетто про депортації
голод і страх

про страждання
про ложе смерті про друзів які

залишили мене й про людей
що були зі мною

Я думаю про безсилля плоті
силу думки
про чарівні слова
про життєві чари

Смерть киває мені
думає про мене

ferne Feuchtigkeit der Sümpfe, die sich im Westen ausbreiteten, und den langsamen Wind, der sie herübertrug." (V., S. 34).

Die Landschaft von Galizien, die bei Roth unbedingt die Weite des flachen Landes, den Horizont und Himmel einschließt, erhält die Züge des Unendlichen, eines vorgeschichtlich empfundenen Raumes, der sogar mythischen Charakter hat. Ein podolisches Dorf an einem Weihnachtsabend im Krieg wird zum Sinnbild des heiligen Geschehens:

"Das Dorf Jablonowka lag in meiner Erinnerung geborgen, ein Kleinod...Der Himmel schimmert über uns, vor uns schimmert der Schnee. Es ist, als spiegelte der Himmel den Schnee wider. Auf der ausgetretenen Dorfstraße hat es beinahe keinen Sinn herumzuwandern. Der Schnee war so verführerisch, daß es eine Sünde gewesen wäre, nicht in ihn hineinzustapfen, dort, wo er hoch und hart war, edel, jungfräulich, kristallin und singend... Die Jungen kamen mit ihren erleuchteten Kürbissen. Sie sangen. Nahe waren Stall und Krippe und Esel, wenn man die Lieder verstand. Sollte man ihnen glauben, so war der Heiland in Jablonowka geboren, nicht weit von der Hütte der Witwe Jozefowa Gargasch, und es war nicht zweitausend Jahre her, sondern höchstens knappe sechzig, und die Großväter erinnerten sich noch daran. Die Fußspuren der heiligen Drei Könige gar sah man noch gerade im Schnee. Der Stern war mit Händen zu greifen. Die Podolische Tiefebene war eingebettet im Glauben, und Gott war in Podolien, und Bethlehem knapp einen Sprung entfernt und näher als die Front." (Rast in Jablonowka. III., S. 946-950).

Eine besondere Bedeutung kriegt die Schilderung des nächtlichen Himmels, des Mondes und der Sterne in Galizien, die nur hier echt sind und Gottes Anwesenheit verraten. Und wiederum erscheint hier eine sehnsüchtige Gegenüberstellung der westlichen Zivilisation:

"Mendel Singer entzündete die Kerze in der grünen Flasche neben dem Bett und ging ans Fenster. Da sah er den rötlichen Widerschein der lebendigen amerikanischen Nacht, die sich irgendwo abspielte, und den regelmäßigen silbernen Schatten eines Scheinwerfers, der verzweifelt am nächtlichen Himmel Gott zu suchen schien. Ja, undein paar Sterne sah Mendel ebenfalls, ein Paar kümmerliche Sterne, zerhackte Sternbilder. Mendel erinnerte sich an die hellgestirnten Nächte daheim, die tiefe Bläue des weitgespannten Himmels, die sanftgewölbte Sichel des Mondes, das finstere Rauschen der Föhren im Wald, an die Stimmen der Grillen und Frösche. Es kam ihm vor, daß es leicht wäre, jetzt, so wie er ging und stand, das Haus zu verlassen und zu Fuß weiterzuwandern, die ganze Nacht, so lange, bis er wieder unter dem freien Himmel war und die Frösche wahrnahm und die Grillen und das Wimmern Menuchims." (V., S. 86-87).

Zur Naturlandschaft gehört bei Roth auch das Bild einer kleinen von Luft durchdrungenen Provinzstadt, der Stadt, wo er geboren und aufgewachsen war. Er nennt sie nie beim Namen, so, als ob er sich schämte, aus so einer tiefer Provinz zu stammen - es ist "eine kleine Stadt in Ostgalizien", die "Grenzstadt im Osten der Monarchie", die eine imaginäre Topographie zu haben scheint. Doch immer erkennt man in diesem Stadtbild Brody mit seiner geschichtlichen und landschaftlichen

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РОЗА АУСЛЕНДЕР. ПОЕЗІЇ

ОДІСЕЙ

До солоних хвиль приліпилась
моя незаквітчана доля

Дайте ниву мені у морі
я хочу її зорати
своїм кораблем

Мандрувати щоби не бути
там де є
зватись НІКИМ
тінню у царстві тіней
Під водою
тче моя матінка саван
чорну пелюшку

Atmosphäre. An dieses Stadtbild wendet sich Roth als an ein Schema, das er gut kennt und leicht variiert. Unverändert bleibt doch der Grundriß, die einstöckigen alten Häuser, die engen Gassen und die altehrwürdige Synagoge, die imposante Goldene Straße, der Bahnhof, das Hotel und der Park. Brody ist schon in den frühen Werken des Schriftstellers anwesend. So liest man in "April" (1925):

"Die silbernen Schattenrisse der Stadt strebten aus losem Nebel zart, kühn, fast singend gegen den Himmel. Fein und dünn gelenkig kletterte ein gotisches Türmchen in die Wolken. Die dottergelbe Scheibe der erleuchteten Rathausuhr hing wie an einem unsichtbaren Seil in der Luft. Um den Bahnhof roch es süß und trocken nach Steinkohle, Jasmin und atmenden Wiesen... Die Stadt mußte klein sein. Sie besaß gewiß eine Kirche, ein Rathaus, einen Brunnen, einen Bürgermeister, eine Droschke."(IV., S. 331).

Auf den ersten Blick sieht man in dieser Stadt nichts Merkwürdiges, aber, wie Roth selbst gesteht, hatte die Stadt ihre eigene Atmosphäre: "die Farbe, den Duft, die Dichtigkeit, die Freundlichkeit der Luft", (II., S. 285), - die beim Schriftsteller die Fähigkeit entwickelte, das alles mit Worten ausdrücken zu können. Um die Jahrhundertwende besaß sie noch die Spuren des Reichtums und des Glanzes des vorigen Jahrhunderts. Die Geschichte dieser Ortschaft, als einer Grenzregion mit allen typischen Merkmalen war eine sehr spannende und ereignisreiche. Am Ende des XI. Jahrhunderts (1096) zum ersten Mal schriftlich erwähnt²⁷, hat sie ihren Namen ("brody" ist im Altrussischen und Ukrainischen die Pluralform von "Fuhr") der günstigen Lage auf der sandigen Erhöhung in der Sumpfgegend bei zwei Flüssen zu verdanken. Hier kreuzten sich die Handelswege zwischen Osten und Westen, die Siedlung mit der Festung wurde zum wichtigen strategischen Punkt, um den man häufig kämpfte, dann wurde es zum Grenzgebiet zwischen Litauen und Polen und ab der Mitte des XV. Jahrhunderts regierten hier polnische Könige. Seit dieser Zeit findet man unter den Herrschern von Brody und der Umgebung namhafte polnische Feudalfamilien: Senin'skis, Kameneckis, Zolkewskis, Koniecpolskis, den ruhmreichen König Jan Sobieski, eines der reichsten adeligen Geschlechter der Gegend - die Magnaten Potockis. Die angeführte und beachtliche Anzahl an ruhmreichen polnischen Namen in der Geschichte der Stadt hat ohne Zweifel Roths Gestalten der raffinierten, intelligenten und hedonistischen polnischen Adelligen in seinen Romanen inspiriert. Wenn man dem Lauf der Phantasie freie Bahn läßt, kann man sich noch heute beim Anblick der herrlichen Parkanlage und des Renaissanceschlusses Pidhirci aus dem XVII. Jahrhundert, der auf dem Rücken der Hügelkette Woroniaki mit einem unermeßlichem Ausblick auf die im Norden ausgebreitete wolynische Ebene in der Nähe von Brody liegt, die Lebenskunst des Grafen Chojnicki aus dem "Radetzky Marsch" vorstellen. Die frühe Neuzeit bringt einen Aufschwung in der Geschichte der Stadt: 1633 enthält sie vom polnischen König Wladyslaw dem IV. das Stapelrecht, was Brody mit den größten Handelszentren des polnischen Reiches wie Lublin, Torun` und Lwów (Lemberg) gleichstellt. Ab den dreißigen Jahren des XVII. Jahrhunderts werden in den

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

РОЗА АУСЛЕНДЕР. ПОЕЗІЇ

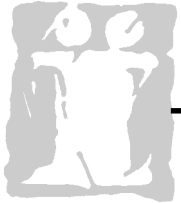
Я не люблю Пенелопу
ні Кіріку
ні Навзікаю
я був коханим
лук рука
ненависне моє геройство

Я посватаю темну
душу води
вона сіллю мене вповиє

Каліпсо
отрута твоєї правди

Stadtannalen regelmäßig neben Polen und Ruthenen auch Armenier, Schweden und immer mehr Juden erwähnt. Seitdem begann ein von Zeit zu Zeit zwar gestörter, aber dennoch regelmäßiger wirtschaftlicher Aufschwung. Im Rahmen der Donaumonarchie bekam Brody zusätzliche Privilegien: am 29. August 1779 wird es zur "Freien Handelsstadt" genannt, was die Stadt dank ihrer Lage an der Grenze zwischen zwei Imperien (bis zur russischen Grenze waren es nur 4 km) zum wichtigen Zentrum des Fernhandels machte. Diesen Status besaß Brody bis 1879.²⁸ Viele Großbrände (allein im Laufe des XIX. Jahrhunderts gab es hier 6 größere Brände, in denen viel vernichtet wurde. So wurde z.B. 1849 - die lateinische Kirche zerstört, 1859 - etwa 950 Wohnhäuser, 1862 - bei einem Feuer ein großer Teil des jüdischen Viertels vernichtet)²⁹ haben zwar großen Schaden angerichtet, das echt europäische Aussehen aber nicht gestört. 1894, zum Zeitpunkt von Roths Geburt, war Brody weiterhin eine große Handelsstadt und das bedeutendste Zentrum des Judentums in Ost-Galizien. Auf der einen Seite war hier die reiche Tradition der jüdischen Orthodoxie hochentwickelt, auf der anderen wurde Brody als "eine verführte Stadt bekannt"³⁰ - als das Zentrum der assimilatorisch-weltlichen Haskala. Außerdem stand die Stadt dem Westen offen. Wie sah Brody aus, als Roth es mit 19 Jahre verließ? Warum ist es so tief in das Bewusstsein des zukünftigen Schriftstellers eingepägt worden? Aus dem Reiseführer durch Galizien, der im Jahr 1914 herausgegeben wurde, ist Brody als eine Stadt mit 18.000 Einwohner (85% Juden) erwähnt. Hier gab es eine Bezirkshauptmannschaft, Handels- und Gewerbekammer, das Obergymnasium, zwei Hotels mit angeschlossenen Restaurants - das "Bristol" und das "Europa", eine Konditorei "Majeranowski", und das Kaffeehaus - "Bristol". Die Stadt war von "noch immer ausgedehnten Handel und Industrie" geprägt³¹. Zu den Sehenswürdigkeiten zählten ein Rest des alten Dominikanerklosters und ein gut erhaltenes Barock-Schloß aus dem XVII.-XVIII. Jahrhundert. "Über Verfügung der Regierung wurden im Jahre 1809 die Mauern und Wälle geschleift, die Gräben zugeschüttet, Tor und Turm in die Luft gesprengt"³². Von den neueren Gebäuden wird als das Schönste das Sokol-Haus angeführt. Aber der Kreis von Brody schien schon damals Roth zu eng gewesen zu sein. Früh bekam er Sehnsucht nach "der weiten Welt", nach dem Ruhm. Ein Jahr vor dem Verlassen seiner Heimatstadt schrieb er im Brief an den Onkel Norbert Grübel: "In Brody ist alles eintönig und langweilig... - Ich habe auch Talent zum Schreiben;.. Ich erinnere mich so oft an alte Zeiten, da Du noch zu Hause warst, und dann sehe ich Dich wieder in den Zug steigen und davonfahren, weit hinaus, in die Welt... Ich habe Dich damals beneidet!"³³ Er fühlte sich in Brody einsam. Außer dem von ihm verehrten Professor für Deutsch, den Literaturhistoriker Max Landau, der Roth dazu anregte, sich der Literatur zuzuwenden, hatte er in der Heimatstadt keinen einzigen innigen Freund. Doch gerade diese Einsamkeit hat ihn denken und fühlen gelehrt, hat in ihm die Seele des Künstlers entstehen lassen. Die menschlichen Charakterzüge, die Art der Beobachtung, der Gang der Gedanken wurden bei Roth durch sein Schicksal geformt, das eng mit Brody verbunden ist. Und wiederum findet man die

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

М А Р Т І Ч Г А Й Д Е Г Г Е Р

М О В А

хотіння. Кажуть, буцімто мова дана людині від природи. Вчення твердить, що на протывагу до рослин і тварин людина є істотою мовною. Речення має на увазі не лише те, що людина купно з іншими здібностями володіє і мовною. Речення каже: щойно мова дає змогу людині бути тією істотою, що нею вона є яко людина. Будучи людиною, котра мовить, людина є: людиною. Це сказав Вільгельм фон Гумбольдт. Проте залишається обмірковувати, що означає: людина.

У кожному випадку мова належить до найближчого оточення людської сутності. Всюди подибується мова. Тож і не може здивувати, що людина, нехай-но вона роззирнеться, міркуючи, в тому, що є, як відразу наштовхується на мову, щоби визначити це співмірно з її виявами. Розмірковування намагається скласти собі уявлення про те, що таке мова в загальному. Загальне, яке стосується до кожної речі, називають сутністю. Уявити всестосовне в загальному — це, за панівними мірками,— основна риса міркування. Міркуючи говорити про мову відповідно означає: дати уявлення про сутність мови і належно відмежувати його від інших уявлень. Здається, саме це і намагається зробити дана доповідь. Уже навіть заголовок доповіді звучить

Людина мовить. Ми мовимо наяву і в сні. Ми мовимо повсякчас; також тоді, коли не виголошуємо жодного слова, а тільки слухаємо або читаємо, навіть тоді, коли ми ані зумисне слухаємо, ані читаємо, натомість беремося до якоїсь роботи чи видаємося дозвіллю. Ми безперестанку мовимо в якій-небудь спосіб. Ми мовимо, позаяк мовлення для нас звичне. Воно аж ніяк не виникає щойно з якогось особливого

Resonanz-Parallele bei Bruno Schulz: die in Zeit und Raum ähnliche Herkunft, die gleiche Umgebung der galizischen Kleinstadt, für die die "tiefe Einsamkeit und Absonderung von den Dingen des alltäglichen Lebens"³⁴ schon in der Kindheit und Jugendzeit dominant waren, haben dazu geführt, daß die beiden einen Ausweg in der imaginären Welt der Literatur, im aktiven Schaffen fanden. "Die Einsamkeit ist jener Faktor, der zur Gärung der Wirklichkeit und zur Leerung ihres Schauplatzes von Figuren und Farben führt."³⁵ - schrieb später Bruno Schulz.

Roth wollte seiner Geburtsstadt entfliehen, er bemühte sich, seine ostgalizische Herkunft zu verheimlichen. Unter der Geringschätzung Galiziens in Mittel- und Westeuropa hat er immer gelitten, es zog ihn aber dennoch immer wieder in die vertraute Umgebung. Zwischen seiner Kindheit und dem Galizienbesuch 1924 lagen mehrere Frontlinien mit verwüstenden Massakern: der erste Weltkrieg, der ukrainisch-polnische Krieg und der Bürgerkrieg in Rußland. Für den Soldaten der Roten Reiterarmee Isaak Babel war Brody 1920 bereits eine "leblose und gezackte Vision", der Ort, wo "die Mumien seiner zerdrückten Leidenschaften das unüberwindliche Gift ausatmen"³⁶. Noch schonungsloser wirkten sich für Brody die Jahre 1941-1944 aus, als in der Stadt 1711 Häuser vernichtet wurden, darunter der zentrale Teil mit den Handelsreihen und den meisten Gebäuden aus dem XVIII.-XIX. Jahrhundert³⁷. Die beiden Weltkriege, der von den National-Sozialisten betriebene Holocaust und durch die Gewalt angestoßene Völkerwanderung haben das dichte Zusammenstoßen der verschiedenen Kulturen zerstört. Von 20 000 Menschen sind nur 700 geblieben, darunter wurden 1942-43 18 000 Juden ermordet³⁸. Die ganze eigentümliche Welt ist untergegangen. Es gibt aber Dinge, die bleiben. Die Landschaft der Umgebung und das Stadtbild sind zu den Motiven der Literatur geworden. 1927 schrieb Roth: "So war's, als der Kaiser Franz Joseph regierte, und so ist es heute. Es sind andere Uniformen, andere Adler, andere Abzeichen. Aber die wesentlichen Dinge ändern sich nicht. Zu den wesentlichen Dingen gehören: die Luft, die menschliche Seele und Gott mit allen Heiligen, die seine Himmel bewohnen und deren Abbildungen an den Wegen stehen" (II., S. 282).

Von dem, was Roth beschreibt, ist viel verschwunden, aber wenn man die alten Photos von Brody und der Umgebung mit den heutigen Bildern vergleicht, kann man noch viel von der Dimension dieser Landschaft erkennen. Sie besitzt die Atmosphäre, die die Lektüre seiner Werke vermittelt. Dazu gehören die einsamen Pferdefuhrwerke am Stadtrand (man denkt an Sameschkins Fuhrer aus "Hiob"), die flache Ebene mit den Hügeln in der Ferne, in der die Stadt liegt, der Ring aus Sümpfen und Föhrenwäldern um Brody. Wenn man als Kenner der Romane Roths nach Galizien kommt, so gehen einem immer wieder Passagen aus seinen Texten durch den Kopf, wie dieses Beispiel aus "Erdbeeren": "Die Stadt, in der ich geboren wurde, lag im Osten Europa, in einer großen Ebene, die spärlich bewohnt war. Nach Osten hin war sie endlos. Im Westen wurde sie von einer blauen, nur an klaren Sommertagen sichtbaren Hügelkette begrenzt". (IV., S.1008). Es scheint,

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH
МАРТИН ГАЙДЕЙТЕР. МОВА

не: Про сутність мови. Він звучить усього-навсього: Мова. "Всього-на-всього" кажемо ми й одначе поміщаємо над нашим задумом заголовок, вочевидь, багато зухваліший, якщо зважити, що ми задовольняємося окремими поясненнями про мову. Мовити про мову, мабуть, іще важче, ніж писати про мовчання. Ми не бажаємо накидатися на мову, аби запроторити її у межі вже усталених уявлень. Ми не бажаємо зводити сутність мови до єдиного поняття, аби воно давало всюди вживане розуміння мови, яке б заколисувало всяку уяву.

Пояснити мову, означає не так її, як нас наблизити до яности її сутности: прилучення до висвітлення.

Про мову саму, і тільки про неї, ми хочемо розмірковувати. Мова сама є мова, і ніщо поза цим. Мова сама є мова. Логічно вишколений, привчений усе зважувати і тому здебільшого чванькуватий розум назве це речення пустопорожньою тавтологією. Двічі сказати одне і те ж: мова є мова, то як же це поведе нас далі? Але ми і не хочемо йти далі. Ми хочемо спершу тільки дістатися туди, де ми вже перебуваємо.

Тому ми обмірковуємо: як справи із самою мовою? Тому ми запитуємо: як суть мова як мова? Ми відповідаємо: мова мовить. Чи це насправді відповідь? Мабуть, що так; власне тоді, коли стає ясно, що означає мовити.

Розмірковування над мовою вимагає нашого заглиблення у мовлення мови задля перебування у ній,

тобто у її мовленні, а не в нашому. Тільки так ми дістанемося до тієї сфери, у межах якої пощастить або й не пощастить, що мова промовить нам із неї свою сутність. Мові ми залишаємо мовлення. Ми не хотіли б обґрунтовувати мову ані чимось іншим, чим вона не є, ані те інше пояснювати мовою.

10 серпня 1784 Гаманн писав Гердеру (твори Гаманна, вид. Рота VII, с.151):

"Якби я був таким красномовним, як Демосфен, то все ж би мусів одне-єдине слово повторити тричі: розум — це мова, λόγος. Цю мозкову кістку я жвакую і жвакуватиму до смерті. Для мене все ще панує морок над цією глибиною; я все ще чекаю на апокаліптичного ангела з ключами від цього провалля".

Для Гаманна це провалля полягає в тому, що розум — це мова. При спробі сказати, що таке розум, Гаманн повертається до мови. Погляд на неї падає в глибину провалля. Чи полягає воно у тому, що розум покоїться в мові, чи сама мова є проваллям? Про провалля ми мовимо там, де валяться підвалини, де нам бракує підвалин і ми ставимо собі за мету їх закласти.

Утім, ми зараз не питаємо, що таке розум, а відразу розмірковуємо про мову і за дороговказ беремо при цьому химерне речення: Мова є мова. Речення не приведе нас до того, на чому покоїться мова. Воно також нічого не скаже нам про те, чи мова сама є підвалиною для чогось іншого. Речення: „Мова є мова“, змушує нас

man erinnert sich an alle diese Bilder, - vorausgesetzt, man wird darauf hingewiesen, an was man sich erinnern fühlen soll. Gerade diese Voraussetzung schaffen die Schilderungen des Schriftstellers. Man beginnt die Orte zu suchen, wo die Geschichten gespielt haben:

“Die Kaserne lag hinter dem Stadtpark. Links neben der Kaserne war das Bezirksgericht, ihr gegenüber die Bezirkshauptmannschaft, hinter deren festlichem und auffälligem Gemäuer lagen zwei Kirchen, eine römische, eine griechische, und rechts ab von der Kaserne erhob sich das Gymnasium. Die Stadt war so winzig, daß man sie in zwanzig Minuten durchmessen konnte. Ihre wichtigen Gebäude drängten sich aneinander in lästiger Nachbarschaft. Wie Gefangene in einem Kerkerhof kreisten die Spaziergänger am Abend um das regelmäßige Rund des Parkes. Eine gute halbe Stunde Marsch brauchte man bis zum Bahnhof.”(V., S.259)

In diesem Bild ist das alte Zentrum von Brody leicht zu erkennen. Obwohl einige Gebäude nicht mehr zu finden sind (wie die schon Anfang der 1990-er Jahre abgerissene Kasernen), ist das Gesamtbild und die Silhouette der Stadt mit dem dominierenden roten spitzen Dach des um Jahrhundertwende errichteten Bezirksgerichts, dem noblen Haus der Handelskammer und dem altherwürdigen Gymnasium unverändert geblieben. Weiter schweift der Blick zum Hotel “Bristol” (1909), das bei Roth im “Radetzkymarsch” als Lieblingsort des müßigen Zeitvertreibs der österreichischen Offiziere geschildert wurde. Alle diese Motive des Stadtbildes sind mit den Augen des Protagonisten des Romans gesehen:

“Das ganze Städtchen übersah Carl Joseph vom zweiten Stock des Hotels Brodnitzer. Er sah den Giebel des Bezirksgerichts, das weiße Türmchen der Bezirkshauptmannschaft, die schwarzgelbe Fahne über der Kaserne, das doppelte Kreuz der griechischen Kirche, den Wetterhahn über dem Magistrat und alle dunkelgrauen Schindeldächer der kleinen Parterrehäuser.” (V., S.260).

Der Ton des Schilderns seiner Heimatstadt bleibt bei Roth immer vertraut, seine Bilder sind immer suggestiv. Das ist eine Erinnerung an die Vergangenheit, die ihm sehr nah bleibt. Die Erklärung dafür gibt W. Benjamins Reflexion über den Unterschied zwischen den Städtebildern Fremder und Einheimischer: “Der oberflächliche Anlaß, das Exotische, Pittoreske wirkt nur auf Fremde. Als Einheimischer zum Bild einer Stadt zu kommen, erfordert andere, tiefere Motive. Motive dessen, der ins Vergangene statt ins Ferne reist. Immer wird das Stadtbuch des Einheimischen Verwandtschaft mit Memoiren haben, der Schreiber hat nicht umsonst seine Kindheit an Ort verlebt.”³⁹ Die von Roth geschaffene Bilder einer galizischen Kleinstadt, die sein ganzes Schaffen begleiten, zeugen von der Bedeutung des Erlebnisses für diesen Schriftsteller. Er bemühte sich ihr zu entziehen, aber eine geheime Gewalt der Erinnerung hat ihn in ihren Bann genommen. In seinen Beschreibungen kehrte er immer zu ihr zurück.

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH
МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

вистіти над проваллям, доки ми залишатимемося при тому, що воно каже.

Мова є мова. Мова мовить. Коли ми дозволяємо собі впасти у провалля, яке ховається в цьому реченні, ми не летимо в порожнечу. Ми летимо у висоту. А висота відкриває глибину. Обое змірюють місцевість, яку б ми хотіли досягнути, щоби віднайти місце перебування сутності людини.

Розмірковувати про мову означає: в якийсь спосіб дістатися до мовлення мови, аби воно висвітлювало настільки, наскільки це відкриє місце для перебування сутності вируючих.

Що означає мовити? Пересічний погляд на це схоплює: мовлення — це урухомлення артикуляційного і слухового апаратів. Мовлення — це звукове виявлення і надавання руху людським душевним переживанням. Вони супроводжуються думками. Після такого означення мови вмотивованими вважаються такі три моменти:

Перше і найважливіше, мовлення є виявленням. Уявлення про мову як про зовнішній вияв найпоширеніше. Воно передбачає уявлення про те внутрішнє, яке виявляється. Якщо мова вважається виявом, то вона виявлена зовнішньо, причому саме тоді, коли зовнішній вияв пояснюють, удаючись до внутрішніх чинників.

З іншого боку мовлення вважається людською діяльністю. Тож ми мусимо казати: Людина мовить, і

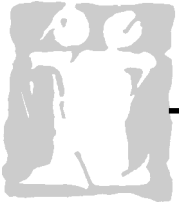
мовить вона якоюсь мовою. Тому ми не можемо казати: Мова мовить; адже це б означало: щойно мова сподіює і ви-являє людину. З такої точки зору людина була б замовлянням мови.

Нарешті, здійснюване людиною виявлення завжди є уявленням і пред'явленням ймовірного і неймовірного.

Давно відомо, що наведених ознак недостатньо для омеження сутності мови. Проте там, де пов'язується з виявом, вона набуває ширшого визначення, так що виявлення як один із багатьох видів діяльності поміщають до інструментарію досягнень, за допомогою яких людина робить сама себе.

На противагу до означення мовлення як винаяткового людського досягнення інші наголошують, що слово мови божистого походження. Згідно з початком прологу Євангелія від св. Іоанна слово було спочатку в Бога. Однак не лише питання про походження намагаються вивільнити з пут раціонально-логічного пояснення, а й усувають межі чисто логічного описання мови. Всупереч винаятковій характеристиці значення слова як поняття на передній план висувають образний і символічний характер мови. Так, удаються до біології та філософської антропології, соціології та психопатології, теології та поетики задля докладнішого описання і пояснення мовних явищ.

Втім, усі висловлювання зараховують до здавна вкрай важливого способу досягнення мовних явищ. Так зміцнюють

1913 verließ Roth Brody, um sich an der Lemberger Universität zu immatrikulieren. In Ostgalizien gab es damals "nur eine größere Stadt - Lemberg" (II., S. 286). Es war ihm schon seit der Ferienzeit, die er in der Familie seines Onkels und Vormunds Sigmund Grübel verbrachte, vertraut geworden. Obwohl Roth in der Kronlandmetropole - "klein Wien" - nicht lange blieb und sich bald in der echten Hauptstadt der Donaumonarchie niederließ, blieb Lemberg doch seine "erste Hauptstadt". Hier wohnten die engsten Vertrauten seiner ersten literarischen Versuche - die Cousinsin Resia und Paula, zu denen er sein ganzes Leben lang den Kontakt nicht verlor, so wie auch die Frau vom hohen Esprit Helene von Szajnocha-Schenk, die für den jungen Dichter die Rolle der "geistigen Mutter" einnahm. Roth kehrte immer wieder nach Lemberg zurück: als österreichischer Soldat im Frühjahr 1917 (laut D. Bronsen), im Herbst 1918, dann während seiner Galizien-Reise 1924 als Reporter und während einer Vortragsreise 1937 am Vorabend der Katastrophe des 2. Weltkrieges. Lemberg ist in sein Schaffen nicht so tief wie seine Heimatstadt Brody eingegangen, es war aber eine wichtige Etappe auf seinem Weg der Erkenntnis. Diese Stadt stellte um die Jahrhundertwende eine reiche und mannigfaltige Kulturlandschaft dar. Das war eine europäische Handelsmetropole im Grenzland von Osten und Westen, die ihre Existenz von Verknüpfung der beiden Traditionen verdankte. Gerade hier lernte Roth "scheinbar mühelos osteuropäische Vorbilder mit westlichen "40 zu verbinden. Lemberg, das er gut kannte, war für Roth schon immer "habsburgisch geprägt" 41, nicht nur im historisch-architektonischen Sinne, sondern auch dem Charakter nach, der durch die spezifischen "Sitten, Menschen und Dimensionen" (I., S. 636) geprägt war. Es wurde für ihn zum Muster des Universalstaates, einer Idee, die er immer mit der untergegangenen Habsburger Monarchie verband. Das ist besonders in seinem Bericht "Lemberg, die Stadt", der während seiner Galizienreise 1924 entstanden war, zu sehen, wo er die Hauptstadt von Galizien als eine Stadt der verwischten Grenzen (II., S. 289), als einen bunten Fleck im Osten Europas (II., S.287) betrachtet. Die Vielfältigkeit und die "kosmopolitischen Neigungen" (II., S. 288) von Lemberg bilden bei Roth eine kennzeichnende Formel für die Charakteristik anderer Städte. Bezeichnend ist der Titel einer Reportage aus der "Neuen Berliner Zeitung" vom 17.12. 1923: "Lemberg in Düsseldorf" (I., S. 1084), wo der Dichter eine Verbindung zwischen dem Tumult in der Stadt, den die Händler aller Rassen und Konfessionen verursachen, und der Etappe der Ostfront herstellt.

Schon an diesen Texten sieht man, wie wohlbekannt der Raum der Stadt für Roth war - die Hauptstraße vom Theater bis zum Mickiewiczdenkmal, die großen, alten Kirchen, Synagogen, Plätze, Häuser, Literaten-Café... Wenn man diese Beschreibung mit Brody-Bildern vergleicht, ergibt sich, daß hier nicht nur die Jugenderinnerungen und Imaginationen mitspielen, sondern ein scharfes Auge des Journalisten und Literaten, der von der heiteren, großzügigen Atmosphäre von Lemberg begeistert ist.

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

вже усталений погляд на цілосутність мови. Це і спричинилося до того, що граматично-логічне, мовнофілософське і мовознавче уявлення про мову залишалось незмінним упродовж двох з половиною тисячоліть, хоча досвід про мову безперервно нагромаджувався і змінювався. Цей факт можна би було навести на доказ непомилної слухності панівних уявлень. Ніхто не наважиться оголосити помилковим або навіть відкинути, мовби непотріб, означення мови як звукового вияву внутрішніх душевних переживань, як людської діяльності, як образно-понятійного пред'явлення. Наведене трактування мови слушне; адже воно спрямовується на те, що може виявити дослідження мовних явищ у них самих. У колі цього слухного обертаються і всі ті питання, якими супроводжується описування і пояснювання мовних явищ.

Звичайно, ми замало обмірковуємо особливу роль цих слухних уявлень про мову. Вони повсюдно утверджують, так, начебто вони задалегідь непомилні, поле різноманітних наукових підходів до вивчення мови. Вони сягають давнього переказу. Водночас вони залишають цілком поза увагою первісний вигляд сутності мови. Так, вони ніколи не приведуть, незважаючи на свій вік і доступність, до мови яко мови.

Мова мовить. Як справи з її мовленням? Де нам його знайти? Найскоріше, певно, в промовленому. В ньому

мовлення звершилося. У промовленому мовлення не зникає безслідно. У промовленому мовлення знаходить схованку. У промовленому мовлення збирає спосіб, в який не перестає, а також те, що з нього постає — його постання, його сутність. Але здебільшого і надто часто промовлене ми подибуємо лишень як минуле якогось мовлення.

Коли ми змушені будемо шукати мовлення мови у промовленому, ми робитимемо краще, якщо замість першого-ліпшого промовленого знайдемо чисто промовлене. Чисто промовлене є те, в якому мовлення, присвячене промовленому, зі свого боку виступає початковим. Чисто промовленим є вірш. Ми змушені зоставити це речення спочатку голим твердженням. Ми вільні зробити це, якщо вдасться почути у вірші промовлене. Але якому віршу промовляти до нас? Тут залишається єдиний вибір, який однак вбережений від цілковитого свавілля. Чим? Тим, що буде дароване нам як сутнісне мови, якщо ми розмірковуватимемо про мовлення мови. В лад з цим пересновуванням як чисто промовлений ми вибираємо вірш, який швидше за інші може допомогти нам при перших кроках дійти до основи цього пересновування. Ми слухаємо промовлене. Вірш має назву:

- 18 Joseph Roth. Briefe 1911-1930. Hg. von Hermann Kesten. Köln, 1970, S.425.
 19 Zitiert nach: David Bronsen. Op. cit. S., 19.
 20 Übersetzung aus dem Polnischen von der Verfasserin nach dem Original: Bruno Schulz. Opowiadania wybor esejow i listow. Opracowal Jerzy Jarzebski. Zaklad narodowy im. Ossolinskich. Wyd. Wroclaw 1989, S. 230-231.
 21 Näheres in: Michel Bienert. Die eingebildete Metropole. Berlin im Feuilleton der Weimarer Republik. Stuttgart: Metzler, 1992, S. 56.
 22 Michael Bienert. Op. Cit. S. 58.
 23 Müller-Funk, W. Op. Cit. , S. 62.
 24 In: Michael Bienert. Op. cit. S. 57.
 25 In: David Bronsen. Joseph Roth. Eine Biographie. Köln 1974, S. 374.
 26 W. Hellpach. Geopsyche (1965) 168. In: Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrg. Von J. Ritter und K. Gründer. S. 13.
 27 В.П. Нерознак. Названия древнерусских городов. М. 1983, с. 27-28. W. P. Neroznak. Die Namen der alstrussischen Städte.
 28 Die wichtigsten Daten aus der Geschichte von Brody aus: Д. Чобіт. Броди. В: „Пам'ятники України“, №2, 1986, с. 54 і далі.
 D. Cobit. Brody. In: Gedenkstätten der Ukraine.
 29 Aus der Dokumentation des Ukrainischen wissenschaftlichen Restaurierungsinstitutes in Lemberg. Inventur der historischen Gebäuden der Stadt Brody. L'viv 1982.
 30 Akten Kult. Min. IV T5 ad Sept. 1816. Zit. Nach: Joseph Roth 1894-1939. Katalog der Ausstellung des Jüdischen Museums der Stadt Wien. 7. Oktober 1994-12. Februar 1995. Zirkular, Sondernummer 42, Oktober 1994.
 31 Illustrierter Führer durch Galizien von M. Orłowicz und R. Kordys. A. Hartleben's Verlag, 1914, S. 301.
 32 Ebenda.
 33 Zit. Nach: Joseph Roth 1894-1939. Katalog der Ausstellung ...Op. cit. (Anm. 30), S.41.
 34 Bruno Schulz. Die Wirklichkeit ist Schatten des Wortes. Aufsätze und Briefe. Hrsg. Jerzy Ficowski: Carl Hanser Verlag, München - Wien, S. 93.
 35 Ebenda.
 36 Übersetzung aus dem russischen Original von der Verfasserin. Zitiert nach : Исаак Бабель. Сочинения, том второй. Москва, Художественная литература, 1990, с.40.
 37 Aus der Dokumentation ... Anm. 29.
 38 Die Statistik des Bezirkrates der Volksdeputierten von Brody, 1993.
 39 Walter Benjamin. Die Wiederkehr des Flaneurs. Zit nach: Walter Benjamin. Städtebilder. Fotografiert von Anna Blau. Nachwort von Peter Szondi. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1992, S. 109.
 40 Marcel Reich-Ranicki. "Das liebliche Geklingel einer Narrenschele", 1970. Zit. nach: Helmut Nürnberger. Op. Cit., S.134.
 41 Maria Klanska. Lemberg. Die "Stadt der verwischten Grenzen". In: Lemberg/L'viv. 1772-1918. Wiederbegegnung mit einer Landeshauptstadt der Donaumonarchie. Red.: Hans Bisanz. Wien: Historisches Museum der Stadt Wien, Katalog der 179. Sonderausstellung, 1993, S. 15.

LARISSA CYBENKO. LITERARISCHE LANDSCHAFTSWAHRNEHMUNG VON OSTGALIZIEN BEI JOSEPH ROTH

МАРТИН ГАЙДЕЦЕР. МОВА

витуру.

Вірш описує зимовий вечір. Перша строфа зображує те, що відбувається зовні: сніговиця і благовіщяна вечірнього дзвону. Зовнішнє торкається внутрішнього людського приміщення. Сніг падає у вікно. Дзвін долуное до усякої домівки. Всередині все ладно опоряджено і стіл накрито.

Друга строфа породжує протилежність. Супроти багатьох, котрі в домівці і за столом знайшли прихисток, декотрі мандрують беззахисно темними стежками. Однак такі, можливо згубні, шляхи ведуть іноді до брами рятівної домівки. Властиво, це не пред'явлено безпосередньо. Натомість вірш називає древо милости.

Третя строфа запрошує мандрівця з темного зовнішнього в яскристе внутрішнє. З домівок багатьох і зі столів їхніх щоденних трапез постає дім Божий і вівтар.

Зміст вірша можна розібрати ще наочніше, його форму омежити ще чіткіше, однак при такому підході ми цілком залишаємося у шорах такого уявлення про мову, яке панує упродовж тисячоліть. За ним мова є здійсненим людиною виявом внутрішніх душевних переживань і панівним над ними світоглядом. Чи можна звільнитися від шор такого уявлення про мову? Навіщо це має бути зроблено? У своїй сутності мова ані вияв, ані задіяність людини. Мова говорить. Наразі ми шукаємо мовлення мови у вірші. Шукане полягає у звершенні промовленого.

“Зимовий вечір” звучить назва вірша. Ми очікуємо від нього опису зимового вечора, яким той є насправді. Та вірш аж ніяк не являє нам зимового вечора, що відбувався там-то і тоді-то. Він ані зображує вже раз присутнього, ані прагне надати неприсутньому подобу присутнього і ще й скласти про нього відповідне враження. Звичайно, ні, кинуть у відповідь. Весь світ знає, що вірш є звершенням. Він вершить навіть тоді, коли, здавалося б, всього-на-всього описує. Вершачи, віршар створює собі зразок чогось, можливо, присутнього в його присутності. Довершений вірш вражає нашу уяву таким вираженням. У мовленні вірша вимовляється сила поетичного враження. Промовлене вірша є вимовлене віршарем із нього. Це вимовлене говорить, вимовляючи власний зміст. Мова вірша — це багатоманітне вимовляння. Мова незаперечно постає як вияв. Однак таке постале суперечить реченню: Мова говорить, за умови, що у своїй сутності мовлення не є виявлянням.

Навіть якщо промовлене вірша стає зрозуміле нам із самого віршування, то промовлене з'являється наче з примусу знову і знову і завжди лишень як вимовлене вимовляння. Мова є виявом. Чому ми не коримося такому станові речей? Тому що правильності і звичноти такого уявлення про мову недостатньо, щоби зламати підвалини світобудови її сутності. Як ми вимірємо недостатне? Хіба не мусимо ми, аби спромогтися на

ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

Цікавою, але сьогодні зовсім забутою сторінкою в історії української культури та письма є спроба у середині минулого сторіччя реформувати традиційне для українців кириличне письмо шляхом його заміни на один з трансформованих варіантів латинської абетки. Здійснення цієї реформи могло змінити подальшу долю всієї української літературно-писемної мови, але щонайперше це стосувалось його найархаїчнішої і досить відособленої галицько-української різновидності — так званого „язичія“. Ця подія була обумовлена особливостями суспільно-політичної ситуації у багатонаціональній Габсбурзькій монархії, яка склалася у цій частині Європи після подій 1848-1849 років. Однак їх розгляд не є метою даної статті.

Відомо, що у XIX сторіччі було здійснено кілька спроб перевести галицько-українське письмо на латинську основу. Тут і спроби переходу на польське „абецядло“, і маловідомий проект А.Кобилянського, викладений ним у виданій у Чернівцях у 1861 році брошурі “Slovo na slovo do redaktora “Slova”, в якому він пропонував поширити серед українців у Буковині та інших місцях латиницю в її чеському варіанті. Пропоноване нововведення було відкинута. Про це свідчать публікації того часу,

МАРТІН ГАЙДЕГЕР. МОВА

таке вимірювання, перебувати в шорах іншого мірила? Безумовно. Воно сповіщається в реченні: Мова мовить. Досі це провідне речення повинне було тільки бороти зашкарублу звичку, за якою мовлення замість того, щоби вимірковуватися із себе, спроваджується до явищ виявляння. Проказаний вірш вибраний тому, що у далі непояснений спосіб сповіщає про спромогу дати цінні вказівки для нашої спроби пояснити мову.

Мова мовить. Одночасно і насамперед це означає: Мова мовить. Мова? А не людина? Чи не є те, що від нас тепер вимагає провідне речення, ще непосильнішим? Чи, може, ми ще заперечимо, що людина є тією істотою, яка мовить? Аж ніяк. Ми не заперечуємо ні цього, ні можливості упорядкувати мовні явища зі заголовком “Вияв”. Але ми питаємо: Чому людина мовить? Ми питаємо: Що таке мовлення?

Коли сніг у шибу б'є,
Довго дзвін вечірній дзвонить,

Це мовлення називає сніг, який у сутінках зникаючого дня, коли благовістить вечірній дзвін, б'є у шибу. Під кружляння снігових платок усе тривке триває довше. Тому вечірній дзвін, який щодня вилунує відміряний йому час, дзвонить довго. Мовлення називає зимову вечірню пору. Що воно таке, це називання? Чи увінчує

воно лишень уявні, відомі речі і процеси, як-от: сніг, дзвін, шиба, падати, дзвонити — словами якоїсь мови? Ні. Називання не роздає назв, не використовує слів, а кличе до слова. Називання кличе. Кликання наближає прокликане. І все ж наближування не доставляє прокликаного, щоби поставити його на землю і примістити в присутньому. Клик прикликає. Він ставить присутність досі некликаного поблизу. Проте вже навіть одним своїм прикликанням клик закликає прокликане. Куди? У далеч, в якій прокликане перебуває як ще відсутнє.

Прикликання кличе у близькість. Однак клик не вихоплює прокликане з далечі, в якій воно, будучи туди прикликаним, і міститься. Кликання кличе в себе, а тому прикликає то туди, то сюди; сюди: у присутність; туди: у відсутність. Сніговиця і благовіщення вечірнього дзвону зараз і тут-таки промовлені до нас у вірші. Вони присутні у клиці. Проте вони аж ніяк не падають у присутнє зараз і тут-таки в цьому залі. Яка присутність вища — наявного чи прокликаного?

У господі стіл долонить
Багатьом тепло своє.

Обидва віршові рядки мовлять як розповідні речення, будімото підтверджуючи наявне. Переконливе “долонить” звучить так. Водночас воно мовить заклично. Рядки

зокрема, написана М.Горбанем у якості додатка до газети „Слово“ пародійна чеською ж латиницею написана брошура „Holos na holos dlia Haličiny“.

Найбільш відомою, та такою, що зробила найбільший резонанс в українському етнічному середовищі на території Австрійської монархії, стала офіційна спроба віденської влади перевести галицько-українське письмо на латинську основу за чеським зразком — з прийнятими у чеській графіці діакритичними знаками, а також звуковими значеннями для окремих букв. На цю подію тільки після досить довгого мовчання відізвалися своїми критичними зауваженнями І.Франко та В.Сімович.

Зайніювала цю акцію влада. У 1859 році у Відні була видана брошура „Ueber den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des K.K. Ministerium für Cultus und Unterricht verfasst von J.Jireček“, Wien, 1859 (далі: „ Vorschlag...“ — „Пропозиція...“). Як видно з назви, автором цієї брошури був Й.Іречек (1825-1889) — австрійський політичний діяч та високопоставлений чиновник міністерства освіти, який виявив зацікавлення до слов'янських мов та слов'янської філології. Будучи зятем відомого славіста П.Й.Шафарика, він і сам підтримував особисті контакти з багатьма діячами слов'янської науки, культури та освіти в Австрійській імперії. Й.Іречек в цілому непогано орієнтувався у сучасній йому україністиці, вивчив наявні описові граматики української (русинської) мови. Практичні уроки української мови він брав у Б.Дідицького. Визначаючи існування макаронічного галицько-українського різновиду письмової мови, так званого „язичія“, Й.Іречек, разом з тим, гадав, що при всій нестабільності його норм, некодифікованості, плутанині у правописі та граматиці, далі подібна мова у якості сучасного комунікативного інструменту існувати не може. У зв'язку з цим він писав: „Цій біді можна запобігти тільки пристосувавши кириличну абетку спеціально до потреб цієї мови, чи прийнявши латинську абетку, здійснивши в ній відповідні зміни“ (Vorschlag:8). А оскільки, на думку Й.Іречека, „...кириличну абетку приспособити до потреб живої русинської мови вже не можна, оскільки вона підходить тільки до мертвої церковно-слов'янської мови (?! — В.М.), то значно простіше та легше перейти на латиницю, присоудувавши її спеціальним чином до русинської мови“ (Там само. 4). В якості позитивного досвіду він наводить приклади використання латинського письма у слов'ян: чехів, хорватів, словенців та поляків. Розгортаючи власну концепцію необхідності переведення галицько-української писемності на латинську графіку, Й.Іречек робить таке

ВІКТОР МОЙСЄНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

допроводжують і стіл, і господа з їхніми теплом і затишком у присутність, за-крити супроти відсутності.

Що кличе перша строфа? Вона кличе речі, зазиває їх. Куди? Не як присутнє межі присутнє, не названий у вірші стіл сюди, межі лави, зайняті Вами. Супрокликане у кличі місце прибуття заховане у відсутність присутнім. Саме у таке прибуття зазиває йменувальний клик. Зазивання означає запрошування. Воно запрошує речі, котрі як речі стосуються людини. Сніговиця доповоджує людей під укритє нічним серпанком небо. Благовіщення вечірнього дзвону доповоджує їх, умирущих, до божистого. Господа і стіл тримають умирущих у земних шорах. Отож, прикликаннями названі речі збирають навколо себе небо і землю, умирущих і божистих. Усі чотири становлять споконвічну взаємоналежність. Волею речей чотирикупність перебуває біля них. Це збиральне волеіснування є речуванням речей. Цю неопалиму чотирикупність неба і землі, вмирущих і божистих, котра існує в речуванні речей, ми називаємо: світ. Називанням названі речі прикликані у власне речування. Речуючи, вони роз-гортають світ, в якому існують речі, що і так є істинними. Речуючи, вони спороджують світ. Наша стара мова називає спороджування: раждати, родити, звідси “народжувати” і “врода”. У речуванні речі є речами. Речуючи, вони наділяють світ вродою.

Перша строфа кличе речі в їхнє речування, зазиває

їх. Зазивання, що кличе речі, прикликає і запрошує їх і водночас кличе до речей, пропонує їх світові, з якого вони з'являються. Тому перша строфа називає не тільки речі. Вона називає водночас і світ. Вона кличе “багатьох”, які як вмирущі, належать до чотирикупності світу. Речі перед-рікають умирущих. Це означає: Речі зумисне вражають умирущих світом. Перша строфа мовить, зазиваючи речі.

Друга строфа мовить інакше, аніж перша. Властиво, вона також зазиває. Але її кликання починається прикликанням і називанням умирущих:

Дехто досягає в млі...

Не прикликаються ані всі вмирущі, ані багато з них, а лише “дехто”; ті, хто мандрує темними стежками. Ці вмирущі уможливають вмирання як мандрівку до смерті. Смерть убирається найпотаємніша схованка буття. Смерть уже випередила всяке вмирання. Ті, хто мандрують “темними стежками”, мусять спершу вимандрувати в темряві своїх стежок господа та стіл, не тільки і не стільки для себе, як для багатьох; адже ці гадають, нібито, влаштувавшись у господі та сидячи за столами, вже перед-реклася речами і дісталися до життя.

Друга строфа починається кликанням декого з умирущих. Дарма що вмирущі з божистими, із землею і

узагальнення: „У латинському письмі здоровий розвиток української писемності знайде міцну опору. До тих пір, доки русини будуть писати та друкувати кирилицею, до тих пір у них буде проявлятися ухил до церковно-слов'янщини, а опосередковано і до „російщини“. Саме ж існування української писемності буде під знаком запитання“ (Там само. 4).

У зв'язку з постановкою проблеми виникає запитання, чому австрійська влада хотіла ввести латинізацію галицько-українського (русинського) письма саме за чеським, а не за польським чи іншим слов'яно-латинським зразком? Така орієнтація пояснюється, по-перше, попередньою невдалою практикою введення польського „абеткадла“ на територіях традиційного використання слов'янського кириличного письма, а, по-друге, мотивами національно-етнічної та політичної природи. На думку М.А.Жовтобрюха, австрійська влада, керуючись принципом *divida et impera*, не бажали з допомогою однієї абетки об'єднувати польську та українську шляхту. Тому далекоглядніше було перейти на такий різновид слов'янського кириличного письма, який був би бар'єром для русофільської орієнтації та настроїв серед галицьких українців. А оскільки багато адміністративних реформ у ту епоху проводилося австрійським урядом поспішно, без відповідної підготовки, то на місцях вони справляли негативне враження і сприймалися як акції насильницькі (В.Сімович:14).

Сам Й.Іречек, будучи ґрунтовно обізнаним у галузі теоретичної та практичної діяльності чеських будителів другого покоління, у тому числі в питаннях удосконалення слов'янського правопису, опирався на їх досвід при створенні проекту нового українського правопису та «виправлення» усієї наукової граматики української мови. При особистій зустрічі з Я.Головацьким (першим професором та завідуючим кафедрою української (русинської) мови, що була відкрита 1848 року у Львівському університеті) Й.Іречек офіційно запропонував йому розробити нову українську граматику, ґрунтуючись на чеському досвіді. Про це свідчить сам Я.Головацький в листі до Г.Шашкевича: „**Іречек...менє...препоручилъ щобы сочинити Грамматику по образцу чешской Гаттала**“ [Студинський:461]. Згідно з Й.Іречек, правопис повинен найбільш наочно відображати фонетичну і філологічну сторони мови, а також його граматичну структуру. На його думку, прийнятною і перспективною могла стати лише та система слов'янського правопису, в якій кожному

ВІКТОР МОЙСЕНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА
МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

небом належать до чотирикупності світу; адже обидва перші рядки другої строфи все-таки не кличуть зумисне світу. Вони радше відразу називають майже як перша строфа, лише в іншій послідовності, речі: браму, темні стежки. Щойно обидва інші рядки другої строфи зумисне кличуть світ. Несподівано вони називають зовсім інше:

В дрові милості дарами
Злотно квітне сік землі.

Древо сягає буйним корінням глибоко в землю. Так воно буяє квітом, який відкривається благословенню неба. Вись неба прикликана. Вона вимірює памороки квіту і ясноту живильних соків. Притамований ріст землі і дар неба належать один одному. Вірш називає древо милости. Його буйне цвітіння ховає незаслужено випалий плід: святі рятівники, прихильні до вмирущих. У вкритому рясним квітом дрові володарюють земля і небо, божисті та вмирущі. Їхня чотирикупність є світом. Слово “світ” тепер уже не вжите в метафізичному сенсі. Воно ані називає секуляризовано явлений універсум природи й історії, ані називає теологічно явлене творіння (*mundus*), ані має на увазі виняткову цілість присутнього.

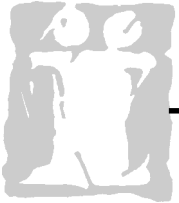
Третій і четвертий рядки другої строфи кличуть древо милости. Вони зумисне зазивають світ. Вони прикликають світню чотирикупність і відкликають так

світ до речей.

Рядки поєднані словом “злотно”. Аби виразніше почути це слово і прокликане ним, пригадаймо один Піндарів вірш (Істм. *περὶ ὄσιον παύτων*). На початку цієї оди віршар називає золото *περὶ ὄσιον παύτων*, те, що проймає блиском геть усе, *παύται*, всяке присутнє навколо. Блиск золота ховає все присутнє в неприхованість його з'явлення.

Так само, як клик, який називає речі, кличе туди-сюди, так і казання, яке називає світ, кличе в собі туди-сюди. Воно довіряє світ речам, а самі речі ховає в блиск світу. Світ дає речам їхню сутність. Речі наділяють його вродою.

Мовлення обох перших строф мовить, зазиваючи речі на світ, а світ до речей. Обидва способи зазивання розмежовані, та не розділені. Але вони також і не приєднані один до одного, адже світ і речі не тримаються поряд. Вони проймають один одного. Засим двійко їх змірюють осереддя. В ньому вони єдині. Як єдині вони взаємопроникні. Осереддя двох є взаємопроникністю. Осереддя двох наша мова називає серед. Латинська мова каже: *inter*. Йому відповідає українське “межи”. Взаємопроникність світу і речі не є злиттям. Взаємопроникність зосереджується тільки там, де взаємопроникне, світ і річ, чисто межуються і межованими залишаються. В середині двох, межи світом і річчю, в їхню *inter*, у цьому “межи” зосереджується межа.

звуків відповідає окрема графема, зовнішнє оформлення якої повинно бути максимально простим [Vorschlag:22-23].

Достатньо ясно Й.Іречек висловився з приводу пріоритетів при виборі фонетичного чи етимологічного правопису — проблеми вельми актуальної особливо на початковій стадії становлення будь-якої слов'янської літературно-писемної мови. Він вважав, що фонетичний правопис «використовується тільки в наукових дослідженнях та діалектології(?!—В.М.), писемній же мові, яка дотримується загальноприйнятих норм(?!—В.М.), воно користі не принесе» [Там само. 23]. В той самий час потенційний реформатор констатує у своєму проєкті, що етимологічний правопис здатний внести ще більшу плутанину, тому що нерідко відновлюючи праслов'янський стан окремих форм, він може створювати ситуацію, при якій не маючи спеціальної філологічної освіти тяжко буде сприймати написане рідною мовою. Узагальнюючи, він радить «залучати вибірково ті чи інші елементи фонетичного етимологічного правопису, трактуючи їх у відповідності до потреб тієї мови, якій вони служитимуть [Там само].

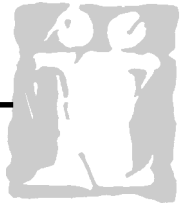
На ці та деякі інші пункти проєкту Й.Іречека одразу ж гостро критично відреагував русофіл Б.Дидицький у своїй брошурі «О неудобности латинской азбуки въ письменности русской, розсужденіе Богдана А.Д., Відень, 1859».

Власне графічна сторона проєкту галицько-української латиниці була представлена Й.Іречеком у вигляді комбінації різних слов'янських графічних систем на базі латиниці з переважанням елементів чеського діакритичного правопису. Безпосередньо з рідної для Й.Іречека чеської мови запозичені графеми *č, š, ž, ě, v, j*. З хорватсько-словенського правопису («гаїці»), який якій у своїй основі опирався на чеський зразок, передбачалося залучити графему *š*. На думку автора проєкту, вигода подібних запозичень в тому, що відпадає необхідність придумувати нові графічні позначення та міняти фонетичну якість самих латинських букв [Vorschlag:11]

Й.Іречек обстоює латиницю для галицьких українців ще й тому, що «...проведення реформи українського правопису на традиційній для нього кириличній основі в дусі тої, що провів у сербів Вук Караджич, зв'язане зі значно більшими труднощами, тому що для її здійснення виникає необхідність у 12

ВІКТОР МОЙСЕЄНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

МАРТИН ГАЙДЕЦТЕР. МОВА

Взаємопроникність світу та речі суть у межі серединного, суть у розмежуванні. Слово “розмежування” вилучається з його звичайного і звичного вжитку. Те, що нам називає слово “роз-межування”, не є родовим поняттям для розмаїття розмежувань. Назване зараз роз-межування самодостатнє. Воно єдине у своєму роді, само по собі розмежування утримує нарізно осереддя, щодо якого і через яке світ і речі єдині стосовно одне одного. Взаємопроникність роз-межування є єднальним *Διαφορά* виношуваного рішення. Роз-межування виносить світ у його світування, речі в їхнє речування. Отож, виношуючи, воно доносить їх одних до одних. Роз-межування не виступає посередником уже переогодом, пов'язуючи світ і речі привнесеним осереддям. Роз-межування як осереддя розсосереджує світ і речі насамперед до їхньої сутності, сиріч до їхньої взаємності, чиню єдність воно виношує.

Слово “роз-межування” відповідно має на гадці вже не дистинкцію, прокладену щойно нашою уявою між предметами. Так само роз-межування ледве чи є реляцією між світом і річчю, так що уявлення, яке наштовхується на неї, може її встановити. Роз-межування не виділяється зі світу і речі як їхнього зв'язку вже опісля. Роз-межування світу і речі наділяє речі вродою світу, наділяє світ даністю речей.

Роз-межування — ані дистинкція, ані реляція. В найкращому випадку роз-межування — це просторовість

для світу і речі. Однак у цьому разі “просторовість” уже не має на увазі сфери, яка наявна сама собою і в межах якої оселяється те і се. Роз-межування є настільки просторовістю, наскільки ви-мірює світ і річ в їхньому єднісному. Щойно це ви-мірювання відкриває об- і вза-ємність світу і речі. Таке відкриття є способом, в який роз-межування змірює їх обох. Роз-межування бере за осереддя світу і речі мірило їхньої сутності. У зазиванні, що кличе річ і світ, покоїться властиво зазване: роз-межування.

Перша строфа вірша зазиває речі, які, речуючи, породжують світ. Друга строфа зазиває світ, який, світуючи, дає речі. Третя строфа зазиває осереддя світу і речі і породження взаємопроникності. Тому третя строфа починається настирливим кликанням:

Мандрівця зове воно;

Куди? Цього рядок не каже. Натомість кличе мандрівця в тишу, яка панує над брамою. Несподівано і незвично прокликано:

Біль закам'янів порогом.

Самотинно мовить цей рядок у промовленому цілому вірша. Він називає біль. Який? Рядок каже лишень:

нових буквах»[Там само].

Відмітимо сильні та слабкі сторони проекту Й.Іречека. Одна з сильних його сторін — спроба уніфіковано позначити систему українських приголосних, які підлягають процесу палаталізації. Хоча саму ідею автор проекту запозичує у роботах Ф.Міклошича, і вирішує її, на наш погляд, більш послідовно, ніж відомий вчений, який для означення палатальності слов'янських приголосних у всіх випадках (за винятком позначення **I=L**) використовує позначення апострофа ('). Зокрема, відштовхуючись від польської графіки, Ф.Міклошич не зовсім правильно похзначає тверде «л» знаком «l», а м'яке — «l'». Порівняй, наприклад, в його «Порівняльній граматиці слов'янських мов»: **lev**, але **l'va**

У Іречека ця ситуація відображена більш послідовно, а саме, як **l-l'** чи **t-t', d-d', s-s', z-z'** і т.д. Графема «l» у нього використовується тільки зі спеціальною метою — в праслов'янських сполученнях ***l+консонант** (типу **volk**), а також в іменниках ч.р. типу **orel** та дієприкметниках минулого часу ч.р. типу **pochodyl**.

До слабких аспектів проекту слід віднести, наприклад, неповне охоплення фонетико-фонологічної картини української мови. Зокрема, Іречек тільки спорадично виділяє дзвінки аффрикати, передаючи їх через транслітерацію у прикладах типу **dzvün** (с.45), **dzvünyca** (с.39), **doždžove** (с.57), **vydžu** (с.46).

Перелік невідповідностей та помилкових положень в цьому проекті можна істотно розширити, хоча, справедливості ради, слід зауважити, що повністю уникнути їх навряд чи було б можливо при повній невпорядкованості української літературної норми в середині XIX сторіччя.

В цілому проект Й.Іречека справляє враження, неначе його автор з допомогою переходу на іншу систему правопису та графіки задумав здійснити нормалізацію галицько-української літературно-письмової мови (язичія), базуючись головню на західно-українській діалектній базі. Однак запропоновані ним заходи в принципі не привносили собою нормалізуючого первня, оскільки для цієї мети в першу чергу була необхідна нова українська граматика, що відображала б та кодифікувала мовну ситуацію хоча б на певній частині західно-української мовної території. Проблематичним успіх цього задуму робило базування автора не на живій мові, не на койне, а переважно на галицько-українських книжкових контекстах першої половини — середини XIX сторіччя, які були переповнені лексичними та синтаксичними архаїзмами, полонізмами,

ВІКТОР МОЙСЕЄНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА
МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

“Біль...” Звідки і якою мірою прокликаний біль?

Біль закам'янів порогом.

“... закам'янів...” Це слово є єдиним у вірші, яке мовить у минулому часі. Одначе воно не називає минулого, такого, що більше не присутнє. Воно називає сутнє, що вже сутніло. У сутнісному закам'яніння суть насамперед поріг.

Поріг є основною балкою, яка носить браму. Ця балка тримає осереддя, де взаємопроникають зовнішне і внутрішнє. Поріг несе межу. Його надійності підкоряється те, що виходить з межі і в неї входить. Надійне осереддя не може бути податливим. Породження межі потребує чогось витривалого і в цьому сенсі тривкого. Поріг як породження межі є тривким, позаяк біль закам'янив його. Проте перетворений у камінь біль не затримувався на порозі, щоби ним застигнути. Біль тривало суть у порозі болем.

Але що таке біль? Біль ріже. Він є різницею. Проте він не ріже на дрібні шматки, що не тримаються купи. Загалом біль ріже, межує, щоправда, при цьому тягне все на себе, збирає в собі. Його різання, будучи збиральним межуванням, є водночас і тим стягуванням, яке подібно до порізу і надрізу мігить і лучить межею розокремлене. Біль є лучним у межувально-збиральному

різанні. Біль є злукою різниці. Він є порогом. Він спороджує межу, осереддя двох, межованих у ньому. Біль лучить саме роз-межування.

Біль закам'янів порогом.

Рядок кличе роз-межування, але ані домислює його зумисне, ані називає його сутність цією назвою. Рядок кличе межу межі, збиральне осереддя, у взаємопроникності якого вимірюється врода речей і блага світу.

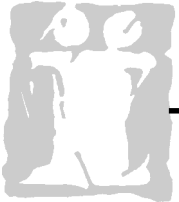
Тож виходить, начебто взаємопроникність роз-межування світу і речей є болем? Безперечно. Тільки не треба біль уявляти антропологічно, як відчуття, яке сповнює стражданням. Однак не треба і взаємопроникність уявляти психологічно, як щось, у чому гніздиться чутливість.

Біль закам'янів порогом.

Пронизаний болем поріг підкорився своїй ноші. Роз-межування суть як сутнісне, з якого постає породження світу та речі. В яких межах?

І яскріють дані Богом
На столі хліб і вино.

Де спалахує яскріння? На порозі, внаслідок болно. Різниця

діалектизмами та просто хибними формами, що перейшли з сторінок букварів, читанок та хрестоматій для народних шкіл, календарів, збірників фольклору та іншої друкованої продукції. Порівняй окремі «переклади» на латиницю українських слів: **pülk, ščodryj, vozmüžnyj, žobrak** та ін.

Узагальнюючи сильні та слабкі сторони проекту, можна констатувати, що:

- а) автор проекту реформи сприймав галицько-українську літературно-писемну мову (язичіє) як цілісну систему;
- б) пропонуване переведення української писемності на латинську графіку базувалося на принципі, згідно з яким кожному окремому звуку повинна відповідати одна буква (і тільки у крайніх випадках — диграф);
- в) проект головно враховував стан ненормованої регіонально-писемної мови, але практично не брав до уваги реальну мовну ситуацію на західно-українських землях;
- г) пропонувана Іречеком система правопису є компромісним варіантом між фонетичним та етимологічним принципами, що прийняті різними слов'янськими мовами;
- д) нова система графіки — це комбінація кількох слов'янських латинських абеток, за явної домінації чеських елементів;
- е) в принципі проект ~~Й.Іречека можна практично реалізувати, на відміну від деяких інших проектів реформування слов'янських мов, що мали місце в ту саму історичну епоху.~~

Заохочувана офіційними колами спроба втілити латинську абетку в галицько-українське мовне середовище залишилася незреалізованою. Сліди цієї спроби збереглися тільки в кількох „пробних“ брошурах, які стали тепер бібліографічною рідкістю, та ще у книзі-звіті самого автора проекту. Навіть впливові в етнічному українському середовищі люди, які підтримували теоретичну концепцію латинки Й. Іречека (єпископ С.Литвинович, відомий граматист Й.Лозинський, що обгрунтував своє ставлення до неї в брошурі “Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, Lemberg, 1860. S.XX-LV) з принципових мотивів голосували проти введення латинки. Серед галицької інтелігенції переважала думка, що такий захід є чисто політичним актом, який не має нічого спільного з питаннями мови та культури. Він сприймався як „згубний для народности руської, бо з латиницею пропаде і дух українського народу і віра“.

ВІКТОР МОЙСЕЄНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

МАРТІН ГАЙДЕЦЕР. МОВА

роз-межування веде до яскріння. Його сйялива злука від-межовує випо-годження світу в його єднісне. Різниця роз-межування в'єднєне світ у його світування, яке дає речі. Завдяки випо-годженню світу у власну золотисту яскравість і одночасно з ним хліб і вино також беруться власним яскрінням. Названі величні речі ряхтять простотою свого речування. Хліб і вино є плодами неба і землі, дарованими божистими вмирущим. Хліб і вино збирають коло себе цю четвірно із простоти чотирьох кінців середохрестя. Зазивані речі, хліб і вино, прості, бо їхня врода світу постає безпосередньо із блага світу. Такі речі вбачають власний достаток у втримуванні чотирикупности світу коло себе. Незастувана погожість світу і прости яскріння речей змірюють їхню межу, роз-межування.

Третя строфа кличе світ і речі в осереддя їхньої взаємопроникности. Злука їхньої вза-ємности є біль.

Третя строфа спершу збирає зазивання речей і зазивання світу. Адже третя строфа первинно кличе з одноманітности внутрішнього зазивання, яке кличе роз-межування, залишаючи його безмовним. Первісне кликання, яке зазиває світ і речі до взаємопроникности, є єдино справжнім зазиванням. Це зазивання є сутністю мовлення. У промовленому вірші суть мовлення. Воно є мовлення мови. Мова мовить. Вона мовить, зазиваючи зване, речо-світ і світо-річ, на межу роз-межування. Що тоді

зазивається, звірене для прибуття із роз-межування. Тут ми говоримо про старе значення звірати відоме нам ще зі слів: “Звір Господові шляхи свої”. Зазивання мови звіряє зазиване у такий спосіб званню роз-межування. Роз-межування залишає речування речей покоїтися у світуванні світу. Роз-межування приєднує річ до спокою чотирикупности. Від такого приєднування речі не поменшає. Щойно воно підносить річ в її єднісне: так що світ виявляється. Огорнення спокоєм є утихомирюванням. Роз-межування утихомирює річ яко річ у світ.

Однаке таке втихомирювання відбувається у спосіб, коли чотирикупність світу одночасно наділяє світ вродою сумірно з тим, наскільки втихомирювання дає речі достаток в існуванні світу. Роз-межування втихомирює двояко. Воно втихомирює, заспокоюючи речі в милості світу. Воно заспокоює, даючи змогу світові задовільнитися в речі. Із двоякого втихомирювання роз-межування постає тиша.

Що таке тиша? Вона аж ніяк не є тільки безголоссям. У ній жевріє нерухомість лунання і голосіння. Але нерухомість не обмежена ані самим лише по-голосом як її порушуванням, ані сама не є властиво спокійливою. Нерухоме постійно залишається так би мовити тільки сподом спокійливого. Нерухоме само покоїться у спокої. Однак сутність спокою в тому, що він утихомирює.

Проти реформи Й.Іречека висловлювались такі авторитетні науковці-славісти, як П.Шафарик та Ф.Міклошич — який колись був ідейним натхненником переведення галицько-українського правопису на латинську графіку. Своє негативне ставлення до цієї реформи він висловив згодом, багато років по тому, у другому виданні своєї „Порівняльної граматики слов'янських мов“ (Відень, 1874), схилиючись вже до варіанту галицько-українського правопису на основі кирилиці „в дусі Вука Караджича“. Про це пише І.Головацький братові Якову у листі від 28.VII. 1859 року: **Міклошичъ говориць ...добро говориць было бы, если бы Русины оставили свою дотеперешнюю орфографію, а приняли бы что-то вродѣ Вука Караджичевої** (Укр.-русь. Архив.VIII. 407). Думки Міклошича проти латиниці для галицьких українців в перекладі українською мовою передає також Б.Дідицький у своїй листівці 1859 року „**Ось дчен є рұської азбуки дотычающе**“

Впроваджуючи офіційну політику віденського уряду в мовно-культурній сфері серед австрійських слов'ян Й.Іречек переслідував також і політичну мету. Він був активним і впливовим членом партії чеських консерваторів і був прихильником австрославізму — нової політичної доктрини, висунутої у 1846 році К.Гавлічком-Боровським. Програма австрославізму значною мірою відповідала інтересам новонароджуваної австрослов'янської буржуазії, насамперед чеської — найрозвиненішої у фінансовому та економічному плані — багаті та привілейовані. Пропагуючи австрославізм, представники чеського інтелектуального середовища, у тому числі і відомі чеські науковці, свідомо чи несвідомо також брали участь у втягненні інших слов'янських народів багатонаціональної Габсбурзької монархії у сферу чеських інтересів та чеського мовно-культурного впливу. Маючи значний науковий та суспільний авторитет, багато представників чеської (і словацької) інтелектуальної еліти займали високі посади (яко державні арбітри, цензори, голови термінологічних комісій тощо) в австрійських державних структурах, що відали просвітою, наукою та культурою. Як відомо, такі чеські славісти, як Ф.Палацький, Я.Коллар, К.Я.Ербен, Гавлічек-Боровський, П.Й.Шафарик, К.Зап та інші не рідко безапеляційно, а не раз і доволі різко висловлювались стосовно певних питань формування слов'янських мов та літератур, питань етнографії та історії слов'ян у складі Австрійської імперії. Як зазначає Д.Брозович, не завжди справедливі звинувачення на адресу окремих

ВІКТОР МОЙСЕЄНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА
МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

Утихомирювання тиші є спокій, строго кажучи, неодмінно рухоміший за всякий рух і завжди жвавіший за будь-яку жвавість.

Роз-межування втихомирює відразу двояко: речі в речування, а світ у світування. Утихомирені таким робом річ і світ ніколи не вислизають від роз-межування. Більше того, вони рятують його в утихомирненні, яке як таке само є тишею.

Утихомирюючи речі і світ в їхньому єднісному, роз-межування кличе світ і річ в осереддя їхньої взаємопроникності. Роз-межування зазивне. Роз-межування вибирає з-поміж себе двох, кличучи їх у різницю, якою воно є саме. Збиральне кликання є суголоссям. У ньому коїться дещо інше, ніж тільки одне спричинювання і поширювання шуму.

Коли роз-межування збирає світ і речі у буденність болю взаємопроникнення, то зазиває двох у їхню сутність. Роз-межування — це зазивання, з якого спершу кличеться саме зазивання, що вказує на приналежність до нього. Зазивання роз-межування завжди збирало все зазивання повністю у собі. Зібране в собі кликання, яке збирає до себе кликанням, є суголосся як голосіння.

Кликання роз-межування є двояким утихомирюванням. Зібране зазивання, звання, яке як таке кличе роз-межування світу і речей, є відгомонам тиші. Мова мовить, позаяк звання роз-межування кличе світ і речі в буденність їхньої взаємопроникності.

Мова мовить голосом тиші. Тиша втихомирює, спороджуючи світ і речі в їхню сутність. Спороджування світу і речі тишею є постановня роз-межування. Мова, голос тиші, є, позаяк постає із роз-межування. Мова суть учинюване роз-межування світу і речей. Голос тиші не є чимось людським. Однак, либонь, людське є у своїй сутності мовним. Допіру назване слово “мовний” каже тут: посталий з мовлення мови. Так постале, людська сутність, принесена мовою в її єднісне, яке випадає на долю сутности мови, голосу тиші. Таке постановня постає тією мірою, якою сутність мови, гомін тиші, потребує мовлення вмирущих, аби заголосити голосом тиші для слуху вмирущих. Лише тією мірою, якою люди належать до голосу тиші, вмирущі спромагаються на свій лад на суголосне мовлення.

Вмируще мовлення є звальним кликанням, зазиванням речі і світу з буденности роз-межування. У чистому вигляді закликаність вмирущого мовлення є промовленістю вірша. Справжнє віршування ніколи не є тільки вищим ладом (мелосом) розмовної мови. Радше навпаки, розмовна мова є забутиям і затертим віршем, з якого ледве чи злуное кликання.

Противагою до чисто промовленого, до вірша, є не проза. Справжня проза ніколи не “прозаїчна”. Вона настільки ж поетична і тому настільки ж рідкісна, як і поезія.

Нехай-но увага зосереджується винятково на людському мовленні, нехай-но його вважають тільки оголошуванням внутрішнього в людині, нехай-но таке уявлення про мовлення

слов'янських національних діячів „у підриванні загальнослов'янських (в межах Габсбурзької імперії — В.М.) ідеалів та цінностей“ часто ставали основною причиною наступного некритичного сприйняття ними помилкових чи чужих мовно-національному процесові положень, які мали відтак негативні для нього наслідки.

Зокрема Й.Іречек, з одного боку, офіційно висловлювався за те, щоб „нова графіка якомога краще і точніше передавала своєрідність української... вона мала бути оригінальною, базуватись тільки на корінних фонетичних та морфологічних особливостях цієї мови“ [Vorschlag:17]. З іншого боку, він прагне увести в живий організм української мови генетично чужі для нього елементи, не апробовані попередньою мовною практикою. Основним, проте, негативним моментом задуманої реформи було прагнення її автора змінити історичні основи мовно-культурної традиції українського народу, неперервні з часів Кирила і Методія.

Саме тому в середовищі галицько-української інтелігенції на межі 50-60-их років XIX століття прогресувало переконання про те, що „у проведенні реформи української мови не останню роль відіграють чехи“, які „прагнуть вивиситися над рештою слов'ян Імперії“. З цього приводу М.Малиновський писав у листі до Гр.Шашкевича: „... між слов'янами поляки, росіяни та чехи воюють за перевагу, за принципат. Чехи хотять нам своє панування накинати, а ми, як не хочемо мати нічого спільного з поляками й росіянами... то й не хочемо чеського принципату — wollen wir das tschechische Prinzipat nicht haben“ [Укр.-русь. Архів. VII. С.33. Лист VI. із 9 червня 1859 р.] Сам Гр.Шашкевич у листі до Я.Головацького висловлювався у тому ж дусі: „... абы верховность чешины до какой стремять чехи хотя бы надъ австрійскими Словѣнами утвердить и надъ Русинами, що, акъ долго азбѣка стояти буде, абсолютно видитсь невозможнымъ“ [Там само].

Незважаючи на постійну підозру до галицьких москвофілів у проросійській орієнтації, офіційна віденська влада не наважилась поглиблювати невдоволення корінних українців у межах Австрійської монархії. Через те, сама реформа так ніколи і не була переведена.

Переклад Францішка Площанського

ВІКТОР МОЙСЕНКО. ПРО ОДНУ СПРОБУ ЛАТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА
МАРТИН ГАЙДЕТЕР. МОВА

мають за мову, тоді всеодно сутність мови може з'являтися як вияв і діяльність людини. Людське мовлення як мовлення вмирущих не покоїться у собі. Мовлення вмирущих полягає у ставленні до мовлення мови.

Свого часу неможливо обминути розмірковувань про те, як у мовленні мови, що є голосом тиші роз-межування, відбувається вмируще мовлення і його озвучування. В озвученому, байдуже, бесіда то чи письмо, порушена тиша. Що порушує голос тиші? Як порушена тиша дістається до звучання слова? Як порушене втихомирювання творить вмируще мовлення, яке звучить у віршованих рядках і реченнях?

Припустімо, міркуванню одного дня вдається таки відповідати на ці питання, то все ж воно мусітиме остерігатися стримувати озвучування і навіть вияв вирішального елемента людського мовлення.

Будова людського мовлення може бути тільки ладом (мелосом), у який в'єднується мовлення мови, голос тиші роз-межування, налаштовує вмирущих званням роз-межування.

Лад, на який мовлять смертні зі свого боку, покликани до нього з роз-межування, є відмовою. Вмируще мовлення мусить зважати передусім на звання, в якому тиша роз-межування кличе світ і речі в різницю їхньої буденности. Кожне слово вмирущого мовлення мовить з такої слухности і тільки з неї.

Вмирущі мовлять, наскільки чують. Вони зважають на зазивний клик тиші роз-межування, навіть якщо не знають його. Слухання бере від звання роз-межування те, що несе у звучне слово. Слухально-бральне мовлення є від-мовою.

Однак беручи власне промовлене із зазивання роз-межування, вмируще мовлення на свій лад вже подалося за кликанням. Відмова як слухальне брання є одночасно визнавальною відповіддю. Вмирущі мовлять, наскільки вони на двоякий лад, беручи-віддаючи, відмовлять мові. Вмируще слово мовить, наскільки від-мовить у різних сенсах.

Кожне справжнє вчування тримається на власному казанні. Адже вчування тримається на почуванні, завдяки якому залишається приєднаним до голосу тиші. Всіляке відмовляння налаштоване на само собою тривке стримування. Тому такому стримуванню мусить залежати на тому, аби бути готовим до звання роз-межування. Проте стримування повинне зважати на те, щоби не тільки дослухатися до голосу тиші, але й навіть вислуховувати його і так мовби запобігати його званню.

Запобігання у стримуванні визначає спосіб, в який вмирущі відмовлять роз-межуванню. Таким робом вмирущі живуть у мовленні мови.

Мова мовить. Її мовлення зазиває роз-межування, з якого постають світ і речі у буденність їхнього взаємопроникнення.

ПРИЧИНОК ДО БІБЛІОГРАФІЇ АНТОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В ЧУЖОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

ІВАН СЕНАТОВИЧ

Антології складали ще давні греки, саме від них пішов звичай збирати краснопісемні квіти в конкретні букети. Першу поетичну антологію склав ще на межі II-I ст. до Р.Х. Мелеагр з Гадари, і вибрав він тоді чомусь твори саме 47-и поетів. Наші середньовічні „збірники“ були створені на зразок ділань вже візантійських греків, через болгарське посередництво. Перша наша новітня поетична антологія („збірник найзнаменитших творів руських поетів“) була видана у Львові 1881 року. Це була дослівно „Антологія Руська“. Це була власне антологія, а не просто збірник чи альманах. Уже з самого початку нашого століття маємо ряд антологій української поезії. Маємо двотомну антологію української поезії з початку 20-х років, тритомну з 20-30-х років, чотиритомну — з кінця 50-х років, і шеститомну з середини 80-х. Є ще двотомні

МАРТІН ГАЙДЕГГЕР. МОВА

Мова мовить.

Людина мовить, наскільки відмовить мові. Відмова є вчужанням. Вона чує, наскільки відчуває звання тиші.

Нічого не залежить на тому, щоби дати новий погляд на мову. Все полягає в тому, аби вчувати проживання у мовленні мови. Для цього необхідно постійно перевіряти, чи і наскільки ми спроможні на єдиносутність відмови: запобігання у стриманості.

Позаяк:

Людина мовить настільки, наскільки відмовить мові.

Мова мовить.

Її мовлення мовить за нас у промовленому:

Зимовий вечір

Коли сніг у шибу б'є,
Довго дзвін вечірній дзвонить,
У господі стіл долонить
Багатьом тепло своє.

Дехто досягає в млі
Темними стежками брами.
В дереві милости дарами
Злотно квітне сік землі.

Мандрівця зове воно;
Біль закам'янів порогом.

І яскріють дані Богом
На столі хліб і вино.

Переклад Тимофія Гаврилів

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Ця стаття німецького філософа Мартіна Гайдеггера (1889-1976), була задумана як промова і вперше виголошена 7 жовтня 1950 року на Бюлерському пагорбі при вшануванні пам'яті Макса Коммерелля, відкриває збірку концептуально і змістовно тісно взаємопов'язаних філософських праць зі спільною назвою „На шляху до мови“, куди входять також „Мова у вірші“, „Із розмов про мову“, „Сутність мови“, „Слово“ та „Шлях до мови“.

Відтворення текстів Мартіна Гайдеггера будь-якою іншою мовою передбачає не тільки вільне володіння нею та мовою оригіналу, а й неабиякими знаннями з етимології, позаяк автор цілеспрямовано намагається очистити ряд слів та висловів від додаткового семантичного навантаження, повертаючись до їхнього первісного значення і подекуди творячи на його основі нові семантичні відтінки або ж

діаспорні „Координати“. Це з того ніби найосновнішого. Є ще, правда, непогані „Вісімдесятники“, та й готові „Дев'ядесятники“ (а може, кінець дев'ястих готує нам якийсь ультрасюрприз). Існує ще маса антологій нашої поезії: тематичних, локальних, хронічних, стильових, групових тощо. З'являлися антології української поезії і в перекладах на інші мови. Давніші подібні антології та антологічні видання української поезії в перекладах на мови народів колишнього Союзу (під знаком стриміння до витворення нової історичної спільноти людей) можна залишити наразі поза увагою. Безумовно, перекладних антологій української поезії існує значно більше, ніж залучено до цього малесенького опису, до якого потрапили лише ті антології, які зараз знаходяться, так би мовити, фактично під руками.

1. Англійською мовою.

Antology of Soviet Ukrainian Poetry / Compiled by Zakhar Honcharuk. - Kiev: Dnipro Publishers, 1982. - (463 с.).

73 автори. Упорядкування Захара Гончарука. З біографічними довідками та портретами поетів. Видана в нас, для еventуального експортування.

2. Іспанською мовою.

Poesía ucraniana del siglo XX. Una iconografía del alma. Prologo, selección y traducción de Juri Lech. - Málaga, 1993. -(Litoral: Revista de la Poesía y el Pensamiento, №197-198). - (237 с.).

23 автори, біографічні довідки про поетів, а також про художників (авторів картин, репродукованих на кольорових вклейках). Упорядкування, переклад і передмова — Юрія Леха. Видання ЮНЕСКО. Кольорова суперобкладинка, всередині також деякі чорнобілі графічні роботи.

3. Німецькою мовою.

Reich mir die steinerne Laute: Ukrainische Lyrik des 20. Jahrhunderts / Ausgewählt von Jurij Andruchowytsh; Aus dem Ukrainischen von Anna-Halja Horbatsch. - Reichelsheim, 1996. -

(Deutsch-Ukrainisches Edition: Lyrik). - (164 с.).

20 авторів. Упорядкування, вступне слово та біографічні довідки про авторів — Юрія Андруховича. Переклад Анни-Галі Горбач.

Тут варто теж згадати авторську перекладну антологію Матильди Саук з додатком її власних віршів: Im Wechselschein der Zeit: Übersetzungen ukrainischer Dichter aus dem XIX. und XX. Jahrhundert. - Lwiw - Zwickau - Paris,

ІВАН СЕНАТОВИЧ. ПРИЧИНОК ДО БІБЛІОГРАФІЇ АНТОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В ЧУЖОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

МАРТИН ГАЙДЕГЕР. МОВА

відокремлюючи за допомогою знаків пунктуації (дефісів) афікси, що виступають показниками граматичного чи/і модифікаторами лексичного значення у слові від тієї його частини, на яку припадає основне семантичне навантаження. Це справді від-творення.

Німецькі та австрійські науковці, з якими перекладачеві доводилося спілкуватися, часто висловлюють сумнів щодо можливості безвратного перекладу Гайдеггера іншими, насамперед аналітичними мовами, скажімо, англійською, хоча вона і не є чисто аналітичною. Крім того, потрібно створити адекватний оригіналові термінологічний інструментарій перекладною мовою, своєрідну понятійну систему, яка б стала кістяком нового організму. Перекладач сподівається, що здійснена тут спроба зможе засвідчити достатню для пошуків влучних відповідників гнучкість української мови і вказати конструктивний шлях для перекладу наступних статей бодай цієї збірки.

Очевидно, читання цієї статті вимагає певного рівня, тож перекладач обмежився єдиним поясненням, яке потрібне, на його думку, для ліпшого розуміння Гайдеггерівського тексту. Ідеться про посилання на Піндара і скорочення „Істм.V“. Піндар (522/518-446 до Р.Х.), найвідоміший старогрецький хоровий лірик, уславився своїми епікініями, хвальними піснями переможцям близько тридцяти місцевих, а також чотирьох загальногрецьких

змагань: Олімпійських, Піфійських, Немейських та Істмійських. Піндарове розуміння категорії „буття“ визначається areth - моральною якістю, звиягою: це є „буття помітним“. Як довідемося з „Життєпису Піндара“, лакедемонійський цар Павсаній, спляючи Фіви, написав: „Оселі Піндара-поета хай ніхто не важиться спалити!“ Його дім єдиний залишився неушкодженим. Згодом там засідали фіванські старійшини. Ба навіть у Дельфах пророк перед тим, як зачиняти храм, щодня виголошував: „Піндар-пісняр нехай з'явиться до божої трапези“. Саме оце „божій трапези“ є ключовим як і для розуміння „учти Божої“ Георга Тракля, так і для смислу, який вкладає сюди Гайдеггер, блискучий знавець античності, вилгумачуючи, а, по суті, перекидаючи місточок між Піндаром і Траклем з допомогою християнської метафізики.

Тимофій Гаврилів

1994. - (112 с.).

4. Польською мовою.

Antologia poezji ukraińskiej / Florian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz. - Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. — (1063 с.)

111 авторів плюс народні пісні, думи, вірші, фрагменти зі „Слова о полку“ та лист запорожців до турецького султана. Упорядкування Флоріана Неуважного та Єжи Плесняровича. Передмова Ф. Неуважного і Степана Козака. Серйозний том.

Варто згадати теж підготовану ще в 30-х роках авторську перекладну антологію Тадеуша Голлендера (з використанням деяких перекладів Сидора Твердохліба):

Tadeusz Hollender. Z poezji ukraińskiej: Przekłady/ Przedmowa i notami o autorach opatrzył Florian Nieuważny. - Warszawa: Czytelnik, 1972. — (127 с.).

32 автори. Опрацювання Флоріана Неуважного.

5. Португальською мовою.

Wira Wowk. Girassol: Antologia da Moderna Poesia Ucrainiana. - Rio de Janeiro: Prolog, 1966. — (96 с.).

37 авторів. Упорядкування і вступне слово — Віри Вовк; при перекладі з нею співпрацювали: Helena Kolody і Léa de Abreu.

Добру половину португаломовної антології української літератури складає теж поезія:

Wira Selanski. Antologia da Literatura Ukraniana. - Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1959. — (171 с.).

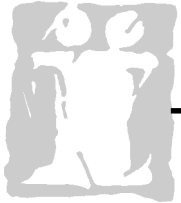
38 авторів поетичних текстів плюс народні пісні (навіть з мелодіями). Упорядкування Віри Селянської (тої ж Віри Вовк), адаптація поетичних текстів тої ж Гелени Колодій.

6. Румунською мовою.

Antologia poeziei ucrainene contemporane: 80 de privighetori ucrainene / Antologie, traduceri și note bibliografice de Ștefan Tcaciuk. - Bukurești: Editura PACTO, 1995. - Vol. I-III. — (385 с.; 382 с.; 355 с.).

Три томна антологія в упорядкуванні, перекладі та з біографічними довідками Степана Ткачука. 80 авторів задекларовано в назві (проте їх є 79, вісімдесятим є, мабуть, сам перекладач Степан Ткачук, теж, до речі, український поет).

ІВАН СЕНАТОВИЧ. ПРИЧИНОК ДО БІБЛІОГРАФІЇ АНТОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В ЧУЖОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ

ганс
георг
Гадамер

GIBT ES WIRKLICH DIE ZEIT, DIE ZERSTOERENDE? WANN, AUF DEM RUHENDEN BERG, ZERBRICHT SIE DIE BURG? DIESES HERZ, DAS UNENDLICH DEN GOETTERN GEHOERENDE, WANN VERGEWALTIGT'S DER DEMIURG?
SIND WIR WIRKLICH SO AENGSTLICH ZERBRECHLICHE, WIE DAS SCHICKSAL UNS WAHR MACHEN WILL? IST DIE KINDHEIT, DIE TIERE, VERSPRECHLICHE, IN DEN WURZEL — SPAETER — STILL?
ACH, DAS GESPENST DES VERGANGLICHEN, DURCH DEN ARGLOS EMPFAENGLICHEN GEHT ES, ALS WAER'ES EIN RAUCH —
ALS DIE, DIE WIR SIND, ALS DIE TREIBENDEN, GELTEN WIR DOCH BEI BLEIBENDEN KRAEFTEN ALS GOETTLICHER BRAUCH.

7. Угорською мовою.

Ukrán költők/Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Karig Sára; A válogatást ellenőriste Bojtár Endre; A fordításokat az eredeti szöveggel egybevetette Sándor László. - Budapest: Magvető; Uzsgorod: Kárpáti, 1971. — (600 c.).

95 авторів плюс народні пісні та думи. Багато і доботно ілюстрована. Упорядник, редактор, автор післямови і приміток — Шара Каріг. Підбір матеріалу перевірів Ендре Бойтар. Переклади з оригіналами звірів Ласло Шандор.

8. Чеською мовою.

Mladá sovětská poezie: Ukrajinští básníci. - Praha: Svět sovětů, 1965. — (276 c.).

13 авторів. Вірші вибрали і переклали Гана Врбова та Ярослав Кабічек. Консультант і автор післямови — Орест Зілінський.

9. Шведською мовою.

Det okända Ukraina: Ukrainska dikter / Översatta av Sigvard Lindqvist. - Jönköping: Wetterm-förlaget, 1995.

Упорядкування і переклади — Зігварда Ліндквіста, за участі Ольги Сенюк. Авторів — 12.

Перекладні антології свідчать про можливе зацікавлення нашою поезією по чужоземних чужомовних обширах. Де нас перекладають, там ми вже не зовсім чужі. І кого ми перекладаємо, той для нас вже не зовсім чужий. Та не треба надавати занадтого значення взаємоперекладам, та ще й антологічним. Це має бути нормальним явищем нормального процесу. А те, що перекладні антології нашої поезії з'являються переважно завдяки зусиллям наших же співплемінників — не біда зовсім. Головне, що вони вряди-годи таки з'являються. Якщо справді існує відносний хоча б метод врівноваження, то нам треба перекладати і видавати антології всіх можливих модифікацій. І чим більше ми будемо робити того в себе, тим з більшим правом будемо сподіватися на взаємність.

ІВАН СЕНАТОВИЧ. ПРИЧИНОК ДО БІБЛІОГРАФІЇ АНТОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В ЧУЖОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ
ГАНС ГЕОРГ ГАДАМЕР. ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ

(„Чи ж справді є час, котрий знищує все? Коли на горі спокійній руйнують фортецю? Коли це серце, віддане богам, роздушить раптом в обіймах Деміурга?

І чи насправді ми такі крихкі, як доля нас хотіла б показати? Чи, може, заповідь з глибокого дитинства, з коріння — потім — стала затихати.

Ах, привид всьогпроминання крізь того, що не опирався, проходить, наче дим.

Ми, що квапимось всякчас, у силі, вічно в нас наявній, божественні закони підміняєм.“)

(Р.М.Рільке, „Сонети до Орфея“ 2.XXVII.)

Пунктуація, так само, як і ортографія, належить до конвенції писаної мови. Кожен автор зазнає шоку, коли во ім'я *Duden*, а ставиться під сумнів вибраний ним правопис чи пунктуація. У сфері цих конвенцій панують правила. Найменша спроба виділитися, яка може виявитись у формі відступу від правил, видається недопустимою. Чи можна уявити собі подібний нонсенс? Так ніби правильний правопис, а тимпаче правильне розміщення розділових знаків, складає мову і її сенс; ніби ортографія і пунктуація є справою первинною і найважливішою, а не вторинним елементом, допоміжним засобом, що служить для запису, і котрий повинен полегшувати артикуляцію змісту мови. Як відомо, в часи, коли загальнопоширеним ще було читання вголос, пунктуацію взагалі не застосовували, її почали впроваджувати тільки в пізнішій фазі розвитку, на шляху до звички читати про себе. Але навіть в часи літератури, котра читається про себе, читання є чимось більшим, ніж простим викладенням знаків — воно є відтворенням мови внутрішнім слухом читача. А це, між іншим, означає, що артикуляція мови є набагато

диференційованішою, ніж це закладено в скупих знаках письма.

Варто зупинитися на тому, які це має наслідки для поетики. Фактом є те, що запис чи зовнішня форма речення пов'язана з явищем поезії дуже віддалено. У мінливому зв'язку звучання і сенсу — зв'язку, котрий і творить вірш, — знак письма не може бути рівноправним елементом. Тому, що не доходить до внутрішнього вуха читача, що не спричинюється до ритму звучання чи сенсу, не відповідає справді поетичне буття. Рівноправність сфери письма і первинної сфери мови є свідченням сильно розвинутого маньєризму. Прикладом цього є деякі форми барокової поезії. Зрештою, візьмімо приклад із ближчого нам часу. В „П'ятій Дуїнській елегії“ Рільке відважився на подібне змішування вимірів:

Engel! O nimms, pfluecks, das kleinblutige Heilkraut. Schaff eine Vase, verwahrs! Stells unter jene, uns noch nicht offenen Freuden; in lieblicher Urne Ruhms mit blumiger, schwungiger Aufschrift: „subrisio saltat“.

„Ангеле! О зрви цей усміх, мов дрібненьке цілюще зілля, поклади його в слоїк, доглянь! Вмісти біля нього radoці, що нам не знані; прослав оце зілля, написавши на урні барвисто й гордливо: „subrisio saltat“.

(переклад М.Бажана.)

Це зілля усміху митця потрібно зберігати в аптекарському слоїку з написом „subrisio saltat“. Напис є скороченням, „saltat“ означає „saltatoris“, „танцівник“. Але цього скорочення не чути, для вуха воно не існує; текст вимагає від читача дуже багато: те, що ми прочитали, потрібно перетворити в щось, що ми повинні внутрішньо почути, а це потрібно скласти в ясний задум, прочитати напис і твір, враховуючи цей задум, і в результаті дійти до того, що знає письмо, який ми маємо перед собою, є не просто допомогою для читача, а образною наявністю „барвистого напису на паркані“.

ВОЦЦЕК

розділ другий

ДЕНЬ

фрагмент

ІЗДРИК

Повернення долі

Чому, власне кажучи, долі? Хіба ти віриш в ті поганські байки, ніби душа вночі літає в високості, а зранку повертається до тіла? Опускається долі? Та ти ж перший візьмешся перекопувати, що сон — то рідина, розтоплений бурштин, прозора каніфоль, що снити — то пірнати. Не літати. Та навіть і не пірнати, а занурюватися потроху. Та навіть і не занурюватися, бо ця тепла млюсть сама тебе затопить, залле спочатку вуха,

ІЗДРИК.ВОЦЦЕК

ГАНС ГЕОРГ ГАДАМЕР. ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ

Цей маньєризм, як і всі крайнощі, відкриває нам норму. А нормою є те, що читання поезії веде до мови, вільної від конвенції запису. Поета пов'язують зовсім інші принципи пунктуації, ніж ті, які використовуються в поточній мовній комунікації. Ці принципи характерні перш за все ритмом. Розгляньмо спазматичні періоди Клейста, посліх котрих символізує дуже густе використання розділових знаків. Проте деколи ми бачимо, що поет за певних обставин забуває про конвенціональну пунктуацію — а саме тоді, коли мова йде про верси, а розумінню версів деколи заважає стилістичний ідеал натуралізму, що впав у психологізм. Стефан Ґеорге, наприклад, у своїх творах вдався до пунктуації дуже скупо, відповідно до своїх принципів він акцентував то сенс, то ритм, так йому вдалося «покінчити» із таким модним змішуванням порухів мови і образів душі.

Так чи інакше, але пунктуація не належить до субстанції поетичного слова. Пунктуація допомагає при читанні і тому є частиною інтерпретації. Ми повинні це усвідомити, якщо хочемо розглянути проблему автентичності пунктуації. Ми не будемо визначати собі тверду позицію в такому важкому питанні, як те, до якої міри можна чи взагалі слід модернізувати пунктуацію класичних текстів. Але якщо вже є фактом те, що пунктуація є частиною інтерпретації, то існує розміщення розділових знаків ускладнює всяку інтерпретацію твору. Цей фактичний стан не є результатом якогось глибоко схованого компромісу, поет просто старатється вводити і пунктуаційним звичкам читача, і водночас особистій потребі в експресії, тому в результаті досить вільно трактує правила. Важливість фактичної пунктуації можна підважити й інакше, принципівше. Вільне трактування правил поетом, є у принципі певною самоінтерпретацією. Розміщуючи розділові знаки так, а не інакше поет хоче показати свій спосіб розуміння твору — якщо він взагалі свідомо послуговується

розділовими знаками, важливості котрих для того, що чує його внутрішнє вуха, все-таки не можна недооцінювати. Самоінтерпретація, безсумнівно, є річчю дуже цікавою, але не можна гіпертрофувати її значення. Мені важко тут ширше обґрунтувати цю тезу (1).

Ці вступні зауваження повинні пояснити нам, чому за певних обставин можна відкинути цю пунктуацію, пожертвавши нею на користь ритмічної очевидності верса. Аналізуючи ритміку двох перших рядків цього сонета, важко не піддатися спокусі, що, незважаючи на паралельність поставлених там запитань, чути явний контраст у русі мови. Перше запитання приходить ніби здалека, як відповідь на безмежні сумніви, котра не може рішуче заперечити, що існує пожираючий все час. З точки зору ритму запитання: *„Gibt es wirklich die Zeit, die Zerstoerende?“* — є широким потоком, котрий пливе з неохоплюваних думкою обшнирів і прямує в необмежену далину. Натомість другий верс — котрий з уваги на те, що він не ув'язується з першим, звучить як повторення першого запитання, — має зовсім інше звучання. Два розділові знаки, котрі виділяють слова *auf dem ruhenden Berg* („на горі спокійній“) і котрі логічно зовсім не необхідні, ділять цей верс так, що його важко вимовити одним духом. Але чи бракує тут ще одного, додаткового розділового знака?

Чи ритмічна структура двох версів не просить ввести ще одну паузу і читати: *„Wann, auf dem ruhenden Berg, zerbricht sie, die Burg?“* („Коли на горі спокійній розсипається фортеця?“). Сильне *ritardando*, дане в розділових знаках після слів *wann* і *Berg*, замкнеться в цілісний ритм *staccato* тільки тоді, коли займенник *sie* в другій половині версу буде віднесений не до іменника *die Zeit* (час), а до іменника, котрий стоїть у кінці, *die Burg* (фортеця). Мушу визнати, що скільки б я не повторював про себе цей верс, я вимушений робити третю паузу після *zerbricht sie*. Якщо зробити висновок з постановки

потім очі й ніздрі, і буде поволі підніматися, аж поки ти не опинишся на дні найглибшої западини, де й життя, мабуть, ніякого немає, де в тиші океанського мороку, гнані чи то підводними течіями чи то власними фантазіями линуть такі реліктові, що й нереальні — голотурії, асцидії, офіури, морські лілії.

Ні, сон — не рідина. Хіба не ти писав: „запорпаюся в сон, неначе в порох“? - оно тепла суха субстанція з дрібнопротертими мінералами. Порох, одним словом. Густа полуденна пилюка на тій стежці, котрою ти малим ходив до річки, і обабіч котрої (стежки і ріки) рясніла отруйна амброзія. Ти ще й досі пам'ятаєш, як приємно було ногам ступати по тій пилюці (саме такі, мабуть, на доторк хмари, по яких так впевнено розгулюють живописні герої Відродження), і яким випробуванням для нижніх дитячих підошов ставала необхідність перетнути смугу вкритого масними плямами асфальту, чи засипаний гравієм майданчик, а чи порослу жорсткою південною травою галявину. (А це страшенно неприємним тактильно було повернення додому, на цементоване підвір'я. Холод того цементу,— а на підвір'ї завжди стояла густа тінь від винограду,— був якщо й не потойбічним, то наче з іншої кліматичної зони, і так само зимною була долівка в хаті, де ти одного разу, взявшись досліджувати дідовий креденс, і віднайшовши прегарну кришталеву скриньку, о тригранну, з мідною защіпочкою, з примхливо вигнутими ніжками, вимощену оксамитом скриньку, в котрій щось рожевіло, — мало не вмер з раптової огиди, коли відчинив її і, ще не зрозумівши остаточно, взяв до рук стару, наполовину з'їджену вставну щелепу).

(Це трапилось на півдні, де жив твій другий, де бреховицький дідо).

Хоча, мабуть, слід шукати паралелей не так матеріальних, як просторових. Може сни — це провалля, в які час від часу зривається твоя свідомість? Тоді, щоб повернутися, тим більше доведеться дертися догори, чіпляючись за непевні куці, спіраючись на певні камені, минаючи *шматки імли*.

І все ж — повернення долі. Ранок. День.

Пробудження

Пробудження теж потребували б класифікації, якби залишалися незалежними од віку. Однак з роками їхня різноманітність робилася все більш одноманітною, і він вже навіть не мріяв прокинутися ще колись, як раніше, в сльозах переляку й страху, не кажучи вже про сльози блаженства. І хоча переходи від життя нічного до буття земного відбувалися за різних обставин і в найрізноманітніших ситуаціях, чим далі тим чіткіше вимальовувалася певна тенденція: пробудження потребували реприз!

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ГАНС ГЕОРГ ГАДАМЕР. ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ

цього третього розділового знака, то слово *die Burg* було б підметом, котрий розміщений апозиційно, а дієслово, *zerbrechen* було б помислене як неперехідне. Чи можна це узгодити? Чи справді воно було помислене саме так? Мова не йде про те, що мав на думці поет. Задум поета не може і не повинен нас турбувати. Прагнення зрозуміти вірш полягає у розумінні власного „задум“ вірша, тобто зрозуміти, в що уклався вірш, якої форми і значення набув, коли рух мови в кружлянні і ваганнях нарешті викристалізувався в остаточно дану форму, котра для поета, можливо, є такою ж несподіваною, як і для нас, тобто чужою, далекою йому конструкцією. Чи міг би бути цей „задум“, наприклад, інакшим?

Чи ми, смертні люди, відчуваємо свою минуність? Як ми повинні переживати минуність? Зі страхом? Захищаючись перед загрозливим знищенням у високій фортеці, котра пережила вже часи стількох облог і штурмів? Захищаючись від самого часу, котрий неустанно нас облягає і атакує? А якщо цього напасника немає взагалі, а якщо він є несправжній? Якщо минуність є чимось зовсім іншим, а не знищенням, котре приходить в момент, коли слабеє опір, а чимось „належним“, навіть більше належним, ніж все інше, тобто чимось культивованим і плеканим або чимось ніким не зробленим, чимось, чого ніхто не завинив, навіть „час“? Якщо б такою мала бути думка вірша, то паралельне звучання двох перших версів слід було розуміти як вираз їх логічної узгодженості. Обидва запитання виражали б сумнів у слушності буденного ставлення до часу і минушості.

Чи існує пожираючий все час? Чи слушним є наш постійний страх, що буття, яке ми захищаємо на спокійній горі, одного дня буде знищене? Друге запитання повторювало б думку першого. Натомість згідно із загальноприйнятим, навіяним через відсутність третього розділового знака прочитанням, після загального сумніву, який був у першому запитанні,

постає нове запитання, котре чисто зовнішньо має на увазі, що перше запитання отримало позитивну відповідь, бо на початку другого вже стоїть запитальний займенник „коли“, а не „чи“. А якщо це „коли“ повинно проковувати відповідь: „ніколи“? Але це, напевно, неможливо. Проте побоювання смертного створіння все-такі беззвідставні. Але навіть якщо впевненість у власній кінчності і належить до впевненості в існуванні, то бажання оборонитися від долі смертного як від ворога може бути в плані першого запитання безглуздом. Одного дня нас не стане. Але чи є це справою зловорожого знищувача-часу? І, взагалі, чи загрожує нам знищення? Дієслово *zerbrechen*, можливо, тут вжите як неперехідне, як прояв цього захищеного в житті калейдоскопу змін, котрий тільки з точки зору володаря фортеці і його бажання оборонитися — а отже, неслухно, — описується як руйнівний штурм. При такому скандуванні, яке ми тут пропонуємо, закінчення верса, слово *die Burg*, акцентується саме так, як цього вимагає та смілива метафора, котра говорить про безглуздий намір оборонитися, тобто стає апозицією. Що краще виразить повне страху чекання жителя Землі — спокійне звучання запитання без цезури, котре має будову, притаманну поточній мові, чи постійні запинки на шляху, що веде до непевного очікуючого нас кінця, які відтворюються нагромадженням цезур і нетерпеливою антипатією, яку має займенник *sie* щодо підмета *die Burg* (2).

На користь такого скандування свідчить ще низка спостережень. Наступні два верси — це одне речення, а отже, безсумнівно, вони виражають одну думку. Можна припустити, що і перша пара версів має подібну будову, а отже, запитання „коли?“ не вносить ніякої нової думки, а є версією першого запитання. Друга пара версів повторює висловлення на початку сумнів в активній формі, через перехідне дієслово, але це зовсім не

В дні (тобто ночі) подолання чотирнадцятигодинного бар'єру, він якось опинився в не надто пристойному барі, занюханому, відверто скажемо, бридкому гадючнику, де разом з *Eagles'* ами мав нагоду проспівати *Hotel California*. І так воно пішло і хороше і з драйвом, що називається класно, і що називається круто, і що називається в кайф, що гріх було не повторити чи то на біс, чи то у власне задоволення, — і повторили. А там, після заключного соло, коли гітара сходить нанівещь солодким арпеджіо, барабани якось самі по пам-бам-там, і пішло-поїхало по третьому разу, теж незле, а там і по четвертому і по п'ятому. Атмосфера в тісному приміщенні розпалилась до краю, публіка всі ці п'янички, волоцюги, синяки, — поріднилися в єдиному пориві, в єдинім ритмі, колисанні, здавалось бо ніякої іншої музики ніколи й не було на світі, та й бути не могло, бо сама гармонія сфер зійшла раптом на грішну землю в убогий цей вертеп, і єдине можливе бажання щоб це тривало якомога довше.

І тривало. Тривало довго. Він вже й не пам'ятав, вкотре — всоте? втисячне? — заводив оте *Welcome to the hotel California...*, усвідомлював лише, що це сон, безперечно сон, і що сон, швидше за все ранковий (бо вже й очманіла публіка потроху порозповзалась по притулках, і запухла прибиральниця, перевертаючи стільці й розмазуючи воду по заплываній підлозі невдоволено поглядала в бік сцени, а ви все, мов зачаровані затягували одне й те ж, а за вікнами давно точився ранок), до того ж відчував він, що, як не дивно й рідкісно, сомнабулічний час співпадає з часом справжнім, із тим часом, який зараз чинний там, на волі, в реальності, в т.зв. дійсності. А, значить, там теж крізь шибу плеться світло, там теж починається новий день, і найвища пора прокидатись. Але пробитися туди, випірнути крізь непевне в'язке вариво сну на поверхню немає ніякої можливості, бо спіраль сюжету, ніби звукова доріжка заїждженої платівки весь час збивається на коло, а вухо ловить все те ж до болю вже затерте нтам-барам-пам-бам-памн, і з горлянки гучно рветься *Welcome to the Hot...*

Хто зна, може так і не прокинувся б він тоді, може так би й завис у вічному коцерті, якби не розбудив його телефон. Промимривши щось у слухавку, все ще артикуючи на англійський манір, він зиркнув на годинник і з певним невдоволенням зауважив, що чотирнадцятигодинний бар'єр так і неподолано. „Ах ти ж чорт, — майнула думка, ніби це не він щойно прагнув повернутись до свідомості, — ну, не могло воно заднеськотити хвилин на десять пізніше. Та ми б ще разів ізо два проспівали і справу було б завершено“.

Після того випадку з'явилася в нього звичка накривати голову подушкою.

*Були окрім того
повтори потвор,
а також повтори повернень.*

Ти досить часто повертався у місця, де вже бував раніше. У наддніпрянський вертоград, скажімо, а чи до міста

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ГАНС ГЕОРГ ГАДАМЕР. ПОЕЗІЯ ТА ПУНКТУАЦІЯ

свідчить проти нашої концепції розуміння перших версів. У другій парі версів немає абстракції, замість абстрактної загадки часу з'явилась мітична особа, гностичне поуктя деміурга. Тут не тільки змінюється спосіб вираження, але водночас розвивається і думка — через натяк на релігійну систему, котра сотворіння цього недосконалого світу приписує не всемогутнім богам, а їх мітичному суперникові. Тому і відповідь на це друге запитання „коли“ теж буде негативною, бо такої збунтованої проти богів і такої, що викликає у нас страх сили насправді немає. Гностична інтерпретація долі людини, котра посилається на боротьбу протилежних сил, є ересю.

Друга строфа підтверджує ці спостереження. Слово *zerbrechliche* виступає тут у неперехідній формі. Емфатичне „насправді“ у першому запитанні з усією ясністю свідчить, що це загальнопоширене переконання є хибним. Це насилаюча оману ілюзія, котру викликає в нас, завжди переповнених прагненнями і надіями на найкраще, „доля“, це марево істот, що борсаються між благополуччям і долею. З цього марева і випливає хибне уявлення про всепоширюючий час. „Доля полюбає викрутаси, ускладнені візерунки та фігури, але життя повниться простотою,“ — ця думка Мальте може бути лейтмотивом усіх висловлювань поета щодо долі. Якщо, як, зрештою, часто трапляється у Рільке, згадується про дитинство і його „глибокі заповіді“, то основна думка буде такою: дитина не знає долі. Дитина живе без почуття часу, а „буття тут на землі“ є для неї чимось прекрасним. Дитяча простота і гармонія зі самим собою є істиною, яка демаскує весь фальш страху перед часом, страху, котрий весь час є нашою долею.

Дві останні строфи дають відповідь на попередньо задане запитання: як ми повинні переживати час? Відповідь на це запитання, відповідь надзвичайно поетичну приносить те елегічне „ах“. Цей вигук є початком звичної скорботи, яка спричинена минулістю, але водночас і знищує цю

скорботу в віршах, зникаючий ритм котрих творить чарівну гармонію. Скорбота стає хвалебним гімном. Просто вразлива людина, котра приймає все, що їй трапляється, як дитина і не замикається собі у страсі і надії — така людина дійсно не повинна боїтись минулості. Тоді, власне кажучи, минулість є тільки „маревом“, або по-іншому: вона є недійсною, ефемерною, наче дим. Натомість ми є чимось, що належить до сфери богів і що триває, незважаючи на минулість. Часу, котрий усе знищує, немає.

Це верси незрівнянні. Звучать як скорбота, хоча є втіхою, згода на проминання набирає в них нової, позачасової вагомості. Це найбільш автентичний тон Рільке, котрий роздається протяжним відзвуком в кінцівці „*Дуїнянських елегій*“:

„І ми, що піднесення щастя прагнем, вчуваємо трепет, який потрясає нас, коли падає те, що є Щастям“.

(переклад М.Бажана)

1. Дивись „*Wahrheit und Methode*“ де я дав їй більш обширне обґрунтування.
2. Вже після публікації цієї праці В.Брокер звернув мою увагу на такі рядки Рільке: *Wann ist die Zeit, die diese Dinge mindert? Ich warte: Doch nie zerbrach ein Stein („Де є час, котрий з цих речей уриває? Я чекав, та ніде не розсипався жоден камінь“).*

(Цитати з Рільке взяті з ПСА Р.М.Рільке „Поезії“, Київ 1974)

переклад Тараса Матвіва

твого дитинства, чи до іншого міста, притулку юності. Це свідчило про існування по той бік пам'яті повноцінного ландшафту твоїх снів. Ландшафту, зрозуміло, змінного, примхливого, рухливого і нетривкого, та все ж доволі цілісного в якихось своїх кордонах, координатах, демографічних показниках, населених пунктах, рельєфах місцевості.

(Отак і Воцек, не позбавлений дорогоцінного дару дрібного провидіння, десь за рік чи два до того, як отримав у спадок маєток на околиці міста, почав помічати, що тьмаві сюжети снів усе частіше приводять його в якийсь занедбаний будинок, у глибині закинутого парку. Там не було архітектури (хіба деталі — обпалене недопалками підвіконня, шматок стіни із вбитим в неї самотнім цвяхом, випадаюча дощечка паркету), зате повсюди панував колір — мутний прогірклий колір старих фотографій із батькового альбому. І персонажі, котрі заселяли цей будинок, і історії, котрі там відбувалися, властиво, відбитики історій — все мало цей відтінок тремтливо-млистої, вицвілої емульсії).

Отож був світ. Природа його — квантова, інфернальна, чи, може, нейрофізіологічно тебе хвилювала мало, але ти мріяв про мапи цього світу — з ними тобі було б набагато легше орієнтуватися під час подорожей, однак складати їх удень було б чистісіньким безглуздом, а потаємні нічні ескізи неодмінно конфісковувалися невидимими митниками при переході кордону снів. Світ цей і справді був світом невпинних недвозначних і безугавних метаморфоз: повертаючись туди, ти щоразу ловив себе на відчутті, що твоя мова, поведінка, звички, навіть одяг вже виглядають дещо анахронічними. Звичайно, ти намагався якомога швидше ввійти в ритм того життя, і все ж помічав у поглядах то докір, то здивування, та й сам деколи дивувався, дізнаючись про переміни чи то в законодавстві, чи в правилах доброго тону, чи у моді. Тебе переслідувало відчуття, що ти прогавив дещо важливе, що без тебе трапляється тут щось серйозне, кардинальне, і що ти так ніколи й не станеш до кінця своїм, якщо будеш і далі постійно метатися поміж крайною дня та крайною ночі. Та й там, на світлі, угорі (чи то пак долі) ти відчував себе не зовсім у своїй тарілці, бо поки вештався ти вертоградами й містами, і надривався разом з *Eagles'* ами чи вбивав хлопчаків з вовчєнятами, там (тобто тут) не спали, не ловили гав. Тому прокинувшись і виходячи з дому, ти завше нервував: чи дійсно ще твоє посвідчення комбатанта, чи не виглядає занадто викличним твоє вбрання, чи не трапилося сьогодні з доброго дива яєсь національне свято, або навпаки — всенародний траур, а ти, останній невіглас, поперся на вулицю в білих штанах і картатій сорочці.

Отак і розривався він поміж двома батьківщинами, як бурідановий віслук, якому дорожчою за їжу здавалася можливість не вибирати(...)

ІЗДРИК. ВОЩЕК

МОВЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ

Г Е Л Ь М У Т А Й З Е Н Д Л Е

Такі вже неписані закони літературного ринку, що спонукають австрійських авторів публікувати власні твори, серед яких театральні, радіо- і телеп'єси, у Федеративній Республіці Німеччині. Ця невтішна обставина свідчить хіба що про убогість вітчизняного книговидавництва. Якби наш сусід не розумів нашої мови, ми б опинилися у становищі фінів, лужицьких сербів чи курдів, українців та гуцулів. Навіть не варто питати, чи зашкодило б це австрійській літературі. На щастя, перед вітчизняними авторами широке поле діяльності. Наша історія єднає нас із багатьма європейськими країнами, також і з німцями.

Мова — найпошлідуца шльондра, якій я вертаю цноту, каже Карл Краус, думаючи, напевно, не останньою чергою про рідну німецьку, яка, крути не верти, а таки залишається мовою австрійської літератури. Ті автори, які ловлять кожне посполите слово, напр., Г.К.Артманн з його крутодіалектним

“чорним атраментом”, Штельцгаммер, Нестрой і Анценгрубер чи Вайнгебер, не тільки розширили можливості німецької мови у нашій країні, а й дарували німцям таку собі екзотику. Жоден національний порив не опановував австрійців так, як гордих і затятих швайцарців. Оскільки в Австрії спілкуються саме німецькою мовою, то склалося враження, не позбавлене легкого імперіалістичного забарвлення, що, мовляв, німцями нам бути не конче, а от поборниками німецької літератури — обов'язково.

Чим же відрізняється німецька література від австрійської?

Німець — людина, яка ніколи не збреше, доки сама у цю брехню не повірить, твердить Адорно.

А я вважаю, що австрієць — людина, яка брехні не цурається, але ніколи не вірить, що це брехня.

Сучасна Австрія — це та німецькомовна меншість, яка спромоглася на власну державу. Залишок багатомовної монархії з ласки Божої у колі

Синдром Любанського

Одна з ночей, проведених у домі Карпа Любанського пролила світло, чи то пак темряву, на нескінченність надр нічної віртуальної вітальності.

З самого ранечку вам належало вирушати в подорож, отож не дивно, що твій сон в чужому ліжку був неспокійним. Весь час ти ніби мимоволі прислухався, чи не чути ще з передпокою голосів дружини Карпа та його дітей — це було б ознакою, що вже ранок, що скоро й сам господар встане і прийде тебе будити. Власне кажучи, саме тому прислухатися й не було ніякої потреби, проспати ти б не зміг, але така вже твоя натура — тонка й нервова. Як говорив улюблений *grossmeister*: „Смотри какой, писал ночью, не спал, какой интересней и томний!“ Однак ти, тобто Той, тобто ти-Той, не писав усе-таки, а спав, тільки спав неспокійно.

Те, чого він так чекаво голоси в передпокої, — річ ясна, і з'являлося заповідливо, фальшоване всесильним духом п'їтми. Снилось йому цілїську ніч одне і те ж: що він спить, і крізь сон чує голоси, і думає про те, що скоро ставати, але солодка вранїшня дрімота не дає прокинутися остаточно, а хочеться ж пошвидше встати, щоб господар, зазирнувши до кімнати, застав його вже вбраним і готовим. Усе це так тупо й методично повторювалося раз-у-раз, що перетворювало спання в чистїснїке безглуздя. Тож він подумав, що, ніж отак от мучитися, то краще вже прокинутися і почитати книжку, або що. Вирішив будь за що розтулити очі, дотягнувшись рукою до вимикача й ввімкнути лампу. Однак та сама солодка псевдоранїшня дрімота ніяк не давала йому цього зробити. Він довго змагався з нею, нарешті якось все ж таки прочунав, запалив світло й подивився на годинник. Щось тут не те. Щось негарзд із годинником. Корпус, ремінець — усе, як завжди, але шкло в його годиннику повинно б бути трїснутим (розбив, коли допомагав приятелю перевозити меблі) — це ж виглядало цілїснїким. Очевидна недбалїсть реквізиторів снів. „Ха-ха, як вони прокололися, — подумав Той про невидимих демїургів. — Мене так просто не обдуриш.“ І зрозумївши, що все ще спить, постановив прокинутися остаточно. Тепер вже досить легко відкрив очі, відразу намацав вимикач, замружився від яскравого світла, і знову кинув погляд на годинник. Цього разу все було гарзд. Четверта ночі. Ну, що ж, краще книжка, ніж ці ваші забави. Він роззирнувся до полицок, дошукатися книжок, і побачив, що перебуває в цілком незнайомому примїщенні — простора біла зала з вікнами на всю стїну, протяг ворухить фіранки. „А хай вам біс, — лайнувся спересердя — Таки обмахлювали. Ну, але це вже востаннє“. З тієї злості рвучко сїв на ліжку і з силою потер обличчя долонями. Затим кинув погляд за вікно... й заціпенїв. Усе було гарзд. Помешкання Любанського, все правильно, книжковї полицки на місці, й годинник у порядку, немає навіть необхідності пересвідчуватися, але там, за шибобо балконних дверей виднївся величезний, без перебільшення, гігантський бетонний їдол (Карп мешкав на дев'ятому поверсі). Стояв

ІЗДРИК ВОЩЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. МОВЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ

слов'янських народів, із Угорщиною на Сході, Україною на Північному Сході, словенцями на Півдні, італїйцями на Південному Заході, швайцарцями та баварцями.

Багатомовний плавний перехід коронного краю до навколишніх сусїдів, від Целе до Варажбину, від Любляни до Загреба, від Братислави до Праги, від Львова до Пряшева зник із політичних міркувань, власне, з метою відмежування від колишньої метрополїї на основі національного самовияву.

Волею історїї пояснюється існування мовно-невизначеного простору, в якому ми перебуваємо ось уже восьмий десяток років. Австрїйці не виявили належної ретельности, як це зробили швайцарці з їхньою говїркою, — зате толерували місцевї особливості розмовної мови. Якщо у школі вчать читати і писати літературною нїмецькою мовою, то мислимо ми все ж по-австрїйському.

І це всупереч або саме завдяки бабці з Богемїї, дядечковї та тїтонці зі Словенїї чи Хорватїї. Мова сусїдів була і залишається для нас певною мірою недосяжною.

Жодною іншою мовою не буває так складно висловитися, як власне мовою, каже Карл Краус.

Після тривалого перебування в Еспанїї, Італїї, Нїдерландах і Федеративній Республїці Нїмеччини я дійшов висновку, що хоча ми і змушенї писати і

розмовляти з акцентом нїмецькою мовою, проте наше спілкування прикрашаємо особливостями такої нашої ментальности породженої багатонаціональною державою, що простиралася від Львова до Рагузи і подарувала австрїйцям справжнє розмаїття різних рис.

У царинї красеного письменства ми плекаємо традиції цїсарсько-королївської держави, якими живе вся сучасна австрїйська література — чи то з почуття сантименту, чи просто від зятягости у відстоюванні або відкиданнї великої сусїдки Нїмеччини.

Сучасне та минуле. Досить слабого подмуху на сучасне — наче на пїр'ячко гусяче, — і минуле стає помітним, неторкнене, мовби чиста білина на теплому пташиному черевці.

Причетнїсть. Один із найнаскуднїших людських нахилїв: бажання бути причетним бодай до чогось. (Гайміто фон Додерер.)

Звичайно, все можна обернути на протилежне. Сучасна Австрїя тримається так, буцим усе належить саме їй.

Поряд зі староавстрїйською літературою на літературу новїтню вплинули насамперед Фріц Маутнер і Людвіг Вітгенштайн, Алексїс Майнонг, який заснував Грацьку психологїчну школу, лицар фон Захер-Мазох.

Якщо я прагну сягнути вершин мовної критики, найважливїшого заняття мислячої людини, то мушу крок за кроком знищити мову позаду, попереду і в собі, мушу

незворушно посеред будівельного майданчика, освітлений прожекторами, обліплений риштуванням, оточений ажурними конструкціями баштових кранів, а тіні так примхливо лягали на його страхітливую пику, що здавалося, він дивиться просто тобі у вічі. „Чорт! як же я його вчора вдень не помітив? — нажахано подумав Той. — я ж проходив повз те місце“. Уважно придивившись, зрозумів, що це голова воїна в шоломі, посаджена на височенний постамент. Ну, це ще так-сяк можна було зрозумітио наближався ювілей визволення краю, і цілком природним було встановлення якогось монументу. Але як... Як... Як таке можна було не помітити? Не могли ж його вибудувати за вечір. В реальності подій Той аніскілечки не сумнівався. Він навіть не став щипати себе за руку — цей жест типових жертв літератури виглядав би зараз сміховинним. Натомість встав, пройшовся кімнатою і визирнув за двері. Все було на місці. Передпокій, вішалка, коридор. Не будити ж через це господарів. Той вийшов на кухню, напиться води, мало не розбив там горнятко (спіймав коло самої підлоги, але незграбно, знову впустив, і все ж, затримавши падіння, врятував), занепокоєно прислухався стояла тиша. Повертаючись поглянув на себе в дзеркало. Нічого незвичного. Повернувся.

Ідол стояв там само.

„Поміркуємо логічно — за звичкою роздвоюючись на простака і консультанта говорив собі Той. Якщо це знову сон, а такої можливості відкидати не варто, то повинна бути все ж якась зачіпка. Не могли вони так перфектно все містифікувати. Рученьки закороткі. Рильця в пушку. Якщо ж не сон, — він зупинився коло полицок і переглядав книжки, звичні книжки з бібліотеки Карпа Любанського, бачені вже не раз, жодного натяку, — якщо ж не сон, значить я з'їхав з глузду“.

По довгих роздумах вирішив, що найкращим виходом! — ідол не зникав — буде спроба ще раз заснути, а там, як Бог дасть.

Перевертаючись з боку на бік, він все шукав зачіпки, думав, може, вона в тому, що він так легко повірив у реальність примари, та це не приносило заспокоєння, і сон ніяк не йшов, а налягала замість сну важка стурбована дрімота, і в мутну ріку тієї дрімоти він вже почав поступово провалюватися, коли раптово рятівне рішення прийшло само по собі. Він згадав: у Карпа Любанського на балконі була зашклена лоджія, ідол же дивися просто крізь шибу балконних дверей. Вони забули про лоджію! Вони забули, а він не забув. Боже, як просто! Від хвилювання радості залишки дрімоти злетіли з нього разом з ковдрою, він зірвався на ліжку і впевнився в своїй правоті. Зашклена лоджія і жодних ідолів! Зашклена лоджія і жодних ідолів! Утісі не було меж. Він переміг! Сталося!

Сіріло. Годинник показував половину восьмої. Скоро час вставати. І нема потреби прислухатися до всіляких там голосів.

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. МОВЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ

потрощити кожен щабель драбини, на яку стану. Той, кому заманеться піти слідом, нехай змайструє ті щаблі знову, казав Фріц Маутнер.

Мої речення пояснюють таким чином, що той, хто мене розуміє, визнає їх зрештою нісенітними, тільки-но вибереться по них, на них, із них (він мусить, так би мовити, вибравшись драбиною нагору, її ж відкинути.) Людвіг Вітгенштайн.

Обидвоє, отже, твердять, що мова, німецька теж, не може охопити дійсності.

Чи мали вони на увазі австрійську мову, чи, либонь, німецьку мову поетів і мислителів?

Вони мали на увазі мову як таку.

Стосовно літератури це означає, що вона годиться для творення нових світів та реалій, але описати зовнішній світ нездатна.

Тобто, австрійська література, хай там під яким впливом вона б не перебувала, схильна, як і будь-яка інша, не до відображення дійсності, а до ведення гри з реальністю.

На відміну від Австрії і згідно з основними засадами німецького світогляду та духовності, слово становить засіб пізнання зовнішньої і внутрішньої дійсності. Втім, завдання літератури полягає у створенні пам'яток культури й осягненні того, що розмовною мовою осягнути годі.

Зате австрійський світогляд добровільно чи

несамохіть покоїться на традиціях велетенської імперії, що охоплювала Центральну Європу від України до Далмації, насолоджуючись status quo мовної невизначеності і садомазохістично його тематизуючи.

Зрозуміло, що мовна поведінка чи то австрійців, чи німців, чи швайцарців перебуває у міцному зв'язку з ментальністю відповідної країни, яка зникає за нормативними компендіумами.

Перебираючи подумки різних авторів, я врешті усвідомлюю, що література постійно поповнюється саме завдяки мовно-невизначеним зонам: Горват, Брод, Зайко, Вайнер, Перутц, Рот, Захер-Мазох, Зойфер — ось бодай декілька прикладів.

Австрія від німців відрізняє спільна мова, каже Краус.

Гуго фон Гофмансталь іронізує: *Німець відзначається небувалою діловитістю і поверховим зв'язком із речами. Ми не маємо новітньої літератури, окрім Гьоте та іже з ним.*

А Грільпарцер, Нестрой, Музіль, Кафка, Додерер, Шніцлер?

Ніщо в порівнянні з Гьоте.

Текст можна вважати досконалим, якщо він задовільняє запити читача й автора. Кожний, хто зацікавився якоюсь ідеєю, повинен відмовитися від гри з нормативними предикатами. Ставлення окремої людини до літератури та мови пов'язане з бажанням і

А з-за дверей і справді лунали голоси. І деякі з них Той навіть ідентифікував. Ну, насамперед це, звичайно, був голос Карпа Любанського, з його патріаршими інтонаціями. А отой високий, з гиготливим сміхом — то мабуть Ірпинець. А той басок з гнусавинкою — Густав (котрий із них?). А той зухвалий баритон безперечно належить Боракне. А шамкотінню Камідяну. А істерична скоромовка — Забужко, а блаженне лопотіння — Лишезі, а розкотистий регіт — комбатанту Довгому... Всіх, майже всіх впізнавав Той, єдине, що його непокоїло, невже ціле це кодро збирається в дорогу разом? Тут пролунало вже зовсім близько дверей Карпове: „А де Гриценко?“ Гриценко, мабуть, віднайшовся, бо далі Любанський надмірно голосно і театралью, акцентуючи, власне, на попередженні, проголосив: „А що ж наш Той? Усе ще спить?!“ І тут же двері розчахнулись, і галаслива вся юрба ввалилася в кімнату — і Карп, і діти Карпа, і дружина, і Ірпинець, і Боракне, і Камідян, і Ірпинець Оксана, Процюк, Малкович, Андрусак, Герасим'юк, Забужко, Іздрик, Бригинець, Гриценко і Римарук, і Лутосад, і просто Сад, Лишега, Ципердюки (Іван і Діма), Фішбейн, Либонь, Авжеж і Позаяк. Всі вони оточили ліжко, і голосно сміючись показували на Тою пальцями. Сміх їхній аж ніяк не здавався поблажливим. Той лежав голий, — бо ж ковдра впала на підлогу — перевернувшись на живіт, не в змозі навіть підняти голову, а докола нього реготала, мов навіжена, юрба. „Як же їм вдалося оточити ліжко, — кволо розмірковував він — адже воно було присунуте до стіни. І що це сталося з головою. Треба підняти голову. За будь яку ціну підняти. І подивитись їм у вічі. Тоді вони всі зникнуть на хрін. Вони несправжні. Ну, давай, же, драню, піднімай! Давай!“

Величезним зусиллям відірвавши голову від подушки, Той сонним, ще невидючим поглядом глянув перед себе. Потім перевернувся на спину й ще деякий час, відсапуючись, полежав із закритими очима. Був ранок. Клята ніч, здається, закінчилася. Чутно було, як в передпокою Карпова дружина збирає до школи дітей. Той глянув на годинник, вже майже інтуїтивно сконстантувавши, що скло тріснуло, а, отже, автентичне. Ще хвилині десять можна було полежати. Ну й вар'ятська нічка видалась. Ідоли якісь... Поети... Приверзеться ж таке.

Десь грюкнули двері, розлігся гучний голос Карпа Любанського. Потім чути було плюскіт води, гримотіння посуду. Балачки в передпокої. Той чекав, поки діти підуть уже, щоб і самому піти вмитися та й почати збирати речі. Треба буде розказати Карпові про ці нічні пригоди — чиста тобі література. Психоаналіз. Діти все не йшли. Знову голос Карпа. „Не знаєш, де та велика валіза?“ Це до жінки. Мабуть час і собі потроху влягатися. Невиспаний, як пес. Нічого, в поїзді можна буде надолужити. „СЛУХАЙ, А ДЕ Ж ПАЯЦИК? ДЕ, ЧОРТ ЗАБИРАЙ, МІЙ ЧЕРВОНИЙ ПАЯЦИК? — раптом загорлав Карп. — НЕ МОЖУ Ж Я ІХАТИ БЕЗ ПОДАРУНКА!!!“ Той аж похолов від переляку. Слизкий холодний жах наповнив мозок. Червоний напханий паяцик лежав тут же під ліжком. Під його, Тоевим ліжком. І якщо можна було ще хоч щось знати напевно, то це те, що він, паяцик, перебуває в тісних родинних стосунках із кам'яним ідолом з передостаннього кошмару.

ІЗДРИК, ВОЩЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. МОВЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ

жагою — синонімами зацікавлення і утіхи від читання. Очевидно, що ця жага — сама облуда: як в автора, так і в читача. Тут бізнес, успіх, суспільний вплив, там загравання, дрібна перевага в соціальній ієрархії. Більшість людей помилково гадають, що, позаяк літературний текст є, він має бути для чогось; написане існує передусім не для чогось, а для когось. Для автора і читача. Якщо читачеві не до пари змагатися з автором, то він може вважати літературний текст, скажімо, добрим або непотрібним, поганим або потрібним, але не таким, яким його творив автор.

Ми влякаємо перед картиною, віршем, музикою лише тоді, коли бодай одне слово, одна деталь, один звук суголосний толоці мрій та спогадів, казав Ріхард Вагнер, паризький чех.

Австрійська література доводить насамперед власне існування. Не більше. Незалежно від того, добра вона, чи погана. Її відмінність від німецької літератури не така вже й суттєва, адже схильність літератури до ретельного викладу подій — така ж особливість, як і прив'язаність до мови, врахування традицій монархії з її обширами від Галичини і до Далмації, як і розмаїття ментальностей, яке стало австрійським надбанням.

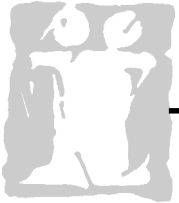
Утім, сприйняття дійсності навіть у межах Австрії різне, хай то буде Яндль, Йозеф Рот, Бахманн, Грuber чи Окопенко. Можливо, воно подібне на

сприйняття дійсності Францом Моном, Йоганнесом Шенком, Гюнтером Бруно Фуксом чи Паулем Бюрном. Таким самим неймовірним? Може, якимось іншим? У кожному разі літературним. Кому, як не Грасові знати, що дійсне, а що ні: кому, як не Зюскіндові або Кемповському. Чи Джонови Апдайку. Хай успіх розсудить. Якщо його можна вважати критерієм. Інша дійсність, власне, і є іншою.

Reinhard Priessnitz:

der blaue/ dass das zu schreibende ein anderes wäre, so wie das andere das zu schreibende ist,/wie es auch beginne,/dem gleichenden zu lauten; laufen, dass das zu schreibende/dieses sei, anders als sei,das dieses/so anders beginne, stets gleich, lautend:/dieses zu schreibende wäre,anders begonnen,/eines anderen lauf, dass das laufende stete/ andere,das dieses sei, gleichlautend wäre,/dem anderen als zu schreibendes zulaufend,/ als beginnendes,anders zu sein, gleich laut/ stets, des andern stille, dass das begonnene/das anders zu schreiben sei, das von beginn, als des anderen/ laut, dieses: dass das andere ein zu schreibendes/ wäre, so wie das zu schreibende der beginn/ eines anderen ist, das diesem gleich sei,/ anders: schreiben laufe als anderes, anderem zu,/das, wäre es dieses, das so laufende schreibe.

Переклад Тимофія Гаврилів

Далі Той цілковито втратив рахунок своїм фіктивним пробудженням. Видіння поміщалися одне в одному, як матрешки, як магічні китайські кульки, і не було цьому ні кінця ні краю. З кожним разом імітація дійсності була все досконалішою, довершенішою, тож не залишалося жодної надії на кінець диявольської каруселі.

І коли щонайсправжніший Карп Любанський розбудив тебе за давньою приятельською звичкою читанням віршів, — чи Ненабокова читав він того разу? — ти лише мляво замахав на нього руками і пробумотівши: „Згинь, примаро...“ перевернувся на другий бік.

А зрештою, хто зна, може, ти й мав рацію, можливо, той лукавий сон триває і понині.

Історія Воцєка

Ну от, а тепер, коли розсунуто все, включно з фіранками, потрібно щось із цим усім робити. З собою. З пам'яттю про А. І з Воцєком.

На деннім світлі бліднуть деталі твого падіння, але чіткіше вимальовуються обов'язки. Отож пам'ятаючи необхідність відповідати за свої слова, — ого-го! ще й як пам'ятаючи! — ти берешся відтворити Воцєкову долю, котра привела його врешті у білу кімнату з загратованим віконцем, ліжком і т.п., кімнату, в котрій, безперечно, кожен впізнає палату божевільні.

Десь рік чи півтора перед тим, повернувшись із чергового відрядження, котрих він так боявся, (в значній мірі через екзистенційний страх вокзалів, а ще більше через те, що йому-тобі-мені ніяк не вдалося звикнути до цієї умовності: сидячи замкненим у металевій скрині, — а чим, як не металевими камерами є всі ці вагони, комфортабельні салони літаків, авто і кораблів, — так от, сидячи у металевій скрині разом з іншими невільниками, вдавати, ніби все гаразд, усе нормально, і ти просто собі так подорожуєш. Поки триває рівномірне гудіння двигуна чи, скажімо, заколисуючий перестук вагонних коліс, ти ще готовий приймати правила гри і витримувати цей обмежений простір, сусідство незнайомих людей, нові запахи та інфернальне світло, але варто потягові затриматися довше на опівнічному полустанкові, як пекельна тиша, розріджена похрюпуванням з верхньої полиці та дитячим скигленням в сусідньому купе, змусить тебе зірватися на ноги і шукати розради чи то в смердючій тамбурній цигарії, чи то в панічному поїданні залишків домашньої шинки), так от, повернувшись із відрядження, Воцєк відмочив ось що: від'єднав телефон, перерізав дрого радіо, викинув антену й телевизор, повідніс до гаража усі книжки, приймач, магнітофон, програвач, касети, платівки тощо (гараж стояв порожнім як одне з приміщень успадкованого маєстату) і насамкінець замкнув в підвалі власного будинку дружину й сина. Все це було б іще нічого, але він

ІЗДРИК. ВОЦЄК

Г Е Л Ь М У Т А Й З Е Н Д Л Е

НІЧНЕ ЦАРСТВО ДОКТОРА ЛИПСЬКОГО

уринок з повісті

(...) Мое ім'я Липський, доктор Липський.

Називанням ми не змайструємо шуфлядок у наших душах, це Гердер.

Імена позначають щось індивідуальне. Звичка людей називати себе й інших — це спроба вирізнитись, індивідуалізуватись. Позначення означає характерну прикмету: кравець, пан Кравець, пані Кравець, жінка кравця, Кравець.

Хворобливий потяг людей до категоризування звів нанівець саме називання. Насправді пан Коваль — кравець, а пан Кравець — коваль. Етикетка імені нічого не каже про його власника.

Схоже, є ще сенс називати предмети, а особливо смаколики: власна назва КАМАМБЕР нічого спільного не має ані з якимось графом, ані з місцевістю, а позначає сорт сиру, ЖІЛАВКА МОСТАР лоскоче піднебіння знавця вин згадкою про кислувато-терпкий легкостравний виноградний сік. Гурман знає безліч назв вин і страв, поєднуючи кожну із них з різними смаковими відчуттями. Органами пам'яті стають піднебіння і язик.

А людські імена — безглузді, вони заплутують.

протримав їх там (годоючи, річ ясна, та виносячи нечистоти) без кількох годин триста тридцять три доби, аж поки бранців не визволила муніципальна поліція, з подачі занепокоєних сусідів, які запідозрили лихе, почали слідкувати, підглядати, співставляти — і викрили лебедика! Весь цей час Воцдек акуратно ходив на службу (а підробляв він у одній паскудненькій газеті, що обслуговувала інтелектуальні потреби домогосподарок і сентиментальних перезрілих дівуль), вечорами регулярно відвідував кафе „Росинка“, де так само регулярно й напивався. Знайомі намагалися обминати це кафе, щоб не потрапити на гачок обов'язкових Воцдекових балачок, які мали наліт дещо нав'язливого алкогольного месіанізму. „Старий, — як правило розпочинав він, нахильючись до співрозмовника і вмоцнюючи лікоть у калюжку розжлюпаної кави, от чорт, знову буде пляма, — старий, цей світ позбавлено інтимності“. Така заява, не дивлячись на позірну її тривіальність, потребувала би пояснень, але риб'ячий хвіст аргументації постійно вислизав від Воцдека, ховаючись в глибинах недорікуватості, (подібним слизким іхтіозавром ставали для нього речі, сукупності речей: варто було порушити допустимий максимум — торба на плечі, гаманець в плащі та ключі в правій кишені штанив, — і додати до цього, скажімо, шалик, рукавиці, паспорт, парасоло чи авіаквиток, як життя перетворювалося на пекло постійної інвентаризації — хворобливе поплескування по власних кишнях, нишпоріння в течці, перемацування нутрощів валіз, безконечні повернення, перевіряння, і все надаремно, бо сюжет завжди закінчується однаково: парасоло від'їжджає в електричці, рукавиці залишаються на столику кафе, шалик — в гардеробі, а вкладений у паспорт авіаквиток, (обидва вже неактуальні) — на дзеркалі в передпокої; то ж абсолютно зайвим епілогом виглядає твоя метушня поміж камерами схову та віконечком реєстрації: літак вирулює на злітну смугу, персонал співчутливо розводить руками, підлі речі роблять останню спробу дезертирства), а на безталанного слухача вихлюпувалася якась незрозуміла каша, де було все — і політика, і відеокліпи, і католицизм, і реклама жіночих тампонів, і голівуд, і засоби масової інформації, і комп'ютери, і презервативи, і гіт-паради, і порнофільми, і мода, і ще бозна що. Воцдек і сам відчував, що говорить малопереконливо, тому часто кривився, сам собі перечив, тер чоло, мнув підборіддя, і несамовито дубався в носі, чого тверезим ніколи собі не дозволяв. Весь пафос його зводився до заперечення загальноприйнятих культурних цінностей, як от мистецтво чи демократія чи науково-технічний прогрес. Особливо діставалося так званий радості життя, яку так званою називав сам Воцдек. „А ця ваша рекламована так звана радість життя — говорив він, — типу, літо на Гаваях, вечір на Бродвеї, скейтборд у Флориді, серфінг на Багамах, фестиваль у Каннах, уїкенд в Діснейленді... що там ще? лживи в Карпатах, любов у Парижі, борделі в Амстердамі, пиво в Баварії, хокей в Канаді, реггей на Ямаїці, рулетки в Монте-Карло, хмародери в Нью-Йорку, сигари на Кубі, війна в Югославії, золото на Алясці, полювання в Африці, емігранти на Брайтон-Біч, терористи в Палестині, нірвана в Індії, нафта в Еміратах, мистецтво на Монмартрі, гоген на Таїті, рок у Вудстоку, характері в Кіото, карнавал в Бразилії, зічлення в Люрді, джоконда в Луврі, смерть у Венеції, базар у Чернівцях, корупція в уряді, корида в Толедо, чудо в Мілані, жаж у Піднебесі,

ІЗДРИК. ВОЦДЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. НІЧНЕ ЦАРСТВО ДОКТОРА ЛИПСЬКОГО

Що означає ім'я Липський? Що воно позначає? Називанням ми не змайструємо шуфлячок у наших душах. (...)

(...) Липський встає, підходить до вікна і визирає на вулицю. На якусь хвилину його засліплює. Він бачить людей. Вони йдуть, заклопотано чи повільно, з кимось або самі. Вони рухаються. Їхні обличчя — міміка, їхні тіла — суцільна жестикуляція. Вони здаються живими. Липський бачить, як вони розмовляють.

Моє ставлення до людей назовні, думає він, визначається виключно зовнішніми подразниками. Зі свого світу безмовних предметів я спостерігаю за іншим, більшим, метушливим, гучним. Я нічого не маю проти людей там, проте їх дивний спосіб життя суперечить моему. Я відійшов від них без розчарування. Моїм уявленням свободи є відчуження, добровільне відчуження. Цей розвиток я пройшов свідомо. Залишившись з людьми, я мусив би обрати сумну долю мізантропа, а так — з приязною віддалі — я філантроп. Свобода — це добра воля. Я добровільно зрікаюся життя інших. Те не моє, що випромінює зовнішній світ, чужорідність дійсності є для мене природнім відчуттям. Цього я й прагнув. Мій шлях все був інакшим. Він починався з необхідності порятуватися, не спускати з очей свого Я. Може, є якісь інші можливості, проте я їх не бачу. Мій світ, мій мікрохаос дають мені оптимальну дисперсію, не до порівняння з цією стабільною системою порядку і тиску за стінами моєї кімнати. Для тих ззовні неприйнятним є будь-яке зусилля, чужою — всяка гра. Їм йдеться про речі поважні. А я гравець. Я граюсь усім, і все править мені за гру, ба підкорене мені. Я — владар, великий монарх, анарх на цім острові непомічених сенсацій. Мені безроздільно кориться доля і недоля. Я жертва і кат одночасно. Фантазія — сестра мого розуму. Часто вона переймає владу над думками. Розум і фантазія зв'язані інцестуальною любов'ю, партнерством мрій, відчуженням від світу, насолоди, проживання.

(...) Ми стоїмо посеред величезного залу. В цьому розкішному приміщенні повнісько людей. Дзеркальні стіни поширюють зал у безконечність. Присутні говорять, говорять, говорять всі накупі, вони продукують ідеї. Коли заходиш сюди вперше, чуєш насамперед тільки неймовірне багатоголосся, жодного тобі речення, жодного виразного слова. І щойно походжаючи від одного товариства до іншого, починаєш дещо розуміти. Ми тиняємося по велетенському залу, в якому народжуються, а згодом знову нищаться, людські ідеї. Ми починаємо короткі бесіди, вихоплюємо з них щось, на якусь хвилину стаємо власниками

папа у Ватикані, вежа в Вавилоні, бомба в Гіросімі, румба в Барбадосі, караван в Пустелі, королева в Англії, сауна в Фінляндії, лєнін в Мавзолєі, тїні в Раю, саркофаг у Чорнобїлі, канкан в Мулен-Ружі, сир у Маслі, бузина на городі, дядько в Києві, *lusc* on the Sky, острови в Океані, алїса в Задзеркалїі, *fool on the Hill*, їстїна в Вїні, свято-що-завжди-з-тобою — усе це суть порок і чортївня і содомїя. Суть чи не суть?“ Віголосївши цей безглуздо-блискучий експромт, Воццек урочисто повїдомляв, що радїсть — це стан, до якого дозволяється наблизитися, тїльки пїсля того, як спїзнаєш страх, смиреннїсть, покуту і вїдчай. Тут він знову невдоволено зупинявся, бо вловлював у власних словах якийсь неприємний вїдтїнок сектанства, і щоб якось приховати це, кидався гаряче переконувати спїврозмовника, що слїд заборонити пресу („Ну і що з того, що я працїю в газетї?!“), телебачення, комп'ютернї мережї, встановити жорсткї квоти на будь-яку інформацїю, впровадити всесвїтню систему інформацїйних податкїв і безжалну цензуру, і, що найголовнїше, — закрити всї державнї кордони. („А потїм молитися, молитися, молитися — як, за що? — за спасїння душ“).

Зрозумїло, мало хто витримував до кїнця подїбну ахінею.

Однак проводячи вечори в пїяцтвї й балачках, Воццек не просто вбївав час. Його хвора недорїкуватїстю проповїдь поступово вдосконалювалася, шлїфувалася стилїстично, набувала ознак образностї обростала пєлєхатими метафорами і соковитими деталями. Він вже майже знав її напам'ятї, і перевїряючи на пїддослїдних ефект того чи їншого нововведення, ретельно вїкїнчував свою вербальну конструкцїю, котра в його уяві набувала схожостї з архїтектурним фантомом — тонкї опори з двох бокїв, трїумфальна арка нагорі, і порожнєча посередині.

Бо Воццек готувався до значно амбїтнїшої мїсїї, аїж навершення мїсцевих пїякїв.

Він збирався, як тїльки-но текст послання наблизиться до їдеалу, а — до тїєї уявнї архїтектурно-аркової завершеностї, вїйти на цєтральну площу мїста (попередньо звільнивши з пїдвалу сїм'ю), вїдряпатся на круп кїнної статуй Марка Аврелїя й проголосити своє останнє оголошення, пророцтво, Об'явлення Воццєка.

А потїм, так і не почутий, можливо — висміяний, можливо — зїгнорований, спуститись донїзу (тобто долї), облїтїся бензином, і закїнчити своє життя в грїховному вогнї аутодафе.

Отож вчаснє втручання мунїципальної полїцїї врятувало вїдразу три життя. Щоправда, незаконнє, на думку влади, ув'язнення сїм'ї в пїдвалї, на думку Воццєка було єдино можливою спробою порятунку сїна і дружини вїд загрози розтлїнного, лихого, хтивого свїту, і хоча переконливїсть цїєї заяви й дослїджують сьогоднї психїатри, можна сказати, що він любив їх — сїна і дружину. Любив сїна. Любив дружину.

Але, як сказав би улюблений grossmeister, нєсерце єво прїналежало другої жєнщїнен.

ІЗДРИК. ВОЦЦЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. НїЧНЄ ЦАРСТВО ДОКТОРА ЛІПСЬКОГО

цього, щось вїдволїкає нашу увагу і ми про все забуваємо. Їдеї реалїзовуються щойно тоді, коли ми виходимо з залу, виходимо назовсїм. Лише дєхто з нас знаходить шлях назовнї, у дїйснїсть.

Розумїсте, я не хочу покидати цей мовнїй простїр, прїймальнїй покїй лїдства, як його можна було б жартома назвати. Я боюся, нєймовїрно боюся безгомнїня зовнїшнього свїту. Тут, у цьому примїщеннї, все є можливим, тому що так і залишається в думках, залишається мовою, тому що нема загрози реалїзацїї. Табу цього залу — дїйснїсть. Думати, говорити, фантазувати, спїльно творити: тут можливим і безкарним є кожнє висловленє і мислїмє божевїлля. Чекаєш на якесь слово-пїдказку, якє звїдкїсь заблукало б сюди. Всї люди пїдтрїмують мїж собою стосунки гїпнотизера : загїпнотизованого, всї пїддаються взаємному навїюванню нав'язливих їдеї. Я впевненїй, що духовнє спїлкування лїудей — невпннїй гїпноз, де мова виконує сумну функцїю збудника і засобу створеного божевїлля.

Розкутє мислення, каже якийсь голос.

Тут куточок теорїї, контрольованє мислення, гукає старшїй пан. Вам туди, до фантаствїв.

L'idée vient en parlant, вїдповїдає старєнькїй Кляїст.

Слова — нїщо їнше, як вїтер;

Вченїсть складається з самих лише слїв;

Ergo вченїсть — нїщо їнше, як вїтер, докидає Свїфт.

This language which makes life itself a lie, — каже пошепки лорд Байрон.

Називанням ми не змайструємо шуфлядок...

Оце ж, власнє, і добрє, любїй Гердєре, каже хтось Безїменнїй.

Думку грекїв, що променї сонця — це стрїли Феба, вїд нашої — що вони є рухом невагомої матерїї, вїдрїзняє те, що перша думка — поетична, а друга — нї.

Любїй Косманє, — це Емерсон, — мова — релїктова поезїя, всього лиш.

Називанням ми не змайструємо шуфлядок...

Моє їм'я Лїпськїй, доктор Лїпськїй, пане Гердєр! Я фабрїкую фїкцїї.

Ви плутаєте їлюзїю і дїйснїсть.

— Так, втраченї їлюзїї.

— Бальзака?

Історія А

Ну що ти можеш сказати про А.? Вона така... така... ни ж навіть не знав ніколи до ладу, як назвати колір її волосся, аж поки не прочитав десь писане майже про неї: „граційно тримаючи кошик, перетинає майдан жінка з медв'яним відтінком волосся й ім'ям спартанки“.

Історія А. для тебе — це щось на кшталт перепоховання моців (куди їх тепер — на батьківщину?), і все ж, і все ж. Батько її був відомим циркачем, тобто адміністратором знаменитого цирку „Вагабундо“, а разом, як водиться, партійним босом і нишпоркою. Цирк той часто від'їжджав на гастролі за кордон, то ж режиму потрібно було мати на такому посту свою людину. Річ ясна, працюючи в самому пеклі фабрики розваг, він ніяк не міг дотримуватися аскетичного способу життя — доводилося бо приймати на роботу юних акробаток, танцівниць, дівичь-канатоходців, цнотливиць-шаблековтачів, плекати флейтисток жіночого оркестру, опікуватися мазохістичними асистентками, котрих так часто і безжалюбно розрізали ненажерні маги, піклуватися про славнозвісну династію дресирувальників (за помахом руки красуні Міріам тигри падають ниць, перевертється, мов кошенята, і, врешті, незабутній кадр: вона велично розляглася на живому смугастому килимі), погодьтеся, спокуси на кожному кроці. Він і не намагався їх уникати. Його дружина, звісно, здогадувалася про регулярні сальто-мортале свого правівірного, але все терпіла мовчки, аж поки не виник бучний скандал через його неприхований і бурхливий роман із такою собі Гертрудою Боденвієр

(на афішах писали: *Королева Марго*).

Неперевершена жінка-змія).

Захоплений нагло невичерпними альковними можливостями її пластики, він забув про пильність, і в результаті мало не втратив роботу разом із прихильністю начальства. Людина його рангу мала, звісно, право на коханку, але не мала права на розлучення. „Партійний білет на стол паложись, раздолбай!“ — кричав на нього перший секретар райкому. Справу якось вдалося замнути, однак дружина виявилась незламною — розлучення хоч і не оформили, та жити надалі йому довелося окремо.

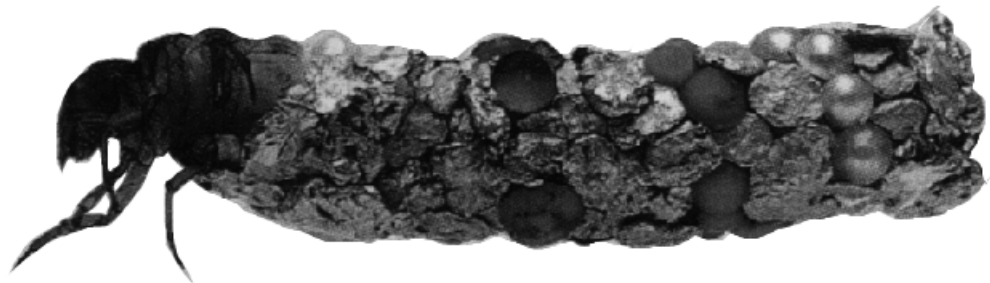
І все ж А. (при згадці про батька мати замикалася в собі й відмовувалася) часто після уроків завертала до „Вагабундо“. Не стільки для того, щоб отримати помножену на комплекс вини щедрю батьківську подачку, скільки, щоб просто пошвендіти цирковими коридорами, покрутитися біля костюмерних, поотиратися коло галасливої і різнобарвної сценічної юрби. Їй подобалося сидіти на самій верхотурі, на оркестровому майданчику, і спостерігати за репетиціями, вона відразу, як належне, прийняла і запахи арени, і праний аромат гримерних, і сморід звіринця. Вона любила цей рух, цей дух, гармидер, галас, барви, блиск. Тут вона вперше побачила, що таке справжня робота — до сьомого поту, до знемоги, — і зрозуміла, що таке

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ГЕЛЬМУТ АЙЗЕНДЛЕ. НІЧНЕ ЦАРСТВО ДОКТОРА ЛИПСЬКОГО

- Ні, мої.
- Липський, як Ви кажете — Липський?
- Доктор Липський. Що Ви уявляєте собі під цим іменем?
- Якесь життя.
- Моє життя — хроніка невдач, виміряних успіхом.
- Липський? Звідки я Вас знаю?
- Не знаю. Я рідко виходжу зі своєї кімнати.
- Так, алкоголь — дивовижний еліксир.
- На здоров'я.
- Дай Боже.
- Будьмо, Гердере.
- Розкажіть про себе, любий, розкажіть.(...)

переклад Христини Назаркевич

перфектність — важливість кожного міліметра відстані, кожного граму ваги, кожного поруху м'язів.

По закінченню школи вона вступила на факультет журналістики університету, але по старій пам'яті забігала до цирку. Навіть її перший репортаж у пресі був присвячений „Вагабундо“ — коротенька замітка, і неповторне, ледь зіпсуте капарною поліграфією, фото: стрибуні на батуті, захоплені в польоті, мало не під куполом (вона сама вигадала такий хитрий ракурс), в момент, коли їхні тіла уклали дивний ієрогліф *чжан*.

(Можливо, саме такі знаки, нам і треба розшифрувати. Кожному з нас. Адже це підказки невидимого суфлера. Слухай і дивись!)

Отож, цілком закономірно, що й перше своє кохання А. зустріла в цирку. То був нащадок ще однієї знаменитої циркової династії, династії жонглерів, акробатів та екілібристів, династії Мохой. Патріархи цього роду бавили карнавальну публіку ще на майданах середньовіччя, в тіні костелів вивергаючи полум'я, кидаючи факели, будуючи живі піраміди. За сім століть намішалося до того роду крові найрізноманітнішої — саксонської й циганської, жидівської і баскської, сицилійської й малярської. Затесався до непосидючого сімейства навіть один мавр, нічим, правда, не видатний, і справедливо забутий родичами вже в другому коліні; а тому коли його прапрапраправнучка народила від свого ясноокого чоловіка негрена, ніхто не міг пояснити це нічим, окрім зради, і ніхто не захистив ні в чому неповинну жінку від сліпої смерті — забив фіктивний рогоносець дружину разом з немовлям. Рід цей ще на початку століття валансався дорогами Європи, аж поки загальна паспортизація не пришпилила його десь під Одесою, а на дворі — доба великих переломів, світ розділювався навпіл, і рейси до Константинополя давно відмінено, такі діла.

Цей наймолодший із Мохойів мав неабиякий талант, і вже з п'ятнадцяти років виступав із сольним номером, фігуруючи в програмках як нартист оригінального жанру. Вся оригінальність виступу полягала в тому, що юнак, знаходячись на височенній тичці, котра, в свою чергу, стояла на кулі, а та в свою чергу гойдалась на циліндрі, а той у свою чергу кивався на вістрі конуса, котрий у свою останню чергу стояв на хиткому клишоному столику, так от, юнак, знаходячись нагорі такої більш ніж непевної споруди, ще й виробляв усілякі акробатичні викрутаси на кшталт закладання ніг за карк, стояння на голові та сплітання з кінцівок різноманітних хитромудрих гудзик. До цього хисту він ще мав веселу вдачу, чіпкий розум і гострий язик.

А. закохалася у нього до нестями.

Нема нічого гіршого, ніж запізніле перше кохання — воно завжди видається останнім і справжнім, справжнім і останнім. Ну, але це так, між іншим.

Блаженство тривало майже рік, аж поки юний Мохой, якимось не повернувся з чергового закордонного турне, тобто

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ХРИСТИНА НАЗАРКЕВИЧ

ЯКЩО ІСНУЄ ВІДЧУТТЯ ДІЙСНОСТІ, ТО МАЄ ІСНУВАТИ Й ВІДЧУТТЯ МОЖЛИВОСТЕЙ

— назвавши так один з ключових розділів роману „Людина без властивостей“, Роберт Музіль формулює основну тему свого грандіозно задуманого твору, понад 1500 сторінок якого так і залишилися фрагментом. І не смерть автора стала причиною незавершеності роману, а його конститутивний принцип: пошук можливих вирішень. Музіль дає

визначення „відчуття можливостей“ як здатності „мислити все, що цілком певно могло б бути, а те, що є, сприймати не більш важливим, ніж те, чого немає“ (с.16)*. Дійсність відступає перед реальністю безконечних можливостей, закладеною вже самим творінням Господнім: „...бо Бог творить світ і думає при цьому, що все могло би з таким самим успіхом бути і по-інакшому“ (с.19).

не повернувся, тобто залишився за кордоном, і то не де-небудь, а в самій Мецці кожного циркача — князівстві Монако. Його виступ на всесвітньому фестивалі штукарства настільки сподобався принцові цієї крихітної країни, що в обхід усіх регламентів і квот і приписів і розпоряджень і інструкцій, нащадку древнього блазенського роду було надане громадянство.

Та це ще не було найбільшим ударом. Виявилось бо, що весь той рік щасливого кохання з А. наш герой плекав ще й власну наречену, котра на час отримання монакського паспорту, була вже на дев'ятому місяці вагітності, а, отже, населення присередземноморського князівства збільшилося відразу на трьох чоловік.

Наступні кілька місяців після цієї звістки А. перебувала в якомусь заціпенінні. Вона нікуди не виходила з дому, здебільшого мовчала (мати намагалася не зачіпати її без крайньої потреби), мовчала і плакала і, не витираючи сліз, крізь пелену вологої розпуки дивилася телевізійні репортажі з Монте-Карло, із всесвітнього фестивалю штукарства, де на очах багатолюдної юрби під машкарою червоного джокера звивалося на високій жердині її єдине кохання.(...)

Ремарка 2

Після розриву стосунки А. та Воццека, річ ясна, ще деякий час тривали, уособлюючи потворну інерційність машинерії кохання, але стосунки ці виродилися в якусь хворобливу шпигуноманію. Вони не зустрічалися, не розмовляли, а як ті діти никали одне за одним вулицями, висліджуючи нові маршрути, потерпаючи за нові знайомства й звички одне одного, пожадливо вбираючи будь-які чутки, будь-які згадки одне про одного, відсилаючи одне одному хитромудро закамфльовані звістки. Однеодним, однеодного, однеодному.

Та варто було їм зустрітися випадково серед міста, як страхітлива гординя кидала їх в різні боки, і, засліплені вони гнали кожне своєю стороною хідника, відчуваючи тільки гупання в грудях і гул у голові.

Епілог А

Скориставшись нагодою, що несподівано підвернулася, А вирушила в подорож. Вирушила, як завжди, легко, не роздумуючи, вбравши джинси, повисивши на шию *Nikon*, кинувши в наплічник найнеобхідніше (де поміж іншим той же гребінець, розшита бісером торбинка, от тільки яблука давно немаю надкушеним і недоїденим воно потрапило в смітник, і подальший шлях його губиться в запаморочливих долинах сміттєзвалищ, і майже неймовірним виглядає припущення, щоб із шести зернятко

ІЗДРИК ВОЩЕК

ХРИСТИНА НАЗАРКЕВИЧ. ЯКЩО ІСНУЄ ВІДЧУТТЯ ДІЙСНОСТІ, ТО МАЄ ІСНУВАТИ І ВІДЧУТТЯ МОЖЛИВОСТЕЙ

Основоположним в ідеї існування вічних можливостей є збереження творчого імпульсу. Креативність як життєвий принцип означає вічний перегляд вже сформованого. „Можлива подія або можлива правда не рівнозначні дійсній події або дійсній правді і ще менше — оцінці дійсно існуючого, а мають в собі, принаймні з точки зору їх прихильників, щось вельми божественне, вогонь, політ, будівниче поривання і свідомий утопізм, який не боїться дійсності, а сприймає її радше як завдання і вимисел“ (с.16).

Відчуття можливостей є передумовою критики існуючої дійсності: „...цей порядок не такий непорушний, як видається; немає жодної певної речі, жодного Я, жодної форми, жодного принципу, все сприймається у незримому, але ніколи не відаючому спокою перетворенні“ (с.250). Результатом застосування відчуття можливостей до власної особи є відсутність властивостей. Ульріх, людина без властивостей, відсторонився від життя і від вчинків, роблячи таким чином перший крок у напрямку зміни існуючого порядку світу. Музілю йдеться про потенційну людину, здатну реалізувати „ненаписану поему людського існування“ (с.251). Після трьох спроб стати „значною людиною“ Ульріх

обирає позицію „активного пасивізму“, беручи „відпустку від життя“. Споглядальність, відстороненість Ульріха відповідає музільному постулату утопії есеїзму: Ульріх вить, „що найбільш правильно бачити і сприймати світ і власне життя можна приблизно так, як сегменти есею розглядають річ різносторонньо — бо річ, охоплена повністю, втрачає зненацька свій обсяг і редукується до поняття. Вартість якогось вчинку чи якоїсь властивості, а навіть їх суть і природа видавалися йому залежними від оточуючих обставин, від мети, якій вони підкорялись, одним словом — від цілості, до якої вони належали і яка мала раз такий, а раз — інакший вигляд. Це, зрештою, всього лиш простий опис факту, що вбивство може здаватися нам або злочином, або геройським вчинком, а час кохання — пером, що випало з крила ангела а чи гуски“ (с.250).

Есеїстичне життя, яке Ульріх називає спочатку „гіпотетичним“, не фіксується на ustalених принципах, ідеях, поняттях: воно завжди означає „мужність та вимушене невідання життя, де кожен крок — відчайдушність без досвіду, і прагнення глобальних взаємозв'язків і присмак спростування“ (с.249). Есеїзм роману — реакція Музіля на неймовірне плетиво можливостей, закладених у світобудові. І,

хоча б одне та й проросло). За півроку вона обійшла з тим наплічником добру половину Європи фотографуючи, завдяючи знайомства, оглядаючи нове й незнане. Врешті-решт осіла в Празі, де поставила будь за що зробитися ученицею Яна Саудека, котрого чомусь вважала метром. Почати цей шлях їй, звісно, довелося із натурниці. Вона позувала в його старій обдертій студії, де навіть літом температура не піднімалася вище вісімнадцяти градусів, а від вогкості тієї знаменитої вогкості, що роз'їдає стіни на його знімках — пробирали дрижаки й давалася взнаки алергія, спровокована буянням плісняви. Але потроху — старий пердун Саудек не міг не помітити хоча б децимі того, що так любив і чим захоплювався Воццек — А. завойовувала довіру своєю працездатністю, наполегливістю, прагненням перфектності (уроки цирку), вмінням помічати нюанси і перебирати досвід. Невдовзі й нова студія була до її послуг, і вже не вона прибирала збоченські пози, вигадані Саудеком, а розкарячувалися на тлі все тих же плям і патьоків — уособлення тліну, на цей раз бутафорського о молоді мускулясті педерасті й модельки із куревським майбуттям А. справді багато чому навчилася — не лише виставляти світло, розумітися на хемікаліях і можливостях оптики, а й знати, які умови, обставини, настрої тут, у світі трьох координат, спричиняють ефект, потрібний їй там, у всесвіті плоских марнот.

*Були окрім того
повтори потвор,
а також повтори повернень.*

Згодом, увійшовши в світ празького артистичного підпілля, А. зробила серію фотопортретів найяскравіших його представників. Саудек допоміг їй видати ту серію окремим альбомом, і альбом отримав розголос. Для невідомої емігрантки це означало успіх. Перші замовлення, перші гонорари, обкладинки голосних журналів, конференції, вечірки, маячня. З'явилася власна студія, власні натурники, для яких А. сама проектувала одяг, і одяг цей теж виявився для когось цікавим — пропонувалося окреме ательє. Блискучі перспективи виникали якось самі собою — виявилось бо, що в чадні години нічних посиденьок по празьких рок-гадючниках, А. прибирала ще й добрячу колекцію записів — розмаїті сентенції вільних філософів, неповторні в своїй андеграундовості імпрізації музик, пограничні крики професійних суїцидників, надпоетичні екзерсиси морфіністів, коротше кажучи, заповідалася ціла хрестоматія контркультури.

Однак в момент найвищого, здавалося, злету А. кидає все і повертається додому. Повертається, щоправда не сама, її супутником стає один із тамтешніх гуру, з діда-прадіда, можна сказати, гуру, оскільки батько його в свій час був лідером знаменитої команди „Velvet Mothers of the Univers“, і теж грішив туризмом (злі язики подекували, правда, що після подій 68-го він багатьох друзів здав режиму, однак чого не знаємо, про те промовимо, в кожному разі, свій життєвий шлях він обірав власноручно за допомогою нестерильного шприца й божественного трунку для героїв підпілля — героїну). Синок же славився

ІЗДРИК ВОЦЦЕК

ХРИСТИНА НАЗАРКЕВИЧ. ЯКЩО ІСНУЄ ВІДЧУТТЯ ДІЙСНОСТІ, ТО МАЄ ІСНУВАТИ Й ВІДЧУТТЯ МОЖЛИВОСТЕЙ

очевидно, помилково було б назвати безпринципністю утримання Ульріха від будь-яких принципів за умови існування маси різних принципів. Його принципом саме і є відсутність переконань і світогляду, тому що внутрішнім стержнем Ульріха є потенціал можливостей, відмова від перебування у будь-яких рамках: пізнання, моралі, традицій. Есеїстична позиція: так не конче мусить бути, або — так бути могло б — є виявом надання пріоритету можливостям перед дійсністю, тобто виняткова емансипація духовної свободи. Ульріх розвиває теорію „моралі наступного кроку“: „лише наступний крок може виправдати — або ж спростувати — попередній. Оскільки вирішальним є те, що людина робить після цього, то слід було б поставити вимогу не вчинків, а створення відповідних передумов для вчинків. І хто що мораль збагне, почне жити „без кінця і без вирішення, а навіть без дійсності“ (с.735).

Есеїзм Музіля виростає з усвідомлення кризової ситуації в суспільстві і культурі. Для виходу з кризи потрібний пошук нових можливостей і вирішень, відкриття нових горизонтів. Література стає експериментальною лабораторією для випробування можливостей. Для Музіля його роман „Людина без властивостей“ іншою, новою

дійсністю, однак не остаточним зображенням дійсності: просто літературний твір здійснює одну з багатьох можливостей, які лежать в його основі. Бо правда дійсності полягає у відношенні її до можливостей, які їй передували, а саме цієї дійсності — у відкритті нових можливостей: „саме дійсність пробуджує можливості“. А можливості як ідеї означають „ніщо інше, як ще не народжені дійсності“ (с.17). Зображення гіпотетичної можливої дійсності мало б переконувати, що дійсність має сенс, лише поміщена між двома можливостями, одна з яких в даній дійсності завершується, а інша, можливість „ще не розбуджених намірів Бога“ (с.16), в цій дійсності розпочинається.

* Тут і далі цитати перекладені за виданням: Robert Musil. Der Mann ohne Eigenschaften. Rowolt Verlag, 1995.

як нонконформіст, і після другої оксамитово-вельветової революції зробився лідером молодіжного руху, брав участь у найгучніших акціях пацифістів, зелено-реасе`вців, новітніх бітників і те де, випускав свого часу славнозвісний часопис „Revolt-Revue“, а згодом осів великим — незважаючи на молодість — цабе на радіо „Свобода“ після переїзду останнього із Мюнхена до Праги.

Наразі приводом для його подорожі разом із А. було те, що в Києві в міжнародній школі україністики вчилася його наречена, така собі Аліна Моруа, для нашої історії нічим окрім імені нецікава. Однак до Києва він не доїхав, тобто доїхав не відразу, а завітавши в гості до А., залишився спочатку на два, потім на місяць — така, приблизно, хронологія. Однак щось в них усе-таки не склалося, чи то він мучився альтернативою, чи вроджено-вироджена порядність не дозволяла просто так забути наречену, то врешті-решт подався все ж до Києва з обіцянкою невдовзі повернутися, і таки дотримав слова, вилетів у зворотньому напрямку, але, як часто трапляється при балістичних прорахунках, приземлився аж у знайомій нам прапрадавній Празі. Здається він писав до А. листи з поясненнями і пропозиціями, однак уже навчена досвідом А. (чому, власне кажучи навчена? — нічому не навчив її досвід), знову подалася в мандри. Цього разу несло її шляхами, протоптаними ще в минулому столітті пейсатими галицькими паломниками. Шляхи ці вели до Ізраїлю. Та не Єрусалим став кінцевим пунктом екскурсії. Зупинилася вона в маленькому містечку на самому півдні країни. Містечко мало багатобібною назву Мейлах-га-Мавет, і виросло воно, властиво, на місці колишнього кібуца для репатріантів із довколаваршав'янських країв. Серед інших нехитрих закладів був у містечку будинок для перестарілих — напівсанаторій, напівбожевільня. нам несподівано для себе А. знайшла роботу. Пересаджені в похилому віці на інший ґрунт ці східноєвропейські гої не володіли, ясна річ ані санскритом, ані суахілі, не кажучи вже про ідиш чи іврит. Старість відбрала в них останню можливість розібратися в доквіллі, прийняти нові уклади, зрозуміти, чому земля обітована так не схожа на Бучач, Вітебськ або Перемишль. В санаторії панував дух глухого аутизму. Потребувалася людина, котра змогла б розмовляти з пацієнтами, довічними пасажирами інвалідських візочків, їхньою рідною мовою — переважно російською та польською. На звичне звучання щось відкликалося всередині збуджених сердець, у глибинах згаслих очей жевріла свідомість, і впалі губи ворухилися, ворухилися, то добже, же вруцілась до мене, міла, как харашо, что ты вернулась, помнішь?...

Реставація цих уламків людських душ, важила для А. дуже багато. Перед нею відкривався цілий світ, його історія, межа осілости, вигнання, війни, смерть улюбленого канарка, ґетто, аптека Вайнштока на розі Коцарської й Ново-Мукашівської, пульт ребьонк учится грати на скрипке, фарширована риба, енкаведегестапо, Софочка, дарагая, ти не должна виходить за нево заумж, п'ятирічні плани, п'ята графа в паспорті, безуслвно, он бил на хорошем щету і зарабативал неплохо, но, пакування чемоданів і валіз, мама, зачем вам ета рухлядь, роздратування, роздарувати рештки гардеробу, продати гараж і авто, оформити

ІЗДРИК. ВОЩЕК

І В А Н П У Ч У К

п о е з і я с л о в ' я н і м и

Навіть найелементарніше питання не може претендувати на моментальну однозначну відповідь. От візьмімо для прикладу здавалось би архібанальне і ніби наївне запитання: що таке українська поезія? Можна відповісти, що це — поезія українського народу (або ж: сукупність поетичних творів, випродукованих представниками української нації). Але ж, по-перше, поезію творить не весь народ (а вона таки належить цілому цьому народові); по-друге, українську поезію можуть творити і неукраїнці; і по-третє, українці можуть творити і якусь іншу поезію. Можна сказати й так: українська поезія — це поезія українською мовою. Нехай в давніші часи і книжною, нехай подекуди діалектами, та все ж по-українськи (мотиви з церковнослов'янщиною, як і з чужомовністю, залишимо поки що в спокої). Так, основним мірилом визначення української поезії є мова.

Аксіоматично, що українська поезія твориться не тільки в Україні, хоча головне ядро її тут, бо була і є така країна Україна. І зараз є така держава. Але це ще не означає, що коли Україна майже цілком чи частинами належала до інших державних утворень, то й українська поезія мусила відповідно номінуватися. Адже ми не кинемося відстоювати думку, що українська поезія була поезією Речі Посполитої чи Московського царства, чи ще чогось тимчасовішого. Українська поезія була і є українською поезією. Якщо Тарас Шевченко писав і в Петербурзі, і на Косаралі, все ж він не був поетом Російської імперії. А Іван Франко, живучи в Австро-Угорській монархії, не був же ж австрійським поетом (1).

Ми є слов'янами. Ми, себто українці. Ми належимо до слов'янської спільноти, яка відповідно в мовному плані входить до індоєвропейського комплексу, а в географічному — до європейського (різні стики з іншими мовними сім'ями, розселення слов'ян в Азії чи Америці віднесемо до розряду деталей). В культурному плані слов'янство належить до європейського культурного масиву. Отже, Європа є культурною батьківщиною слов'ян і основним простором розвитку їхнього матеріального та духовного потенціалу, а слов'янські мови є навіть „більш індоєвропейськими“, ніж романські, кельтські, германські чи мова грецька, бо загальнослов'янська

візі і.

А в цей час із Праги доносилися безперервні телефонні дзвінки. Мати А., вирішивши, що кількість їхня переростає в якість, зваяжилася подати ізраїльський телефон дочки, і голос із Праги вперше за всі часи після египетської втечі прозвучав у слухавці мейлах-га-маветського телефону. Однак за першим разом не забарився й другий, третій, і незабаром чехо-жидівський телефонний зв'язок з розряду явищ унікальних перейшов у категорію буденності. Розмови ці коштували не дешево, тому нащадкові „Velvet Mothers“ довелося продати батькову гітару-раритет, за який кожен колекціонер не пошкодував би кругленької суми.

Ну, і так воно якимось було.

А що ж там Воцдек?, запитає хтось. А кого власне, кажучи цікавить той мудак, його лежання на каналі, пиття і почуття. Най собі лежить.

І все ж: а як там Воцдек? (...)

І Бойль і Маріотт

Відлік років для Тоя давно перетворився на відлік літ. Він так і жив — від літа до літа. Весни, зими, осені минали бездарно безрадісно безслідно, і тільки літня пора залишала в пам'яті якісь відмітки, своєю функціональністю схожі на зарубки в дереві.

Певну кількість літ він присвятив боротьбі з А. Це було нелегка боротьба, що нагадувала двобій із гідрою. Живучість А. виявилася невірною. В один із сезонів посиленням лежанням на каналі та питтям горіхівки йому вдалося довести А. до розмірів А., під час іншого літа, особливо вдолого (бо дощового) — до А. Однак за осінь-зиму-весну, злочасне А. знову відросло, деколи навіть перевищуючи початкові розміри. Тоді він спробував зайнятися вівісекцією. Розтинав, відривав, кремсав на шмаття. Складав, навіть, як справжній науковець таблиці результатів:

22 червня.....А;
1 липня.....А;
17 липня.....А;
16 серпня.....А;
17 серпня.....А;
1 вересня.....А;

ІЗДРИК. ВОЦДЕК
ІВАН ЛУЧУК. ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МИ

(праслов'янська) мова продовжувала безперервно розвиток загальноіндоєвропейської мови, на відміну від вже згаданих груп мов, для розвитку яких були властиві раптові зміни, що суттєво вплинули на їх формування (2). Спільнослов'янська мовна єдність розпалась значно пізніше I ст., але й значно раніше IX ст.н.е. Найвірогідніше буде припустити, що вже до VII ст. загальнослов'янська мова розділилась на окремі мови (діалекти чи протомови), і приблизна картина тодішнього розподілу збереглася в основному й до нашого часу (враховуючи й те, що деякі мови зникали, занепадали, переформовувались, відроджувались чи навіть виникали).

Задекларований нами предмет поезієзнавства (на відміну від літературознавства в цілому чи поезики яко його піддисципліни) розглядає строго поезію і все, що тільки може її стосуватися. Питання визначення поезії є надто тонкою матерією, тому дефінітивну варіабільність поезії залишимо поза увагою; зазначимо лише, що в даному сюжеті під поезією в загальному розумінні (ПЗ) ми будемо розуміти певну сукупність поетичних творів, а під поезією в абстрагованому розумінні (ПА) — певні якісні характеристики художніх творів.

Коли існувала загальнослов'янська спільність з єдиною мовою, тоді справді була єдина слов'янська поезія (в усній формі, безумовно, і деякі її пласти надаються до реконструкції внаслідок виокремлення і монтування найархаїчніших фольклорних тем і моделей, так само, як змогла бути реконструйована праслов'янська мова завдяки порівняльному аналізу слов'янських мов). Але після виникнення і в процесі формування окремих слов'янських мов (і народів, які органічно були носіями цих мов), творилися вже різні (відмінні один від одного) поетичні масиви. Тому далі слід говорити вже не про слов'янську поезію, а про поезію слов'ян, тобто про поезію окремих слов'янських народів. Хоча побутують думки про те, що всім слов'янам притаманні якісь спільні риси (мало не на рівні спільної окремишньої слов'янської ментальності), які можуть бути визначальними і для виправдання аргументації щодо існування протягом останнього тисячоліття єдиної слов'янської поезії, проте так чи інак ніде подітиса від об'єктивної диференціації слов'янського світу на окремі частини. І кожна з цих частин, тобто кожен слов'янський народ, має свою поезію (ПЗ). А визначальним моментом ідентифікації кожного слов'янського народу є його мова. І в зворотньому порядку — саме рідна мова кожного слов'янського народу свідчить про приналежність цього народу до слов'янського світу (3). Отже, наразі ми можемо відмовитись від загального поняття слов'янська поезія, але ми не зможемо відхреститися від того, що поезія кожного слов'янського народу є поезією слов'янською. Якщо ж ми приймаємо поняття поезія слов'ян (в смислі ПА), то теж не будемо мати рації. Бо поезія слов'ян (вже в смислі ПЗ) — це поезія не всіх слов'ян в єдності, це поезія різних слов'ян, тобто знову ж таки поезія різних слов'янських народів (хоча й не без певної єдності). Ще поезію слов'ян можна назвати поезією, писаною (твореною) слов'янськими мовами (тобто, сукупністю слов'янських національних поетичних масивів).

Викладена схема виглядає досить прозорою і, надіємось, зрозумілою. Але в ній є маса нюансів. Деякі з них ми заторкнемо при цій нагоді.

От хоча б: йшлося вже про те, що деякі слов'янські мови зникали, деякі виникали. Так, для прикладу — полабська мова

та поки він заходився з одного боку, гідра А. неодмінно відростала з іншого, і якогось літа він покинув марні спроби, зрозумівши раптом, що якщо вже стільки часу він живе з цим, і нічого йому не стається, і взагалі нічого не стається, і світ не вмирає, не зникає, не провалюється від сорому власної недоскопності, і так само чергуються дні і ночі, і сонце не сходить на заході, і не гіркне третина річок — то мабуть досить вдавати мученика, досить вигадувати історії (жодної з них ти й так не можеш довести до кінця, полохливий деміурже), треба просто жити, як живуть інші овочі і — п'їтьмухи, їддачні пуцанки, збеспересердечники, простофілоги, сторики, ссубоки

Те, останнє літо видалось на диво алергічним. Мабуть через тополиний пух. Він висів у повітрі, клубочився доріжками, збивався під бордюрами, кризь нього, ніби кризь сніг проростала трава. Годі було й думати відкрити балкон чи навіть квартиру — кімнату відразу виповнювали цілі згустки блідої відразливої маси. Обличчя постійно відчувало дражливі анемічні доторки і зір ледве пробивався кризь рясний тополиний дурман.

Того літа Той вперше побачив так звані сліпі плями. Він ще раніше читав, що людське око сприймає зображення не всією поверхнею сітківки: ділянка, в якій до очного яблука під'єднується зоровий нерв — сліпа, на ній немає світлочутливих елементів, фоторецепторних клітин.

Читав він і про ті погішні експерименти, якими можна виявити таку сліпу пляму, і якими ще славетний Маріотт (*що його прихлила невідвадна доля обвінчала з не менш славетним Бойлем, і так і ввійшли вони в історію фізики та шкільні підручники сіамською почварою Бойля-Маріотта*) розважав короля Людовіка IV, та самому йому ніколи не вдалося побачити, як зникає королівська голова.

Допіру того літа, на білому тлі топиної імлі він побачив невизанні темні цятки, що постійно супроводжували його погляд, куди б він не скеровував зір. Тепер кожне зображення — обличчя, пейзажі, сторінки й стіни, тіла й реклами, і небо і вода і все-все-все, — мало цю невеличку ваду, цей гандж: дві дрібнєсенські плямки. Це викликало споксу зробитися вибагливим і вередливим, і вибираючи, скажімо, в магазині сорочку чи сідаючи за столик у кафе чи лягаючи в готельну постіль, вимагати в покоївок, продавців і кельнерів безконечних перемін і замін, не слухати ніяких вибачень, пояснень, заперечень і вперто наполягати на своєму — адже будова ока у всіх однакова, а, отже, вони повинні бачити теж! — вередувати, перебирати, закатувати істерики й скандали, жбурляти одяг, зривати скатерки, здирати простирадла, здобути врешті реноме комизи й вереди, зробитися грозою всіх адміністрацій і... що? Спокиси залишалися спокусами, адже він однаково не відвідував кафе, не ночував в готелях і вже бозна скільки років не купував собі нових сорочок. Та й, зрештою, кому було жалітися, наприклад, на заплямованість захмареного небосхилу, щойно висіяного снігу чи того ж таки топиного пуху. Отож потрібно було звикати ще й до цієї незручності. Потрібно було звикати до багатьох чого:

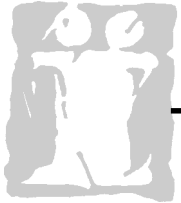
ІЗДРИК. ВОЩЕК

ІВАН ЛУЧУК. ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МИ

існувала до кінця XVIII ст., поки ще жили останні її носії. Але той народ, що розмовляв полабською мовою, не залишив по собі поезії, бо сам зник з історичної арени і не збереглося жодної зафіксованої його поетичної пам'ятки. Перший факт: існував слов'янський народ, рідною мовою якого була полабська, і він не міг не культивувати бодай усної поезії. І другий факт: ми не маємо підстав розглядати бодай якусь полабську поезію, бо її для нас не існує, хоча грамагічна будова мови полабів відтворена (4). Другий факт перекриває перший (першого). І не знати чи тут справа у войовничій германізації, чи в історичній долі, бо ж поставлені в подібні умови лужицани це за півтисячоліття до зникнення полабів співали: „Serbja Němcow woјowachu...“ Та й дотепер лужицькі серби зберегли себе серед німецького моря. Тут же принагідно впливає ще одна проблема: лужицькі серби вважаються одним народом, а поезія їхня творена двома мовами: верхньолужицькою та нижньолужицькою.

А тепер декілька слів про ті мови, які виникали. В даному випадку маються на увазі т.зв. слов'янські літературні мікрмови (5). Їх нараховано дванадцять — практично стільки ж, як і сучасних функціональних слов'янських мов. Деякі з цих мов спалахнули і згасли, деякі розвинулися з діалектів конкретних мов, а деякі просто не розвинулися в повноцінні літературні мови. Наприклад, інспірована Ондірою Лисогорським лясська мова проіснувала зовсім короткий час, але нею було написано чимало справді поетичних творів — в основному пера її інспіратора. З деяких хорватських діалектів розвинулися літературні мікрмови, що мали чимало своїх поетів (потужніші з них — кайкавська і чакавська). Є приклади й певного типу мішанок: так, русинська літературна мікрмова русинів-українців Воеводини і Хорватії створена на основі українських закарпатських діалектів, переплетених зі східнослов'янськими говорами, а згодом було додано ще й сербохорватського перцю. Десятки поетів писали і пишуть русинською мовою, та для нашого читача їх вже треба подавати в перекладі, зрештою, як і для словацького, сербського чи хорватського. Взагалі-то, кожна слов'янська літературна мікрмова має свою унікальність, хоча деколи можуть бути в деяких з них і спільні тенденції. Кашубська мова, наприклад, мала досить вагомий підстави повноцінно розвинутися, але так і не перейшла планки мікрмови. І це варто згадати про одну мову, що виникла чи то сформувалася як літературна лише в першій половині нашого століття. Це „наймолодша“ слов'янська літературна мова — македонська. Хоча й старослов'янська мова (яка у свій час виконувала функцію практично загальнослов'янської літературної мови) була створена на основі саме македонських діалектів, та власне македонська літературна мова сформувалася аж у відносно недавній час, і то чималою мірою завдяки діяльності поетів — спершу Кочо Рацина, а згодом Блаже Конєського (а теж завдяки політичній кон'юктурі).

Якщо у випадку з лужицькими сербами існує ситуація, коли фактично один народ має дві поезії (ПЗ), тобто поезію, творену двома мовами, то можуть існувати й діаметрально протилежні ситуації, коли навпаки — декілька народів мають певні спільні поетичні пласти. Бо як же бути з народною поезією сербів, хорватів, чорногорців, боснійців, твореною одною сербохорватською мовою (нехай і з суттєвими діалектними відмінностями). Скажімо, якщо в чотиритомнику Вука Стефановича Караджича „Српске народне pjesme“ є пісні не лише з території власне Сербії, але й з Чорногорії, Герцеговини, Боснії, Далмації тощо, то це можна пояснити тим, що серби жили там віддавна або ж переселялися туди за певних обставин. Але ж і хорватські народні пісні, створені на базі „штокавштини“ (яка лягла

— до того, що ландшафт обличчя безповоротно змінюється, на ньому з'являються й щодня поглиблюються борозни й виярки, котрих не подолав сьогодні б навіть славнозвісний *Gyllette Slalom Plus*, а тому відпадає проблема відкладати на що забавку гроші;

— що шкіра під очима набуває дедалі пергаментнішого відтінку, а капіляри на носі безсоромно фіолетовіють, виказуючи не такі вже й потаємні пристрасті,
— що все важче боротись із відкладами смальцю, м'явистою м'язів, неподатливістю суглобів, ранковою запухлістю,
— що колір язика вказує на хронічність запущених болячок, плани лікування котрих стають дедалі анахронічнішими,
— що нічні страхи робляться непереможними,
— що зірки на небі — то тільки одна з вистав у театрі Бога,
— що відсутність волі і бажань доводиться замінювати інерцією,
— що відчай, — твій найбільший гріх, — не підлягає покуті,
— що алкоголь давно вже відбирає більше, ніж дає,
— що волосся на тілі, яким (і волоссям і тілом) вона колись так захоплювалась, робиться довгим, крученим, бридким, і взагалі з волоссям ціла купа проблем, бо якщо воно вилазить, тобто зникає з голови, то чомуся вилазить тобто кущиться із носа (жалюгідна компенсація), а ще воно сивіє в найнесподіваніших місцях, і в волосся ж перетворюється той дорогоцінний пушок на шкірі, який за визначенням Ненабокова „оповиває плоди дерев мигдалевої групи“, і який (пушок) не слід плутати з іншим, тополіним пухом, що перетворив це літо в алергічну паранозу, завдяки чому Той нарешті усвідомив сліпі плями ув очах, — скільки ж всього на протязі життя він не помітив через них! — сліпі плісняві плями, ефектною демонстрацією котрих займався геній Маріотт, нерозлучно зрощений тепер із Бойлем, — гірка, трагічна доля і все ж напевно менш трагічна, аніж доля Гей-Люсакка, котрого школярі мого дитинства розчленовували на двох калік — на Гея і Люсакка, а цинічні школярі нинішньої доби попросту обзивають геєм Люсакком, хоча... хто зна? хто зна? може, вони й мають рацію.

Вороги і колаборанти

Ворогів у мене не так вже й багато. Принаймні їх можна перелічити на пальцях руки. Якщо мати так багато пальців і так багато рук. Отож ворогів у мене рівно 32. Пом'янемо їх поіменно: А, Б., В., Г., Д., Е., Є., Ж., З., И., Ї., І., Й., К., Л., М., Н., О., П., Р., С., Т., У., Ф., Х., Ш., Щ., Ю., Я., Б. Або так: "а", "б", "в", "г", "д", "е", "є", "ж", "з", "и", "ї", "і", "й", "к", "л", "м", "н", "о", "п", "р", "с", "т", "у", "ф", "х", "ц", "ч", "ш", "щ", "ю", "я", "ь". Навіть поодиноці вони становлять грізну

ІЗДРИК. ВОЩЕК
ІВАН ЛУЧУК. ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МІ

в основу сербохорватської чи хорватськосербської літературної мови), теж належать до цього поетичного масиву. З Боснією ситуація є дуже скomплікованою, тому наразі не будемо в неї вникати. Чорногорію ж можемо досить сміливо сполучати з сербським поетичним утворенням, адже навіть найбільший чорногорський поет Петар Петрович Негош усвідомлював своє місце строго на „сербському Парнасі“. Далматинська ренесансна поезія (зі зміщенням на південь дубровницьким ядром) була писана латинською, італійською та хорватськосербською мовами (що свідчить про багатомовність її функціонування, і до цього питання ми ще повернемося), — і ця поезія творить окрему гілку хорватського поетичного утворення (правда, раніше досить часто дубровницьку по-сербохорватськи писану поезію розглядали в контексті історії поезії сербської). А далматинські (зокрема дубровницькі) поети, що у своїй творчості використовували рідну (хорватськосербську) мову, — дуже часто були патриці (вlastела), а ці патриції дуже часто в свою чергу були з глибокого походження романізованими греками та іллїрами.

Тут ми стикаємося з питанням про етнічне походження представників деяких слов'янських поезій (загальні ж етнічні характеристики окремих слов'янських народів залишаємо наразі поза увагою). Красномовним прикладом тут може служити Олександр Пушкін, поет-символ Росії, з походження (нехай лише по матері) арап (негр, африканець чи як буде завгодно). Та є й випадки навпаки: коли слов'яни ставали яскравими представниками поезії неслов'янських народів. Візьмемо тих найвидатніших. Славний угорський поет, герой і жертва „весни народів“, Шандор Петефі насправді мав прізвище Петрович і з походження був: по матері словак, а по батькові — серб. Або не менш славний румунський поет Михайл Емінеску насправді мав прізвище Емінович (типова сербська комбінація турецької основи етіп — від арабського *ātip* — зі слов'янським суфіксуванням на -ович), і сербське коріння — по батькові, а українське — по матері (дід якої був козаком). (Правда, літературознавець-україніст з Румунії Магдалена Ласло-Куцко в усній розмові наполегливо відстоювала думку про повністю українське походження М.Емінеску). Згадаємо також авторку тексту сучасного австрійського національного гімну „Land der Berge, Land am Strome“ Паулу фон Прерадович, яка була внучкою хорватського поета Петра Прерадовича. Буває й так, коли представник одного слов'янського народу стає видатним поетом іншого слов'янського народу. Наприклад, польський романтик Адам Міцкевич з походження був литвин (білорус). Трапляється, коли один поет з певним правом належить двом слов'янським народам. Як от Ян Коллар, словак, який писав чеською мовою, займає своє гідне місце як в чеській, так і в словацькій поезії. Існували навіть цілі періоди з багатим представництвом поетів, які належали до двох слов'янських літератур. Маються на увазі хоча б українсько-польські поети. І це пов'язано значною мірою з багатомовністю функціонування української поезії XVI-XVII ст. Українські поети тих часів могли послуговуватися різними мовами — і книжною українською, і церковнослов'янською, і латинською, і польською. Є цілий ряд поетів, яких ми називаємо українсько-польськими на конкретних підставах: або вони були українцями, а писали латинською чи польською мовами, або вони, не будучи українцями і пишучи цими мовами, тематично та ідейно тяжіли до українства, або і те, і те вкупі. Не вникаючи глибше в диференціацію цих поетів, наведемо лише декотрих із них: Себастьян Фабіан Кленович, Симон Пекалід, Адам Чагровський, Ян Щасний-Гербург, Симон Симонід, Симон і Бартоломей Зиморовичі (три

силу. А разом вони просто непереможні. Або так: “Н”, “Е”, “П”, “Е”, “Р”, “Е”, “М”, “О”, “Ж”, “Н”, “І.” Або врешті так: “н”, “е”, “п”, “е”, “р”, “е”, “м”, “о”, “ж”, “н”, “і”.

А, може, я й помиляюся. Може, кіт — це тільки теплий і рухливий материк для бліх. А буханець хліба — втілення найвищої архітектонічної доцільності для урбанізованих єгипетських мурашок. А моя кохана — лише сукупність мікрофлори.

За довгі роки визвольних змагань я навчився серед телефонних номерів віртуозно розпізнавати номери колаборантів. Таємна поліція, вербуючи своїх агентів, завжди дає їм такі телефони, які б за допомогою спеціально розробленої мнемотехніки можна було легко запам'ятати. Наприклад, $6^2 \cdot 23^2 \cdot 71^2 \cdot 8$. Тут бачимо шістку, яка підтверджується наступним добутком двійки і трійки ($6=2 \cdot 3$), а також різницею сімки й одиниці ($7-1=6$). Та ж сама сімка й одиниця в сумі дають ключ до запам'ятовування вісімки ($7+1=8$). Однак не завжди секрет такий простий і очевидний. Зазвичай код складається таким чином, аби стороннє око нічого не помітило. Деколи за позірною простотою ховається розгадка тільки першого ключа, за яким необхідно відгадати наступні, кількість яких інколи буває страхотливою. Чим складніша вимагається система запам'ятовування, тим вагоміше місце посідає агент в своїй колабораціоністській ієрархії. Найвищі ступені втаємниченості — а це, як правило, означає роботу відразу на кількох господарів, гру поміж ворожими угрупованнями, наближення до безпосередніх важелів влади — винагороджуються шифрами, для розгадки яких не досить самих лише арифметичних вправ. Такі номери вимагають знання вищої математики — логарифмів, диференціалів, теорії множин. А оскільки колаборанти — майже всі, то тільки незнання широкими верствами щойнозгаданої вищої математики є причиною того, що кожен з нас у номері свого домашнього телефону не знаходить підтвердження власної обраності.

P.S.: якщо ж вам трапиться навдивовиж простий чи підозріло симетричний номер — 1000001, скажімо чи 666999, то знайте: перед вами ніякий не колаборант, а примітивно легітимний генерал контррозвідки або служби безпеки.

Шеол

Того літа йому несподівано спало на думку написати книгу. Це трапилося тоді, коли він усвідомив себе чимось персонажем — та хай навіть і своїм власним! — бо це знімало з нього необхідність дотримуватися якихось загальноприйнятих законів і приписів, нехтувати композицією, сюжетом, лексикою, думати про читача, про цілість. Адже творчість персонажів, як правило, подається авторами фрагментарно, деколи вистачає кількох натяків, штрихів. Найчастіше

ІЗДРИК. ВОЩЕК

ІВАН ЛУЧУК. ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МИ

останні, між іншим, львів'яни вірменського походження). Можна теж виділити окремо українсько-білоруських поетів тих часів: з натяжкою до цього розряду можна зарахувати латиномовного Миколу Гусовського, без жодної натяжки — нашомовного Андрія Римшу, та деяких інших. Деколи буває й так, що іноетнічні елементи можуть на певному етапі мало не формувати обличчя тієї чи іншої слов'янської поезії. Так сталося з польською поезією в нашому столітті, коли з'явилася ціла плеяда польських поетів єврейського походження: Л.Стафф, Ю.Тувим, С.Е.Лец, А.Важик, М.Яструн та й інші (6). В російську ж поезію нашого століття влилася українська та єврейська кров, — для прикладу візьмімо чи не найкращих російських поетів першої половини ХХ ст.: В.Маяковського, В.Хлебнікова, Б.Пастернака, О.Мандельштама (7). Безумовно, приналежність цих поетів до тої чи іншої поезії визначається мовою, якою вони творили — певною модерною слов'янською літературною мовою.

А тепер звернімося до першої (найдавнішої) літературної мови слов'ян — старослов'янської (староцерковнослов'янської чи церковнослов'янської). Цією мовою були написані найраніші поетичні твори слов'ян (саме написані, бо про усну поетичну творчість зараз не йде мова) (8). Староболгарська поезія творилася цією мовою. В різних ізводах (або редакціях) ця мова використовувалася для творення поезії різних слов'янських народів. Ця мова побутувала паралельно або перепліталася з літературними (книжними) мовами деяких слов'янських народів. Так, в сербів до кінця ХVІІІ ст. література творилася т.зв. слов'яно-сербською мовою. Церковнослов'янська мова використовувалася українськими поетами або ж впливала на книжну українську мову теж до кінця ХVІІІ ст. Церковнослов'янщина лягла в основу формування російської літературної мови. Якщо у випадку з українською літературною мовою (погляньмо для прикладу хоча б на мову творів Григорія Сковороди) був ризик поступової ідентифікації з російською літературною мовою, то для сербської літературної мови залишалася перспектива формування макаронічної мови (щось типу нашого язичія). Тому об'єктивно вже з самого початку ХІХ ст. і українська, і сербська літературні мови починають наново формуватися вже на основі живої народної мови. І все це відображається в поетичній творчості чи навіть надихається поетичною творчістю. А деколи для реформування (чи в даному випадку — відродження) національної літературної мови (або традиції) замало самого імпульсу від поетичної творчості, а треба трохи і благого лукавства — як це сталося з геніальною фальсифікацією Вацлава Ганки. Його „Краледвірський рукопис“ (та й Зеленогірський) вплинув не лише на відродження чеської літератури, але відобразився й на інших відродженнях. Вже в „Русалці Дністровій“ поряд із перекладами сербських народних пісень є й Шашкевичеві переклади фрагментів з „Краледвірського рукопису“. Взаємопереклади в слов'янських поезіях творять взагалі дуже динамічну і красномовну картину — в якій засвоєння тільки підкреслює окремішність. І ще одне „до речі“ — про переклад. Тарас Шевченко перекладений всіма слов'янськими (і багатьма іншими) мовами, і то незліченну кількість разів. А цікаво — чи перекладав сам Шевченко? Його „Давидові псалми“, ряд „подражаній“ та інтерпретації фрагментів зі „Слова о полку“ важко назвати перекладами. Зате він брався перекладати (в строгому розумінні слова) децю з Міцкевича, та ніколи не докінчував і розривав почате на дрібні шматки, щоб і в пам'яті не залишилося. „Мабуть, сама доля не хоче, щоб я перекладав людські пісні“, — казав Шевченко (9).

Цим всім, звичайно, навіть приблизно не вичерпується нюансування нашої схеми. Просто принагідно виникли факти

замість того, щоб писати щось насправді, автор просто переповідає свій задум, даруючи персонажеві всі можливі й неможливі копірайти.

І от він, сам-собі-той, сам-собі-автор, сам-собі-персонаж надумав сконструювати такий текст (чи тільки розповісти про нього), який би був настільки герметичним і замкнутим, наскільки ж симетричним і самовбивчим. Власне кажучи, йшлося би про два тексти, чи дві частини одного, які заперечували б одна одну. Кожна з них могла б щось твердити, означати, розповідати, та оте „щось“ неодмінно б руйнувалось, знищувалось іншою. Хомський, можливо, назвав би їх взаємопофатичними (швидше за все іронічно). Великий сліпий Хорхе заговорив би напевно про два дзеркала, що вдивляються в безконечний ряд взаємних відображень. Любанський згадав би про сяйво і морок, тіло і дух, про кір і про бух, про хліб і вино, покуту й вину, про „так“ і про „ні“, про інь і про янь, про тінь і про день, про ніч і про меч, про ще багато дечого, про цвіт і про тлін, про мед і полин, про простір і час, про кожного з нас, про вежі й вузькі, божків і бомжів, про сон й забуття, буття й небуття, про пекло і рай, про рейв і про драйв, про кайф і облом, про велике в малому, про тишу і спів, про милість і гнів, про море і твердь, про мокре й сухе, про ерос і смерть, про те і про се, про плач і про сміх, про святість і гріх, скоромне й пісне, просторе й тісне, про джаз і про рок, на те він і пророк.

Проте Той давно нічого не читав, не знав ні Хомського ні Любанського, а Боргеса давно забув, він навіть не здогадувався про існування дотепної повісті красунечки *Solange Marriot* (Соланж Міріам) „*Rien du tout, ou la consequence*“, в якій подібний задум майже було зреалізовано.

Майже, але не зовсім.

Той знайшов спосіб, як анігілювати буквально всі аспекти тексту, як зіштовхнути прекрасне з потворним, як перетворити величне в сміховинне, як перелицювати трагедію на анекдот. Але ні трагедія, ні анекдот не були б остаточними. Вони б зникали, лише доторкнувшись одне до одного, як зникають електричні заряди, коли відбувається зіткнення плюса і мінуса. Той придумав, як позбавити сюжетні ходи сюжетності, як піддати сумніву будь-яку дію, твердження чи факт. Нічого не могло бути відомим напевно. Він знав, як зробити невольними персонажів — жоден з них не мав права бути постійним, визначеним, живим, час від часу кожен розпадався б на кількох, чи перетворювався в когось іншого. Навіть протагоніст врешті-решт зникав би в нетрях самотнього белькотіння.

Але і цього було замало амбітному дебютантові. Той замислив шляхом подібних каральних маніпуляцій усунути спочатку автора, чия постать бовваніє незримою тінню за кожною сторінкою кожної книжки, а потім зруйнувати саму мову. Він був свідомий того, що доведеться руйнувати її засобами тієї ж таки мови, але це не лякало його, навпаки — йому

ІЗДРИК. ВОЩЕК
ІВАН ЛУЧУК. ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯН І МИ

(напівфакти, припущення), строгі та довільні асоціації, які нам видалися досить ілюстративними та й доволі виправданими. Якщо ми в центр поетичної світобудови поставимо свою найріднішу українську поезію, то у відцентровому напрямку зможемо визначити її питоме місце. Українська поезія належить до слов'янського поетичного масиву. Це її зональне чи регіональне положення. В той же час та вже в більшому просторі вона належить і до європейської поетичної системи, яку назовемо регіональною чи континентальною. І нарешті — українська поезія належить до надсистеми світової поезії. Час є дуже відносним, а простори взаємопов'язані між собою. Українська поезія присутня в процесах світового поетичного розвитку: і тоді, коли нововіднайдені зразки ассіро-вавілонської поезії перекладають українською мовою, і тоді, коли українська пісня звучить у перекладі на латину, і тоді, коли новомодна поетична течія проникає до нас, і тоді, коли „людськість промовляє трьома розтрубами фанфар: Шевченко — Уйтмен — Верхарн“ (10), і взагалі.

1. Правда, Франко як австрійський громадянин міг писати: „für uns Österreicher“, що поряд з іншими фактами дало підстави Г.Витженсу назвати його австрійським письменником. Див.: Wytzens G. Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпоз. ЮНЕСКО: У 3 кн. К., 1989. Кн.1. С.51-59.
2. Мейє А. Общеславянский язык. М., 1951. С.1-14.
3. Якобсон Р. Основа славянского сравнительного литературоведения // Якобсон Р. Работы по поэтике. М., 1987. С.23-24.
4. Супрун А.Е. Полабский язык. Минск, 1987.
5. Дуличенко А.Д. Славянские литературные микроязыки: Вопросы формирования и развития. Таллин, 1981. (При цій нагоді варто перерахувати за О.Дуличенком всі 12 слов'янських літературних мікромов: югославо-русинська, молізьсько-хорватська, градищансько-хорватська, чакавська, кайкавська, прекурсько-словенська, банатсько-болгарська, кашубська, ляхська, карпаторусинська, східнословачська, резіяньська).
6. Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944: Спомини. Львів, 1995. С.37-38. (Інформацію про це можна почерпнути навіть з енциклопедично-довідникових видань).
7. Про це докладніше: наша стаття в попередньому ч.8 часопису „І“. Принагідно згадаємо і українських „французів-французенок“: Володимир Сосюра по батьковій лінії мав французьке коріння і прізвище — де Сосюр (мати ж його була сербіянка); або Оксана Лятуринська, яка по батьківській лінії мала французький родовід і українізоване прізвище — ля Тур (крім того, вона мала ще німецьку, польську і татарську кров).
8. Константин-Кирил. Молитва към Григорий Богослов; Молитва преди отпътуване за Цариград; Предсмъртна молитва // Старобългарски страници: Антология. София, 1968. С.31-33. (Див. також: Лучук І. Зразки духовної поезії, III: Молитви святого Кирила // Діти Марії. 1996. Ч.5-6 (37-38). Травень-червень).
9. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. К., 1990. Т.І. С.516.
10. Цитата з П.Тичини (В космічному оркестрі, VIII).

приносило величезне задоволення уявляти, як мова, цей ненависний монстр, пожерши всіх, почне пожирати сама себе, вивертатиметься, мов рукавичка, мимоволі звільняючи щойно проковтнутих бранців, і знову починатиме все спочатку, і знову нищитиме всіх, щоби в кінці добратися до себе. Той знав, що перемогти в цій війні неможливо, та йому здавалося, що це найбільша помста, на яку тільки здатна людина.

Тою хотілося уникнути набридливої лінеарності чи навіть прямолінійності тексту, необхідності читати від початку до кінця, чи принаймні знати про початок і кінець — над подібним завданням безуспішно бився згаданий раніше Кортасар. Жодному з дзеркал, повернутих одне до одного, не вільно бути першим. Неможливо відрізнити саме дзеркало від його відображення в іншому. Можна тільки вдивлятися в цю порожнечу, вгадуючи за нею ще одну, а за тією, ще і ще.

І це: кожен, хто входить в цей світ, в цю книгу, вже ніколи не знайде виходу назовні, блукаючи поміж неіснуючим, поміж поміж мірадами власних “я”, котрі згорають у вогні невпинної ангіляції.

Та плани залишатимуться планами, аж поки не буде написано перше слово. Тільки яке слово вважається першим у книзі, де відсутній початок?

Той придбав собі товстезного зошита, незламного кохінорівського олівця, і якоїсь липневої ночі, сидючи на кухні в хмарі тютюнового диму повільно й зосереджено написав: Повернення... І раптом довершеність власного задуму стала йому на перешкоді. Він зрозумів, що мусить писати обидві частини одночасно! Інакше обов'язково з'явиться ієрархія черговості. Вона завжди дасть про себе знати. Її не обдуриш, не обминеш. І хоча різниця в перших фразах могла б бути зовсім несуттєвою („повернення болю“ чи „повернення долі“ — яка, здавалося б, різниця!), однак Той відчув, що не зможе переступити нікчемний бар'єр жодної наступної букви, жодного значка, жодної крапки. Це означало б переступити через себе, через досконалість ідеї, це означало б творити фальш.

Відхід героїв

Ну, от, здається і все. Для всіх знайшлося місце, всіх кудись порозпихав — Воццек замкнений у помальованій на біло кімнатці (сьогодні біль відпустив його, я милостиво дарую йому день полегшення), Той все ще повертається, наш милий графоманчик Той, а я сиджу за столом і прощаюся з героями “Ночі” і “Дня”.

Відходить Міріам. Одна, за нею друга, третя, сога. Прощавай Міріам. Вибач, я не любив тебе ніяк.

ІЗДРИК. ВОЦЦЕК

ВІХОЛА

БРУНО ШУЛЬЦ

Тієї довгої і марної зими темрява розродилась в нашому місті величезним, стократним урожаєм. Дуже вже довго не прибиралось горщиків і прикомірків, громадились пляшки на пляшках і горшки на горшках, непомірно нарощувалось батареї порожніх бутлів.

В тих спечених, багатобалкових нетрях дахів та горщиків розпочався неймовірний процес виродження і шумування темряви. Почались чорні ради горщиків, велемовні та марні віча, белькотливе пляшкування, булькит бутлів і слюків. Аж певної ночі, зібравши під гонтовим простором фаланги горщиків та пляшок, вони попили великою тісною ордою на місто.

Горища перероджувались, виростали одне з одного, вистрілювали чорними шпалерами, а їх розлогими відлуннями проносились кавалькади стояків та балок, вистриби дерев'яних кізлів, що улякали на ялицеві коліна, щоб потрапивши на волю, заповнити пустоту ночі галопом кроків, шумом платів та бантин.

Саме тоді і вилились та попили через ніч ті чорні ріки, ті міграції діж та коновок. Місто облягла темінь їх лискучих та гомінких збіговиськ. Ночами чорне шумовиння посуду починало кишити і напирати як військo пащекуєчих риб, нестримна навала пискуючих дійниць і змразмілих цебрів.

Громадились і дуднілі денцями відра, діжки і коновки, колотились

глиняні ківчики пічників, дерлися одні на одних й розспічатими колонами виростали в небо старі капелюхи й циліндри франтів.

І всі незграбно калатали кружками дерев'яних язиків, недолуго ремігали дерев'яними губами ляпанину прокльонів і образ, розтраскували болотом на всю широчінь ночі. Аж поки допаплюжились, допроклинались.

Викликані цим шумуванням розпліткового з краю в край начиння, насунули і зависли над нічю цілі каравани та табори віхоли. Гігантське таборище, чорний пересувний амфітеатр, почав велетенськими колами опускатися на місто. І тоді темрява вибухнула величезною збуреною віхолою і скаженіла три дні і три ночі.

— Сьогодні ти до школи не підеш — сказала вранці мати — надворі сташина віхола. В кімнаті підіймалася тонка поволока пахнучого живицею диму. Груба вила і свистіла, ніби в ній прив'язали цілу зграю псів чи демонів. Вималована на її товстому пузі парсуна скривилася королюровою гримасою і роздуваючи шоки стала чимось все більш фантастичним.

Я босий побіг до вікна. Небо вздовж і впоперек вимели вітри. Сріблито-біле і просторе воно прокреслювалось силовими лініями, знатужилось аж тріскало лютими борознами, немов застиглими жилами свинцю та олова, поділене силовими полями, тремтіло від напруги і було повне прихованого руху. В ньому промальовувались діаграми невидимої і невлімової віхоли, що заряджала весь виднокіл напругою.

Її не було видно. Вона вгадувалась лише по будинках, по дахах, під котрі вганялася в своїй люті. Віхола вривалась усією своєю силою і горище одне за одним виростали та вибухали шалом.

Вона оголювала площі, залишала за собою на вулицях білу пустку, й доценту вимігала цілі ряди ринку. І лиш де-не-де вгиналася і тріпотіла, вчепившись за ріг будинку, поодинокі людина. Під могоутніми подихами віхоли вся ринкова площа випиналася і виблискувала порожньою лисиною.

Відходить Пепа, геніально-нелегальний мешканець Канади, частинка мого "я", котру навряд чи вже колись зустріну.
Відходить Марта, царствenna богорівна Марта, пропаша, пропаша душа.
Відходить Циклоп, найкращий мій шкільний товариш, почесний громадянин країни снів.
Відходить Горвіц, власне кажучи не відходить, бо він знову десь набрався — проклятий пияцюра — і тепер його не так то легко позбутися.

Відходить Карп. Неперевершений Любанський, котрому я завдячую майже всім, і без котрого вже напевно не було б цієї історії.

Відходять Нестор, Пуцик, Найджел, Юхан, Цезар, Гантенбайн.

Відходять стрункими рядами Боровчаки, Густави, Захер-Мазохи, Шульци, Моласани, Шварцкопфи а за ними біжить з барабаном дитячим, в коротких штанцях Аденауер-батько.

Відходить Сяна, дівчинка, що навчила мене найкоротшого слова на букву "х".

Відходить Саша-Абраша, котрого я цілком незаслужено образив. Дякую тобі, Сашко, за ті *Playboy*'ї.

Відходить Айріс Мердок, авторка доброго роману "Сон Бруно", Найджелова матінка.

Відходить Аліна Моруа, нічим, окрім імені нецікава.

Відходить літературна братія — Камідян, Боракне, Ірпинець, Андрусак, Бригинець, Малкович, Їздрик, Забужко, Лишега, Римарук, Герасим'юк, Лугосад, Ципердоки (Іван і Діма), Процюк, комбатант Довгий, Фішбейн, Либонь, Авжеж і Позаяк. А де ж Гриценко?

Відходить еквілібрист Мохой. Кажуть він удосконалив свій номер і тепер балансує на жердині, тримає в руках цілу піраміду тарілок, горнят, баняків і кришталевих фужерів. Окрім того замовив собі розкішне трико, всіяне синтетичними шпичаками, і вже тепер остаточно скидається на молодого середньовічного дідька.

Відходить Кудусай, відходить, залишаючи мені тільки портрет А. — ось він переді мною на стіні — дивний, химерний портрет: вона майже не схожа на себе, навіть колір очей та волосся змінив примхливий Матіяш, і все ж це вона, без сумніву вона, моя кохана, цей профіль, цей невидючий погляд, ці напіврозтулені уста — втілення її й моєї мрії

Відходять геть усі, навіть ті, кого я не назвав, про кого забув, ким знехтував, і тільки А. не відходить.

Ніколи.

Час від часу до тебе долітають якісь звістки про неї — спочатку це приносило гострий біль (особливо неприємно було надібати в журналі "*Fotografie*" знімок Саудека, де вона оголена цілує чоловічу руку, — скільки нечистих, хтивих, пожадливих, а то і просто байдужих очей можуть без перешкодно дивитися на її тіло, на тіло, що належить одному тобі!),

ІЗДРИК. ВОЩЕК
БРУНО ШУЛЬЦ. ВІХОЛА

На небі вітер надув холодних і мертвих барв, мідно-зелених, жовтих та бузкових смуг — далекі склепіння та аркад свого лабіринту. Чорні й криві дахи стояли під небесами повні нетерпіння та очікування. Ті, що спізнались з виром, в натхненні підіймалися під розвирненим небом, переростали сусідні будинки і починали віщувати. Потім опадали, гасли, не в силі витримати могутнього подиху, який летів далі і сповнював весь простір тремтінням і жахом.

І тоді інші будинки з криком піднімалися в пароксизмі провидців і теж починали пророчити. Величезні буки коло костюлу стояли з піднесеними руками як свідки приголомушуючи видіння і кричали, кричали.

Тен, за дахами ринку виднілись далекі вогняні мурі — голі височіючі стіни передмістя. Заскорузлі та остовпілі від жаху вони виростали й дерлися одні на одних. Далека холодна заграва забарвлювала їх присмерковими барвами.

Того дня ми не обдали, бо вогонь в печі густими клубами завертав до кухні. В кімнатах було холодно і свіжо. Коло другої пополудні на передмісті спалахнула і швидко розповзлася пожежа. Мати з Аделею почали пакувати постіль, хутра і коштовності.

Надійшла ніч. Вихор розгулявся і зміцнів й невдовзі вже охопив весь простір. Тепер він уже не навідував будинків і дахів, а вибудував над містом багатопверхову, без ліку повторювану прорву, наростаючий безкінечними поверхами чорний лабіринт. З того лабіринту він вивергав цілі галереї покоїв та низки кімнат, з громом виточував їх довгі анфілади а потім давав цим породженим уявою поверхам, склепінням і казематам западати, зносилися ще вище, далі формував своїм натхненням цей аморфний стріх.

Кімната ледь дрижала, картини на стінах бряжчали. Шибки полискували масним світлом лампи. Фіранки на вікні надималися і повнилися подихами буремної ночі. Ми згадали, що з самого ранку

десь запропався батько. Напевно вдосвіта пішов до крамниці, де його й застала, відрізавши шлях, віхола.

— Цілий день в нього не було й ризи в роті — бідкалася мати.

Старший продавець Теодор зголосився піти в цю ніч і віхолу й віднести йому їжу. Брат теж пристав до цієї вилазки.

Закутавшись у великі ведмежі хутра, вони обвітали свої кишеньні ступками та залізничкою — баластом, котрий мав врятувати їх від поривів віхоли.

Вони обережно відкрили двері в ніч. І як тільки продавець з братом в понадиманих плащах однією ногою ступили в темряву — вона ковтнула їх тут таки за порогом. Вітер миттю стер їх сліди. У вікні не було видно навіть ліхтаря, якого вони з собою прихопили.

Наситившись вітер на хвилю стих. Аделя з матір'ю знову спробували розпалити вогонь в плиті. Але сірники гасли, з дверцят несло попелом і сажею. Ми стояли під дверями і наслуховували. В лементі вітру чулося різне — благання, зваба, чи просто чийсь гомін.

Здавалось, що то волає про допомогу наш загублений у віхолі батько — або брат з Теодором безтурботно гомонять зразу ж під дверима?

Враження було таким переконливим, що Аделя відкрила двері і дійсно побачила Теодора й брата, що з трудом виринали з віхоли, в котрій ще були по пахви.

Задихані вони зайшли до сіней, через силу заперли за собою двері. Приступ був таким сильним, що вони мусіли на якусь хвилю впертися в одвірок. Аж врешті їм вдалося засунути засув і вітер погнав далі.

Від їх обвітреного хутра пахло свіжістю, вони безладно розказували про ніч, про віхолу, кліпали від світла повіками, і їх ще залиті нічю очі від тріпотіння повік стікали темрявою. Вони оповідали, що так і не змогли дійти до крамниці — згубили дорогу і ледве втрапили назад — що місто геть змінилось і хтось немов попереваляв вулиці.

Мати запідозрила їх в брехні. І дійсно складалось враження, що всі

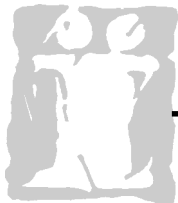
а зараз... зараз нічого, ти змирився, — так от, хочеш цього чи ні, та час від часу до тебе долинають звістки про неї: ось вона повернулася з Ізраїлю, ось разом із своїм празьким женишком подалася в Штати, там слід її губитись ненадовго, та незабаром по телевізору її показують у товаристві Версаччі — дружні обійми, партнерство, спільний виїзд на Флориду, плітки; далі виникає в пресі серія приголомшливих репортажів із Боснії — голос її доноситься з самого пекла бойових подій, і знову тиша на якийсь час, непевні чутки, швидше за все вигадані, про шлюб із героєм-полковником сербської армії, далі Лондон, фестиваль комп'ютерної графіки — вона і в цьому здобула успіх — і так без кінця, рік за роком не зупиняється всесвітня каруселя твоєї муки, ніби й не минає час, ніби життя — це просто серія експериментів, ніби немає загрози старіння й смерті, ніби А. — це не А., а Агасфер. Ну ось нарешті і вона, обіцяна таємниця імені, остання і найменша на сьогодні фальш, брехня, неправда. Вже вечір, і час прощатися й з тобою, альфо/омега-Альфаромео-ангеліно-Алкестідо-антигоно-Аріадно-астеніе-Анабазо-анаграмо-АнноПеренно-анабель-Аїдо-аделаїдо-Алісо-ауреліе-Абераціе-аксіомо-Антуанетто-аналогіе-Астрологіе-автокефаліе-Анеміе-алюзіе-АмаліеНеборака-андромахо-Автономіе-ассіріе-Алгебро-анастасіе-Ауро-атрофіе-Амнезіе-амністіе-Амфібіе-анакондо-Амазонко-аномаліе-Антитезо-апоріе-Апатіе-арабеско-Аркадіе-атракціе-Афродіто-атмосферо-Абетко моя.

„До завтра“ промовляєш стиха, і, залишаючи від „я-ти-він“ лише дешифру неіснуючого “я”, знесилений, нужденний, засинаєш і вже тонучи у теплих хвилях дрімоти, бурмочеш мляво пізні, запізнілі

молитви,

благаючи, щоб день згасав пчимшвидше, щоб проминав, спливав, ішов до скону цей довгий і самотній “День” і щоб, як дасть Бог, закінчився нарешті й ти сам, і тільки душа твоя щоб не мала ніде й ніколи нізащо й ніскільки ніякого ні краю ні кінця, а тільки забуття і спокій.

„Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба насущного дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство і сила і слава навкі. Амінь.“

ІЗДРИК. ВОЩЕК

БРУНО ШУЛЬЦ. ВІХОЛА

ці чверть години вони так і простояли в темряві під вікном, і так нікуди не відходили.

А може й дійсно вже не було ні міста, ні ринку, а вихор й ніч оточили наш дім темним, повним виття, свисту та зойків лаштунками. Може взагалі не було того великого й нікчемного, нав'язного вихором простору, може взагалі не було тих оплаканих лабиринтів, тих багатівіконних галерей і коридорів, на котрих, як на довгих чорних флейтах, вигравав вітер.

Ми що раз більше утверджувались в думці, що вся ця буря була тільки нічною містерією донкіхотства, яка імітувала в тісному просторі лаштунків трагічну безмежність, космічну бездомність і сирітство віхоли.

Тепер синні двері відчинялись частіше — вони впускали закутаного в опону і шалю чергового гостя. Засапаний сусід чи знайомий поволи розвивав на собі хустки та плащі і задихано оповідав, викидавав з себе уривчасті безладні слова, які фантастично і хібно перебільшували та переоцінювали безмежність ночі. Ми сиділи в яскраво освітленій кухні. Кілька сходив за плитою й за чорною широкою витяжкою комина провадили до дверей на горіще.

На тих східцях сидів старший продавець Теодор і прислухався як горіщем виграла віхола. Він чув як в її кігтях сходили складками міхи ребристих горіщ, як дах обм'якав та зависав немов величезні легені, з котрих вийшло все повітря, потім знову напивався, најжачувався частоклоом крокв, ріс на подобу готичних склепінь, розростався повними стократної луни нетриццями балок, гудів неначе резонатор розладнаних басових струн.

Поволі ми почали забувати про віхолу. Аделя видзенькувала ступкою, де взялась товкти цинамон. Навідалася тітка Перазія. Дрібенька, жвава і запобіглива, з коронкою чорної перемітки на голові, вона крутилася по кухні — допомагала Аделі. Аделя обскувала півня. Тітка Перазія запалила під витяжкою комина жмут паперу і в

його чорну горлянку потягнулися широкі язики полум'я. Аделя, схопивши півня за шию, обсмалювала рештки пір'я. Раптом півень затріпотів крилами, запіяв і спалахнув. Тітка Перазія почала сваритись, клясти і злословити. Від злості тіпалась, грозила Аделі і матері руками. Я не зрозумів чого вона хоче, а вона заходила в свій гнів щораз більше і поступово стала суцільним жмутком жестів і прокльонів. Здавалось, в пароксизмі злості вона розірве себе на шматки, розлетиться, вибухне, розбіжиться сотнею павучків, порозчахається по підлозі чорним, мінливим жужом збожеволілої тарганячої метушні. Та замість того, хоч все ще тряслась і сипала прокльонами, вона швидко змаліла та зіглась. Потім, дрібна і згорблена, подріботіла в кут кухні, де лежали дрова на розпал, почала кашляти та клясти, гарячково метушитися між дзвінких оупків, поки знайшла дві тоненькі жовті скіпки. Хапала їх не своїми від збудження руками, приміряла до ніг, по чому зіг'ялась на них, як на диби, і почала ходити на тих жовтих милицях вистукувати по дошках, бігати навкис по підлозі туди й назад, щораз швидше і швидше, потім вибігла на ялицеву лаву, зашкунтильгала по її гучних дошках, звідти на полицю з тареллями, дзвінку дерев'яну полицку, що тяглась вздовж стін кухні, хутко дібала по ній на своїх милицях, щоб нарешті десь в кутку змаліти зовсім і згоріти, скрутитися як зішкарублий, спалений папір, золіти на пластівець попелу, стертися на порошок і ніщо.

Ми безпорадно стояли перед тією збожеволілою фурією злості, яка знищувала і пожирала саму себе. З жалем дивились на сумний перебіг того пароксизму, — і з певним полегшенням повернулися до своїх занять, коли цей невеселий процес дійшов до свого природного кінця.

Аделя знову задзенькала ступкою, подрібнюючи цинамон, мати потягла перервану розмову, а продавець Теодор далі почав прислухатися до пророцтв горіщ, робив смішні гримаси, високо підносив брови й усміхався самому собі.

Переклад Тараса Матівіва

Райнер Марія Рільке (1875-1926) — австрійський поет, народжений в Празі. Один з найвидатніших поетів ХХ сторіччя. Писав разом з тим і по-французьки. Переклав на німецьку мову „Слово о полку Ігоревім“.

Пауль Целян (1920-1970) — австрійський поет, народився на Буковині. Оскільки головним писав німецькою мовою, вважається австрійським поетом.

Георг Трапль (1887-1914) — австрійський поет. Народився у Зальцбурзі, помер у Кракові. Студіював фармакологію у Відні, працював аптекарем у Інсбруку. В часи Першої світової війни як лейтенант медичної служби не витримав нервового напруження та заповідав собі смерть, прийнявши велику дозу наркотику. За життя видав тільки одну збірку „Поезіа“ (1913), якою започаткував епоху німецькомовного експресіонізму в поезії.

Александр Рода Рода (1872-1945) — австрійський поет. Справжнє ім'я — Шандор Фрідріх Розенфельд. Народився у Словенії, студіював право у Відні. 1938 року емігрував до США, де і помер.

Тарас Возняк (1957) — редактор культурологічного журналу „І“.

Франц Йозеф Отто фон Габсбург (властиво, **Отто Габсбург-Льотринген**) народився 1912 року на виллі Вартольц неподалік від містечка Райхенау, Нижня Австрія. Найстарший син ерцгерцога Карла I Австрійського, останнього імператора Австро-Угорської монархії, та принцеси Цити Бурбон-Пармської, він з 1916 року — спадковий принц Австрійської імперії та Угорського королівства. Після остаточного розпаду монархії в 1919 році емігрує спершу до Швейцарії, потім до Іспанії, а згодом до Бельгії, де студіює політологію і здобуває ступінь доктора соціологічних наук. 1954 року оселяється в Німеччині. 31 травня 1961 року офіційно підписує зречення від титулу монарха й престолу. У травні 1972 року його обирають президентом Паневропейського союзу, а через деякий час, у червні 1979 року, — депутатом до Європейського парламенту, де працює й донині. Широкого розголосу набули його праці, в яких він розвиває і обстоює ідею об'єднання Європи на християнських засадах.

Вацлав Чігак — чеський журналіст та політолог. Займається проблемами Середньо-Східної Європи.

Славомір Вятр — польський політолог.

Бруно Шульц (1892-1942) — польський письменник, єврейського походження. Жив і творив у Дрогобичі.

Юзеф Дарський — польський літератор.

Стефан Цвейг (1881-1942) — австрійський письменник, що відобразив кінець Австро-Угорської імперії. Сприймав фашизм як крах гуманістичних ідеалів, яким служив все життя. Закінчив життя самогубством.

Анжей Браун — польський письменник, автор роману „Псе Поле“.

Лариса Цибенко — германіст. Співпрацівник Львівського відділення Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України.

Віктор Мойсеєнко (1941) — славіст, мовознавець. Мешкає у Львові. Працює в Угорщині — є співредактором журналу „Studia Slavica Savariensia“.

Іван Крушельницький (1905-1934) — західно-український поет та художник. Розстріляний разом з групою українських літераторів у Києві.

Роза Ауслендер (1901-1988) — австрійська поетеса. Народилася у Чернівцях. Пережила Голокост, що і відобразилося у всій її творчості.

Кшиштоф Чижевський — польський культуролог, голова фонду „Пограниче“, що займається вивченням проблем культурної інтерференції на пограниччі культур. Головний редактор культурологічного журналу „Krasnogruda“.

Ігор Клек (1952) — львівський та московський літератор. Автор численних публікацій, роману „Поминки по Каллімаху“.

Мартін Гайдеггер (1889-1976) — німецький філософ екзистенціаліст. Автор фундаментальної книги „Буття і час“. Пропонована стаття є роботою його другого періоду творчості, коли він особливу увагу приділяв філософії мови.

Генс Георг Гадамер (1900) — німецький філософ, продовжувач „філософії мови“ Гайдеггера.

Ергард Бусек — сучасний австрійський політолог.

Тарас Лучук (1962) — літературознавець, науковий працівник Інституту українознавства

ім.І.Крип'якевича НАН України. Досліджує українську літературу, зокрема чужими мовами писану. Викладає грецьку мову у Львівській Богословській Академії. Перекладає Платона, Катутла, тощо.

Іван Лучук (1965) — поет, поезієзнавець, перекладач. Науковий працівник Львівського відділення Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Викладач церковнослов'янської мови у Львівській Богословській Академії. Автор літературознавчих книжок: „Ніби поезієзнавчі шкідці“ (Львів,1996) і „Трохи поезієзнавства“ (Львів,1997).

Ернст Яндль (1925) — австрійський поет, представник літературного напрямку т.зв.„конкретної поезії“. Штудерний версифікатор, візуаліст, паліндроміст.

Паула фон Прерадович (1887-1951) — австрійська поетеса. Внучка хорватського поета Петра Прерадовича. Видала основні збірки „Далматинські сонети“ (1933), „Слава во вишніх Богу“ (1936), „Лицар, Смерть і Чорт“ (1946). Австрійська патріотка, авторка слів державного гімну Австрійської Республіки.

Фріц Рітгер фон Герцмановський—Орляндю (1877-1954) — австрійський письменник і графік. Як і у Кафки — основні твори вийшли друком після смерті. Проза Ф.Р.ф.Г.—О. —плетеніє слівес, барокко ХХ сторіччя. Автор блискучих сатир на життя імперії часу смеркання.

Роберт Музіль (1880—1942) — австрійський письменник. У 1908 р. захистив дисертацію з філософії, фізики і математики „Причини до оцінки вчень Маха“. Відмовився від роботи над габілітаційною дисертацією, обравши вільну професію літератора. 1930 р. — виходить перший том роману „Людина без властивостей“. Помер у бідності в Женеві.

Гельмут Айзенде (1939) — народився у Граці. Доктор психології. З 1971 р. — вільний письменник. Жив довший час у Берліні, Трієсті, Барселоні. Зараз проживає у Відні. Автор понад 20 книжок, зокрема „Заборона є двигуном бажання“, „Нічне царство доктора Липського“, „Дурень на пагорбі“. У 1995 р. упорядкував антологію „Читати Австрію“.

Христина Назаркевич (1964) — літературознавець, германіст. Перекладає прозу з німецької на українську, а поезію — з української на німецьку. Львів'янка.

